

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№2 (31)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№2 (31)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№2 (31)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2022

Сармуҳаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидмуродов Л.Ҳ. – муовини сармуҳаррир, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, муовини вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисии иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шотемур

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Хоҷаев П. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менечменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣю қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фасеҳзода И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров П.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи моделсозии математикӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳомидов А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҶ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидмуродов Л.Х. – зам. гл. редактора, член-кор. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, заместитель министра просвещения и науки Республики Таджикистан

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Р. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта и аудита Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемура

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международного предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ходжаев П. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой международной финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фасехзода И.- кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Гафуров П.Дж. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой математического моделирования в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хомидов А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda Kh. A. – chief editor, candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidmurodov L. Kh. – Deputy Editor in Chief, Corresponding Member NAS RT, Doctor of Economics, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.K. - Doctor of Economics, Deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan

Rakhimzoda Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov Kh.N. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifov Z.R. – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing of Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur

Sharipov B.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Dzhonmamadov Sh.B. – Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy and International Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Khodzhaev P. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A.– Doctor of Economics, Professor of the department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B. – candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiyev S.– candidate of Economic sciences, Head of the Department of accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. - candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Fasekhzoda I. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Gafurov P.J. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Mathematical Modeling in Economics of Tajik State University of Finance and Economics

Khomidov A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydov F. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubayduloev F.K. – candidate of Economic sciences, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 658.265(575.3)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННО- ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Комилов Сироджиддин Джалолиддинович – доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикский (славянский) университет, Адрес: 734000, Республика Таджикистан, ул. Мирзо Турсунзода, 30. Тел.: (+992) 917505401. E-mail: siroj@mail.ru

Кошинов Парвин Субхонович - Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 93 5555072. E-mail: parvin614@mail.ru

В данной статье анализируются теоретические основы проблем оценки инновационно-инвестиционных проектов. В ней обосновывается, что недостаточность информационных показателей затрудняет анализ оценки инновационных проектов, и такая ситуация встречается во всем пространстве СНГ. Однако, существуют общетеоретические основы на которых следует опираться при анализе оценки инновационных проектов: комплексные оценки, которые включают существующие статистические показатели, методы сравнения, методы финансового расчета как использовать и учитывать временные факторы, методы, основанные на дисконтировании денежных потоков, алгоритм принятия решений при внедрении того или иного проекта в процесс реализации.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционные проекты, оценка инвестиции, методы исследования, алгоритм принятия решения, разработка программ и программных обеспечений, оценка эффективности проекта.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ЛОИҶАҶОИ ИННОВАТСИОНИЮ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Комилов Сироджиддин Джалолиддинович - доктори илми иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи славянии Россия Тоҷикистон. Суроға: 734000. Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Мирзо Турсунзода 30. Тел.: (+992) 917505401, почтаи электронӣ: siroj@mail.ru.

Кошинов Парвин Субхонович - унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 935555072, почтаи электронӣ: parvin614@mail.ru.

Дар мақола асосҳои назариявии масъалаҳои арзёбии лоиҳаҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ таҳлил карда шудааст. Арзёбии дар назардошта исбот мекунад, ки набудани нишондиҳандаҳои иттилоотӣ ва таҳлил ҷалби лоиҳаҳои инноватсиониро душвор месозад ва ин ҳолат дар саросари ИДМ рух медиҳад. Аммо, асосҳои умумии назариявии мавҷуда имкон медиҳанд, ки ба онҳо (маълумотҳо) ҳангоми таҳлили арзёбии лоиҳаҳои инноватсионӣ таъҷир кардан мақсаднок аст, зеро баҳодидҳои ҷамаҷониба, нишондиҳандаҳои омори мавҷуда, усулҳои муқоиса, усулҳои ҳисобкунии молиявӣ, истифодаи омилҳои вақт, усулҳои дисконти гардиши пули нақд, алгоритми қабули қарор ҳангоми муаррифии ин ё он лоиҳа ва истифодаи онҳо диққати дақиқро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: лоиҳаҳои инноватсионӣ, сармоягузорӣ, арзёбии сармоягузориҳо, усулҳои тадқиқ, алгоритми қабули қарорҳо, коркарди барномаҳо ва таъминоти барномавӣ, арзёбии самаранокии лоиҳаҳо.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF INNOVATION AND INVESTMENT PROJECTS IN A MARKET ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Komilov Sirojiddin Jaloliddinovich - doctor of economic sciences, professor of department of theory of economy and world economy of Russian-Tajik (Slavic) University Address: Republic of Tajikistan 734000, Mirzo Tursunzoda St. 30 Tel.: (+992) 917505401, e-mail: siroj@mail.ru

Koshonov Parvin Subhonovich – applicant of the Department of Finance of Tajik State Finance and Economics University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhimov St. 64/14 Tel.: (+992)935555072, e-mail: parvin@614mail.ru

The article analysing theoretical basis of the problems in evaluation of innovative investment projects. It substantiates that the lack of information indicators makes it difficult to analyze the assessment of innovative projects, and this situation occurs throughout the CIS. However, there are general theoretical foundations on which analyzing process assessment of innovative projects including: comprehensive assessments with usage of existing statistical indicators, comparison methods, methods of financial calculation i.e. how to use the time factor, methods based on cash flows discounting, decision-making algorithm while one or another project is being introduced.

Keywords: *innovative investment projects, evaluation of investment projects, methods of research, algorithm of decision making, elaboration of software program, evaluation of project effectiveness.*

Многие зарубежные и отечественные исследователи А.С. Бритько, В.В. Спицын, В.А. Драбенко, С.Дж. Комилов, М. Файзуллаев и др., раскрывая проблему оценки эффективности инновационной деятельности делают очень интересный вывод, касающийся всех стран СНГ: во-первых, в нашей стране как и в странах СНГ статистические оценки охватывают лишь статистическую информацию, они как и всегда запаздывают на 1-2 года, также в статистических показателях характеризуются отдельные аспекты инновационной деятельности (объем отгруженной инновационной продукции, затраты на технологические инновации, количество зарегистрированных патентов и др.), которые носят чисто фрагментарный характер и не позволяют оценить инновационную систему и инновационное развитие в целом. Эти показатели имеют свои недостатки, которые заключаются в том, что при анализе объема внешних инвестиций и объема выручки, поступившей от реализации инновационной продукции за пределы региона, а статистические сборники дают информацию только об иностранных инвестициях и экспорте продукции внутренние инвестиции остаются не раскрыты, как с точки зрения экономики, социально-общественной полезности, а эффективность остается не учтенной. Это делает анализ поверхностным, а их влияние на экономический рост остается не учтенным. Следует отметить, что отсутствие комплексной оценки эффективности инновационного развития либо не осуществляется, либо осуществляется с использованием ограниченной информации. Отсутствие инновационных рейтингов по регионам и предприятиям Республики Таджикистан, где осуществляются инвестиционные проекты не имеют возможности сравнения результатов инновационных разработок и оказывают негативное влияние на эффективность его регулирования со стороны органов власти Таджикистана и обоснованности выбора приоритетов инновационного развития.

Российский исследователь С.Б. Бритько раскрыл наиболее существенные факторы, влияющие на стимулирование инновационного развития (объективные, субъективные, локальные, глобальные, внутренние, внешние и др.) Он отмечает, что наиболее значимым при определении фактора, является выбор классификационных признаков того или иного региона (по степени контролируемости, по длительности воздействия, по степени влияния на уровень инновационного развития организации, по источнику возникновения, по характеру влияния на инновационное развитие, по характеру межфакторного взаимодействия, по степени предсказуемости, по характеру проявления) [1].

В.В. Спицын акцентирует внимание на экономическую систему, указывая их направленность каждой системы на дифференциации социальных особенностей и на статистические недостатки [10].

В.А. Драбенко считает, что при анализе оценки эффективности проекта инновационного развития, в первую очередь специалисты при решении принятия инновационных проектов определяют объект оценки или результата проекта. Этот этап включает в себя выбор объекта, подлежащего оценке с позиций эффективности, от которого зависят все прочие параметры проекта: период жизни или расчетный период; последствия проекта, включаемые в расчет (доход или иные показатели); ограничения

системы; объем инвестиций, принимаемый во внимание и как следствие результат оценки [2].

Отечественный исследователь считает, что государство должно делать акцент на развитие человеческого капитала, что нехватка кадров на самом деле сдерживает развитие инновационных проектов, если и существуют инновационные проекты, то дефицит кадрового потенциала на долго притормаживает эффективность их реализации [5].

А также он рассматривает инновацию, как «процесс коммерциализации знаний на базе информационных технологий, которые создают конкретные преимущества предприятиям. Научные знания, технические идеи и новые технологические разработки становятся неотъемлемыми элементами организации процесса производства товаров и услуг» [5]. Отечественный исследователь М.К. Файзуллаев указывает, что «инновация – это результат творческой деятельности, направленной на получение социально-экономического эффекта в процессе создания, производства и распространения принципиально новой продукции» [6].

В свою очередь, А.Рауфи определяет данное понятие, как «коммерциализация результатов научных исследований, направленных на повышение эффективности экономических и социальных отношений во всех сферах деятельности общества через совершенствование производственного процесса. Инновации все то, что непосредственным образом отражают способности человека к нестандартному применению полученных им знаний и опыта, что является результатом творческого мышления и нестандартных решений» [10].

Академик Р.К. Рахимов определяет инновацию как развитие «тип экономического развития и роста, где инновация становится движущей силой развития научно-технического прогресса» [9, с.46].

Многие таджикские ученые подходили к разработке инновационных идей в рамках развития предпринимательских способностей (С.Дж. Комилов, А. Факеров, М.К. Файзуллаев), а также таких отраслей как: транспортной (П.Д. Ходжаев, О.Б. Бобоев), сельскохозяйственной (Г.Ш. Алиева, Р.Р. Кудратов, С. Садриддинов, Х. Исайнов), промышленной (Т.Д. Низомова, Ф.А. Кодиров, Дж. Рахмонов, Е. Мирзоева) отраслей. Были также разработаны инновационные идеи в развитие человеческого капитала, как предпосылки развития в производственной, так и непромышленной сфере (С.Дж. Комилов, М.Р. Кошонова, Р.М. Бободжанов, Ш. Бозоров, А. Рауфи и др.), а также были определены тенденции инновационного развития экономики регионов Республики Таджикистан (Р.К. Раджабов). Следует отметить, что с точки зрения методологических подходов её оценки было исследовано лишь инновационное развитие общественного сектора экономики (А. Мирсаидов, А.У. Хомидов).

Таким образом, в теоретических источниках отечественных исследователей мы часто сталкиваемся с тем фактом, что при раскрытии или анализа исследований, связанных с инновационными идеями, проектами на первый план ученые прибегают к разъяснению определения понятия «инновация», но понятие коммерциализация и оценка эффективности обычно не исследуется достаточно глубоко.

Однако, при наличии существующих теоретических материалов в сфере теоретических основ инновационных проектов и связанной с ними оценки эффективности инвестиций в Республике Таджикистан недостаточно разработана. В результате чего мы пришли к выводу, что разработка программ и программных обеспечений на основе теоретических учений могут способствовать более эффективной оценке привлекаемых займов для республики в целом.

В связи с существованием вышеперечисленных проблем, оценка эффективности проекта традиционными методами не дает исчерпывающей информации для принятия решения инновационного проекта, и методы оценки эффективности не должны восприниматься в качестве однозначной оценки как нецелесообразных проектов. Однако, следует акцентировать внимание не на возможности или целесообразности применения методов в этой области, а на том, чтобы реально оценить условия их применения, принимать во внимание предпосылки, на которых они основаны,

проверять выполнение этих предпосылок в каждом конкретном случае с учетом региональных и национальных особенностей.

Для объективной оценки инновационных проектов выбор методологии играет важную роль. Анализ многочисленных исследований по данной проблеме показывает, что в большинстве случаев внимание авторов сосредоточены на методологии оценки экономической эффективности инвестиционных проектов [12]. Однако многие нововведения требуют финансовых затрат как основного, так и оборотного капитала (новые здания, сооружения, станки, оборудование, запасы сырья и материалов) для использования в производстве. Исследования показали, что целесообразнее для развития инновационных проектов финансировать научно-техническую деятельность, а также проведение исследований и проектирование потенциально производимых товаров и технологических процессов. Оплата сотрудников на начальном этапе трудовой деятельности является необходимой. Основным при принятии решений является определение степени финансовой выгоды будущего предприятия. Необходимо учитывать социальную значимость проекта: создание рабочих мест, а также и экологическую значимость (экологически вредным или нет). Все проекты обязаны проходить экологическую экспертизу в соответствии с Законом РФ "Об экологической экспертизе". Только при положительном заключении разрешается финансирование и кредитование проекта.

Инвестиционные проекты выделяются среди инновационных тем, что для них весьма важной является финансовая сторона. Инвестиционные проекты могут разрабатывать не только частные предприятия, но и государственные. Так, изменение налоговой системы – тоже инвестиционный проект поскольку они проектируются с поддержкой зарубежных специалистов и фондов.

Исследуя данные аспекты инновационных проектов, следует отметить, что на этапах фундаментальных и прикладных исследованиях, а также в процессе создания опытного образца или прототипа, предприятиям необходимы значительные инвестиционные вложения. На этапе сбыта в случае повышенного спроса на инновационную продукцию, увеличиваются прибыли предприятия и вложенные инвестиции, при стабильном спросе окупаются в короткие сроки. Так, в процессе реализации инноваций и повышенном спросе на них предприятие может выйти на новую ступень своего развития и сохранить свои позиции на рынке [7].

Эффективность инновационно-инвестиционной деятельности экономической системы страны зависит от таких факторов, как: обеспеченность собственными финансовыми ресурсами; достаток финансовой поддержки со стороны государства; высокая оценка и поддержка нововведений (ноу хау), а определяющим же является снижение рисков для инвесторов и в том числе большой инновационный потенциал отдельных организаций, которые определяются наследием системы хозяйствования, спецификой деятельности и ориентацией тенденции рынка. В результате чего повышение инновационной инвестиционной активности может повлечь за собой и определенную выгоду для организации в виде отсутствия недостатков, связанных с квалификацией персонала (по причине высоких з/п), а также в виде мотивации для карьерного роста.

Проведенный анализ привел нас к выводу, что для эффективности результатов инновационных проектов необходимо провести дифференциацию между эффективностью управления и инновационной деятельностью и в том числе его процессом.

Данный подход наиболее четко и качественно может показывать практичность инновационной активности, а также процесс к подходу управления той или иной предпринимательской деятельности. В ходе оценки идентичности методологии экономической эффективности исследователями учитываются следующие особенности, к которым можно отнести:

- большого количества субъектов, в том случае если в период реализации инновационного проекта трудовые ресурсы будут охвачены всеми стадиями инновационного процесса. Исключение может составлять деятельность

фундаментальных работ в области НИР. В этом случае в круг участников проекта могут входить: компании, как инициаторы проекта;

- подрядчики-исполнители НИОКР, маркетинговых исследований рынка, строительно-монтажных работ, обучение персонала новым технологиям и методам работы;

- инвесторы, а также банки, венчурные и инвестиционные фонды, лизинговые компании, прочие институциональные и частные инвесторы, вкладывающиеся в ценные бумаги инновационных компаний;

- страховая компания; компания-оценщик; государственные учреждения, фонды и прочие институты, уполномоченные принимать решения о государственной поддержке инновационных проектов;

- контролирующие государственные учреждения, к которым можно отнести органы технического надзора. Широкий охват участников инновационных проектов, которые обуславливают значимость проблем координации их интересов и контроля за соблюдением контрактных обязательств. Решение этой проблемы требует использования специальных навыков, способностей участников и применение механизмов управления проектами, таких как:

- сетевое планирование проектного финансирования при реализации масштабных инновационных проектов, что является целесообразным при привлечении подрядных организаций, которые, в свою очередь, специализируются на управлении проектами и организаций отдельных управляющих компаний. Другой подход, наиболее вероятный для эффективности инвестиционно-инновационных проектов, исследователями считается проведение сравнительного анализа, эффективность которого можно определить не только как соотношение результатов и затрат, но и как степень соответствия полученных результатов ожиданиям заинтересованных лиц. Произведенные затраты и их эффективность зависят от ресурсов, времени, капитала, а также и от информации о результатах функционирования аналогичных объектов в сопоставимых условиях. Огромное количество реализуемых инновационных проектов осваиваются в действующих предприятиях для достижения положительных результатов. Следует отметить, что специалист проводящий оценку, должен исходить из критериев эффективности, а также из того, насколько данный инновационный проект способствует улучшению текущей ситуации на предприятии. Существуют огромные количества научно-исследовательских, организационных, производственных, ресурсных, финансовых факторов, которые влияют на эффективность инновационно-инвестиционного проекта, и они, в свою очередь, создают предпосылки создания сценария для достижения его цели. Сбор объективных данных позволяют специалистам произвести объективную оценку эффективности проектов, а также отражают сумму изменений в показателях деятельности организации, которые являются катализатором проекта. Техно-экономическое обоснование (ТЭО) инновационного проекта, с экологическими, социальными особенностями, позволяющими быть более аргументированным и объективным, если в нем будет проведено сопоставление факторов реализуемости результативности по инновационным альтернативам. И наконец, оценка эффективности должна охватывать несколько критерий в который входят:

а) многообразие целей, которые ставят перед собой инвесторы инновационных проектов для обновления одного и того же типа или одного и того же проекта, приносящего различные эффекты, обладающие неодинаковой значимостью для разных групп субъектов, заинтересованных в реализации проекта. Примером может быть эффект технико-технологической инновации способствующей снижению себестоимости продукции; увеличению производственной мощности; повышению качества и, следовательно, рост конкурентоспособности производимых товаров и оказываемых услуг; повышение безопасности условий труда; сокращение численности персонала.

б) многообразие выделяемых специалистами разных инновационных идей. Одной из распространенных и практически значимых классификаций инноваций является их классификация по сфере деятельности, которую затрагивают изменения, в соответствии

с ней различают инновации- продуктовые, технико-технологические, организационно-управленческие, социальные, смешанные.

На основании теоретического изучения и обобщения исследований отечественных, российских и зарубежных исследователей, мы предлагаем следующую формулировку определения термина «оценки эффективности инновационно-инвестиционных проектов»: «процесс продолжающийся перманентно, развивается, преобразовывается на каждом этапе своего развития и совершенствования, конечным результатом научно-исследовательской деятельности, может стать деятельность, воплощенная в новом абстрактном и конкретном труде, которая отражается в форме организации труда, управления, улучшения уровня жизни населения. Оценка эффективности инновационно-инвестиционных проектов в различных сферах начинается с адекватного обоснования проблем и последовательных решений поставленных задач, а ее методология должна отражать не только традиционные методы анализа, но и инновационные аналитические подходы.

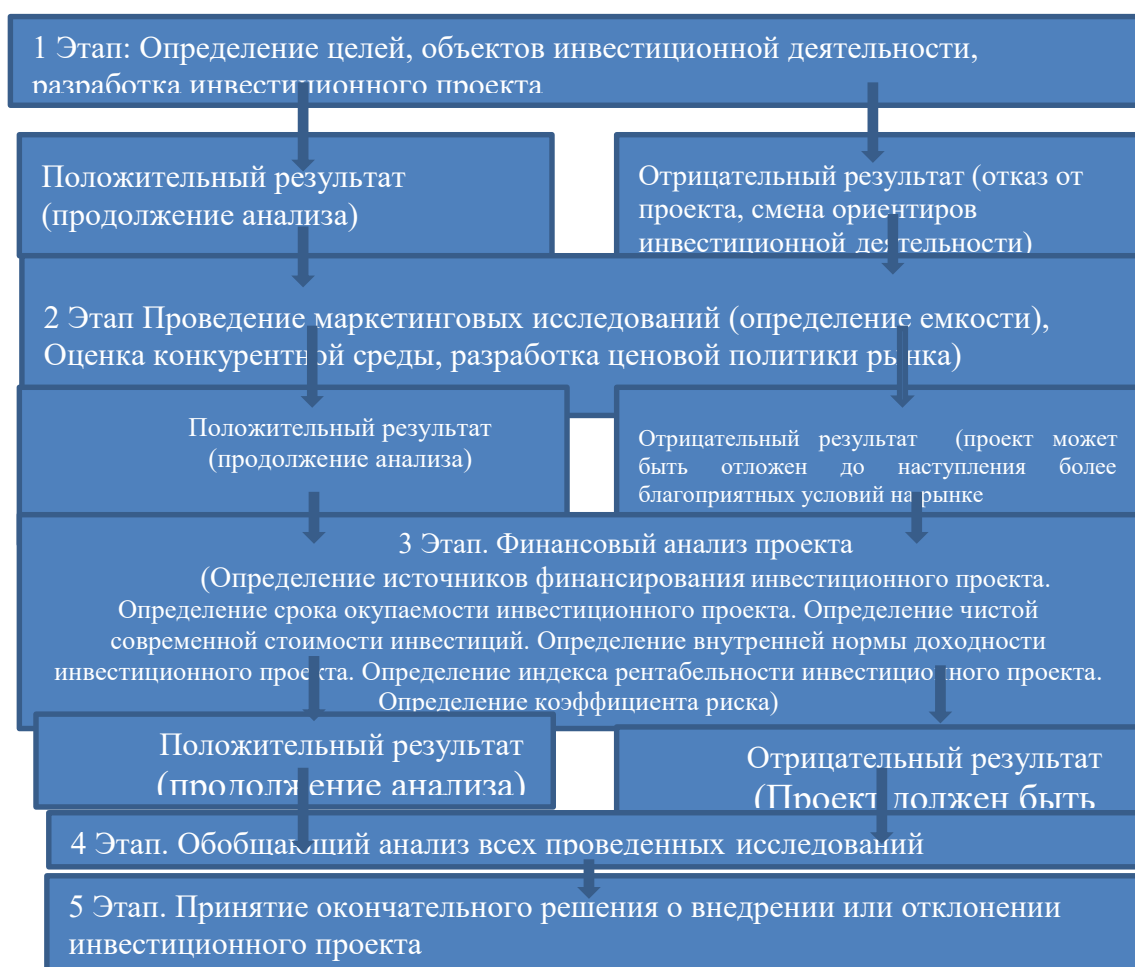
Для того, чтобы оценка была эффективной необязательно использовать какую-то общую систему критериев. Необходимо творчески подходить к принятию инновационно-инвестиционных решений. Нами был выбран наиболее распространённый метод анализа для реализации инвестиционного проекта. Мы сравниваем потоки платежей, так как в этом случае с инвестиционными проектами мы можем более точно прогнозировать объем будущих поступлений и платежей для определенно выбранных проектов. Представленный ниже алгоритм принятия решения о внедрении проекта с детализацией некоторых его этапов. Алгоритм, предложенный российским исследователем А.О. Кашиным [4], является более оптимальным вариантом для принятия решений (см. рисунок 1), хотя этот алгоритм был предложен для специалистов машиностроений, он все же может претендовать как метод оценки эффективности инновационных-инвестиционных проектов с учетом изменений условий и внедрения дополнительных показателей оценок. Процесс принятия решения о внедрении инновационного проекта является сложной задачей, который требует выполнения больших задач, предъявляемых жесткими условиями рыночной конкуренции.

Нижеследующий алгоритм может быть применен как для предприятий, которые уже осуществляют свою хозяйственную деятельность, так и для создания новых производственных направлений. В данном случае под риском стоит понимать деятельность, связанную с преодолением неопределенности в ситуации неизбежного выбора, в процессе которой существует возможность количественно и качественно оценить вероятность достижения ожидаемого результата, неудачи и отклонения от цели. После выявления наиболее вероятных рисков для конкретного инновационного проекта необходима их количественная оценка. При проведении такой оценки возможен расчет итогового рискового коэффициента, который будет служить индикатором целесообразности реализации проекта с точки зрения лица, принимающего решение. Таким образом, предложенный алгоритм российским исследователем о принятии решений по внедрению инновационного проекта на основе оценки готовности, который включает пять основных этапов: определение целей инновационного проекта, проведение маркетинговых исследований, финансовый анализ проекта, обобщающий анализ всех проведенных исследований, принятие решения о внедрении или отклонении инновационного проекта, мы считаем доступным, так как дополняет оценку эффективности.

Соблюдение последовательности этапов предложенного алгоритма позволит предприятию более объективно и достоверно оценить эффективность реализации инновационного проекта, что повысит эффективность принятия инвестиционных решений.

В практических финансовых и коммерческих сделках и операциях суммы денег вне зависимости от их происхождения или назначения так или иначе, не обязательно, связываются с некоторыми конкретными моментами или интервалами времени. Для этого в правовых документах фиксируются соответствующие сроки, даты, периодичность поступлений денежных средств или их выплат. Фактор времени,

особенно в долгосрочных операциях, играет не меньшую роль, чем размеры денежных сумм.

Соблюдение последовательности этапов предложенного алгоритма позволит предприятию более объективно и достоверно оценить эффективность реализации инновационного проекта, что повысит эффективность принятия инвестиционных решений.

В практических финансовых и коммерческих сделках и операциях суммы денег вне зависимости от их происхождения или назначения так или иначе, не обязательно, связываются с некоторыми конкретными моментами или интервалами времени. Для этого в правовых документах фиксируются соответствующие сроки, даты, периодичность поступлений денежных средств или их выплат. Фактор времени, особенно в долгосрочных операциях, играет не меньшую роль, чем размеры денежных сумм.

Необходимость учета фактора времени определяется сущностью самого процесса финансирования и кредитования и выражается в виде принципа неравноценности денег, относящихся к разным моментам времени.

Следует подчеркнуть, что в финансовой сфере учет фактора времени осуществляется с помощью начисления процентов. Для этого применяют 2 метода - метод наращивания и метод дисконтирования. Любую денежную сумму, которая относится к различным периодам времени, можно привести к требуемому моменту времени в настоящем или будущем, если известна норма приведения, т.е. процентная ставка. Процентная ставка (r - interest rate) - представляет собой цену, уплачиваемую за использование заемных денежных средств. Ее часто используют в качестве измерителя уровня (нормы) доходности финансовых операций. Процентная ставка - есть отношение суммы процентов, выплачиваемых за фиксированный отрезок времени, к величине ссуды. Интервал, к которому приурочена процентная ставка, называют периодом начисления. Под наращением понимают процесс увеличения первоначальной суммы в

результате начисления процентов. Метод наращивания позволяет определить будущую величину (FV - future value) текущей суммы (PV – present value) через некоторый промежуток времени, исходя из заданной процентной ставки r . Дисконтирование представляет собой процесс нахождения величины на заданный момент времени (PV - present value) по ее известному или предполагаемому значению в будущем (FV - future value), исходя из заданной процентной ставки r .

В практике существуют различные способы начисления процентов, зависящие от условий сделок. Соответственно применяют различные виды процентных ставок. Одно из основных отличий связано с выбором исходной базы (суммы) для начисления процентов. Ставки процентов могут применяться к одной и той же начальной сумме на протяжении всего срока ссуды (простые процентные ставки) или к сумме с начисленными в предыдущем периоде процентами (сложные процентные ставки).

Наращивание по простой процентной ставке рассчитывается по формуле:

$$FV = PV(1 + r \cdot n)$$

r - ставка процентов;

n - число периодов применения простой процентной ставки.

Дисконтирование по простой процентной ставке рассчитывается по следующей формуле:

$$PV = FV(1 + r \cdot n)$$

Наращивание по сложной процентной ставке рассчитывается по формуле:

$$FV = PV(1 + r)^n$$

Дисконтирование по сложной процентной ставке рассчитывается:

$$PV = FV(1 + r)^n$$

При известных величинах FV, PV, n процентную ставку можно определить по формуле:

$$r = \left(\frac{FV}{PV} \right)^{\frac{1}{n}} - 1$$

При известных величинах FV, PV, r длительность финансовой операции можно определить по формуле:

$$n = \frac{(FV - PV)}{PV \cdot r}$$

$$n = \frac{\log\left(\frac{FV}{PV}\right)}{\log(1 + r)}$$

В основе процесса принятия управленческих решений инвестиционного характера лежит оценка и сравнение объема предполагаемых инвестиций и будущих денежных поступлений.

Общая логика анализа с использованием формализованных критериев в принципе достаточно очевидна по той причине, что возникает необходимость сравнения величины требуемых инвестиций с прогнозируемыми доходами. Как уже говорилось, инвестиционные проекты, результаты применения управляющих воздействий к процессам налогообложения и другие экономические реалии описываются финансовыми потоками (потоками платежей и поступлений), т.е. функциями (временными рядами), а сравнение функций естественно выполняются с помощью тех или иных характеристик (критериев).

Критерии (показатели, характеристики финансовых потоков), используемые при анализе инвестиционной деятельности, можно подразделить на две группы в зависимости от того, учитывается или нет временной параметр:

- а) основанные на дисконтированных оценках;
- б) основанные на учетных (номинальных) оценках.

К первой группе относятся критерии:

- чистая текущая стоимость (*Net Present Value, NPV*);
- индекс рентабельности инвестиции (*Profitability Index, PI*);
- внутренняя норма доходности (*Internal Rate of Return, IRR*);
- модифицированная внутренняя норма доходности (*Modified Internal Rate of Return, MIRR*);
- дисконтированный срок окупаемости инвестиции (*Discounted Payback Period, DPP*).

Ко второй группе относятся:

- срок окупаемости инвестиций (*Payback Period, PP*);
- коэффициент эффективности инвестиций (*Accounting Rate of Return, ARR*).

Таким образом, теоретический анализ привел нас к выводу, что использование комплексных мер для оценки эффективности инновационных проектов на современном этапе является требованием времени, так как инновационные технологии позволяют применить в скоростном режиме и старые проверенные методы и внедрить новые методы для оценки эффективности инновационных проектов.

Целесообразнее считать, что расширение научных поисков в нескольких направлениях благотворно повлияет на развитие проектных успехов, а также на эффективность реализаций разрабатываемых проектов. Общность так называемой методологии экономической оценки инновационно-инвестиционных проектов, обладая рядом специфических особенностей не имеет возможность учитывать оценку эффективности проектов. Говоря о невозможности проведения оценки эффективности проектов, мы имеем в виду:

- участие большого количества специалистов;
- проведение более тщательного сравнительного анализа;
- оценку эффективности при соблюдении всех критериев анализа.

Литература

1. Бритько А.С. Теоретические основы оценки эффективности проектов инновационного развития экономических систем: факторы, проблемы, методические подходы, принципы. //Вестник экономики, № 1. - 2013. - С.97-101.
2. Драбенко В. А. Методы оценки инновационных проектов в развитии бизнеса // Евразийский междунар. науч.-аналит. журнал. – 2009. – 1 (29). – URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2387>
3. Закон Республики Таджикистан «Об экологической экспертизе». От 16 апреля 2012 год. № 818.
- 4.Кашин А.О. Экономическое обоснование внедрения в производство инновационных материалов. Екатеринбург 2018. <https://works.doklad.ru/view/PFqQ3LZEv-c.htm>
5. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития [Текст]: монография/ С.Дж. Комилов. – Душанбе, Шарки озод, 2019. - С.16.
6. Комилов С.Дж., Основы развития инновационной деятельности предприятий/ С.Дж. Комилов, М.К. Файзуллоев. - Душанбе: Ирфон, 2004. -118 с.
7. Комилов С.Дж., Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий [Текст]: монография // С.Дж.Комилов, Е.Ш.Мирзоева.- Душанбе: ТГФУ, 2020.-144с.
8. Мирзорахимов Н.Т. Теоретические аспекты инновационного развития национальной экономики. [Текст]:дис. на соиск. степени канд. экон. наук: – Душанбе, 2020.- 134с.
- 9.Рахимов Р.К., Исследование динамики и структуры добавленной стоимости в контексте инновационного развития экономики Республики Таджикистан/ Р.К.Рахимов, Я.П.Довгялло, Ю.Р.Юсуфбеков // АН РТ Ин-т экономики и демографии. – Душанбе: Дониш, 2017. - С.46-43.
- 10.Рауфи А. Конкурентная экономика. /Под общ. ред. доктора экономических наук, профессора О.Б. Бобоева. – Душанбе: Дониш, 2014. - С.430.
- 11.Спицын В.В. Проблемы оценки эффективности инновационно-инвестиционного развития региона/В.В.Спицын // Региональная экономика и управление: электр. науч. журн. / ГОУ ВПО "ВятГУ", МЦНИП – [Электронный ресурс]. – Киров: Междунар. центр науч.-исслед. проектов, 2008. – №2 (14). – № рег. ст. 0045. – URL: <http://region.mcniip.ru>.
- 12.Тумина Т.А. Методология оценки эффективности инновационной деятельности // Транспортное дело России. – 2009. – №01. – URL: http://www.morvesti.ru/archiveTDR/element.php?IBLOCK_ID=66&SECTION_ID=1389&ELEMENT_ID=4112

УДК: 338.46.001.895

ЧИҲАТҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Умаров Ҳочимуҳаммад – д.и.и., профессори кафедраи географияи иқтисодӣ ва сайёҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ, 17. Тел.: 900 99 26 10.

Носирзода Ҳусейни Саъдулло – унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Тел.: 903-03-30-35. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru.

Дар мақола муаллифон беитар чиҳатҳои назариявии рушди иқтисоди инноватсионӣ, заминаҳои ташаққули иқтисодиёти инноватсионӣ, марҳилаҳои кунунии пешрафти иқтисодиёти миллий, инчунин, афкори иқтисодии олимони ватанро доир ба рушди иқтисодиёти миллий ва дигаргуниҳои позитивии ҳаёти иҷтимоии иқтисодӣ баррасӣ намудаанд.

Муаллифон қайд менамоянд, ки системаҳои инноватсионии иқтисодиёти миллий ва равандҳои он маҷмуи истифодаи донишҳои замонавро дар бар мегирад, ки на танҳо барои навоариҳои иловагӣ, ҳамчунин, барои рақобатпазирии баланд низ заруранд.

Аз ин рӯ, дар мақола ба аҳамияти эҳёи афкори олимони ва гоҷаҳои инноватсионӣ, такмили доими донишҳои илмӣ-техникӣ, инкишофи фарҳанги иқтисодӣ, бозомӯзии усулҳои таҷрибавии хоричӣ барои рушди минбаъдаи равандҳои идоракунии инноватсионӣ, дастовардҳои илмӣ ва нақши давлат дар иқтисодиёти инноватсионӣ ва дарки навоариҳои технологӣ эътибори хосса дода шудааст.

***Калидвожаҳо:** инноватсия, донишҳои илмӣ-техникӣ, фарҳанги иқтисодӣ, равандҳои идоракунии инноватсионӣ, саноат, рушди технологияҳо, рақобати истеҳсолӣ, усулҳои нави идоракунӣ, танзими давлатии идоракунии инноватсионӣ.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Умаров Ходжимухаммад - д.э.н., профессор кафедры экономической географии и туризма Таджикского национального университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, Рудаки, 17. Телефон: 900 99 26 10.

Носирзода Хусейни Саъдулло – соискатель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 903-03-30-35. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru.

В статье авторы рассмотрели теоретические аспекты развития инновационной экономики, основы развития инновационной экономики, современные этапы развития национальной экономики, а также экономические мнения отечественных ученых относительно развития народного хозяйства и позитивные сдвиги в социальной и экономической жизни.

Авторы отмечают, что инновационные системы национальной экономики и ее процессы предусматривают использование современных знаний, которые необходимы не только для дополнительных инноваций, но и для обеспечения высокой конкурентоспособности.

Поэтому в статье подчеркивается важность активизации мнений ученых и новаторских идей, постоянного совершенствования научно-технических знаний, развития экономической культуры, повторного изучения зарубежных экспериментальных методов для дальнейшего развития инновационных процессов управления, особое внимание уделено научно-техническим достижениям и роли государства в экономике, инновациям и пониманию технологических новшеств.

***Ключевые слова:** инновации, научно-технические знания, экономическая культура, инновационные процессы управления, промышленность, развитие технологий, производственная конкуренция, новые методы управления, государственное регулирование инновационного управления.*

THEORETICAL ASPECTS OF INNOVATIVE ECONOMY FORMING REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Umarov Khodzhimuhammad - doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Geography and Tourism of the Tajik National University. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, 17. Phone: 900 99 26 10.

Nosirzoda Husseini Sadullo - applicant of the Department of Economic Theory of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Tel.: 903-03-30-35. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru

In the article, the authors examined the theoretical aspects of the development of an innovative economy, the foundations for the development of an innovative economy, the current stages of development of the national economy, as well as the economic opinions of domestic scientists regarding the development of the national economy and positive changes in social and economic life.

The authors note that the innovative systems of the national economy and its processes involve the use of modern knowledge, which is necessary not only for additional innovations, but also to ensure high competitiveness.

Therefore, the article emphasizes the importance of activating the opinions of scientists and innovative ideas, constantly improving scientific and technical knowledge, developing economic culture, re-studying foreign experimental methods for the further development of innovative management processes, special attention is paid to scientific and technological achievements and the role of the state in the economy, innovation and understanding of technological innovations.

Key words: *innovations, scientific and technical knowledge, economic culture, innovative management processes, industry, technology development, industrial competition, new management methods, government regulation of innovation management.*

Пешрафти илму техника ва иқтисодиёту иҷтимоиёт дар ҷаҳон сабаби омӯзиши ҷиддии масъалаҳои инноватсионии иқтисоди миллӣ гаштааст. Ин аст, ки ниҳодҳои сатҳи болоии идоракунии ҷомеаҳо таваҷҷуҳи асосиро ба самти рушди низоми нави иқтисодӣ медиҳанд.

Комебиҳои наватарин дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ торафт бештар ба назар расида, навигарии муҳим дар миқёси ҷаҳонӣ татбиқ мегарданд. Афзоиши ҳаҷми маҳсулоти инноватсионии ҷаҳон дар марҳилаи кунунии пешрафти иқтисодиёт ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири назаррас мегузорад. Дар айни замон, аҳолии кишвари мо бо маводи истехсолшудаи ватанӣ дар сатҳи зарурӣ таъмин карда намешавад. Ба андешаи олимону муҳаққиқон ва мо, ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар ташаккул ва раванқи иқтисодиёти инноватсионӣ дида мешавад, зеро яке аз омилҳои бартарафсозии мушкилоти соҳаи иқтисодиёт дар шароити кунунии иқтисодӣ ин ҷорӣ намудани инноватсия дар иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Олимону ва иқтисодчиёни ватанӣ дар хусуси ба роҳ мондани инноватсияҳо, ки ба рушди иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонанд, назару андешаҳои худро дар таҳқиқоти илмӣ дарҷ намудаанд.

Бояд гуфт, ки мавқеи иҷтимоию иқтисодии давлатҳои муосир дар шароити ҷаҳонишавӣ бо рушди инноватсионии иқтисодиёташон алоқаманд аст. Онҳо пайваста ба олами техника ва технологияҳо диққати махсус дода, ҷорӣ намудани инноватсияро асоси пешрафти иқтисодиёти кишвар меҳисобанд. Бешак, тараққиёти иқтисодиёти давлатҳои рушдёрта барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба амалисозии ҳадафҳои стратегии иқтисодиёти миллӣ таъсир мерасонад. Ҳама вақт пешрафтҳои илмӣ-техникӣ ба ҳама кишварҳо, аз ҷумла ба Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатовар мебошанд.

Бо дарназардошти талаботи муносибатҳои бозорӣ ва пешрафти илму техника Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030-ро зарур шуморида, онро ҳамчун ҳуҷҷати асосии рушди иқтисодиёти миллӣ эътироф намудааст. Дар Стратегияи миллии рушд кайд шудааст, ки таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ метавонанд ба Тоҷикистон ҳамчун

кишвари дорои иқтисодиёти дарҳои кушод дар ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегия ва тасхеҳи марҳилаҳои рушд таъсири манфии худро расонад.

Тамоюли рушди муносибатҳои иқтисодии кишварҳои рушдбанда нишон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун яке аз давлатҳои узви ҷомеаи ҷаҳонӣ, Стратегияи рушди инноватсиониро бояд қабул намояд. Дар баробари қабули Стратегияи рушди инноватсионӣ эҳёшавии афкори иқтисодии олимони тоҷик низ ба миён омад.

Ҷунончи, С.Ҷ. Комилов чунин қайд менамояд: «Имрӯз ва ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инкишофи илм ва технологияҳои инноватсионӣ ҷудонашаванда аст, ки он заминаи ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ буда, рушди истеҳсолоти илмӣ рақобатпазирро тавсиф медиҳад. Ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ дар ояндаи наздик бояд яке аз самтҳои стратегияи рушди кишвари мо шавад» [5, с.6]. Ин андеша маъноӣ онро дорад, ки бо татбиқи инноватсияҳо дар иқтисоди миллӣ рушди иқтисод тезонида шуда, самаранок истифода бурдани захираҳои асосӣ бо истифодаи технологияи навин ба амал меояд ва он ҳамеша ба инкишофи илм ва технологияҳои муосир нигаронида мешавад ва ин яке аз самтҳои асосии Стратегияи рушди инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Д.Б. Қодиров бошад, инноватсияро дар фаъолияти амалиёти субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба истеҳсолот, технология ва идоракунӣ алоқаманданд, аз тавлиди идеяҳо то татбиқи тичоратӣ маънидод менамояд [2, с. 69].

Аз ин хотир, таъсири пешрафти илмӣ-техникии ҷаҳонишавӣ ба суръати рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва ташаккули назарияи рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ оварда расонид. Рушди инноватсионӣ равандҳои навсозии низоми ҷамъиятӣ ва ҳамагуна самту соҳаҳои иқтисодиро фаро мегирад.

Равандҳои нави иқтисодӣ моро водор месозанд, ки оид ба ҳаллу фасли масоили истифодаи сарчашмаҳои нави рушди иқтисод, ҳифзи манфиатҳои иқтисодӣ, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар корхонаҳо ва истифодаи самаранокии имконияту захираҳои мавҷуда, инчунин, баланд бардоштани қобилияти рақобати истеҳсолоти ватанӣ кӯшиш намоем. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ дар Паёми худ ишора намуданд, ки дар шароити зудтағйирбанда ва вазъи шиддатноки ҷаҳони муосир мо бояд, қабл аз ҳама, ба иқтидору имкониятҳои дохилии кишвар таъкиқ карда, барои рушди устувори иқтисодӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва ҳимояи саломатии шаҳрвандон боз ҳам бештар талош намоем [9, с. 4]. Бо ин мақсад, бо дарназардошти вазъи имрӯзаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва тамоюлҳои муносибатҳои байналмилалӣ, ҳимояи манфиатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва ҳалли масъалаҳои вобаста ба иқтисоди муосир муҳим арзёбӣ мегардад.

Бояд қайд намуд, ки вобаста ба моҳияти инноватсия олимони хориҷӣ ва ватанӣ ақидаҳои гуногун доранд. Масалан, профессор С.Ҷ. Комилов, ки солҳои тӯлонӣ дар ин мавзӯ тадқиқоти илмӣ бурдааст, вожаи инноватсияро ҳамчун маҷмуи донишҳои нави амалишуда ва натиҷаи ниҳии фаъолияти инноватсионӣ, ки дар шакли маҳсулоти нав ё мукамалгардида зухур намуда, ҳамчун маҳаки асосии ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ хизмат мекунад, шарҳ додааст [3, с. 7]. М.Қ. Файзуллоев бошад, дар осори илмӣ худ мафҳуми инноватсияро ҳамчун чараёни бунёд, азхудкунӣ ва паҳнкунии маҳсулот, хизматрасониҳо, технология, ашёи хом, маснуоти нав ё такмилёфта ва усулҳои нави ташкили истеҳсолот ва идоракунӣ шарҳ медиҳад [12, с. 9].

Аммо У.М. Ҷумаев инноватсияҳоро дар мафҳуми умумии иқтисодӣ, ҳамчун таҷдиди сармояи асосӣ (фондҳои истеҳсолӣ) ё маҳсулоти истеҳсолшуда дар заминаи ҷорӣ намудани навоариҳо - дастовардҳои илмӣ, техника, технология, ки як раванди табиӣ - объективии такмил додани истеҳсолоти ҷамъиятӣ аст, тавсиф намудааст [1, с. 7].

Дар асоси назарияҳои дар боло овардашуда, ба андешаи мо, аз як тараф, инноватсия ҳамчун омилҳои асосии рушди иқтисоди навин, идоракунӣ низоми ҳозираи истеҳсолот, натиҷаи ниҳии истеҳсолоти корхона, пешбурди сиёсати иқтисодии давлат ва такмилдиҳии равандҳои истеҳсолот мебошад, аз тарафи дигар, инноватсия ҳамчун натиҷаи ниҳии дониш, мукамалгардонии тадқиқоти илмӣ,

дигаргунии ҳаёти иҷтимоӣ, қонсгардонии талаботи шахс, рушди потенциали илмӣ-техникӣ ва ғайра фаҳмида мешавад.

Аз ин рӯ, проблемаи инкишофи инноватсия солҳои охир асоси омӯзиш ва таҳқиқоти олимону муҳаққиқон гашта, мураккабии он чараёни фаъолияти инноватсионии корхонаҳои истеҳсолиро дар бар мегирад. Дар асоси Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, чунин ақида бармеояд, ки яке аз роҳҳои имконпазири расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ин гузариши иқтисоди миллӣ ба модели инноватсионии рушди нигаронидашудаи иҷтимоӣ мебошад. Ҳукумати кишвар кӯшиш менамояд, ки ба ҳадафҳои гузошташуда сари вақт афзоиши босуръати некуаҳволии аҳолиро тавассути сиёсати инноватсионӣ таъмин намояд.

Вобаста ба ин, ба андешаи мо, инноватсия ин механизми тозаи рушди иқтисодиёт, натиҷаи ниҳоии донишҳои такмилёфта, дарёфти манбаъҳои асосии захираҳои нав ва усулҳои нави идоракунии корхона мебошад, ки ба дигаргуниҳои позитивии ҳаёти иҷтимоии халқ мусоидат мекунад.

Баланд бардоштани нақши иқтисодии инноватсия ва самтҳои механизми рушди равандҳои инноватсионӣ муҳимтарин вазифаи сиёсати давлат мебошад. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамин роҳро пеш гирифта, кӯшиш менамояд, ки барои фаъолияти инноватсионии корхонаю ташкилотҳо шароити мусоидро фароҳам орад.

Мафҳуми “инноватсия” мазмуни “навоарӣ”-ро ифода карда, ҳамчун раванди мукаммали тавлид, қорӣ, паҳн ва истифода кардани навигарӣ, ба рушд ва болоравии самаранокии фаъолияти инноватсионӣ мусоидат мекунад. Инчунин, зери мафҳуми навоарӣ тартиб ё низоми нав, анъанаи нав, усули нав, ихтироот ва падидаи нав фаҳмида мешавад. Ибораи тоҷикии “қорисозӣ” айнан “даровардани навигарӣ”, яъне чараёни истифодабарӣ аз навигарихоро ифода мекунад [4, с. 18-17]. Пас, истилоҳи “инноватсия” дар иқтисодиёт мураккаб буда, маънои васеъро дар бар мегирад, аз ҷумла фаҳмидан мумкин аст, ки мафҳуми инноватсия такмилдиҳӣ ё навигарӣ ба сифати мол, инчунин, қорӣ намудани низоми нав, усулҳои нави идоракунӣ, усулҳои нави барориши мол, усулҳои идоракунии танзими давлатии равандҳои инноватсионии миллӣ, натиҷаи таҳқиқоти илмӣ ва ғайраро ифода менамояд. Аз ин хотир, сарчашмаҳои назариявии илмӣ оид ба мафҳуми инноватсия хеле бисёр ба назар мерасанд, ки маънои онҳо дар ҳар самти иқтисодӣ шарҳ дода шудааст.

Аз ин лиҳоз, рушди равандҳои инноватсиониро бо донишҳои илмӣ ва нуқтаи назари олимони соҳа метавон таквият дод. Он дар шароити ҷаҳонишавӣ дар заминаи таҷрибаҳои кишварҳои пешрафта рушд меёбад. Ин масъала дар Стратегияи рушди инноватсионии кишвар низ қайд шудааст: “Яке аз омилҳои асосии таъсирбахши беруна дар қисмати рушди инноватсионӣ суръатёбии технологияи иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад” [11]. Албатта, сохтори соҳавии иқтисодиёти миллӣ дар зери таъсири омилҳои гуногун ва, пеш аз ҳама, дар асоси босуръат рушд ёфтани иқтисодиёти ҷаҳон, рушди техникаю технологияҳо, ташаккули чараёни фаъолияти илмӣ-мехнатӣ тағйир меёбад. Зимнан, таъсири иқтисодиёти беруна ба иқтисодиёти ҳар як кишвар мерасад, зеро баробари бо суръат пеш рафтани илму техника ва параметрҳои технологӣ, инчунин, нуруи инноватсионии ҳар як мамлакат кӯшиш менамояд, ки сатҳи рушди иқтисодиёташро чун иқтисодиёти кишварҳои пешсаф баланд бардорад.

Таҳлили вазъи иҷтимоию иқтисодии давлатҳои рушдёфта нишон медиҳад, ки инноватсия бештар ба самти саноат равона карда шудааст, ки бо инкишофи техникаю технологияҳои соҳаи саноат бо маҳсулоти худ дар раддабандии инноватсионии ҷаҳонӣ дар сатҳи муқарраршуда қарор дорад.

Рушди саноат барои болоравии сатҳи иқтисодиёти миллӣ аҳамиятнок аст. Чуноне таъкид шудааст: “Барои ба мақсадҳои гузоштаи мамлакат расидан бояд, пеш аз ҳама, ба таракқиёти соҳаи саноат аҳамияти махсус дод, зеро саноат соҳаи асосӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқ мебошад. Саноат ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқро бо техникаи пешрав таъмин мекунад” [8, с. 6].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ҳам робитаи илм бо истеҳсолот ба таври бояду шояд амалӣ нашудааст. Дар хусуси фаъолияти илмӣ ва ташаккули ҷузъҳои технологию сармоягузорӣ К.М. Маҷидов чунин меандешад: “Яке аз вазифаҳои муҳимми давлат, ки ба фароҳам овардани шароит барои ҳамкории зичи фаъолияти илмии донишгоҳҳо ва институтҳои илмӣ равона карда шудааст, ташаккули ҷузъҳои технологӣ ва сармоягузори раванди ягонаи инноватсионӣ мебошад” [6, с. 73-75]. Дар ҳақиқат, ба даст овардани донишҳои илмӣ, пажӯҳишҳои нав, ихтироот ва истифодаи натиҷаҳои онҳо барои пешбурди фаъолияти инноватсионӣ муҳим буда, фаъолияти равандҳои инноватсионии иқтисодиётро самаранок мегардонад. Дар ин сурат асосҳои системаҳои инноватсионии инфрасохторҳои иқтисодиёт низ рушд меёбанд ва афзалиятҳои рақобатпазирии комил мавриди истифода қарор мегиранд.

Системаҳои инноватсионии иқтисодиёти миллӣ ва равандҳои он маҷмуи истифодаи донишҳои замонавиро дар бар гирифта, на танҳо барои навоариҳои иловагӣ, инчунин, барои рақобатпазирии баланд низ заруранд. Вобаста ба ин, аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ метавон системаи инноватсионии миллиро пурра тағйир дод ва дар ин баробар модели нави рушди системаи минтақавии инноватсионӣ бояд таҳия карда шавад.

Рӯз то рӯз ғояҳои инноватсионӣ афзуда, ҷалби технологияҳои замонавӣ барои иқтисодиёт муҳимтар мешавад ва онҳо ба маҳсулот ва хидматҳои нави рақобатпазир мусоидат мекунанд. Ҳамин тариқ, такмили доимии донишҳои илмӣ-техникӣ, инкишофи фарҳанги иқтисодӣ, бозомӯзии усулҳои таҷрибавии хоричӣ ва такмили ихтисос бо назардошти хусусиятҳои иқтисоди миллӣ барои рушди минбаъдаи равандҳои инноватсионии иқтисоди рақамӣ мадад мерасонанд. Зеро бо роҳи такмилдиҳии донишҳо бо мақсади рушди инфрасохтори инноватсионӣ, ҷустуҷӯи имкониятҳои фаъолсозии тичорати инноватсионӣ ва эҷоди инфрасохтори самарабахши низоми инноватсионии миллӣ имкониятҳои фароҳам ба даст оварда мешаванд. Роҷеъ ба такмили донишҳо ва малакаи касбии мутахассисон андеша ронда, бояд зикр кард, ки айни замон дарки технологияҳои инноватсионӣ дар дохили кишвар аз ҷониби сохторҳои тичоратӣ чандон кифоя набуда, сатҳи донишҳои илмии мутахассисони соҳа қаноатбахш нест.

Корҳои илмию тадқиқотӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо метавонанд рушди иқтисодиёти миллиро тақон диҳанд, аммо имрӯз на ҳамаи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ боиси баландшавии нишондиҳандаҳо ва бахшҳои иқтисодӣ мебошанд.

Бештари мушкилоти рушди инноватсионии ҷумҳурӣ аз таъсири мушкилоти берунӣ ва дохилӣ рӯ мезананд ва рафъи душвориҳои дар иқтисодиёти миллӣ ҷойдошта аз системаҳои инфрасохторҳои инноватсионии хоричӣ ва дохилӣ вобастагӣ дорад. Мушкилоти системаи инноватсионии хоричӣ метавонад ба системаи инноватсионии миллӣ ва иқтисодиёти миллӣ таъсири манфӣ расонад ва ин таъсир ба модели рушди инноватсионии тамоюли иҷтимоидошта зарар меорад.

Аз ин хотир, мо, аз нуктаи назари рушди фаъолияти инноватсионӣ ва инфрасохторҳои он дар кишвар, инчунин, барои дарки инноватсияҳои технологӣ се сатҳи рушдбиро пешниҳод менамоем:

- аввалан, дар сатҳи микро, ки аз ҷониби давлат ва соҳибкорони ватанӣ дар соҳаи рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар минтақаҳои кишвар марказҳои илмӣ, паркҳои илмӣ-техникӣ, марказҳои рушди истеъдод ташкил карда шаванд ва манбаъҳои маблағгузориҳои онҳо аз ҷониби давлат ё субъектҳои иқтисодӣ муайян карда шаванд. Дар онҳо самтҳои дохилии рушди минтақавии инноватсияҳои миллӣ роҳандозӣ гарданд;
- дуюм, дар сатҳи мезо, тавассути рушди соҳибкории дохилӣ барои рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар дохили кишвар ширкатҳои нави дар сатҳи глобалӣ амалкунанда мавқеъ пайдо кунанд;
- сеюм, дар сатҳи макро, тавассути дастгирии корхонаҳои хурду миёна марказҳои тичоратӣ, бизнес-инкубаторҳо барои рушди инфрасохтори инноватсионӣ ташкил карда шаванд.

Аз ин лихоз, дар шароити муосир рақобатпазирии муваффақонаи сохторҳои соҳибқори ватанӣ бо рақобатпазирони пешсафи бозори ҷаҳонӣ бидуни ташкили фазои инноватсионӣ ва тақмили пайвастаи низоми миллии инноватсионӣ тақмили донишҳои илмӣ-тахассусӣ ғайриимкон аст.

Тавре Е.Ш. Мирзоева ишора кардааст: “Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардани фазои инноватсионӣ аҳамияти хос дорад, ки ҷустуҷӯ ва татбиқи навоариҳоро дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ва, пеш аз ҳама, дар истеҳсолоти саноатӣ бармеангезад, зеро бинобар сабаби аз ҳад зиёд пур шудани бозор бо маҳсулоти воридотии дорои рақобати шадид, корхонаҳои ватанӣ зарар мебинанд, ки аксарияти онҳо аз дастовардҳои инноватсионӣ истифода намебаранд” [7, с. 94-102]. Ин ба он маъност, ки дар чунин шароити имконпазири технологӣ барои корхонаҳои саноатии ватанӣ бояд навоариҳоро ҷорӣ намуд, зеро навоариҳои муосир қувваи пешбарандаи ҳаётан муҳими корхонаҳои саноатӣ ба ҳисоб рафта, барои ноил шудан ба мавқеи устувор ва рақобатпазирии мол дар бозор муҳим мебошанд.

Олимон М.К. Файзуллоев ва С.Ҷ. Комилов татбиқи равандҳои инноватсиониро дар корхонаҳои муҳим шуморида, чунин андеша доранд: “Барои таҳия ва иҷрои фаъолияти инноватсионии корхона мутобиқати бавучудоварии равандҳои инноватсионӣ зарур аст. Дар айни замон, ҳуди навғониҳо натиҷаи фаъоли раванди инноватсионӣ дар корхонаҳои инноватсионӣ мебошанд. Яъне, раванди инноватсионӣ ҷараёни тадриҷан ба маҳсулот табдилёбии ғояҳо, ки марҳалаҳои тадқиқоти амалӣ ва бунёди, маркетинг ва ғайраро мегузаронад, дар бар мегирад” [13, с. 35]. Аз ин рӯ, марҳилаи кунунии рушди иқтисод бо тақвияти ҷузъи инноватсионӣ, ташаккул ва табдили ғояҳо ба маҳсулот ва рушди шакли нави иқтисодӣ тавсиф мешавад. Натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омили муҳимтарини таъмини рақобатпазирии корхонаҳо ва иқтисоди миллий ба ҳисоб меравад.

Бояд таъкид намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаи рушди иқтисод ва гузариш ба модели нави иқтисодӣ, инчунин, табдил додани кишвари саноатӣ тадбирҳои андешида, истифодаи техника ва технологияи муосир ҳамчун омили асосии рушди соҳаи иқтисодӣ ва корхонаҳои ватанӣ эътироф мегардад. Дар сурати ақиб мондани техника ва технология аксари корхонаҳои ватанӣ наметавонанд маҳсулоти рақобатпазирро дар сатҳи стандартҳои байналмилалӣ сифат истеҳсол кунанд.

Ба андешаи мо, фароҳам овардани шароити муфиди фаъолияти инноватсионӣ эҳтимолияти натиҷаҳои ниҳонии корхонаҳои ватанӣ буда, иқтисодӣ кишварро ба давраи гузариши ҷараёни инноватсионӣ табдил медиҳад, яъне метавонад модели иқтисодии худро ба модели нави иқтисодӣ иваз намояд.

Аз ин бармеояд, ки инноватсия мафҳуми мураккаб буда, он ҳамчун натиҷаҳои тадқиқот, фаъолияти зеҳнӣ (илмӣ ва техникӣ), типҳои нави идоракунии, гузариш аз як марҳила ба марҳилаи дигари иқтисодӣ, табдили ғояҳо ба маҳсулот ва фишанги асосии иқтисодӣ барои рушди минбаъдаи он, инчунин, тақмили равандҳои иқтисодӣ фаҳмида мешавад.

Умуман, нуктаи назари иқтисоддонҳои тоҷик дар хусуси мафҳуми инноватсия ба ҳам наздикӣ дорад, чунончи, инноватсия - ҷараёни бунёд, азхудкунии ва паҳнкунии маҳсулот, хизматрасониҳо, технология, ашёи хом, маснуоти нав ё тақмилифта ва усулҳои нави ташкили истеҳсолот ва идоракунии мебошад” [12, с. 9].

“Инноватсия - ҳамчун натиҷаи ниҳонии ҷараёни инноватсионӣ, ки дар шакли маҳсулоти технологияи нав ё тақмилифта зухур намуда, дар амалия дар самти беҳтаргардонии таъмини талаботи анъанавӣ ва нав истифода мешавад” [10, с. 70-73], шарҳ ёфтааст.

Хулосаҳои нуктаи назари олимони соҳа собит менамоянд, ки инноватсия ҳамчун як намуди иқтисодӣ, категорияи ҷудонашавандаи иқтисодӣ навин, тавлиди донишҳои нави илмӣ оид ба маҳсулот инъикоси ғояҳои нав ба фаъолият, истеҳсоли маҳсулоти нав тавассути технологияҳои муосир, тақмили маҳсулоти хушсифат, дигаргунсозии фаъолияти соҳибқорӣ, ҷорӣ намудани равандҳои нави

идоракунию иқтисодӣ, натиҷаи ниҳоии рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангию варзишӣ, тиббӣ ва техникӣ, ҷорӣ намудани усулҳои нави фаъолияти идоракунии ва ғайра мебошад.

Инноватсия аз рӯзи пайдоиш то натиҷаи ниҳоии фаъолият баромад намуда, он илм, технология, иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва соҳибкорию идоракуниро бо ҳам муттаҳид менамояд, маҷмуи муносибатҳои иқтисодии корхонаҳо (корхонаҳои саноатӣ ва ғайрисаноатӣ)-ро дигаргун мекунад. Ҳамин тариқ, дар шароити нави иқтисодӣ ва рушди босуботи иқтисоди корхонаҳо мафҳуми инноватсияро ба ҷанбаҳои зерин ҷудо намудем:

- ҷанбаи фалсафӣ, яъне мафҳуми “инноватсия” бениҳоят васеъ ва аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, равишҳои гуногун дар он қарор доранд;

- ҷанбаи илмӣ, таҳлили дарки илмии мушкilot дар истеҳсолоти ҷамъиятии зухурқарда ва роҳҳои ҳалли онҳо, дигаркунии шакли усулҳои техникӣ, идоракунии;

- ҷанбаи техникую инноватсионӣ, тағйирот дар техникаю технологияҳои истеҳсолот ва молу қору хизматрасониҳо, ки ба гирифтани фоидаи иқтисодӣ мусоидат мекунад;

- ҷанбаи иқтисодӣ, дигаргунсозии иқтисодӣ, гузариш аз як модел ба модели рушд, усулҳои нави идоракунии дар иқтисодиёт, муносибатҳои нави фаъолият, рушди фаъолияти соҳибқарӣ ва ҷорӣ намудани равандҳои нав дар фаъолияти молиявӣю иқтисодӣ;

- ҷанбаи иҷтимоӣ, дигаргуниҳо дар ҳаёти ҷомеа, шаклҳои таъмини талаботи инсон, ки аз нигоҳи маънавӣ қуҳна шудаанд.

Аз ин рӯ, соҳаи илми иқтисод имрӯз ба ислоҳоти амиқ ниёз дошта, зарурати бештар ба таври васеъ ба роҳ мондани фаъолияти инноватсиониро бо мақсади рушди истеҳсолот дар миён мегузорад.

Мушкilotи дигар аз ҷиҳати фаъолияти инноватсионӣ ва ақибмонии миқдори корхонаҳои инноватсионии истеҳсолии ҷумҳурӣ ин кам ба назар расидани сармоягузори ба фаъолияти инноватсионӣ ва ташкили нодурусти идоракунии инноватсия, эҷодиёти навоариҳо ва таъмини технологияҳои замонавӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ мебошад.

Барои пешсаф будани корхонаҳои истеҳсолию саноатӣ, ҳамзамон, рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва сатҳи болоравии ширкатҳои ватанӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз кишварҳои пешрафта барои хариди техника ва технологияҳои замонавӣ ба соҳаи воқеии иқтисодиёт ба маблағҳои қалон хароҷоти инноватсионӣ қарда, қўшиш ба харҷ медиҳад, ки потенциали фаъолияти инноватсиониро нисбат ба дигар кишварҳо каме ҳам бошад, боло бардорад.

Ҳоло ки ҳиссаи корхонаҳои инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ каме афзудааст, вазъи қуллии номусоиди иқтисодӣ боқӣ монда, амалигардонии бештари лоиҳаҳои инноватсионӣ дар корхонаҳо мавқуф гузошта мешавад.

Бо вучуди талошҳои беандозаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои суръат бахшидан ба рушди равандҳои инноватсионӣ, чанд омиле мавҷуд аст, ки, аз нуктаи назари мо, барои рушди инноватсионии кишвар монеа эҷод мекунанд:

- ҳамкориҳои илм бо тичорат дуруст ба роҳ монда нашудааст;

- маърифати илмӣ ва технологияи мутахассисон нокифоя мебошад;

- дастовардҳои илмӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ кам санҷида шудаанд;

- навоариҳо дар бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ кам ба назар мерасанд;

- рақобатпазирии инноватсионӣ дар бахши давлатӣ ва хусусӣ нокифоя мебошад;

- маҳфилҳо оид ба лоиҳаҳои инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бо иштироки мутахассисон ё соҳибқарон хеле суст амал мекунанд;

- баланд бардоштани сифати ҳамкориҳо байни шарикони хурду бузурги ватанию хориҷӣ дида намешавад;

- тиҷорати инноватсионӣ байни ширкатҳои хурду калон, инчунин, байни ташкилотҳои илмӣ ва таълимӣ ба роҳ монда нашудааст;

- ҷалби донишҷӯёни лаёқатманди дониши баланддошта ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳо дар сатҳи паст қарор дорад.

- эҷоди муҳити рақобатпазир, ки истифодаи инноватсияҳоро ҳавасманд мегардонад, ба назар намерасад;

- ташкили тиҷорати электронӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар ноҳияҳои кишвар ба роҳ монда нашудааст;

- маърифати иқтисодӣ ва инноватсионии донишҷӯёну мутахассисони соҳа ба беҳбудӣ ниёз дорад.

Хулоса, дар замони навовариҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва технологӣ омилҳои манфии таъсирбахш ба вучуд меоянд, ки ҳамаи онҳо дар асоси донишҳои интеллектуалӣ, илмӣ ва ғояҳои нав баргараф намудан мумкин аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар баробари дигар давлатҳои тараққикардаи технологӣ истифодаи технологияҳоро дар мадди аввал ниҳода, меҳодад рушди иқтисоди миллиро тавассути татбиқи навгониҳо ва сатҳи сифатан нав боло бардорад.

Ислоҳоти куллии иқтисодиву иҷтимоӣ бо назардошти комёбиҳои пешрафти илмӣ-техникӣ ва назарияи илмии олимону муҳаққиқон барои барқарорсозии устувории соҳаи иқтисодии навин ва баланд бардоштани сатҳи некуахлоқии халқ ҳиссаи беандоза зиёди худро хоҳад гузошт.

Адабиёт

1. Джумаев, У.М. Инновационное предпринимательство как фактор устойчивого роста промышленного производства Республики Таджикистан: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. экон. наук / У.М. Джумаев. – М., 2010. – 28с.

2. Кадыров, Д.Б. Рынок и социальная политика государства / Д.Б. Кадыров. — Душанбе: ТГНУ, 1999. – 69 с.

3. Комилов, С.Дж. Инновационное развитие и совершенствование антикризисного управления предприятиями / С.Дж. Комилов, М.Б. Махмадаминов. - Душанбе, 2011. – 148с.

4. Комилов, С.Ҷ. Менечменти инноватсионӣ. Китоби дарсӣ / С.Ҷ.Комилов, Г.Ш.Алиева. - Душанбе: “Ирфон”, 2016. – 400с.

5. Комилов, С.Дж. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий. Монография / С.Дж. Комилов, Е.Ш. Мирзоева. - Душанбе: ТГФЭУ, 2020. – 146с.

6. Маджидов, К.М. Научно – технический потенциал Республики Таджикистан в развитии технологии и инновации / К.М.Маджидов // Рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои илм ва маориф. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (18-19 декабри соли 2015). - Душанбе: «Баҳманруд», 2015. – С. 73-75.

7. Мирзоева, Е.Ш. Модель инновационного развития предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан / Е.Ш.Мирзоева // Финансово–экономический вестник, 2020.- №2 (22). — С. 94-102.

8. Низомова, Т.Д. Иқтисодии саноат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии таҳсилоти низомии кредитӣ / Т.Д.Низомова. – Душанбе, 2020. – 458 с.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021, шаҳри Душанбе.

10. Раҳмонов, Дж.Р. Инновация – как составная часть понятийного аппарата инновационного процесса / Дж.Р. Раҳмонов // Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы инвестиционного обеспечения инновационного развития предпринимательской деятельности в РТ» (18-19 февраля 2014). – Душанбе: ТНУ, 2014. – С. 70-73.

11. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 аз 30 майи соли 2015. - №354.

12. Файзуллоев, М.К. Основы развития инновационной деятельности предприятий / М.К. Файзуллоев. - Душанбе: «Ирфон», 2004. – 175 с.

13. Файзуллоев, М.К. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан: монография / М.К.Файзуллоев, С.Дж.Комилов. - Душанбе: «Ирфон», 2017. - 134с.

УДК: 504.03

МЕХАНИЗМИ ЭКОЛОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БЕҲТАРГАРДОНИИ МУҲИТИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚА

Шарифзода Муъмин Машокир - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хучанд, маҳ. 17, б. 1. Тел: +992(3422)2-38-11. Email: Info@tsulbp.tj.

Махмадали Бахтиёр Набӣ - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишқадаи кӯҳиyo металлургии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Бӯстон, к. А. Баротов, б. Телефон: (+9923451) 5-02-89, 5-01-75. E-mail: gmit_tajikistan@mail.ru.

Мақолаи мазкур ба мавзӯи муаммоҳои экологӣ ва таъсири онҳо ба муҳити сармоягузорӣ бахшида шуда, дар он ислоҳоти маъмурию ҳудудӣ, иқтисодиёти устувор, консепсияи рушди устувор, ихроҷи моддаҳои зараровар ва таъсири ҳолати экологӣ ба ҷалби сармоягузорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллифон қайд мекунанд, ки дар раванди ташаккули механизми рушди экологии минтақаҳо тақсимоти аниқи захираҳои минтақавӣ, баҳодихши онҳо аз рӯи хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ, муайян намудани вариантҳои беҳтарини муттаҳидшавии онҳо нақши муҳим мебозанд. Дар раванди таълифи мақола муаллифон аз маълумоти оморӣ расмӣ истифода намуда, нуқтаи назари худро илман асоснок кардаанд. Инчунин, доир ба таснифи захираҳои рушди экологии минтақа маълумоти муфассал пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: ҳавзаи иқтисодӣ, иқтисодиёти устувор, ҳавзаи экологӣ, вазъи экологӣ, системаи экологӣ, захираҳои табиӣ, механизмҳои экологӣ.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ КАК ФАКТОР УЛУЧШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ РЕГИОНА

Шарифзода Муъмин Машокир - доктор экономических наук, профессор, ректор Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Адрес: Республика Таджикистан, Согдийская область г. Худжанд, 17 мкр-р., дом 1. Тел: +992(3422)2-38-11. Email: Info@tsulbp.tj.

Махмадали Бахтиёр Наби - кандидат экономических наук, доцент, ректор Горно-металлургического института Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Бустон ул. Баротова А. б. Тел: (+9923451) 5-02-89, 5-01-75. E-mail: gmit_tajikistan@mail.ru.

Данная статья посвящена теме экологических проблем и их влияния на инвестиционную среду, в ней рассмотрены вопросы об административно-территориальных реформах, устойчивой экономике, концепции устойчивого развития, выбросе вредных веществ, влиянии условий окружающей среды на привлечение инвестиций.

Авторы отмечают, что в процессе формирования механизма эколого-регионального развития важную роль играет точное распределение региональных ресурсов, их оценка по количественным и качественным характеристикам, определение оптимальных вариантов их интеграции. В процессе написания статьи авторы использовали официальные статистические данные и научно обосновали свою точку зрения. Также представлена подробная информация о классификации ресурсов для экологического развития региона.

Ключевые слова: экономический бассейн, устойчивая экономика, экологический бассейн, экологическая ситуация, экологическая система, природные ресурсы, экологические механизмы.

ENVIRONMENTAL MECHANISM AS A FACTOR OF IMPROVING THE INVESTMENT ENVIRONMENT OF THE REGION

Sharifzoda Mumin Mashokir - doctor of economic sciences, Professor, Rector of Tajik State University of Law, Business and Politics. Address: Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city ;17 micro-district, b. 1. Phone: +992(3422)2-38-11. Email: Info@tsulbp.tj.

Mahmadali Bakhtiyor Nabi - Candidate of Economic Sciences, docent, Rector of the Mining and Metallurgical Institute of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Sughd region, Buston city. A. Barotov street 6. Phone: (+9923451) 5-02-89, 5-01-75. E-mail: gmit_tajikistan@mail.ru.

This article is devoted to the topic of environmental problems and their impact on the investment environment, it addresses issues of administrative-territorial reforms, a sustainable economy, the concept of sustainable development, emissions of harmful substances, the impact of environmental conditions on attracting investment.

The authors note that in the process of forming the mechanism of ecological-regional development, an important role is played by the exact distribution of regional resources, their assessment by quantitative and qualitative characteristics, and the determination of optimal options for their integration. In the process of writing the article, the authors used official statistics and scientifically substantiated their point of view. It also provides detailed information on the classification of resources for the ecological development of the region.

Key words: economic basin, sustainable economy, ecological basin, ecological situation, ecological system, natural resources, ecological mechanisms.

Дар шароити муосир таҳияи механизми идоракунии танзими муаммоҳои экологии минтақа бо мақсади баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорию он барои ҳар як минтақаи алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст. Ислоҳоти маъмурию ҳудудӣ боиси сар шудани равандҳои ғайримутамаказӣ дар ҳавзаи ташкилӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва молиявӣ гардид. Дар баробари ин, шартҳои асосии таъмини экологии мусоид дар сатҳи минтақаҳои алоҳида, тамоми кишварҳо ин тағйири кулӣ дар парадигмаи навъи рушд, бознигарии нақши инсоният дар муносибатҳои он бо табиат, ислоҳоти системаи маориф ва сиёсати иттилоотӣ мебошад. Иқтисодиёти устувори оянда он аст, ки дар он неру, об, замин ва дигар захираҳо нисбат ба имрӯз хеле самаранок ва оқилонатар истифода мешаванд.

Ба андешаи мо, модели муосири концептуалии рушди минтақавӣ бояд ба ислоҳоти механизмҳои иқтисодии ҳудудии дар асоси эволюсионӣ сохташуда ба механизмҳои экологии рушди минтақавӣ асос ёбад, ки асоси он концепсияи рушди устувори иқтисодии минтақа мебошад. Ҳудудҳо ва ҳадафи асосии табиат додани иқтисодиёти минтақавии навъи захиравӣ ва капитализатсияи дороиҳои минтақавӣ дар заминаи экологӣ мебошад [1].

Ҷадвали 1. - Сатҳи соф (безарар) кардани моддаҳои зараровари партовҳои манбаъҳои доимии ифлоскунандаи ҳавои атмосфера дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Минтақаҳо	Партофтани партовҳо (ҳазор тонна)			Сатҳи софкунӣ (бо %)			Индекси муқоисавии сатҳи софкунӣ бо сатҳи миёнаи Ҷумҳури		
	2015	2018	2020	2015	2018	2020	2015	2018	2020
Солҳо									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	27,0	48,3	61,5	44,1	97,1	96	0,73	1,62	1,61
ш. Душанбе	4,4	16,2	18,8	4,4	100	100	0,16	1,29	1,23
НТҚ	12,1	14,8	19,1	39,6	38,1	40,5	1,44	0,49	0,49
Вилояти Суғд	8,8	11,7	15,1	59,4	94	92,6	2,17	1,21	1,13
Вилояти Хатлон	1,7	5,6	8,5	5,88	-	92,8	0,21	-	1,13
ВМКБ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ҳисоби миёна дар Ҷумҳури	6,75	12,08	15,38	27,32	77,37	81,48	1,0	1,0	1,0
	11,4			62,06					

Ҳисоби муаллиф аз манбаъҳои: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ / Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - С. 117-119.

Татбиқи концепсияи рушди устувори иқтисодӣ дар сатҳи минтақа бояд бо назардошти хусусиятҳои экологӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дигар хусусиятҳои

худудҳо сурат гирад. Иқтисодиёте, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ташаккули иқтисодиёти миллӣ рақобатпазир дорои самти ашъи хоми рушди фазоию худудӣ мебошад, бояд ба экологӣ нигаронидашуда дар асоси баланд бардоштани арзиши иловашуда тавассути беҳбуди фазои сармоягузорӣ, ҷалби неруҳои самарабахш табдил дода шавад. Маҳз беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ механизми муассири идоракунии муносибатҳои экологӣ дар сатҳи минтақавӣ мебошад. Яқум, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ асосан вазифаи шахр ва минтақаҳо ба ҳисоб меравад. Сониян, дар асоси сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои экологӣ дар иқтисодиёт рушди устувори минтақаҳоро таъмин кардан мумкин аст. Инчунин, дар ин самт вазъи экологӣ дар сатҳи минтақаҳо низ асос мешавад.

Маълумоти оморӣ ҷадвали дар боло зикргардида нишон медиҳад, ки давоми шаш соли охир мизони ихроҷи моддаҳои зараровар ба ҳавои атмосфера дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он тамоюли афзоиш дорад. Пас, агар соли 2015 ҳаҷми партовҳо дар саросари кишвар 27,0 ҳазор тоннаро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ин рақам ба 61,5 ҳазор тонна баробар шуд. Дар ҳамин давра, сатҳи безараргардонӣ аз 44,1% дар соли 2015 то 96,0% дар соли 2020 афзоиш ёфтааст [5].

Концентратсияи бештари моддаҳои ифлоскунандаи ҳаво дар минтақаҳои саноатӣ ва шахракҳои аҳолинишин мушоҳида мешавад.

Азбаски вилояти Суғд дар муқоиса бо дигар манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон як минтақаи нисбатан саноатӣ маҳсуб мешавад, ҳаҷми партовҳои моддаҳои зараровар ба ҳавои атмосфера сол то сол меафзояд: агар дар соли 2015 ин рақам 8,8 ҳазор тоннаро ташкил дода бошад, пас аллакай дар соли 2020 ин нишондиҳанда афзоиш хоҳад ёфта, 15,1 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, сатҳи безараргардонӣ аз 59,4% дар соли 2015 то 92,6% дар соли 2020 афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 2. - Соф (безарар) кардани моддаҳои зараровари партовҳои манбаъҳои доимии ифлоскунандаи ҳавои атмосфера (ба ҳисоби ҳазор тонна)

Минтақаҳо	Соҳҳо											
	2015		2016		2017		2018		2019		2020	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	21,3	100%	19,4	100%	174,1	100%	412,7	100%	519,4	100%	221,3	100%
ш. Душанбе	0,2	0,93	0,3	1,54	136,7	78,51	381,5	92,44	484,5	92,65	195,1	88,2
НТЧ	8,0	37,55	5,1	26,28	6,5	3,73	6,6	1,59	10,8	2,46	5,0	2,3
Вилояти Суғд	13,0	61,03	13,5	69,58	30,9	17,74	24,6	5,96	23,7	4,83	15,3	6,9
Вилояти Хатлон	0,1	0,46	0,5	2,57	0,0	0	0,0	0	0,4	0,03	5,9	2,7
ВМКБ	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0,0

Манбаъ: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. Душанбе; Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021. - С.118.

Таҳлили маълумоти оморӣ оид ба сатҳи безараргардонии моддаҳои ифлоскунанда ба ҳавои атмосфера аз манбаъҳои доимии ифлоскунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки агар дар соли 2015 ҳаҷми умумии безарар кардани моддаҳои зараровари партовҳои манбаъҳои доимии ифлоскунандаи ҳавои атмосфера 21,3 ҳазор тоннаро ташкил дода бошад, ин нишондод тамоюли афзоишро (бо истисноии соли 2016) дошт: дар соли 2017 - 174,1 ҳазор тонна, соли 2018 - 412,7 ҳазор тонна, соли 2019 - 519,4 ва дар соли 2020 дар асоси таъсири пандемияи COVID-19 нисбат ба соли пешин кам бошад ҳам, нисбати соли 2015 қариб 10,4 маротиба зиёд, яъне 221,3 ҳазор тоннаро ташкил кардааст [6].

Аз ин рӯ, ташаккули механизми идоракунии рушди экологии минтақа бо мақсади ҷалб намудани сармоягузорӣ яке аз самтҳои афзалиятноки татбиқи сиёсати минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти эмпирикӣ аз омодагии нокифояи системаҳои иқтисодии минтақавӣ барои рушди босуръат ва оптималии экологӣ, ҳалли мутавозини мушкилоти таъхирнопазир, самаранок истифода ва ҳифзи иқтисодии минтақавӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои на танҳо имрӯз, балки наслҳои оянда шаҳодат медиҳанд. Ин ҳалли пайгириро як қатор вазифаҳои асосиро талаб мекунад:

- дар рафти аз вазъияти баамаломата баромадани ҷумҳурии истифодаи босамараи иқтисодии ҳудудҳои таъмин карда шаванд;

- таъмини фаъолгардонии ислоҳоти институтсионалӣ ва сохторӣ барои бунёди модели нави идоракунии иқтисодӣ ва минтақавӣ;

- таъмини банақшагирии тактикӣ ва стратегии фаъолияти иқтисодӣ дар минтақаҳо ҳолат ва имкониятҳои маҳдуди экосистемаҳои минтақавӣ дар асоси ҷорӣ намудани куллии технологияҳои энергетикӣ ва сарфакунандаи захираҳо, интенсификатсияи сохтори иқтисодиёт ва тағйироти сохтори иқтисодиётро таъмин намояд.

Инчунин, дар раванди татбиқи концепсияи рушди минтақавии экологӣ хусусиятҳои миллӣ низ бояд ба назар гирифта шаванд. Бо назардошти он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик аз рушди комплекси ашёи хом пурра даст каша наматавонад ва на танҳо ба эътидол овардани суръати рушди иқтисодӣ, балки ба суръат бахшидан низ эҳтиёҷ дорад, дар айни замон аз худ намудани меъёрҳои қатъии экологии мамлакатҳои саноатӣ.

Дар раванди ташаккули механизми рушди экологияи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсимои аниқӣ (таснифи) захираҳои минтақавӣ, баҳодиҳии онҳо аз рӯи хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ, муайян намудани вариантҳои беҳтарини муттаҳидшавии онҳо асосӣ мебошад. Захираҳои минтақавиро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мувофиқи мақсад аст: захираҳои асосӣ ва захираҳои таъминоти ташкилию иқтисодии тараққиёти экологияи минтақаҳо. Истифодаи оптималии захираҳои ҳар як гурӯҳ (расми 1) имкон медиҳад, ки афзоиши маҳсулоти иҷтимоӣ таъмин карда шуда, ихтилофи минтақавии байни тарафҳои манфиатдор (агентҳои бозори минтақавӣ ва ҷамъиятҳои ҳудудӣ) бартараф карда шаванд.

Расми 1. - Таснифи (гурӯҳбандии) захираҳои рушди экологии минтақа

Ба ду гурӯҳ тақсим кардани захираҳо имкон медиҳад, ки доир ба ҳолати ҳозира ва ояндаи онҳо, дараҷа ва имкониятҳои истифодаи онҳо маълумоти дахлдор гирифта

шавад; баҳо додан ба онҳо, махсусан аз нуқтаи назари мақсади вазифавии онҳо барои таъмини мувозинати экологию иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ.

Инак, аз рӯи усули анъанавӣ мо захираҳои табиӣ, истеҳсоли-моддӣ, меҳнатӣ ва молиявиро ба сифати захираҳои асосӣ дохил мекунем. Захираҳои таъминоти ташкилию иқтисодие, ки ҳолат ва сифати онҳо дар шароити ҳозира динамикаи тараққиёти минтақавиро бевосита муайян мекунад, бояд тарзҳои идоракунии, иттилоотӣ, интеллектуалӣ, илмӣ ва ташкилиро дар бар гирад. Ин ду гурӯҳи захираҳои таъминоти захиравии механизми минтақавии танзими рушди экологии минтақасоҳро ташкил медиҳанд ва гавари татбиқи бомуваффақияти сиёсати давлатии минтақавӣ мебошанд, ки ба принципҳои бунёдии мувозинати иҷтимоию экологӣ асос ёфтааст [3].

Муҳимтарин моликияти системаи иқтисодӣ динамизми он мебошад. Аз тарафи дигар, тибқи назарияи умумии системаҳо, шартҳои фаъолияти самараноки системаҳои динамикӣ доимии онҳо мебошад, ки бо қобилияти нигоҳ доштани хосиятҳои муайян дар шароити тағйирёбанда, инчунин таъмини сатҳи ҳадди ақалл, ки система аз он паस्तтар буда наметавонад, тавсиф карда мешавад.

Алгоритми таъмини рушди экологии минтақа дар баробари дигар тадбирҳои баҳодиҳии захираҳои минтақавӣ аз нуқтаи назари ҳолати онҳо ва кофӣ будани онҳо барои татбиқи самараноки механизми идоракунии рушди экологии минтақа, инчунин маҷмуи тадбирҳои, ки ба пешгирӣ кардани хавфи экологии минтақа нигаронида шудаанд.

Шарти асосии ташаккули механизми рушди экологию иқтисодии минтақа диққат ба худидоракунии системаи иқтисодӣ ҳамчун мақсади ҳосилшуда аз худидоракунии биосфера мебошад. Истеъмоли муосир ва бебозгашт гирифтани ва истифодаи захираҳои барқароршавандаи табиӣ дар раванди фаъолияти иқтисодӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ на танҳо бо имкониятҳои худидоракунии табиат, балки бо меъёрҳои иҷтимоӣ ва тиббию биологӣ низ маҳдуд аст.

Стратегияи рушди экологии минтақаҳо ба баробарии арзишҳои иқтисодӣ ва экологӣ асос ёфтааст, ки таҷдиди назарҳои анъанавиро оид ба ҷузъи экологии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа пешбинӣ менамояд ва омили муайянкунандаи таъсиррасонӣ мегардад.

Мувозинати мақсадҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии ҳудудҳо дар раванди танзими ҳолати экологии минтақаҳо имкон медиҳад, ки дар як вақт мушкилоти таъминоти иҷтимоӣ, динамикаи мусбати равандҳои иқтисодӣ дар минтақа ва устувории экосистемаи минтақавӣ дар як вақт ҳал карда шаванд. Дар баробари ин, албатта, адолати иҷтимоӣ бояд бар пояи устувории иқтисодӣ ва баробарии иҷтимоӣ асос ёбад ва ин устувории экологиро тақозо мекунад, ки маъноӣ ҳифзи сармояи табииро дорад [3].

Ташаккули механизми идоракунии рушди экологӣ минтақаҳо дар асоси принципҳои якпорчагӣ, муттасили, чандирӣ, хусусияти илмӣ, бехатарӣ, мутобиқшавӣ, устуворӣ ва навоарӣ амалӣ карда мешавад. Дар баробари ин, объекти чунин фаъолияти иқтисодии минтақавӣ ва иқтисодии захираҳои табиӣ минтақа буда, мавзӯи маҷмуи вазифаҳои назариявӣ методологии ташаккули механизми идоракунии рушди экологию иқтисодии минтақа мебошад.

Бешубҳа, яке аз вазифаҳои асосии таъмини рушди экологӣ ҳудудҳо дар сатҳи давлатӣ таъсиси заминаи дахлдори ҳуқуқӣ, аз ҷумла такмили қонунгузории амалкунанда мебошад, ки механизм ва асосҳои истифодаи захираҳои табииро муайян мекунад. Бояд гуфт, ки системаи ҳозираи танзими фаъолияти муҳофизати табиат ба усулҳои иқтисодии хоҷагидорӣ ба қадри кофӣ нигаронида нашудааст, яъне дар ҳақиқат онҳо барои иҷрои корҳои муҳофизати табиат ҳавасманд нестанд.

Ин намуди танзим мутобиқи қонунгузории амалкунанда андозбандии субъектҳои бозорро бо шартҳои имтиёзноқ бо истифода аз технологияҳои экологӣ, системаҳои навтарини безараркунии партовҳо ва амалӣ намудани дигар тадбирҳои ҳифзи муҳити зист пешбинӣ менамояд. Андоза ва ҳаҷми пардохтҳои ҳатмии экологӣ ва саҳмҳои, ки аз

ҷониби субъектҳои хоҷагидор андешида мешаванд, бо назардошти хатари нисбии ифлоскунанда ҳисоб карда мешаванд.

Истифодаи нокифояи усулҳои иқтисодии ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодии аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда ва маблағи ночиз пардохт барои ифлосшавии муҳити зист (ки ба зарари воқеии ба экосистемаҳои минтақавӣ расонидашуда мувофиқат намекунад) ба ташаккули системаи самараноки ҳифзи муҳити зист ва рушди экологӣ дар сатҳи минтақавӣ ҳалал мерасонад. Маблағи ҷаримаҳое, ки қонунгузори амалкунанда барои вайрон кардани меъёрҳои муқарраршудаи истифодаи табиат муқаррар кардааст, на танҳо ба зарари ҳақиқие, ки дар натиҷаи ин гуна вайронкуниҳо ба системаҳои минтақавӣ расонида шудааст, мувофиқат намекунад, балки аз сабаби кам будани маблағи онҳо имкон намедиҳад, ки вазифаи ҷазо додани вайронкунандагонро иҷро кунанд, зеро ин дар ниҳояти кор боиси талафоти калон намегардад.

Рушди технологияҳои сарфакунандаи захираҳо ва экологӣ аз ҷониби сиёсати андоз, қарз ва гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон амалан ҳавасманд карда намешавад ва воситаҳои бозори ҳавасмандгардонии чунин дигаргуниҳо чандон хуб таҳия нашудаанд.

Сабаби дигар он аст, ки сатҳи рушди инфрасохтори саноати ва истеҳсоли, технология ба талаботи муосир ва концепсияи рушди мутаносиби экологиро иқтисодӣ ҷавобгӯ нест ва боиси аз ҳад зиёд, аз ҷиҳати экологӣ хаста ва аз ҷиҳати иқтисодӣ беасос истифода шудани захираҳои худудҳо мегардад. Ба сифати сармоя кам баҳо надодани сарватҳои табиӣ ва хароҷоти зарари экологӣ имкон намедиҳад, ки ба нишондиҳандаҳои таракқиёти иқтисодӣ объективона баҳо дода шавад.

Адабиёт

1. Абдуллаев, А. А. Экономико-экологическое развитие и ее влияние на охрану окружающей среды (на примере Республики Таджикистан) /А. А. Абдуллаев. - Душанбе, 2006. - 266 с.
2. Айзард В. Потенциальные возможности и проблемы экономико-экологических моделей управлений много региональными системами /В. Айзард. - М.: Прогресс, 1976. – 365 с.
3. Бабина Ю.В. Экологический менеджмент /Ю.В. Бабина, Э.А. Варфоломеева. - М., - 2002. – 234с.
4. Буркинский Б.В. Природопользование: основы экономико-экологической теории / Б.В. Буркинский, В.М. Степанов, С.К. Харичков. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 1999. - 350 с.
5. Охрана окружающей среды в Республике Таджикистан //Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2014-2015.
6. Охраны окружающей среды в Республике Таджикистан. Статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2013. - С. 49.
7. Оценка Потребностей Целей Развития Тысячелетия, Полный отчет. - Душанбе: ПРООН, Таджикистан, 2005. – 176 с.

УДК: 336.2(575.3)

ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯВИИ ГАРОНИИ АНДОЗ

Иброҳимзода Илҳомуддин Раҷабалӣ – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 918814240. E-mail: ilhomuddin@mail.ru

Раҷабов Тоҷиддин Сангиматович – докторанти PhD-и кафедраи идораи молияи давлатии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 987480949. E-mail: tojiddin.2019@mail.ru

Мушкилоти баррасии гаронии андоз дар ҳамаи давру замон дар мадди назари олимони соҳаи иқтисодиёт қарор дорад, ки дар натиҷа назарияҳои гуногунро дар ин самт ба миён меоварад.

Рушду нумӯи иқтисодиёти давлатро асосан сатҳи гаронии андоз муайян мекунад. Хароҷоти давлат баҳри идоранамоӣ, мудофия, ҳалли барномаҳои иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ ва

гайра боиси дарёфти сарчашмаҳои нави даромад дар буҷети давлатӣ мегардад, ки дар натиҷа ба болоравии сатҳи гарониҳои андоз дар низоми андоз оварда мерасонад.

Мақсади навиштани мақола ин ифшо кардани моҳият ва хусусиятҳои идоракунии гарониҳои андоз дар назарияҳои мактабҳои иқтисодӣ, инчунин, пайғирӣ аз пешниҳодҳо ва хулосабандиҳои олимони ватанию хориҷӣ мебошад. Дар мақола фикру ақидаҳои намоёндогони мактабҳои гуногуни иқтисодӣ нисбати шарҳу баёни мафҳуми идоранамой, гарониҳои андоз мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: гарониҳои андоз, сиёсати андоз, бухрони иқтисодӣ, мактабҳои иқтисодӣ, сиёсати фискалӣ, низоми андоз, маъмурикунонии андоз, имтиёзҳои андоз, буҷети давлатӣ, идоранамоиҳои гарониҳои андоз.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ НАЛОГОВОГО БРЕМЕНИ

Иброҳимзода Ильхомуддин Раджабали - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов и страхования ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: 918814240. E-mail: ilhomuddin@mail.ru

Раджабов Тоджиддин Сангиматович – докторант Ph.D кафедры управления государственными финансами ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: 987480949. E-mail: tojiddin.2019@mail.ru

Проблема высокого налогового бремени всегда находилась в центре внимания экономистов, что привело к возникновению различных теорий в этой области.

Развитие экономики государства во многом определяется высоким уровнем налогов. Государственные расходы на государственное управление обороны, социальные программы, образование, здравоохранение и т. д. приводят к созданию новых источников поступлений в государственный бюджет, что, в свою очередь, приводит к увеличению налоговой нагрузки на налоговую систему.

Цель данной статьи - раскрыть сущность и особенности управления налоговым бременем в теориях экономических школ, а также проследить предложения и выводы отечественных и зарубежных ученых по данной проблеме. В статье рассматриваются и анализируются взгляды представителей различных экономических школ на определение понятия налогового бремени.

Ключевые слова: налоговое бремя, налоговая политика, экономический кризис, экономические школы, фискальная политика, налоговая система, налоговое администрирование, налоговые льготы, государственный бюджет, управление налоговым бременем.

THEORETICAL EVOLUTION OF THE TAX BURDEN

Ibrohimzoda Ilhomuddin Rajabali - doctor of economics, professor of the department of finance and insurance of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 918814240. E-mail: ilhomuddin@mail.ru

Radjabov Tojiddin Sangimatovich – doctor Ph.D., department of public finance management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 987480949. E-mail: tojiddin.2019@mail.ru

The problem of a high tax burden has always been at the center of attention of economists, which has led to the emergence of various theories in this area.

The development of the state economy is largely determined by the high level of taxes. Public spending on public administration, defense, social programs, education, healthcare, etc. lead to the creation of new sources of revenue for the state budget, which, in turn, leads to an increase in the tax burden on the tax system. The purpose of this article is to reveal the essence and features of the management of the tax burden in the theories of economic schools, as well as to trace the proposals and conclusions of domestic and foreign scientists on this issue. The article examines and analyzes the views of representatives of various economic schools on the definition of the concept of the tax burden.

Key words: tax burden, tax policy, economic crisis, economic schools, fiscal policy, tax system, tax administration, tax incentives, state budget, tax burden management.

Дар шароити муосир дар чорчӯбаи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, низоми иҷтимоию иқтисодии кишвар ба марҳилаи нави рушд ворид мегардад. Чунин иқдом вазифадор мекунад, ки ислоҳоти иқтисодӣ ва тағйироти институтсионалие, ки боиси такмили қонунгузориҳои соҳаҳои дахлдор, аз ҷумла дар низоми андоз ва андозбандӣ мегарданд, идома дода шаванд.

Чиҳати барқарор сохтани низоми фалаҷшудаи идораи давлатӣ, оғоз намудани раванди барқарорсозии баъдичангӣ, амалӣ гардонидани дигаргунсозиҳои сохторӣ ва минбаъд таъмин намудани гуногуншаклии моликият, фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкориву сармоягузорӣ, ташаккул додани низоми миллии буҷету андоз ва пуливу қарзӣ, рушди соҳаҳои воқеии иқтисод ва инкишофи бахши иҷтимоӣ бисёр тадбирҳои самарабахш амалӣ карда шуданд [9].

Андоз чун мафҳуми иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, маҷмуи муносибатҳои тақсим ва азнавтақсимкунии даромади дар ҷомеа ба вуҷуд овардашударо инъикос мекунад. Аз ин лиҳоз, он ҳамчун муҳимтарин олоқи идоракунии низоми иҷтимоӣю иқтисодӣ мебошад, зеро расидан ба сатҳи баланди рушд, дар ниҳояти қор, дар нишондиҳандаҳои рушди низоми иҷтимоӣ, ки яке аз онҳо сатҳи сифати зисти шаҳрвандон аст, дар он таҷассум меёбад. Такмили доимии низоми андоз, ки ҳамакнун дар кишвар ҷараён дорад, ба таъмини афзоиши самаранокии фаъолияти мақомоти андоз дар масоили андозбандӣ нисбат ба фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ равона гардидааст.

Мушкилоти гаронии андоз ҳангоми баррасии масъалаи банақшагирии андоз боз ҳам мураккабтар мегардад. Дурнамои рушди иқтисодии давлатро асосан сатҳи гаронии андоз муайян мекунад. Афзоиши хароҷоти давлатӣ (барои идоранамоӣ, мудофия, ҳалли барномаҳои иҷтимоӣ ва ғ.) боиси зиёд гардидани дарёфти сарчашмаҳои нави даромад ва, инчунин, баланд гардидани сатҳи гаронии андоз дар кишвар мегардад. Бинобар ин, барои таҳқиқи тавзеҳи моҳияти гаронии андоз ва идоракунии он дар банақшагирии андоз, нахуст ба назарияҳои гаронии андоз рӯҷӯ бояд кард.

Истилоҳи "гаронии андоз" дар қонунгузорӣ ифшо нашудааст, балки дар адабиёти илмӣ ва амалии иқтисодию ҳуқуқӣ васеъ истифода мешавад ва ҳар як муаллиф истилоҳоти худро истифода мебарад.

Дар сатҳи макроиқтисодӣ, гаронии андоз нишондиҳандаи ҷамъбасти мебошад, ки нақши андозҳоро дар ҳаёти ҷомеа тавсиф мекунад ва ҳамчун таносуби ҳаҷми умумии воридоти андоз ба ҳаҷми умумии маҳсулот муайян карда мешавад. Ба ибораи дигар, гаронии андоз он як қисми маҳсулоти истеҳсолкардаи ҷомеаро инъикос мекунад, ки тавассути механизмҳои буҷетӣ аз нав тақсим карда мешаванд [2, с.68].

Мушкилоти таъсир намудан ба сатҳи андозбандӣ дар самти фаъолияти хоҷагидорию фаъолияти қорхонаҳо, инчунин субъектҳои соҳаи соҳибкорӣ, ҳамеша зери таваҷҷуҳи олимони иқтисоддон қарор дорад. Аз таърих ба мо маълум аст, ки андозҳо дар давраҳои гуногун амал карда ва ҳамчун соҳаи амалӣ инкишоф ёфтаанд. Ҳамзамон, бо гузариши давраҳо дар осори илмии мутафаккирон дар соҳаи иқтисодиёт нисбат ба таъйинот ва табиати андозҳо, имконият ва давраҳои инкишофи андозҳо, инчунин, робитаи мутақобилаи андозҳо нисбат ба давраҳои истеҳсоли молу маҳсулот ва иҷрои қору хизматрасониҳо, марҳилаҳои ба амал баровардани он аз ҷониби олимони соҳаи иқтисодиёт пешниҳод гардид, ки дар ниҳояти қор, андозҳо як шакли дурусту муназзамро касб намуданд. Ҳамин тариқ, сар карда аз оғози асри XVII – аз замоне ки муносибатҳои молиявӣ хусусияти иҷтимоӣю ҳуқуқӣ пайдо намуд, назарияҳо нисбат ба андоз ва андозбандӣ ҳамчун концепсия дар илм ташаккул ёфт.

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки аввалин принципҳои андозбандиро Адам Смит таҳия кардааст. Дар асарҳои худ ӯ чор принципи асосиро номбар кард, ки муфассал буданд ва дар навиштаҳои баъдӣ бисёр иқтисоддонҳо нисбат ба принципҳои пешниҳодгардида, тафсирҳои мухталиф ба даст оварданд.

Принципҳои А. Смит инҳоро дар бар мегирад:

1. Принципи адолатнокӣ - андоз бояд аз тамоми андозсупорандагон ба таври доимӣ ситонида шавад, яъне: "Ҳар як шаҳрванд вазифадор аст, ки андозро мувофиқи даромадаш пардохт кунад";
2. Принципи итминонӣ - андозбандӣ бояд қатъиян собит карда шавад, на худсарона;
3. Принципи мувофиқатӣ - ситонидани андоз набояд барои пардохткунанда аз чиҳати ҷой, вақт ва объект номувофиқ бошад;

4. Принципи самаранокӣ - хароҷоти ситонидани андоз бояд аз андозаи худ и андозҳои камтар бошад.

Принципи “адолатнокӣ”-ро А. Смит ба маънои тақсими баробарии гаронии андоз дар байни ҳамаи пардохткунандагон меҳисобид. Бинобар пешниҳоди ӯ, “адолатнокии андозбандӣ” – ин чамъи маблағҳои андозе ҳисобида мешавад, ки аз ҳар шахрванд мувофиқ ба ҳаҷми даромади гирифташуда ё амволаш ситонида мешавад. Дар ин росто А. Смит принципи мутаносибии андозбандиро қорӣ намуд. Шахсе, ки даромади зиёд мегирад, ё ин ки моликияти зиёд дорад, бояд андози зиёд супорад ва ин аз он шаходат медиҳад, ки албатта, андозҳои бояд дар меъёри прогрессивӣ амал кунанд, то ин ки адолати иҷтимоӣ дар муносибатҳои андозӣ ба вуҷуд ояд. Аммо номувофиқатии андоз дар он замон аз назари А. Смит ба чашм мерасид, ки он бештар маҳсулоти аввалиндараҷаи истеҳсолӣ, аз ҷумла гандум, шакар, намак, ки истеҳсолкунандагони он бо назардошти даромади кам гирифта, пардохтҳои зиёди андозро анҷом медиҳанд. Яъне, мақомоти болоӣ тамоми хароҷоти худро дар болои сари истеҳсолкунандагон, чорводорон, ҳунармандон ва савдогарон бор мекарданд, ки чунин амали онҳо боиси зиёд гардидани гаронии андоз мегардад.

Вобаста ба ҳолати мазкур А.Смит чиҳати асосноккунии вазъи андозбандӣ, принципи “мувофиқатӣ”-ро пешниҳод менамояд.

Зери мафҳуми “мувофиқатӣ” А. Смит чунин пешниҳод менамояд, ки ҳар андоз бояд пешакӣ ва ошкоро ба андозсупоранда огоҳонида шавад ва муайян шавад унсурҳои андозбандӣ, аз ҷумла:

1. Андозсупорандагон;
2. Шахс ё муассисае, ки андоз ба он бояд супурда шавад;
3. Муҳлати супоридани андоз;
4. Маблағи мутлақӣ пулӣ ё меъёри муайянгардида аз ҳисоби даромади амволи шахс, ки вай бояд чун андоз супорад [14, с.108].

Ба андешаи А. Смит, “номуайянии андозбандӣ боиси муҳолифатӣ ва рад кардани пардохти андоз аз қониби андозсупоранда мегардад” [14, с.109].

Дар системаи андози амалкунанда, алҳол дар асоси принципи адолатнокии А. Смит шаш принципи (концепсияи) воқеии андозбандӣ дида мешавад.

Андозбандӣ ба принципҳои қонуният, ҳатмият, асоснокии андозбандӣ ва ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупоранда, адолат, ягонагии низоми андоз ва шаффофият асос меёбад.

1. Принципи қонуният - андоз мутобиқи Кодекси андоз муқаррар карда мешавад ва меъёрҳои қонунгузории андоз наметавонанд ба принципҳои Кодекси андоз муқарраршуда муҳолифат кунанд. Ба ҳаҷ шаҳс наметавонад уҳдадории пардохти андоз, ки мутобиқи Кодекси андоз муқаррар нашудааст ё бе риояи меъёрҳои он муқаррар гардидааст, вогузор карда шавад.

2. Принципи ҳатмият - ҳамаи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии андозӣ уҳдадоранд андозҳои тибқи Кодекси андоз муқарраршударо пардохт намоянд ва меъёрҳои қонунгузории андозро риоя кунанд.

3. Принципи асоснокии андозбандӣ ва ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупоранда - асоснокии андозбандӣ маънои дар қонунгузории андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудани ҳамаи унсурҳои андоз, андозсупоранда, имтиёзҳои андозӣ, тартиб, иҷро ва қатъ намудани уҳдадорӣҳои андозро ифода менамояд. Дар доираи муносибатҳои андозӣ мақомоти андоз уҳдадоранд бо мақсади иҷрои қонунгузории андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо андозсупоранда ҳамқорӣ намоянд. Дар баробари ин, мақомоти андоз ҳуқуқ надоранд ба ғайолияти қонунии андозсупоранда монеаи сунъӣ эҷод намоянд, андозсупоранда бошад, уҳдадор аст ба мақомоти андоз барои амалӣ намудани ваколатҳои мусоидат кунанд.

4. Принципи адолат - андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон умумӣ мебошад ва ҳамаи андозсупорандагон андозҳоро муносиб ба даромад ва молу мулк пардохт мекунанд. Муқаррар намудани меъёрҳои фарқкунандаи андоз, имтиёзҳои андоз ё дигар

афзалиятҳо вобаста ба шакли моликият, манбаи маблағгузорӣ, инчунин андозҳои, ки барои амалиномаи ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон монеа эҷод мекунад, манъ аст.

5. Принципи ягонагии низоми андоз - низоми андоз дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона мебошад. Муқаррар намудани андозҳои, ки фазои ягонаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла бевосита ё бавосита озодона интиқол додани мол (ичрои кор ва хизматрасонӣ) ё воситаҳои молиявиро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд менамоянд, манъ аст.

6. Принципи шаффофият - санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқии андозӣ ҳатман интишор карда мешаванд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқии андозӣ, ки расман интишор нашудаанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд [7, с.18].

Бинобар ин, самаранокии кори ҳар субъекти хоҷагидорӣ бевосита бо сатҳи хоҳиши гаронии андоз дар робита бо заминаи ҷамъоварӣ ва коркарди ҳам маълумоти молиявӣ ва ҳам андозӣ вобастагӣ дорад. Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ раванди кор дар ин бахш, сар карда аз баҳисобгирӣ ва идоракунии ҳаҷми андозҳои ҳисобшуда ва пардохташавандаи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, ҳисоб намудани гаронии андоз, банақшагирии ҳаҷми андозҳои зарурати воқеӣ мебошанд.

Мафҳуми гаронии андоз дар сатҳи хоҷагӣ, пеш аз ҳама, мафҳуми субъективист, ки ба таври мухталиф аз ҷониби олимону мутафаккирони соҳаи иқтисодиёт шарҳ дода шудааст. Дар ин самт метавон гуфт, ки мафҳуми гаронии андоз дар ҳар як даври замон дар сатҳҳои гуногун аз ҷониби олимону мутафаккирони соҳаи иқтисодиёт пешниҳод гардидааст.

Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми гаронии андоз бештар ҳамчун бо маънои таъсири андозҳои ба тамоми сатҳи иқтисодӣ кишвар ва, инчунин, ба субъекҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ, ба андозсупоранда ҳамчун ҳиссаи даромаде ба ҳисоб меравад, ки онҳо ба давлат дар шакли пардохтҳои хусусияти андозидошта пардохта мешавад, шарҳ дода шудааст. Вале бояд қайд намуд, ки мушкилот аз нигоҳи методологӣ оиди ба ҳисоб гирифтани гаронии андоз яке аз мушкилоти асосӣ ва баҳсбарангез дар банақшагирии ва идоракунии андоз мебошад. Аз оинаи таърих ба мо маълум аст, ки дар собиқ ИҶШС мушкилоти методологӣ нисбат ба ҳисоби гаронии андоз дар асаре бо номи “Гаронии андоз дар ИҶШС ва давлатҳои хориҷӣ” [4, с.15] мавриди таҳқиқ қарор гирифта буд.

Дар ин асар, чунин оварда шудааст: “Омӯзиши омӯри оид ба вазнинии андозбандӣ метавонад дар масъалаи сиёсати андоз ва ислоҳоти андоз хидмат кунад”. Дар ин китоб таҳқиқоти В.Н. Строгий оид ба вазнинии андозбандии аҳолии кишварзӣ дар ИҶШС, солҳои 1925-1926 ва П.В. Микеладзе дар бораи вазнинии андозбандии аҳолии ғайрикишварзӣ дар ИҶШС, маълумотҳои оварда шудааст [4, с.16]. А. Соколов ҳисобномаи вазнинии андозбандиро барои манфиатҳои иҷтимоии аҳоли дар Иттиҳоди Шӯравӣ, солҳои 1924-1929 таҳқиқ намудааст [15, с.50].

Бояд қайд намуд, ки қадами устувор дар ҷодаи усули ҳисоби гаронии андозро А. Соколов ниҳодааст. Ӯ соли 1930 дар китоби бо номи “Барои таҳлили марксистии андозҳои ва гаронии андозбандӣ”-ро аз ҷоп баровард, ки инро барои ҳисобномаи гаронии андоз, қадами устувор метавон ҳисобид. Аммо, бояд қайд намуд, ки баъдан сар карда аз соли 1930 то солҳои 1983, мушкилоти методологияи гаронии андоз ва усулҳои ҳисобкунии он дар адабиёти иқтисодӣ амалан аз байн нарафт. Сар карда аз солҳои 90-уми асри XX, дар робитаи ба миён омадани муносибатҳои иқтисоди бозорӣ дар кишварҳои ИДМ масъалаи ба вучуд овардани низоми муносири андоз, аҳамияти масъалаи гаронии андозбандӣ ва дар ин ҷода кӯшишҳои алоҳидаи ҳисобкунии математикии гаронии андоз анҷом дода шудаанд.

Бояд тазаккур дод, ки масъалаҳои гаронии андоз аз ҷониби иқтисоддонҳои кишварҳои Ғарб хеле васеъ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Чуноне ки ҳанӯз дар соли 1913 Е. Кун ишора карда буд: “Натиҷаи молиявии ҳар андоз аз ду омил ба ҳам алоқаманд вобастагӣ дорад, яъне:

1. Ҳаҷми маблағи андоз нисбат ба воҳиди андозбандӣ;
2. Теъдоди андозсупорандагон” [8, с.5].

Дар соли 1928 К.Ф. Шмелев навишта буд, ки зери таъсири пардохтҳои хатмӣ ё андозҳои мафҳуми гаронии андоз дар назар дошта мешавад [4, с.16]. Нисбат ба тавқият бахшидани таърифи худ К.Ф. Шмелев дар тавзеҳоти худ таърифи К.Брауэрро меорад, ки он чунин аст: “Зери мафҳуми гаронии андоз, ҳамчун пешниҳоди як воҳиди ҷамъиятӣ (андозсупоранда ё агенти андоз), бо мақсади муайян намудани пардохтпазирии он нисбат ба иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ ё қобилияти пардохтпазирии андозӣ фаҳмида мешавад.”

Дар асоси мавҷудияти гаронии андоз муайян карда мешавад, ки андозсупоранда ҳамчун шахси пардохтпазири андоз, вазнинии андозро эҳсос менамояд, чунин андозҳои пардохтгардида қисми ҷудонашавандаи хароҷоти ҷорӣ андозсупорандаро ташкил медиҳанд [4, с.17].

Андозҳои дорои аҳаммияти ҳазинавӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ буда, ташкил, тақсим ва истифодабарии онҳо бо воситаҳои пулӣ барои ташкилотҳои бучетӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ таъйин гардидааст.

Аз рӯи пешниҳоди К. Ф. Шмелев, мафҳуми вазнинии андозбандӣ ду унсурро дар бар мегирад: гаронӣ ва фишор. Гаронӣ ё саҳтгириҳо, ки онро, бешак, дар маҷмӯъ аҳоли ё хоҷагиҳои инфиродӣ аз сар мегузаронанд ва мо метавонем, ки натиҷаи онро дар ҷузъҳои имтиёзҳои хатмӣ (андозҳои) муайян намоем.

К.Ф. Шмелев чунин меҳисобид, ки гаронии андозро давлат бевосита ба зиммаи аҳоли мегузорад. Ў ба он ақида буд, ки фишори андоз, ин он таъсирест, ки андозҳои ба иқтисодиёти инфиродӣ ва дар маҷмӯъ тамоми хоҷагии халқ зарари моддӣ ва хисороти мерасонанд [4, с.17].

Гурӯҳи муаллифон С.В. Барулин, Э.А. Ермакова, В.В. Степаненко гаронии андозро дар робита ба сатҳи макроиқтисод тафсир намуда, бо истифода аз категорияҳои асосии иқтисодӣ ва равандҳои ташаккули нархи умумии хизматрасониҳои давлатӣ муайян мекунанд [1, с.56].

Ба ақидаи муаллифон С.В. Барулин, Э.А. Ермакова ва В.В. Степаненко ҳамфикр шуда наметавонем, зеро барои муайян намудани гаронии андоз дар сатҳи макроиқтисод истифода мешавад аз тамоми пардохтҳои андозии дар давраи ҳисоботи муайянгардида нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ.

Э.С. Вилкова бошад, гаронии андозро дар сатҳи микроиқтисод меомӯзад. Ба ақидаи ӯ, “гаронии андоз дар сатҳи як субъекти иқтисодӣ ҳамчун нишондиҳандаи нисбии тавсифкунандаи ҳиссаи андозҳои ҳисобшуда дар даромади умумӣ, ки бо назардошти талаботи қонунгузори андоз оид ба ташаккули унсурҳои гуногуни андоз меҳисобад [3, с.566].”

Аммо Е.Н. Евстигнеев мафҳуми гаронии андоз ё зулми андозро дар сатҳи давлат баррасӣ мекунад, яъне «ҳамчун ҳамаи пардохтҳои андоз барои соли молиявӣ бо фоизи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ; таносуби ҳаҷми умумии воридоти андоз ба маҷмуи маҳсулоти миллӣ» [5, с.239].

Олимонро кайҳост, ки масъалаи муносибкунонии гаронии андоз аз ҷиҳати илмӣ асоснок ба ташвиш овардааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки меъёри баланди андозҳои то андозае пардохткунандагонро дур месозад. Масалан, дар Империяи Рим сараввал ба ҳисоби миёна аз як нафар одам дар як сол тақрибан 15 сестерси гандум гирифта мешуд, ки ин ченак ба 40 кг гандум баробар аст, ки ин, албатта, меъёри аз ҳад зиёд мебошад. Дар “Рисола оиди андозҳои ва бочҳои”-и У.В. Петти (1623-1687) ҳангоми мутолиа метавон муайян кард, ки ба ақидаи ӯ бисту панҷ қисми ҳамаи даромаде, ки аз ҳисоби замин ва меҳнат ба миён меояд, бояд он ҳиссаеро ташкил диҳад, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои давлатӣ ва он барномаҳои вазифаҳои, ки дар назди худ мегузорад давлат, баҳри иҷрои он бояд ки ҷудо ва истифода шавад [11, с.24]. Юсти (1705-1771) бошад, чунин мешуморад, ки бучетро муқаррарӣ шуморидан мумкин, агар хароҷот 1/6 ҳиссаи даромади миллиро ташкил диҳад.

Д.Г. Черник чунин мешуморад, ки қобилияти пардохт намудани ҳар як андоз аз ҷониби андозсупоранда (гаронӣ, зулм, фишор) ҳамчун нишондиҳандаи умумитарин аст, ки нақши андозҳоро дар ҳаёти ҷомеа ва давлат тавсиф мекунад. Арзише, ки дар он ҳиссаи тарҳҳои андозро дар ҳаҷми умумии истеҳсолот ва даромад тавсиф мекунад, арзиши ҳосилшуда аз модели татбиқшудаи иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад ва он ҳамчун таносуби даромади андоз ба маҷмуи маҳсулоти миллии муайян карда мешавад [16, с.445].

П.Самуэлсон дар самти муайян кардани гаронии андоз ташвиқоти зиёде бурдааст ва, дар ниҳояти қор, ба хулосае меояд, ки гаронии андозро омӯхтан зарур аст, яъне омӯхтани он ки гаронии андоз, дар ниҳояти қор, ба кӣ меафтад, таъсири куллии гаронии андоз ба нархи молҳо чӣ гуна аст, арзиши омилҳои истеҳсолот барои тақсими захираҳо ва кӯшишҳо, дар бораи сохтори истеҳсол ва истеъмоли ва ғайраҳо.

Дар адабиёти муосири иқтисодии хориҷӣ ва ватанӣ равандҳои муайян кардани гаронии андоз гуногун аст. Дар луғатҳои муосири иқтисодӣ ишора шудааст, ки гаронии андоз - ин ченак, дараҷа, сатҳи маҳдудиятҳои иқтисодӣ, ки бо роҳи кам кардани маблағи барои пардохти андозҳо бавучудомада ва ҷудо кардани онҳо аз дигар соҳаҳои имконпазир ба ҳисоб меравад. Миқдори вазнини андозро бо таносуби маблағи умумии имтиёзҳои андоз дар давраи муайян нисбат ба андозаи даромади субъекти андозбандишаванда дар давраи муайян чен карда мешавад. Ба маънои васеъ, метавон гаронии андозро ҳама гуна пардохтҳои андозӣ шуморид [12, с.238].

Ба ақидаи олимони И.Р. Иброҳимзода, Р.М. Мирбобоев ва Е.Ш. Мирзоева, гаронии андоз ба аҳоли - ин таносуби ҳамаи пардохтҳои андозӣ барои ҳар як фард нисбати даромади миёнаи аҳоли, аз он ҷумла баҳогузори пулие, ки аз неъматҳои молии онҳо гирифта мешавад, ба ҳисоб меравад [6, с.272].

Гаронии андоз дар сатҳи субъектҳои иқтисодӣ, ҳамчун нишондиҳандаи нисбии тавсифкунандаи ҳиссаи андозҳои ҳисобшуда дар даромади умумӣ, ки бо назардошти талаботи қонунгузори андоз ҳисоб карда мешавад, фаҳмида мешавад. Аз ин хотир, банақшагирии андозро ба таври возеҳ ва расмӣ тасвир кардан душвор аст. Зеро нақшаи молиявӣ ва сиёсати андози ҳар як ташкилот, ки аз бисёр ҷиҳатҳо ба ҳамдигар мувофиқат намекунанд.

Эътимоднокии баҳодиҳии гаронии андоз бошад, аз бисёр ҷиҳат, нишондиҳандаҳоеро дар бар мегирад, ки ҳангоми ҳисобкунии гаронии андоз истифода мегарданд ва ин нишондиҳандаҳо омилҳои ба ҳисоб мераванд, ки сатҳи таъсири онро дар иқтисодиёти кишвар ва минтақа мушоҳида намудан мумкин аст [13, с.84].

Дар раванди таҳлил ва озмоишҳо метавонем чунин омилҳои асосиеро, ки ба гаронии андоз дар сатҳи субъектҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд, номбар кунем:

1. Сиёсати баҳисобгирӣ барои мақсадҳои андоз.
2. Имтиёзҳо, аз ҷумла озод кардан аз рӯйхати андозсупорандагон.
3. Самтҳои асосии рушди сиёсати бучетӣ, андозӣ ва сармоягузори давлат, ки бевосита ба унсурҳои андоз таъсир мерасонанд;
4. Ба даст овардани қарзҳои андозии сармоягузорӣ, батаъхиргузорӣ ва тамдиди муҳлат барои пардохти андозҳо;
5. Ҷойгиркунии соҳибкорӣ ва идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ дар минтақаҳои офшорӣ, инчунин, дар минтақаҳои озоди иқтисодии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ чунин мешуморанд, ки гаронии андоз ҳамчун базаи болои дар сатҳи макро – маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва дар сатҳи корхона - арзиши иловашуда мебошад. Дар амал бошад, чунин мафҳуме ба мисоли меъёри пурраи андозбандӣ фаҳмида мешавад. Аз ин лиҳоз, гаронии андоз бояд ҳамчун параметре муайян карда шавад, ки дар ширкат вазнинии андоз муайян гардад ва он ҳамчун таносуби байни пардохтҳои андоз аз ҳисоби корхона нисбат ба арзиши маҳсулот ё маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ҳисоб карда мешавад.

Гарони андозро то ҳадде паст карданаши мумкин аст, агар ислоҳоти низоми андоз гузаронида шавад, ки он, албатта, бояд ба фароҳам овардани шароити муқаррарӣ барои бахши воқеии иқтисод оварда расонад. Дар ин раванд, гаронии андоз аз сабаби васеъ кардани заминаи андоз, содагардонии системаи андоз, таҳкими маъмурикунонии андоз ва коҳиш додани миқдори андозҳое, ки соҳибкорон пардохт мекунанд, каме ҳам бошад, паст мегардад.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки санаи 23-юми декабри соли 2021 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардид, вобаста ба таҳияи лоиҳаи Кодекси андоз дар таҳрири нав бо дарназардошти сабук гардонидани пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истехсолӣ ба Вазорати молия ва дигар вазорату идораҳо чихати иҷрои он, вазифадор карда шуд, ки ин пешниҳод бомуваффақият иҷро гардид [10].

Кодекси андоз дар таҳрири нав бо ворид гардидани тағйиру иловаҳо аз 1-уми январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифт, ки он дар шароити имрӯза вобаста ба дастгирии бахши соҳибкории истехсолӣ ва рушди минтақаҳои озоди итисодӣ тағйироти зиёдеро бахри паст гардидани сатҳи гаронии андоз пешбинӣ менамояд.

Бо дарназардошти ҷустуҷӯи маълумотҳо ва сарчамъ намудани он, дар мақолаи худ ба чунин хулоса омадан лозим аст, ки ҳар як андозсупоранда ҳуқуқ дорад усулҳои қонунан иҷозатдодашударо барои то ҳадди имкон кам кардани уҳдадориҳои андозаш дар назди давлат истифода барад. Муносибкунони гаронии андоз яке аз ҷузъҳои муҳими банақшагирии андоз дар ташкилотҳо мебошад. Чунин банақшагирӣ бо мақсади ҳадди ақал расонидани пардохтҳои андоз ва афзоиши ҳаҷми сармояи муомилоти ташкилот амалӣ карда мешавад. Натиҷаи татбиқи ин ҳадафҳо афзоиши имкониятҳои воқеии ташкилот барои рушди минбаъда ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он мебошад. Албатта, бо кам кардани вазнинии андоз дар асоси ҷустуҷӯи роҳҳои оқилонаи коҳиш додани уҳдадориҳои андоз, ташкилот имконоти иловагӣ барои ба ҳадди имкон расонидани даромаднокии фаъолияти молиявӣ иқтисодии худ дорад.

Адабиёт

1. Барулин, С.В. Налоговый менеджмент. Учебное пособие / С.В.Барулин, Е.А.Ермакова, В.В.Степаненко. – М.: Изд-во «Дашков и К0», 2012. – 56 с.
2. Брызгалина, В. Налоги и налоговое право. Учебное пособие / Под ред. А.В. Брызгалина. – М.: Аналитика-Пресс, 1998. – С.68.
3. Вылкова, Е.С. Налоговое планирование. Теория и практика: учебник для вузов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство «Юрайт», 2014. – 566 с.
4. Гензел, П.П. Налоговое бремя в СССР и иностранных государствах (очерки теории и методологии вопроса) / П.П.Гензел, П.В.Микеладзе, В.Н.Строгий, К.Ф.Шмелев. – М.: Финансовое издательство НКФ СССР, 1928. — С. 15-16-17.
5. Евстигнеев, Е. Н. Налоги и налогообложение. Краткий курс. 6-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 239 с.
6. Иброхимов, И.Р. Управление государственными финансами: учебник / И.Р.Иброхимов, Р.М.Мирбобоев, Е.Ш.Мирзоева. – Душанбе, 2014. – 272 с.
7. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Боби 2. Моддаҳои 7-13. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2022. – С.18-19.
8. Кун, Е. Опыт сравнительного исследования налогового бремени в России и других главнейших странах Европы / Е.Кун. – СПб: Типография редакции периодических изданий Министерства Финансов, 1913. – С.5.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». [манбаи электронӣ]: URL <http://prezident.tj/node/27417#devashtich>. (санаи муроҷиат: 21.12.2021.)
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». [манбаи электронӣ]: URL <http://prezident.tj/node/25005>. (санаи муроҷиат: 26.01.2021.)
11. Петти, У. Шедевры мировой экономической мысли / У. Петти, Д. Рекардо. — СПб: Петроком, 1993. – 224с.

12. Райзенберг, Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзенберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. — 3-е изд., доп. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 238 с.
13. Салимова, М.М. Некоторые вопросы оптимизации налоговой нагрузки в условиях переходной экономики / М.Н.Салимова // Вестник ТГУ. — Душанбе:СИНО. - 2010. - №6 (62). — С.84-92.
14. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов // А. Смит. Антология экономической классики. — М.: Эконом; Ключ, 1993. - С.108-109.
15. Соколов, А. За марксистский анализ налогов и тяжести обложения / А. Соколов. — М.: Государственное финансовое издательство Союза ССР, 1930. - С. 50-69.
16. Черник, Д. Г. Основы налоговой системы / Д. Г. Черник. — М.: Юнити, 2000. — 445 с.

УДК: 338.436. 32(575. 31)

НАҚШИ МАҲСУЛОТИ АЗ ЧИҲАТИ ИРСӢ ДИГАРГУНШУДА ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА

Кошинова Манзура Раҳматҷоновна - доктори илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14 Тел: (+992) 918-14-12-14, Email: manzura@mail.ru

Исайнова Манижа Ҳисайновна- ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқории факултети иқтисод ва бизнеси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14 Тел: (+992) 1111-300-29, Email: isainovam@mail.ru

Дар мақола нақши маҳсулоти аз чиҳати ирсӣ дигаргуншуда дар таъмини амнияти озуқаворӣ минтақа мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Диққати асосӣ ба руиши парварши ва истеҳсоли маҳсулоти аз чиҳати ирсӣ дигаргуншуда бо мақсади таъмини аҳоли бо маводи озуқа дода шудааст. Таҳлили қиёсии ишддат ёфтани истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти аз чиҳати ирсӣ дигаргуншуда бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ дар як қатор кишварҳои истеҳсолкунандаи ҷунин маҳсулот гузаронида шудааст.

Роҳҳои коҳиши додани фоизи маҳсулоти аз чиҳати ирсӣ тағйирдодашуда дар маҳсулотҳои ватанӣ оварда шудааст. Аҳамият ва ҷанбаҳои манфии истеъмоли маҳсулотҳои аз чиҳати ирсӣ дигаргуншуда дар таъмини амнияти озуқаворӣ як қатор давлатҳо муайян ва асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, таҷрибаи хориҷӣ, кишоварзӣ, маҳсулоти аз чиҳати ирсӣ тағйирдодашуда, истеҳсоли маҳсулоти аз чиҳати ирсӣ тағйирдодашуда, маҳсулоти хӯрокворӣ, минтақа, самт, ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии маҳсулоти аз чиҳати ирсӣ тағйирдодашуда, муаммоҳои истеъмоли маҳсулоти аз чиҳати ирсӣ тағйирдодашуда.

РОЛЬ ГЕНЕТИЧЕСКИ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ПРОДУКТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА

Кошинова Манзура Раҳматҷоновна - доктор экономических наук, и.о. профессор кафедры финансы ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 918-14-12-14, Email: manzura@mail.ru

Исайнова Манижа Ҳисайновна - ассистент кафедры экономика предприятий и предпринимательства ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 1111-300-29, Электронная почта: isainovam@mail.ru

В статье исследуется роль генетически модифицированных продуктов в обеспечении продовольственной безопасности региона. Основное внимание уделено развитию селекции и производства генно-модифицированных продуктов с целью обеспечения населения продуктами питания. Проведен сравнительный анализ интенсивности производства и потребления генетически модифицированных продуктов в целях обеспечения продовольственной безопасности в ряде стран-производителей таких продуктов.

Представлены пути снижения доли генетически модифицированных продуктов в отечественных продуктах. Выявлены и обоснованы важность и негативные стороны потребления генетически модифицированных продуктов в обеспечении продовольственной безопасности ряда стран.

Ключевые слова: продукты питания, безопасность пищевых продуктов, зарубежный опыт, сельское хозяйство, генетически модифицированные продукты, производство генетически модифицированных продуктов, регион, направление, положительные и отрицательные стороны генетически модифицированных продуктов, проблемы потребления измененных генетически модифицированных продуктов.

THE ROLE OF GENETICALLY MODIFIED PRODUCTS IN ENSURING THE FOOD SECURITY OF THE REGION

Koshonova Manzura Rahmatjonovna- Doctor of Economics, Associate Professor, Acting Pro-fessor of the Department of Finance, TSFEU. Dushanbe, Nakhimov Avenue 64/14 Tel: 918-14-12-14, Email: manzura@mail.ru

Isainova Manizha Khisainovna - Assistant of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship, Faculty of Economics and Business, GUFET, Dushanbe, Nakhimov Avenue 64 Tel: (+992) 1111-300-29, E-mail: isainovam@mail.ru

The article examines the role of genetically modified products in ensuring the food security of the region. The main attention was paid to the development of selection and the production of genetically modified products in order to provide the population with food. A comparative analysis of the intensity of production and consumption of genetically modified products was carried out in order to ensure food security in a number of countries producing such products.

Ways to reduce the share of genetically modified products in domestic products are presented. The importance and negative aspects of the consumption of genetically modified products in ensuring food security in a number of countries have been identified and substantiated.

Keywords: food, food safety, foreign experience, agriculture, genetically modified products, production of genetically modified products, food, region, direction, positive and negative aspects of genetically modified products, problems of consumption of modified genetically modified products.

Дар ҷаҳони имрӯза яке аз муаммоҳои асосӣ ва доғи рӯз таъмини рӯзафзуни аҳоли бо организмҳо ва ё маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргун-шуда (ГМО) дар баъзе аз кишварҳои дунё мебошад. Ин гуруҳи давлатҳо, аз як тараф, агар талаботи аҳолиро бо маводи озуқа таъмин созанд, аз тарафи дигар, болоравии истеҳсолотро аз ҳисоби ҷорӣ намудани маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда таъмин менамоянд. Масалан, дар Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҳиндустон ва дигар кишварҳои сараҳоли, ки аҳолии онҳо аз 1 миллиард зиёд мебошад, таъмини аҳоли бо маводи озуқа рӯз то рӯз мураккаб гашта истодааст. Аз ин сабаб, онҳо бо мақсади таъмини аҳоли бо маводи озуқа дар истеҳсолот маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншударо ҷорӣ намуда истодаанд. Ин тамоюл ба он оварда расонд, ки аз солҳои 80-уми асри гузашта сар карда, даромади аҳолии Ҷумҳурии Мардумии Чин ва як қатор давлатҳои Шарқи Наздик, ки истеҳсоли баъзе аз маҳсулоти хӯрокиашон ба организмҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда асос ёфтааст, рӯ ба афзоиш ниҳодааст.

Албатта, ин ҳолат якҷанд сабабҳои худро дорад, ки миёни онҳо ҳолатҳои зеринро метавон чунд намуд:

- камчини маводи озуқа, яку якбора баланд рафтани нархҳо ба баъзе аз маҳсулоти озуқаворӣ, дар натиҷаи баландшавии ҳарорат дар рӯи замин ва пайдо шудани миёнаравҳои аз ҳад зиёд ва монополикунонии амалиёти тижоратӣ бо баъзе аз маҳсулоти асосии озуқаворӣ;

- зиёд гардидани шумораи гуруснагон дар баъзе аз манотиқи кишварҳои дунё, дар натиҷаи нооромии сиёсӣ ва зиёд гардидани шумораи гурезагон дар кишварҳои Араб, Ливия, Яман, Сурия, Ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Украина ва кишварҳои ҳамсоия ба мо дӯсту наздик Ҷумҳурии Ислондӣ Афғонистон;

- амалисозии яке аз ҳадафҳои рушди устувор (ҲРУ) - ду маротиба кам намудани миқдори гуруснагон (то 500 млн одам) дар сатҳи лозимӣ иҷро нашудан ва аз соли 2006 ба миқдори 100 млн зиёд гардидани шумораи гуруснагон ва ба миқдори 950 млн расидани онҳо;

- яку якбора паст гардидани нишондиҳандаҳои содироти маҳсулоти озуқаворӣ аз давлатҳои тараққиқарда, ки содироти баъзе аз маҳсулоти ғизоиро ба кишварҳои эҳтиёҷманд кам намуда ва ё тамоман қатъ намудаанд. Федератсияи Россия дар натиҷаи Қонуни охири қабулкардаи худ аз 01.04.2022 содироти ғалла ва дигар маҳсулоти

асосии гизоиро ба кишварҳои бо ном “дӯстнабуда қатъ намудааст ва ё фуруши онро бо пулии миллии худ “рубл” ба роҳ мондааст, ки ин ба кишвари харидори ин гуна маҳсулот на он қадар муфид аст;

Масалан, мувофиқи нишондиҳандаҳои ояндабинии ташкилоти байналмиллалӣ ФАО истехсоли ғалла дар ҷаҳон то соли 2030 бояд ба андозаи 20-21 % зиёд гардида, ҳосили умумии он то 2149-2150 млн тонна бо назардошти талабот дар ҳаҷми 2675 млн тонна расонида шавад. Ҳамзамон мувофиқи нишондиҳандаҳои омории ин ташкилот, истифодаи маҳсулоти баҳрӣ бошад, бояд ба миқдори 100 млн тонна бо назардошти талабот дар ҳаҷми 168 млн. тонна зиёд карда шавад. Кам гардидани рушд (“прирост”)–и молҳои озуқаворӣ, ки дар соли 1985 - 30 млн. тонна, дар соли 1985-1995 - 12 млн тоннаро ташкил меод, дар давраи солҳои 1996-2030 ҳамагӣ ба 9 млн тонна мерасад. Болои ҳамаи ин бошад, тағйирёбии талабот бо маҳсулоти озуқаворӣ асосӣ, мутаассифона, баръакс аст, зеро ки миқдори шумораи аҳолии ҷаҳон то соли 2030 ба 8,9 млрд одам расида (зиёдшавии солонашон 90 млн одам), бо назардошти зиёдшавии нобаробари он дар минтақаҳои ҷаҳон, ки ин муаммоҳои бе ин ҳам мураккаби таъмини амнияти озуқавориро дар баъзе аз кишвар ва манотиқи дунё ба таъхир меандозад [14, с.31-34].

Ҳамаи ин омилҳо, дар ниҳояти қор, ба кишварҳои таъминкунандаи озуқа ва “якҷаҳумронҳои содироти баъзе маҳсулоти озуқа” имконият медиҳад, ки бо хотири таъмини рӯзафзоиандаи аҳоли бо маводи озуқа аз роҳҳои гуногун, аз он ҷумла истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (ГМО) истифода баранд.

Зери мафҳуми организмҳо ё маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (ГМО) организмҳои фаҳмида мешавад, ки бо тағйирот дар ирсият (генома) бо усули анъанавии селекционӣ ғайриимкон аст. Технологияе, ки имконияти организмҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (ГМО)-ро ба амал меорад, гени инженерӣ буда, дар шароити ҳозира чунин намуди организм растанӣҳо мебошанд, зеро бо онҳо қор қардан дар муқоиса нисбат ба ҳайвонот осонтар аст. Маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда ва ё трансгенӣ (ГМО) тариқи ҳамроҳ қардани чанд гени ҳашароту зироатҳо ба якдигар буда, бо мақсади тобоварии маҳсулоти кишоварзӣ ба иқлими хушк сард, ҳашароту пестицидҳо, афзун сохтани ҳосил ва муҳлати нигоҳдории он мебошад [1, с.76-86].

Мувофиқи баъзе аз сарчашмаҳои илмӣ, соли 1982 олимони ширкати амрикоии Монстант (Monsanto) аввалин шуда, аз нуктаи назари ирсӣ ҳуҷайраҳои растанӣҳоро дигаргун намуданд. Якумин растанӣ аз нуктаи назари ирсӣ дигаргуншуда ин помидор “Flavr Savr” буд, ки ба тағйир додани ирсият мутобиқ ва устувор шуд. Ин навъи помидор асосан аз тарафи ширкати калифорнии Калген (Calgene) ихтироъ гардида, баъдтар ба ширкати Monsanto фурухта шуд. Ҳамин тавр, аз соли 1996 сар қарда, тичоратикунонии растанӣҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда оғоз гардида, дар айни замон ин намуди растанӣҳо дар масоҳати қариб 200 ҳазор гектар кишт ва парвариш қарда мешаванд. Ҳаҷми нисбатан васеи майдонҳои ба ин намуди растанӣҳо бандбуда, асосан дар ИМА (50% масоҳати ҷаҳонӣ), дар давлатҳои Аргентина, Бразилия, Канада ва Парагвай (қариб 90%-и масоҳати заминҳои кишти ин давлатҳо) ба таври васеъ паҳн гардидааст [2, с.109-113, 13, с.22-28].

Намудҳои бисёри растанӣҳои киштшавандаи чунин маҳсулот ба назар намерасад. Амалан 100%-ро лӯбиё, пахта, ҷуворимаққа ва зағир ташкил медиҳад, новобаста аз он ки қариб 23 навъи растанӣҳо дар намудҳои гуногуни организмҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда ба қайд гирифта шуда, ба онҳо патент (ихтироот) дода шудааст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки тайи 12 соли охир ташкили растанӣҳои ҳосилнокиашон баланд ё маҳсулдеҳи ба хушкию гармӣ тобовар ба роҳ монда нашуд, зеро бисёре аз растанӣҳо хусусиятҳои ба гербидсидҳо (воситаҳои кимиёвӣ баратараф намудани алафҳои бегона) ва ҳашаротҳо устувор ва тобовар доранд. Аллақай дар шароити ҳозира гербидсидҳои имконияти устувор буданро барои истифодабарӣ бо растанӣҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда доранд, маълуму машхур мебошанд.

Ҳатто ҳолатҳоро низ вохӯрдан мумкин аст, ки ҳашаротҳои зараррасон чунин устувориро доро мебошанд. Тағйироти зерин боиси боз ҳам бештар истифода бурдани гербидсидҳо мегардад (дар бисёр ҳолатҳо ширкатҳои ғайри давлатӣ ба даст меоранд, ки растанӣҳои аз ҷиҳати ирсӣ тағйирдошударо ихтироъ ва истехсол намудаанд) ё ин ки

ба кишти намудҳои нави растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ тағйирдодашуда сару кор доранд (боз ҳамонхӯе, ки ин гуна маҳсулотро аз ширкатҳои истеҳсолкунанда дастрас намудаанд).

Ҷадвали 1. - Миқдори растаниҳое, ки дар дунё аз ҷиҳати ирсӣ дигаргун шуданашон иҷозат дода шудааст

Растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда	Миқдори намуд-ҳои растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда	Растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда	Миқдори намуд-ҳои растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда
Юнучқа	1	Ниҳоли харбуза	1
Маъсари равғанӣ	17	Олу	1
Мехчагул	3	Картошка	4
Қаҳва	1	Биринҷ	5
Пахта	18	Лубиё	9
Алаф барои бозии голф	1	Каду	2
Зағир	1	Лаблабуи қанд	3
Наск	1	Офтобпараст	1
Чуворимакка	47	Тамоку	2
Харбуза	1	Помидор	6
Гандум	7		

Сарчашма: Ралдугина, Г.Н. Трансгенные организмы: как и для чего их получают //Биология для школьников. - 2011. - № 1. - С. 18-23.

Ширкатҳое, ки бевосита ба истеҳсоли тухмии растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда алоқаманд мебошанд, на танҳо ба растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда машғуланд, балки дар шароити ҳозира якҷанд корпоратсияҳои трансмиллии бозори тухмиро танзим менамоянд. Умуман, дар маҷмуъ, чунин ширкатҳои калон 57%-и бозорро назорат мекунанд. Ҷорҳои он - Monsanto, DuPont-Pioneer, Syngenta ва Bayer мебошанд, ки ба ҳиссаи онҳо 41% бозори тухмӣ рост меояд. Баъди ташкил шудани ширкатҳои калонтарин, ки ба истеҳсоли тухмӣ сару кор доранд, ба мисоли - Dekalb Genetics ва Seminis, инчунин истеҳсолкунандаи калонтарини тухмии пахта - Deltaand Pine Land Company, ширкати амрикоии Monsanto, ки пешвои асосии ҷаҳонӣ дар истеҳсоли растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (86% ҳамаи чунин растаниҳо бевосита ба ширкати Monsanto алоқаманд аст) ва калонтарин ширкати тухмбарорӣ ба ҳисоб меравад, рушди бозори тухмии ин навъи маҳсулот бемайлони таъмин гардида истодааст. Олимони амрикоӣ ҳатто ба он ақидаанд, ки маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда барои саломатии одамон ва ҳайвонот хатарнок нестанд. Дар тӯли 20 соли таҳқиқот онҳо ба хулосае омаданд, ки ғизоҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта рушди саратон, инчунин, реаксияҳои аллергия, фарбеҳӣ ва бемориҳои гурдари ба вучуд намеоранд. Айни ҳол бошад, пешсафи ҷаҳонӣ дар истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда давлати Амрико мебошад, ки 80% аз ҳаҷми умумии чунин маҳсулотро ташкил медиҳад [6, с. 158-164].

Ширкатҳои ҷаҳонии истеҳсоли тухмӣ имрӯзҳо бо истеҳсолкунандагони нуриҳои химиявӣ дар якҷоягӣ кор ва фаъолият мебаранд. Monsanto, DuPont-Pioneer, Syngenta ва Bayer тухмии растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншударо истеҳсол менамоянд, ки ба гербидсидҳои муайян устувор мебошад ва ин гербидсидҳоро ҳуди ширкатҳо мебароранд. Монополикунонии бозори ҷаҳонии тухмии растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда боиси баланд рафтани нархи тухмӣ ва паст гардидани гуногунрангии онҳо, баланд гардидани ифлосшавии муҳити зист аз ҳисоби пестидсидҳо ва гербидсидҳо мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз меъёри таркиби маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (ГМО) дар ғизо муайян карда нашудааст. Дар бисёр кишварҳо фоизи истифодаи чунин маҳсулот манъ карда шудааст, масалан, дар Ҷопон, таркиби маҳсулоти

аз чихати ирсї дигаргуншуда дар маҳсулот 5%, дар Аврупо на зиёдтар аз 0,9% ва дар ИМА - 10% -ро ташкил медиҳад. Дар Россия қонуне низ вучуд дорад, ки тибқи он тамғаи маҳсулот бо тамғаи маҳсулоти аз чихати ирсї дигаргуншуда ҳатмӣ аст, агар дар таркиби онҳо аз 0,9 % зиёд чунин маҳсулот бошад [11, с.103-106].

Аз ин ҷост, бехтар мебуд, тибқи муқаррароти мавҷудаи техникӣ, дар ҷумҳурии мо маҳсулотро дар бораи мавҷудияти маҳсулоти аз чихати ирсї дигаргуншуда дар он нишонгузорӣ менамуданд. Аммо аз сабаби он ки меъёр муқаррар нашудааст, аз ҳисоби чанд фоизи маҳсулот бехатар ҳисобида мешавад, маҳсулоти дорои миқдори зиёди компонентҳои аз чихати ирсї дигаргуншуда низ ба ҷумҳурӣ ворид мешаванд.

Таҷрибаи баъзе аз кишварҳои ҷаҳон аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки айни замон дар баъзе давлатҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҳиндустон, Чопон, як қисм кишварҳои Амрикои Лотинӣ тухмиҳои бо роҳи генетикӣ тағйирдодашударо дар соҳаи кишоварзӣ фаъолона истифода мекунанд. Аксарияти мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо истифода ва вориднамоии организмҳои аз чихати ирсї дигаргуншударо қатъиян манъ менамоянд. Соли 2005 зиёда аз 100 мамлакат, шаҳру минтақаҳои озод муттаҳид гашта, вориднамоии чунин маҳсулотро манъ намуда, манифести Берлинро қабул намудаанд [8, с.42-47].

Ҳамзамон, ҳанӯз соли 2009 27 мамлакати аъзои Иттиҳоди Аврупо дар Люксембург ба ҳам омада, баъди баҳсҳои тӯлонӣ ба созиш омаданд, ки истеҳсолкунандагони биомаҳсулотҳо метавонанд маҳсулоти аз ҷи-ҳати ирсї дигаргуншударо истифода баранд, агар миқдори он на зиёда аз 0,9 %-ро ташкил намояд. Муддати тӯлонӣ Иттиҳоди Аврупо муқо-били маҳсулоти генноинженерӣ буд, аммо мушкилиҳо дар таъмини ғизо ва шароити обу ҳаво Аврупоро маҷбур сохт, ки ба маҳсулоти аз чихати ирсї дигаргуншуда ба таври нав назар намояд. Аз рӯи маълумоти баъзе аз сарчашмаҳо (аз он ҷумла маълумоти «Шурои миллии кашшофии назди директори ҳадамоти ҷосусии Амрико») то соли 2030 талабот ба маҳсулоти хӯрокворӣ тақрибан 35% меафзояд ва аз ин ҷост, ки дар назар дошта мешавад - баъзе кишварҳои дунё истеҳсоли маҳсулоти аз чихати ирсї дигаргуншударо низ афзоиш диҳанд [9, с.12-15].

Умуман, пайдоиши маҳсулоти аз чихати ирсї дигаргуншуда ва хусусиятҳои нави биологидошта барои инсон то ҷӣ андоза ғоидаовар ё зараровар аст, ҳоло посухи яқзайли худро наёфтааст. Маълум аст, ки навъҳои зироатҳои аз чихати ирсї дигаргуншуда афзалиятҳои худро доранд (аз рӯи сифат (тарҳи зоҳирӣ), ба гармию хунукӣ тобовар, ба муҳлатҳои дуру дароз нигоҳ доштан ва ғ.). Бинобар ин, дар ҷаҳон ҳоло тавлиди ин гуна маҳсулот сол аз сол зиёд мешавад. Масалан, мувофиқи баъзе аз маълумоти омории ҷаҳонӣ талабот дар як сол нисбат ба ғӯшт дар Ҷумҳурии Мардумии Чин ба андозаи зиёда аз 5% зиёд мегардад. Аз ин рӯ, Ҳукумати Чин бо истифода аз маҳсулоти аз чихати ирсї дигар-гуншуда рӯ оварда, баҳри таъмини аҳолии қариб 1,5 миллиардаи худ кӯшишу ғайрат намуда истодааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки Ҷум-хурии Мардумии Чин яке аз давлатҳои истеҳсолкунандаи ғӯшт ва Ҳин-дустон бошад, оид ба истеҳсоли шир дар дунё дар ҷои якум меистад. Аз рӯи баъзе аз ояндабинҳои интизор меравад, ки дар давлатҳои тараққи-карда истеҳсоли ғӯшт то соли 2030 чор маротиба, яъне ба миқдори 60% ва шир ба 52% зиёд карда мешавад.

Имрӯҳо дар кишварҳои дар ҳолати рушд қарордошта зиёда аз 60 млн гектар заминҳои қорам аз ҳисоби зироатҳои аз чихати ирсї дигаргуншуда банд мебошанд. Масалан, дар ИМА қисми зиёди ҳосили баланди зироати лӯбиёгӣ, ба монанди лӯбиё ва ҳосили сеюми чуворимакка аз маводи аз чихати ирсї дигаргуншуда истифода бурда шуда, ҳосили баланд ба даст оварда мешавад. Ҳосили аз онҳо бадаст-омада барои тайёр намудани хӯришҳои сабук, рағани растанӣ ва дигар маҳсулоти онҳо дар қатори 60-70% таркиби маҳсулоти хӯроки тезисти-фодашаванда истеъмол мегардад. Инчунин, дар қатори парвариши зиро-атҳои ғалладона маводи аз чихати ирсї дигаргуншуда дар дигар зиро-атҳо, аз он ҷумла дар пахта, зағер, картошка, лаблабуи қанд, шалғам ва помидор низ ба ҷашм мерасад. Соли 2019 майдони умумии зироатҳои биотехникӣ (аз ҷумла ГМО) зиёда аз 200 миллион гектарро ташкил дод. Дар маҷмӯъ, зироатҳои аз чихати ирсї дигаргуншуда дар 28 кишвари ҷаҳон парвариш карда мешаванд. Бо ёрии

муҳандисии генетикӣ аллакай гибридҳои картошка бо помидор, лӯбиё бо тамоқи хокистарранг, офтобпараст бо лубиё ба даст оварда шудаанд [12, с.51-52; 4, с.78-88].

Дар Федератсияи Россия истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда манъ аст. Аммо, воридоти маҳсулоти озуқаворӣ, ки дорои ҷузъҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта мебошанд, иҷозат дода мешавад. Мувофиқи маълумоти Ассотсиатсияи миллии амнияти генетикӣ, он тақрибан 30-40% бозори озуқаворӣи Россияро ташкил медиҳад.

Дар асл, то ҳол ягон далели илмӣ мавҷуд нест, ки хӯрокҳои аз ҷиҳати ирсӣ тағйирёфта барои инсон хатарнок мебошанд. Чунин мешу-моранд, ки агар фоизи таркиби ГМО дар онҳо аз меъёри муқарраршуда зиёд набошад, пас онҳоро истеъмол кардан мумкин аст. Агар шахс ба бехатарии маҳсулот шубҳа намояд, коршиносон тавсия медиҳанд, ки ба нуктаҳои зерин диққат диҳанд:

- ба ҳамон аломати «нишон» аҳамияти ҷиддӣ додан даркор аст, зеро ки маҳсулоти табиӣ бо тарзи махсус нишонгузорӣ карда мешаванд. Барчаспҳои «100% органикӣ», «Organic» ё «Бо компонентҳои органикӣ сохта шудааст»-ро чустан лозим аст. Онҳо кафолат медиҳанд, ки дар маҳсулот компонентҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта мавҷуд нестанд;

- ба намуди зоҳирии маҳсулот низ диққат додан лозим аст, зеро ки озуқаи аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта бенуқсон ба назар мерасанд. Онҳо шакли дуруст доранд, андозаи яхела доранд ва муддати тӯлонӣ шакли худро гум намекунанд, зеро генҳои нав ба онҳо имкон медиҳанд, ки ба таъсири манфии беруна тобовар бошанд. Масалан, ген аз бактерияи «*Bacillus thuringiensis*», ки ба растаниҳои ГМ илова карда шудааст, токсинеро тавлид мекунад, ки ҳашароти зараррасонро заҳролуд мекунад. Агар ба сабзавот ҳашарот наздик шавад, эҳтимол дорад, ки ин маҳсулоти табиӣ аст. Аз хотир баровардан даркор нест, ки навиштаҷоти «*Be OGT*», «*Non-GMO*» ва «Бидуни компонентҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта сохта шудааст» дар маҳсулоти табиӣ баръало ба чашм мерасанд.

Яке аз роҳҳои хоҳиш додани фоизи маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ тағйирдодашуда дар маҳсулоти ватанӣ аз инҳо иборат аст. Пеш аз ҳама, барои интихоби тухмии навъҳои маҳаллии растани маблағҳои пулиро дареғ доштан даркор нест. Бодиринг ва помидор, ки маъмулан дар Тоҷикистон парвариш мешаванд, метавонанд аз ҷиҳати ҳосилнокӣ аз шарикони хориҷӣ камтар бошанд, аммо онҳо аз ҷиҳати экологӣ тоза ва аз витаминҳо бой мебошанд. Ҳамзамон, коршиносон тавсия медиҳанд, ки меъёри мавҷудияти маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда дар ғизо ҳарчи зудтар муқаррар карда шуда, воридоти онҳо бо миқдори зиёди маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда манъ карда шавад. Яъне, бо истифодаи максималии технологияҳои кишоварзӣ, аз ҷумла истифодаи фаровони нуриҳо ва дигар пеститсидҳо. Рамзи панҷзина бошад, бо рақами 9 сар шуда, ин маънои онро дорад, ки маҳсулот бо усули анъана-навӣ парвариш карда шудааст, чунон ки дар тӯли ҳазорсолаҳо иҷро карда мешавад. Ҳоло ин усул «органикӣ» номида мешавад, ба ибораи дигар, бидуни истифодаи пеститсидҳо ва нуриҳо. Агар маҳсулот дорои рамзи 5-рақам бошад ва бо рақами 8 сар шавад, ин маънои онро дорад, ки маҳсулот аз ҷиҳати генетикӣ тағйир дода шудааст ё маъмулан бо номи ГМО маъруф аст.

Имрӯзҳо маҳсулоти аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта 80 фоизи лӯбиё, 70 фоизи ҷуворимаққа, 60 фоизи картошка, 50 фоизи биринҷ, 30 фоизи лаблабуи ҳаҷми умумии истеҳсолот дар ҷаҳон мебошад. Ширкатҳои бузурги ҷаҳонии озуқаворӣ Nestle, Unilever, Heinz Foods, Hershey, Sosa-Cola, McDonalds, PepsiCo, Danon, Similac, Cadbury ва Mars аз ГМО истифода мебаранд.

Тибқи маълумотҳо, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, ки беш аз 80 фоизи маҳсулоти хӯрокворӣ аз маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (ГМО) ворид мешавад, 70,5%-аҳоли аз аллергия азият мекашанд, дар Шветсия, ки трансгенҳо манъ карда шудаанд, ин рақам 7 фоизро ташкил медиҳад [5, с.47-53].

Бо дарназардошти он ки ГМО метавонад ба муҳити зист ва саломатии инсон таҳдид кунад, «Greenpeace» даъват ба амал омад, ки бештар аз 70 номгӯи маҳсулот аз 43 истеҳсолкунандаи он ба рӯйхати сиё-ҳи маҳсулоти аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта дохил карда шавад. Дар кишварҳои Аврупо ҳиссаи маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда дар истеҳсолот ба 0,9 фоиз баробар аст, дар Словения, Австрия, Юнон, Фаронса, Люксембург чунин маҳсулот умуман истифода намешавад.

Акнун даромади аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншударо мавриди таҳлил қарор медиҳем. Имрӯз зироатҳои кишоварзии аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда тақрибан 190 миллион гек-тарро ташкил медиҳанд ва дар як сол 190 млрд долл. ИМА даромад ба даст меоранд. Аз соли 1996 то соли 2017 арзиши умумии бозории маҳсулоти аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта 186,1 млрд долл. ИМА-ро ташкил додааст. Истифодаи пеститсидҳо ва гербисидҳо 18,4% коҳиш ёфтааст, ки ба муҳити зист таъсири мусбат мерасонад. Партовҳои ҳавоӣ ангидриди карбонат 27,1 миллион тонна коҳиш ёфтанд [10, с.18-23].

Саволе ба миён меояд, ки кадом омил сабаб гашт, ки ҳалли ин муаммо, яъне омӯзиши таркиби маҳсулоти озуқаворӣ объекти таҳқиқот қарор гирад? Сабаби асосӣ дар он аст, ки имрӯз кишварҳои, ки аз ҳисоби маҳсулоти алоҳида дар ҷаҳон якҷаҳумронанд, дар бораи тарзи истеҳсол ва технологияи маҳсулоти истеҳсолшудаи худ маълумотҳоро пинҳон карда, дар ин бора ба ҷамъият маълумот намедиҳанд. Чӣ хеле ки ба ҳамагон маълум аст, имрӯзҳо дар ҷаҳон бемориҳои дил ва рағҳои хунгард рӯз то рӯз афзоиш ёфта истодаанд, ки сабаби онро муҳаққиқон дар натиҷаи истеъмоли аз меъёр зиёди рағани чорво ва зироатҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда мебинанд.

Бар замми ин, имрӯз пайдоиши организмҳои навро, ки дар табиат қаблан вучуд надоштанд, хавфи ҷиддиро пешгӯӣ (ояндабинӣ) мекунад. Ба тариқи сунъӣ ҷорӣ намудани ирсият (ген)-ҳои бегона ҷараёни ба низомдаровардашудаи эволютсияи назорати ирсии ҳуҷайраро вайрон месозад. Инчунин, пешакӣ муайян намудани рафтори ирсҳои навовари-шуда ғайриимкон буда, оқибатҳои ногувори пайдошавии моддаҳои нави барои инсон зараровар, пайдошавии вирусҳои қаблан номаълуми хавф-нок, дар ин асос, коста шудани муҳити зист ва гуногунии биологии табиат мардумро ба ташвиш овардааст. Аз ин рӯ, нисбат ба маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда, ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии он ақидаҳои муҳ-талиф пайдо шудаанд. Масалан, агар гурӯҳи якуми таҳқиқотчиён каш-фиёти навро бо имкониятҳои ғайриҷашмдошти инкишофи фаъолияти селекционӣ, рушди истеҳсоли маводи озуқа вобаста донанд, гурӯҳи дигар пурра зидди ин тамоюл ва густаришу истифодаи он буда, пешниҳод менамоянд, ки ин ҷараёнро ҳарчӣ тезтар пешгирӣ намудан лозим аст.

Чӣ тавре ки қисман дар боло қайд карда гузаштем, ҷумҳурии мо ҷумҳурии аграрӣ буда, бисёре аз муҳаққиқон ва коршиносон муҳолифи истифодаи муҳандисии генетикӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ, чорводорӣ мебошанд ва онҳо умед ба он доранд, ки ҳукумати ҷумҳури кӯшиш ба ҳарч дода истодааст, ки мақомоти дахлдори ин соҳа воридоти чунин маҳсулотро манъ намуда, санадҳои меъёрии кишвар бозори озуқаворӣ мамлакатро пурра танзим карда метавонанд.

Дар маркази ташҳиси маҳсулоти хӯрокворӣ таъсиси озмоишгоҳи ҷиҳати муайян намудани организмҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда дар маҳсулоти озуқаворӣ ба нақша гирифта шудааст. Ҳамчунин, аз ҷониби мутахассисони Тоҷикстандарт ва ҷалби мақомоти дахлдор мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бамеъёрдарории техникӣ», Регламенти техникӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тамбагузории маҳсулоти хӯрокворӣ» таҳия ва бо қарори Ҳукумати ҷумҳури қабул гардид, ки дар он талабот нисбат ба маълумот оид ба маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигар-гуншуда муқаррар гардидаанд.

Соли 2015 бо мақсади муайян намудани мавқеи Ҳукумати Ҷум-ҳурии Тоҷикистон нисбат ба гардиши савдои дохилии маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ тағйирдодашуда дар назди Агентии Тоҷикстандарт аз ҳисоби кормандони вазоратҳои адлия, рушди иқтисод ва савдо, кишоварзӣ, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Академияи илмҳои кишоварзӣ гурӯҳи корӣ таъсис дода шуд.

Дар ҳоле ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ба воридшавии организмҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта ба кишварҳо муҳолиф аст ва қонунгузорӣ истеҳсол ва фурӯши онҳоро манъ менамояд, баъзе кишварҳо бо ҳамкорӣ бо мақомоти соҳавии Тоҷикистон чунин маҳсулотро ба ҷумҳурии мо ворид мекунанд. Муҳаққиқон ва олимони Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур чунин мешуморанд, ки маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда айни ҳол низ дар бозорҳо ва фурӯшгоҳҳои ҷумҳурӣ ёфт мешаванд. Аммо ин равандро айни ҳол назорат кардан ниҳоят душвор аст, барои ин ягон санади қонунӣ дар ҷумҳурӣ вучуд надорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло иттилооти пурра дар бораи вори-доту содирот, истифодаи маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ тағйирдодашуда вучуд надорад. Аз ин рӯ, дар оянда назорати гумрукӣ, Нозироти давлатии карантин, «Тоҷикстандарт», Нозироти давлатии санитарии эпидемиологии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли ва дигар сохторҳои давлатӣ дар ин бахш фаъолияти худро бояд фаъл гардонанд.

Хубтару беҳтар мебуд аз интиҳоби ашёи хом сар карда, то ба маҳсулоти ниҳии озӯқаворӣ расонидани он бояд ба технологияи маданияти баланди истеҳсолот дар ҳамаи зинаҳои истеҳсолию технологӣ эҳтиёткорона муносибат карда шавад. Дар ҳама маврид бояд инсон эҳтиёткор бошад. Новобаста аз он ки маҳсулот аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда аст ё бо кадом роҳ ва усул тавлид ёфтааст, бояд ба сифат ва амнияти он аҳамияти ҷиддӣ дода шавад. Зеро шумораи аҳоли рӯз то рӯз дар ҷаҳон зиёд гардида, тамоюли бо маводи озӯқа таъмин намудани он низ мушкул ва гарантар мешавад. Аз ин рӯ, сари ин масъала ҳама рӯза андеша намуда, роҳҳои ҳалли ҳамаҷонибаи онро бо дарназардошти амнияти нишондиҳандаҳои сифатии он ҷустуҷӯ намудан лозим аст.

Агар дар мақомоти ба ин соҳа дахлдор масъалаҳои воридоти маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда, аз ташхис гузарондани ин гуна маҳсулот, такмили қонунгузориҳо дар ин самт, омӯзиши таҷрибаи дигар давлатҳо, таҳлили ҳамаҷонибаи масъала, ҷалби мутахассисон аз ҳисоби олимону коршиносони соҳа, такмили озмоишгоҳҳои ташхисӣ, муайянсозии меъёри иҷозатдодашудаи мавҷудияти чунин маҳсулот дар таркиби маҳсулоти хӯрокворӣ ва тақвият додани корҳои фаҳмондадихӣ баррасӣ мегардиданд, мувофиқи мақсад аст.

Ҳамин тавр, агар меъёрҳои стандартии организмҳои зиндаи аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта дар таркиби тухмӣ ва растаниҳо ба воситаи таҷҳизоти ҳозиразамони ташхисӣ муайян карда шуда, ҳамчун ҷадвали намунавӣ бо тарқи дастурамал пешниҳод карда шавад, дуруст мешуд. Ҳамзамон, агар ба маҳсулоти хӯрокворӣ, ки миқдори маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншудаи он 0,9% бошад, тамғаи иҷозатнома барои истифода гузошта шавад, мувофиқи мақсад буд. Агар миқдори он аз 0,9 % зиёд бошад, дар ин сурат аз истифодаи он худдорӣ бояд кард. Дар баробари ин, аз ҷониби мақомоти дахлдор оид ба таъсиси мақомоти ваколатдор ва муайян намудани меъёри иҷозатдодашудаи маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда дар таркиби маҳсулоти хӯрокворӣ ҳулосаи мушаххас пешниҳод гардад, ин иқдом барои ҳифзи бозори истеъмолӣ мамлакат ва таъмини амнияти озӯқаворӣ мусоидат менамуд.

АДАБИЁТ

1. Вельков В.В. Оценка риска при интродукции генетически модифициро-ванных микроорганизмов в окружающую среду/ В.В. Вельков// Агрехимия. –М., 2000. - №8. - С.76-86.
2. Галина Б. Зарубежный опыт оценки роли человеческого капитала в агропромышленном комплексе/ Г.Бутко, О. Сапарова //АПК: Экономика, Управление. - М., 2021. - №11. - С.109-113.
3. Головина С.Г. Развитие фермерство в США: современный опыт и проблемы / С.Г. Головина, И.Н. Миколайчик, Е.В. Абилова, А.Н. Смирнова // Международный сельскохозяйственный журнал. - М., 2021. - №4. - С. 288-300.
4. Головина С. Американское фермерство: особенности государственной поддержки /С. Головина, М. Петухова //АПК: Экономика, Управление. - М., 2021. - №8. - С.78-88.
5. Лисковецкая Т. Производство и потребление мяса в мире: текущая ситуация и перспективы / Т. Лисковецкая //Экономика сельского хозяйства России. - М., 2021. - №7. - С. 47-53.
6. Красовский О.А. Генетически модифицированная пища: возможности и риски / О.А. Красовский //Человек, 2002. - № 5. - С. 158-164.

7. Мальшева Е.С. Применение геоинформационных систем для кадастровой и экологической оценки земель сельскохозяйственного назначения /Е.С. Мальшева //Международный сельскохозяйственный журнал. - М., 2021. - №2. - С.14-19.
8. Монастырский О. ГМ-монстры рвутся на наши поля и оккупируют прилавки // О. Монастырский // Экос, 2003. - № 3. - С. 42-47.
9. Поморцев А. Мутации и мутанты / А. Поморцев // Факел., 2003. - № 1. -С. 12-15.
10. Ралдугина Г.Н. Трансгенные организмы: как и для чего их получают? / Г.Н. Ралдугина //Биология для школьников, 2011. - № 1. - С. 18-23.
11. Решетникова Е.Г. Стабильный внутренний спрос на продовольствие как фактор устойчивого развития национального агропродовольственного комплекса / Е.Г. Решетникова //Международный сельскохозяйственный журнал. - М., 2022. -№1. - С. 103-106.
12. Свердлов Е. Что может геновая инженерия / Е. Свердлов //Здоровье., 2002. -№1. -С. 51-54.
13. Сергеева Н.М. и др. Влияние специализации на экономическое развитие регионов /Н.М. Сергеева и др. //Международный сельскохозяйственный журнал. -М., 2022. -№1. - С. 28-22.
14. Широкий С.Н. Подходы к оценке объемов производства и потребности в зерне и обеспечение продовольственной безопасности государства /С.Н.Широкий, И.Р. Трушкина // Международный сельскохозяйственный журнал. - М., 2021. - №3. -С. 31-34.
15. Springmann, M. Health and nutritional aspects of sustainable diet strategies and their association with environmental impacts: a global modelling analysis with countrylevel detail/ M.Springmann., K.Wiebe., D’Croz. Mason., D., T.B. Sulser., M. Rayner. The Lancet Planetary Health, M. & Scarbo-rough, P. 2018. - 2(10). - e45-e46.
16. Huang, J., Piñeiro, M. & Piñeiro, V. 2019. Global food security and market stability: the role and concerns of large net food importers and exporters. Buenos Aires, Argentine Council for International Relations (CARI) and Center for the Implementation of Public Policies Promoting Equity and Growth (CIPPEC).

УДК: 330.1.32

ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ИНФРАСОҲТОРИ БОЗОР ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Сафаров Баҳром Гулмадович - н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 919-00-05-15. E-mail: bahrom_1975@list.ru.

Саидов Кароматулло Назарович - унвонҷӯи кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 985-42-30-30.

Мақола ба ҷанбаҳои назариявии рушди инфрасохтори бозор дар шароити муосир баҳшида шудааст. Дар асоси ақидаҳо, олимони соҳа доир ба зарурати рушди инфрасохтори бозор ва роҳҳои беҳтаргардонии он пешниҳодҳои худро намудаанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки иқтисодидеи бозорҳои муосир як системаи навин мебошад, ки рушд ва фаъолияти самаранокӣ онро вазъи инфрасохтори он таъмин менамояд. Дар ин система нақши танзимкунандаи асосии муносибатҳои иқтисодиро бозор мебошад. Зерсистемаҳои инфрасохтори бозор ва зарурати он дар рушди иқтисодидеи муносибатҳои гуногун оид ба гурӯҳбандии инфрасохтори бозор омӯхта шуда, доир ба масъалаҳои мазкур ҷадвал таҳия карда шудааст. Инчунин, муаллифон дар мақолаи худ элементҳои асосии инфрасохтори бозорро пешниҳод менамоянд.

***Калидвожаҳо:** иқтисодидеи инфрасохтор, бозор, рушд, такмилдиҳӣ, самаранокӣ, зарурат, система, механизм, иттилоот, инноватсия.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Сафаров Баҳром Гулмадович – кандидат экономических наук, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067,

Республика Таджикистан. г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 919-00-05-15. E-mail: bahrom_1975@list.ru.

Саидов Кароматулло Назарович - соискатель кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 985-42-30-30.

Статья посвящена теоретическим аспектам развития рыночной инфраструктуры в современных условиях. Основываясь на своих взглядах, ученые в данной области внесли предложения о необходимости развития рыночной инфраструктуры и способах ее улучшения. Следует отметить, что современная рыночная экономика представляет собой новую систему, развитие и эффективное функционирование которой обеспечивается состоянием ее инфраструктуры. В этой системе рынок играет ключевую регулирующую роль в экономических отношениях. Изучена инфраструктура рыночной инфраструктуры и ее значение в развитии экономики, рассмотрены разные подходы к классификации рыночной инфраструктуры и по данным вопросам разработана таблица. Также в статье авторы представляют основные элементы рыночной инфраструктуры

Ключевые слова: экономика, инфраструктура, рынок, развитие, совершенствование, эффективность, необходимость, система, механизм, информация, инновации.

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF MARKET INFRASTRUCTURE UNDER MODERN CONDITIONS

Safarov Bahrom Gulmatovich-Candidate of economic sciences, Vice-Rector for Science of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14, Телефон: (+992) 919-00-05-15. E-mail: bahrom_1975@list.ru.

Saidov Karomatullo Nazarovich - Applicant of the Department of Management, Tajik State Financial and Economic University, Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14, Телефон: (+992) 985-42-30-30.

The article is devoted to theoretical aspects of the development of market infrastructure in modern conditions. Based on their views, scholars in the field have made proposals on the need to develop market infrastructure and how to improve it. It should be noted that the modern market economy is a new system, the development and effective functioning of which is ensured by the state of its infrastructure. In this system, the market plays a key regulatory role in economic relations. The infrastructure of market infrastructure and its importance in the development of the economy, different approaches to the classification of market infrastructure have been studied, and a table has been developed on these issues. Also in the article, the authors present the main elements of the market infrastructure

Key words: economy, infrastructure, market, development, improvement, efficiency, necessity, system, mechanism, information, innovation.

Инфрасохтори бозор ҳамчун яке аз муҳимтарин ҷузъҳои инфрасохтори шароити иқтисодӣ бозорӣ барои рушди истеҳсолоти моддӣ шароит фароҳам оварда, маҷмуи соҳаҳои алоҳидаи саноат мебошад. Унсурҳои инфрасохтори бозор барои ҳаракати озоди молҳо шароити оптималӣ фароҳам оварда, раванди ҳаракати молҳоро метезонад. Ин фарқи асосии байни инфрасохтор ва дигар фаъолиятҳо. Самаранокии инфрасохтори бозор асосан бо мувофиқати сохтори он ба талаботи иқтисодӣ муайян карда мешавад. Дигаргунӣ дар иқтисодӣ бояд бо тағйироти инфрасохтор, ба вучуд омадани унсурҳои нав ё тағйироти вазифаҳои мавҷуда ҳамроҳ шаванд.

Ҳамин тариқ, зарурати омӯзиши мураттаби мушкilotи рушди инфрасохтори бозор ҳамчун ҷузъи муҳимтарини амалисозии самараноки иқтисодӣ савдою иқтисодӣ кишвар дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ миллии боис мегардад.

П. Самуэлсон ва як қатор олимони таърихи менамоянд, ки истилоҳи «инфрасохтор» дар илми иқтисодӣ дар соли 1955 аз ҷониби олими амрикоӣ П. Розенштейн-Родан ворид гардид ва он дар тамоми шароити муҳити зисти ҷомеа, ки барои қадамҳои аввалини саноати хусусӣ зарур буданд, истифода мегардид [6, с.130]. Аз рӯи ақидаи П. Розенштейн-Родан, инфрасохтор дар иқтисодӣ соҳаҳои асосии иқтисодӣ (энергетика, нақлиёт, алоқа)-ро дар бар мегирад ва барои рушди онҳо сармоягузориҳо, ки худро тез рӯйпӯш менамоянд, истифода мегарданд [1, с.86]. Аз ҷониби дигар, дар қорҳои демографӣ, лоиҳақашон, ҷомеашиносон, ки дар ин марҳила интишор гардиданд, таҳлил ва паҳн намудани таҷрибаи ташкили шароитҳои моддӣ на танҳо барои фаъолияти меҳнатӣ, балки барои шаклҳои фаъолияти одамон тавачҷуҳи бештар зоҳир карда шудаанд.

Бисёр асарҳои муаллифони муосир ба масъалаҳои таркиби элементарии инфрасохтори бозор ва таснифоти онҳо бахшида шудаанд. Дар баробари ин, дар бобати таксим кардани соҳаҳои саноат, зерсоҳаҳо, унсурҳои алоҳидаи инфрасохтори бозор бисёр равишҳои гуногун мавҷуданд, ки ин аз сабаби набудани якдилона дар шарҳи ҳуди мафҳуми «инфрасохтор» мебошад. Бештари олимони хориҷӣ дар осори худ, ки ба таснифи унсурҳои инфрасохтор бахшида шудааст, динамикаи таркиби элементарии инфрасохтори бозорро вобаста ба дигаргуниҳои доимии иқтисодӣ ба назар мегирад, қайд кардаанд.

Дар таснифи инфрасохтор Р.Йохимсен чӯзҳои моддӣ, институтсионалиро ҳамроҳ кардааст [2]. Зери мафҳуми инфрасохтори моддӣ маҷмуи иншоотҳо, таҷҳизот фаҳмида мешавад. Қайд карда шудааст, ки инфрасохтори институтсионалиро муассисаҳои ифода мекунанд, ки дар онҳо субъектҳои соҳибкорӣ қарорҳои иқтисодии худро дар ҳамкорӣ бо дигар соҳибкорон иҷро мекунанд.

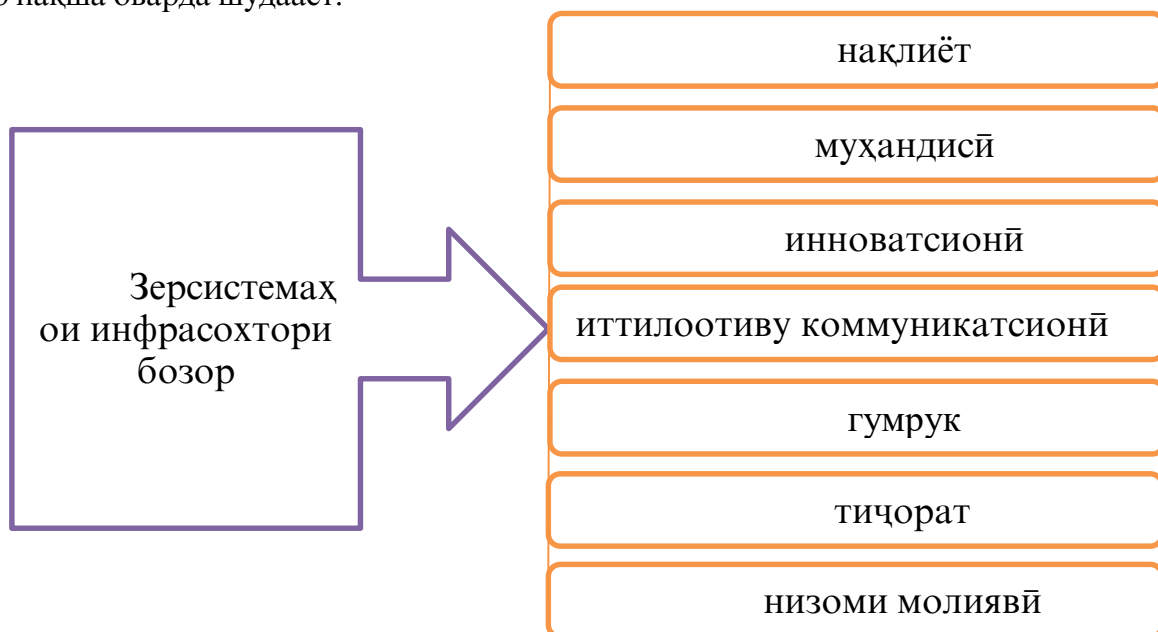
Р.К.Раҷабов қайд намуд, ки инфрасохтор ҳам маҷмуи соҳаҳо ва ҳам шаклҳои алоҳидаи фаъолиятро дар бар мегирад [7, с.18]. Аз ин лиҳоз, дар тадқиқоти проблемаҳои ташаккул ва рушди инфрасохтори бозор аз ҷониби мо пешниҳод ва тавсияҳои ӯ истифода шудаанд.

А.А. Солехзода қайд менамояд, ки инфрасохтори бозор дар худ маҷмуи чӯзҳо, институтҳо ва намудҳои фаъолиятро инъикос менамояд, ки барои фаъолияти самараноки механизми бозор шароити мусоид фароҳам меорад [10, с.231].

Аз рӯи ақидаи мо, инфрасохтори бозор – ин маҷмуи соҳа ва шаклҳои фаъолияти хоҷагидорие мебошад, ки рушд ва фаъолияти самараноки тамоми системаи бозорро дар минтақа, бо фарогирии иқтисодии минтақа, инчунин маҷмуи муносибатҳои иқтисодии бо фаъолияти субъектҳои бозор алоқаманд инъикос менамояд.

Мавҷудияти вариантҳои зиёди таснифоти чӯзҳои инфрасохтори бозор ба як қатор сабабҳо вобаста аст, ки муҳимтарини онҳо, ба андешаи мо, хусусияти рушди инкишофи назария ва амалияи ташаккули инфрасохтор, муайян кардани намудҳои гуногуни инфрасохторро дар бар мегирад. Хусусиятҳои таснифӣ ва чунон ки қаблан зикр гардид, ихтилофҳо дар дарки моҳияти ҳуди мафҳуми инфрасохтори бозор аён мегардад, ки дар таҳқиқи олимони ба чашм мерасад.

Аксари тадқиқотчиёни муосир инфрасохтори истехсолӣ, иҷтимоӣ ва бозорро аз ҳам ҷудо менамоянд. Дар асарҳои худ [3, с.492] А.А. Кизим, С.М. Саввиди ва П. Солахов доир ба навҳои инфрасохтори иҷтимоӣ истехсолӣ қорҳои илмӣ-тадқиқотии зиёдеро рӯи қалам овардаанд. Муаллифон мазмуни инфрасохтори истехсолиро ошкор намуда, онро як шоҳаи иқтисодӣ ном бурда, дар он зерсистемаҳои зеринро муайян карданд, ки он дар нақша оварда шудааст.

Расми 1. Зерсистемаҳои инфрасохтори бозорӣ

Инфрасохтори нақлиётӣ як навъ инфрасохтор мебошад, ки маҷмуи тамоми соҳаҳо ва корхонаҳои нақлиётиро дар бар мегирад, ки ҳам боркашониро иҷро мекунад ва ҳам нигоҳдории амалии онҳоро таъмин менамоянд.

Инфрасохтори муҳандисӣ маҷмуи шабакаҳои муҳандисӣ, иншооти асосӣ (биноҳо, иншоотҳо), биноҳои ҷудогона ва ғайраро дар бар мегирад, ки дар ҳолати зарурӣ мувофиқи талаботи истеъмолгарон бо захираҳои моддӣ ва техникӣ таъмин карда мешаванд.

Инфрасохтори инноватсионӣ маҷмуи сохторҳои ба ҳам алоқаманд аст, ки ба татбиқи фаъолияти инноватсионӣ равона карда шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инфрасохтори инноватсионӣ марказҳои хизматрасониҳои технологӣ, паркҳои технологӣ, марказҳои таълимӣ ва тичоратии навин ва ғайра дохил мешавад.

Инфрасохтори иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ як системаи технологӣ мебошад, ки барои хизматрасониҳои беҳатар, сода ва бозътимод пешбинӣ шудааст, ки алоқаи байни шуъбаҳои гуногуни корхонаҳо ва ташкилотҳоро таъмин мекунад.

Инфрасохтори гумрукӣ – маҷмуи иншоотҳо, иншооти муҳандисӣ ва дигар амволи ғайриманқул, аз ҷумла объектҳои иҷтимоӣ, ки таҳти идораи оперативии мақомоти гумрук қарор доранд ва фаъолияти мақомоти гумрукро таъмин менамоянд.

Инфрасохтори тичорат ҳаракати захираҳои моддӣ, меҳнат, иттилоот, сармояро дар маҷмуъ таъмин мекунад.

Л. Коношко инфрасохтори молиявиро қисми махсуси низоми молиявӣ, маҷмуи институтҳои молиявӣ, воситаҳои молиявӣ ва технологияҳоеро меномад, ки ба фаъолияти системаи молиявӣ ҳамчун субъекти ҷудогона мусоидат ва таъмин менамоянд [4, с.18].

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки хусусияти функционалӣ бештар истифода мешавад. Ин ба таснифи инфрасохтор ва зерсистемаҳои он, аз ҷумла ба инфрасохтори бозор дахл дорад, ки он дар ҷадвали навбатӣ ба таври муфассал оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Муносибатҳои гуногун оид ба гурӯҳбандии инфрасохтори бозор

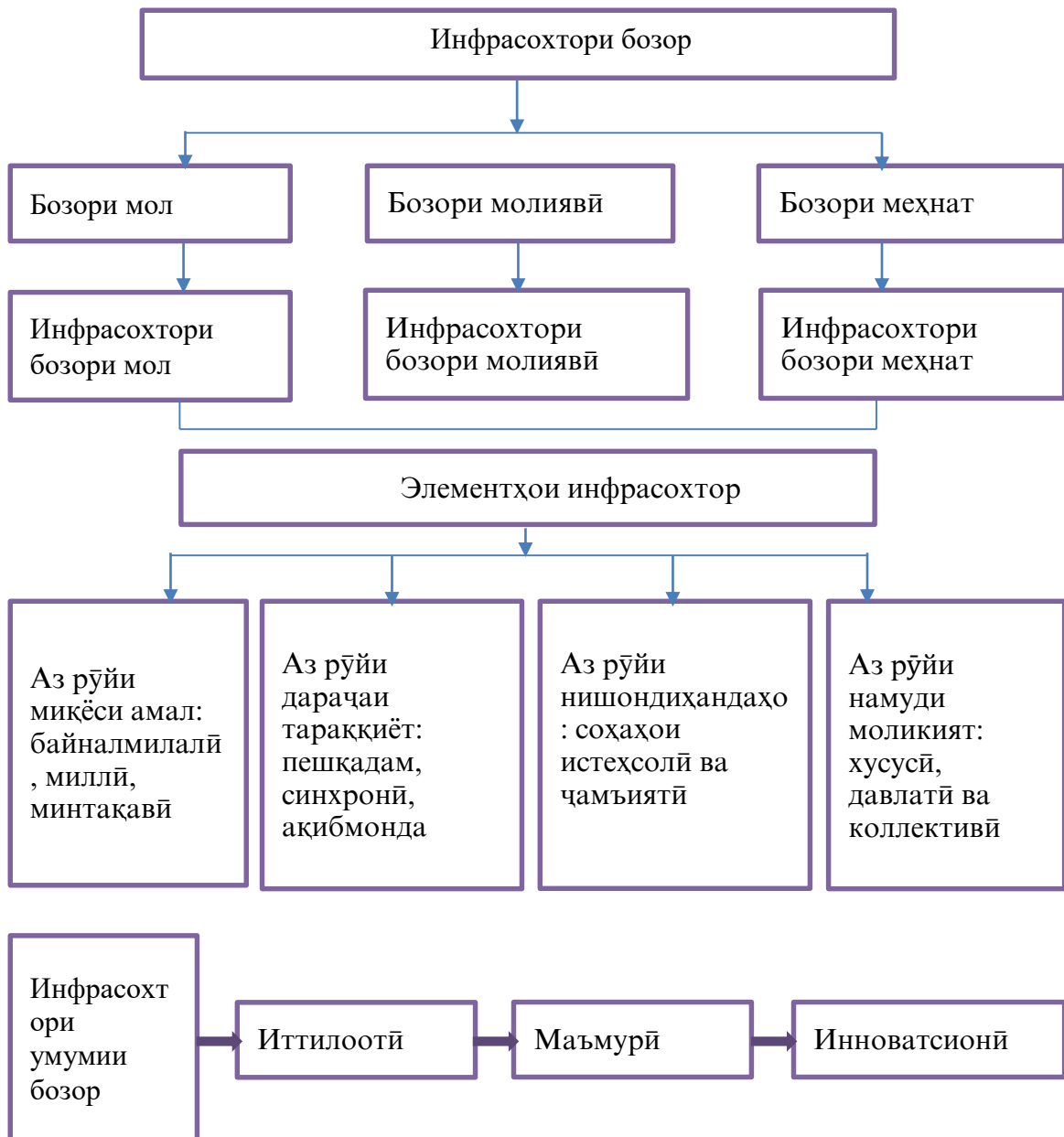
Муаллиф	Хусусиятҳои гурӯҳбандӣ
Л. В. Коношко	Функционалӣ, соҳавӣ, фазоӣ, аз рӯйи намуди моликият ва дараҷаи рушд
О. Г. Алешина	Навъи бозорҳои хизматрасонӣ: шаклҳои ташкилию ҳуқуқии унсурҳое, ки ба инфрасохтор дохил мешаванд; мансубияти соҳавии корхонаю ташкилотҳои инфрасохтори бозор; намуди вазифаҳо: Хусусиятҳои фазоию худудии инфрасохтор; миллӣ ва минтақавӣ; дараҷаи рушди инфрасохтор; инфрасохтори нави навъи гузариш (шакл); инфрасохтори муқарраршуда, ки ба талаботи бозор ҷавобгӯ мебошад; миқёси хизматрасонӣ; вақти ташаккулёбӣ
А.С. Новоселов, Т.В. Волянская	Инфрасохтори савдо ва миёнаравӣ (иттиҳодияҳои савдои яқлухт, марказҳои тичоратӣ, биржаҳои молӣ ва ғ.); инфрасохтори молиявию қарзӣ (бонкҳои тичоратӣ, ташкилотҳои молиявию қарзии ғайрибонкӣ ва ғ.); инфрасохтори иттилоотӣ (марказҳои иттилоотӣ, воситаҳои ҷамъоварӣ, коркард ва интиқоли иттилооти тичоратӣ ва ғ.); инфрасохтори иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ (судҳои арбитражӣ, ширкатҳои консалтингӣ ва ҳуқуқӣ ва ғ.)
Н.А. Журавлева	Хусусияти функционалӣ (инноватсионӣ, нақлиёт, коммуникатсия, экологӣ, энергетикӣ)
Е.Е. Савченко Р.К. Раҷабов	Хусусиятҳои функционалӣ, иқтисодӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ Хизматрасонӣ, инфрасохтори автомобилӣ

Тавре ки мушоҳида менамоем, фикру ақидаҳои муаллифони ҳам аз ҷиҳати шумора ва ҳам дар тартиб додани меъёрҳои таснифот аз ҳам фарқ мекунад.

Л.В. Овешникова чунин мешуморад, ки ҳангоми омӯзиши инфрасохтори бозор бояд аз ҳадафи функционалии он ақидаронӣ намуд. Дар робита ба ин, вай пешниҳод мекунад, ки инфрасохтори бозор ба шаш пайванд тақсим карда шавад [5]:

- 1) экологӣ – саноате, ки ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ нигаронида шудааст;
- 2) иҷтимоӣ – соҳае, ки ба такрористеҳсоли сармоияи инсонӣ нигаронида шудааст;
- 3) институтсионалӣ – маҷмуи тадбирҳои, ки таносуби оптималии рушди макроиқтисодии бахшҳои иқтисодии миллӣ ва самтҳои фаъолияти онҳоро таъмин менамоянд;
- 4) технологӣ - маҷмуи тадбирҳои таъмини шароити берунии чараёни истеҳсолот мебошад;
- 5) ташкилӣ - маҷмуи муассисаҳое, ки ба фаъолияти бозорҳо хизмат мерасонанд ва аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунанда овардани маҳсулотро таъмин менамоянд;
- 6) иттилоотӣ – соҳае, ки ба корхонаҳо дар самтҳои фаъолият хизмат мерасонад ва маълумот медиҳад.

Расми 2. Гурӯҳбандии инфрасохтори бозор

Э.Г. Русскова, инчунин, чузъҳои иҷтимоӣ, истехсолӣ, экологӣ, институтсионалӣ, ташкилӣ ва иттилоотиро муайян мекунад [8]. Вай бар ин назар аст, ки инфрасохтори ташкилӣ ба бозори молу ҳадамот, бозори молиявӣ ва бозори меҳнат хизмат мекунад. Дар навбати худ, ба бозори мол ва хизматрасонӣ инфрасохтори тичоратӣ, молиявӣ ва қарзӣ, сармоягузорӣ ва саҳомӣ хизмат мерасонанд.

Хусусиятҳои институтҳои бозорро таъкид намуда, унсурҳои поёнии инфрасохтори бозорро ба ду намуд тақсим кардан дуруст аст: инфрасохтори умумии бозор ва инфрасохтори махсуси бозор. Инфрасохтори бозори умумӣ бо ҳама намуди инфрасохтори функционалӣ ҳамкорӣ мекунад. Ба андешаи мо, инфрасохтори умумии бозор бояд иттилоотӣ, маъмурӣ ва инноватсиониро дар бар гирад (расми 2).

Инфрасохтори иттилоотӣ гурӯҳҳои таблиғотӣ, марказҳои маркетингӣ, марказҳои маълумотдиҳиро дар бар мегирад, ки ба ҳама бозорҳо хизмат мерасонанд. Ба инфрасохтори маъмурӣ мақомоти танзими фаъолият ва рушди минтақаҳо (мақомоти ҳокимияти миллӣ ва минтақавӣ, ҳадамоти амният ва қорҳои дохилӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ) дохил мешаванд.

Инфрасохтори инноватсионӣ аз ҷониби институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ, ташкилотҳои лоихакашӣ, бюроҳои конструкторӣ, марказҳои инноватсионӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии ташкил карда мешаванд. Қорқарди илмӣ онҳо бо мақсади таъмини рушди устувори инфрасохтори бозор, дар маҷмӯъ, унсурҳои алоҳидаи он, талаботи имрӯзаи иқтисодӣ ва мувофиқ будани сатҳи инкишофи инфрасохтори он нигаронида шудааст.

Инфрасохтори бозор худ зерсистемаро ташкил карда, ба бозори молу ҳадамот, бозори молиявӣ ва бозори меҳнат хизмат мерасонад [9, с.33]. Мутаносибан, аз рӯи намудҳои бозорҳои хизматрасонӣ он зерсистемаҳои зеринро дар бар мегирад: инфрасохтори бозори молиявӣ, инфрасохтори бозори мол ва инфрасохтори бозори меҳнат. Ба фикри мо, таъсисоти васеъшудаи инфрасохтори бозор, яъне тақсим кардани он дар доираи зерсистемаҳо бояд маҳз дар ҳамаин асос ба амал бароварда шавад. Омӯзиши муфассали инфрасохтори бозор таҳлили баррасии инфрасохтори унсурҳои алоҳидаи онро тақозо менамояд.

Муассисаҳои (унсурҳои) инфрасохтори бозор ҳамчун миёнарав байни субъектҳои соҳибкорӣ баромад мекунад. Ба бозори мол ва хизматрасониҳо миёнаравҳои савдо хизмат мерасонанд, аз ҷумла:

➤ миёнаравҳои молиявӣ (биржаҳои фондӣ ва асбӯр, банкҳои тичоратӣ, ширкатҳои суғурта, фондҳои сармоягузорӣ ва нафақа);

➤ миёнаравҳо дар бозори меҳнат (биржаҳои меҳнат, марказҳои шуғли аҳоли).

Яке аз унсурҳои аънанавии инфрасохтори бозор биржа мебошад, ки вазифаҳои асосии он аз инҳо иборатанд:

- таъминоти ташкилии баланди талабот ва пешниҳод дар як ҷо;
- танзими савдои яқлухт дар асоси қонунҳои бозор;
- ташаққули низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ;
- амалӣ намудани миёнаравӣ байни фурушандагон ва харидорон;
- ташаққули нархҳои бозорӣ, ки тавозуни ба вуҷуд омадаистодаи талабот ва пешниҳодро ба мол объективона инъикос мекунад;
- мубориза ба муқобили зуҳуроти монополия дар бозори мол;
- ташаққул додани шароит барои кам кардани хавфи тичоратӣ ва молиявӣ.

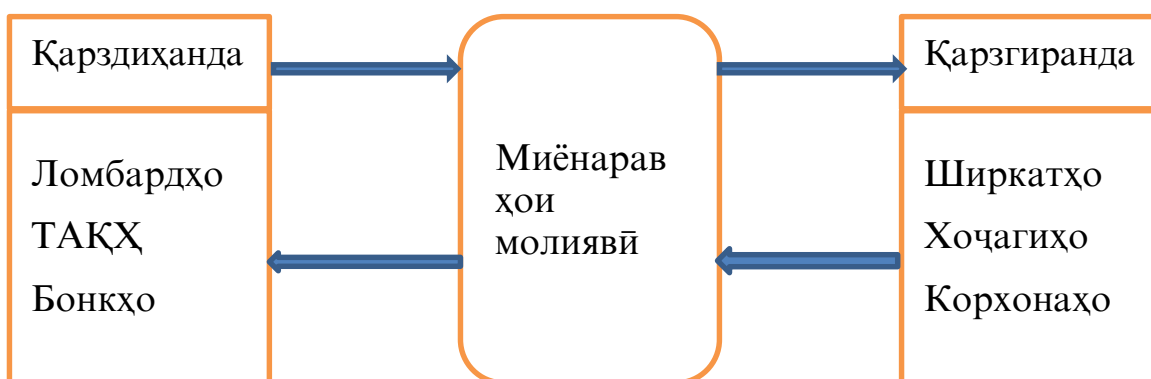
Биржаҳо барои фароҳам овардани шароити зарурии ташкилӣ, ҳуқуқӣ, техникӣ ва дигар шароит барои муомилоти молӣ (биржаҳои фондӣ) ва дороиҳои моддӣ (биржаҳои молӣ) пешбинӣ шудаанд.

Самаранокии фаъолияти биржа асосан бо мавҷудияти инфрасохтори инкишофёфтаи биржа муайян карда мешавад, ки ба ғайр аз худ биржа системаи анборҳо, марказҳои ҳисоббаробаркунӣ ё клирингӣ, системаи нақлиётро дар бар мегирад.

Миёнаравҳои молиявӣ субъектҳои бозори пул мебошанд, ки ҳамчун миёнарав байни субъектҳои асосӣ амал карда, барои фаъолияти муваффақонаи онҳо шароити мусоид фароҳам меоранд. Фаъолияти онҳо дар ҷамъ намудани сармояи пулии озод ва ҷойгиркунии он дар байни қарзгирандагон моҳияти миёнаравии молиявиро ташкил медиҳад (расми 3).

Сатҳи рушди бозори молиявӣ бештар аз вазъи низоми бонкӣ, ки унсурҳои он инфрасохтори бонкиро ташкил медиҳанд, муайян карда мешавад. Унсурҳои асосии берунии он иборатанд аз: ширкатҳои консалтингӣ, бюроҳои қарзӣ, ширкатҳои суғурта, ширкатҳои таъминкунандаи алоқаи шабакавӣ, ассотсиатсияҳои (иттиҳодияҳои) бонкӣ ва ғайра.

Ҳангоми таснифоти инфрасохтори бозор бояд он нуқтаро ба назар гирифт, ки он асосан хусусияти ҳудудии возеҳ ифодаёфта дорад, зеро субъектҳои хоҷагидори ба он дохилшуда дар ҳудуди муайян ҷойгир шуда, ба ташкилотҳо ва аҳолии минтақаи муайян хизмат мерасонанд.

Расми 3. Схекаи умумии миёнаравии молиявӣ

Бозори молиявиро бонкҳо ва ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ намоёндагӣ мекунад.

Ҳамин тариқ, инфрасохтор ҳамчун категорияи иқтисодӣ муносибатҳои истеҳсолот ва хизматрасониро ифода мекунад, ки ба фароҳам овардани шароит барои фаъолияти самараноки субъектҳои хоҷагидор дар низоми «истеҳсол-истеъмол» нигаронида шудааст. Объекти асосие, ки ҳадафи функционалии онро муайян мекунад, соҳаи ҳаракати молҳо ва хизматрасониҳо мебошад. Мутаносибан, мазмуни сохтори инфрасохтори бозорро метавон дар шакли чунин блокҳои калони ба ҳам алоқаманд, аз қабилӣ тичоратӣ миёнаравӣ, иттилоотӣ, истеҳсолӣ, иқтисодӣ ҳуқуқӣ, молиявӣ ва қарзӣ фаҳмидан мумкин аст.

Адабиёт

1. Ашуров М.Н. Муаммоҳои рушди инфрасохтори савдои наздисарҳадӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/М.Н.Ашуров, Ҷ. Бобоев //Паёми молия ва иқтисод. - 2020. -№3 (23). -С. 85-91.
2. Jochimsen R. Theorie der Infrastruktur: Grundlagen der marktwirtschaftlichenEntwicklung. – Tübingen: Universität Tübingen, 1966. – 253 p. [25.05.2021].
3. Кизим А.А. Факторы и условия социально-экономического развития региона: инвестиции, инфраструктура, проекты (на примере Краснодарского края): монография /А.А. Кизим, С М. Саввиди, П.А. Солахов. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т; Просвещение-Юг, 2013. – 492 с.
4. Коношко Л.В. Управление процессом формирования и развития рыночной инфраструктуры: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Коношко Л.В.; Хабаровская гос. академия экономики и права. – Хабаровск, 2000. – 18 с.
5. Овешникова Л.В. Классификация элементов инфраструктуры региональнойэкономики / Л.В. Овешникова // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – №6. – С.25-30.
6. Прокофьев В.Л. Управление отраслями инфраструктуры в системе региона / В.Л.Прокофьев. - Л., 1980. - 130 с.
7. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития региональной транспортной инфраструктуры (на примере Республики Таджикистан): дисс. докт. экон.наук: 08. 00. 04/Р.К.Раджабов. - Душанбе, 2000. - С.17-18.

8. Русскова Е.Г. Методология системного исследования инфраструктуры рыночной экономики: дис. ... доктора экон. наук: 08.00.01 / Е.Г.Русскова; Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград, 2007. – 353 с.

9. Рахимзода Ш. Ташаккули инфрасохтори бозор ва мушкилиҳои рушди он / Ш.Рахимзода, М.Н.Ашуров//Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - № 4-2. - С. 30-35.

10. Солеҳзода А.А. Нақши инфрасохтори бозор дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ / А.А.Солехзода, М.Н.Ашуров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - № 1. - С. 231-236.

11. Сулова Ю.Ю. Рыночная инфраструктура города: теория, методология, практика: монография / Ю.Ю. Сулова. – М.: Креативная экономика, 2007. – 176 с.

УДК: 316 (575.3)

НАҚШИ ОМОР ДАР ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАЛАКАИ КАСБИИ МУТАХАССИСОНИ СОҲАИ ИҚТИСОДИЁТ

Солиев Назар Норович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 919 24 89 51. E-mail: S.Soliev@mail.ru

Солиев Бехрузҷон Назарович - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Сурога: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел.: 501 05 05 61. E-mail: B.Soliev@mail.ru

Назарзода Наврузҷон Назар - унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. Сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 44, Тел.: (+992) 930 22 04 92. E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақши омор дар ташаккул ва рушди малакаи касбии мутахассисони соҳаи иқтисодиёт баррасӣ гардидааст. Таваҷҷути омӯзиши мавзӯи нишондиҳандаҳо ва усулҳои оморӣ донишҷӯ имконият пайдо менамояд, ки малакаи касбии худро ҷиҳати ошкор кардани қонуниятҳои рушди ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ташаккул диҳад. Хусусан, донишҷӯ ба таври дуруст ва амиқ муҳтаво, шакл, хусусияти ин ё он нишондиҳандаи оморӣ ва усулҳои омориро аз худ карда натавонад, он гоҳ ӯ баъд аз хатми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии равияи иқтисодидошта дар гузаронидани таҳлили ҳодисаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва қабули қарорҳо дар кадом сатҳи идоракунии набошад, бо мушкилиҳои зиёд дучор мегардад.

Калидводаҳо: омор, малакаи касбӣ, бозори меҳнат, талабот ба кормандон, ташаббускорӣ, истеъдоднокӣ, навоариҳо, масъулиятнокӣ, нишондиҳандаҳои оморӣ, усулҳои оморӣ.

РОЛЬ СТАТИСТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ЭКОНОМИКИ

Солиев Назар Норович – кандидат экономических наук, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел: 919 – 24 – 89 – 51. E-mail: S.Soliev@mail.ru

Солиев Бехрузҷон Назарович - кандидат экономических наук, старший преподаватель, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Борбад, 48/5. Тел.: 501 – 05 - 05 - 61. E-mail: B.Soliev@mail.ru

Назарзода Наврузҷон Назар - соискатель Института экономики и демографии НАНТ. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 44. Тел.: (+992) 930-22-04-92. E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru

В данной статье рассматривается роль статистики в формировании и развитии профессиональных навыков специалистов в области экономики. Изучая тему посредством показателей и статистических методов, у студента будет возможность развить свои профессиональные навыки по выявлению закономерностей развития явлений и социально-экономических процессов. В частности, если студент не может правильно и досконально усвоить содержание, форму, характеристики того или иного статистического показателя и статистические методы, то после окончания средних профессиональных и высших учебных заведений с экономическим направлением он не сможет анализировать социальные и экономические явления и принимать решения на любом уровне, столкнется со многими трудностями.

Ключевые слова: статистика, профессиональные навыки, рынок труда, востребованность работников, инициатива, талант, новаторство, ответственность, статистические показатели, статистические методы.

THE ROLE OF STATISTICS IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF ECONOMY

Soliev Nazar Norovich - Candidate of Economic Sciences, Tajik State Financial and Economic University, 734067, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Tel: 919-24-89-51. E-mail: S.Soliev@mail.ru

Soliev Behruzhon Nazarovich - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Dushanbe, hiyoboni Borbad, 48/5, Tel: 501 - 05 -05 -61. E-mail: V.Soliev@mail.ru

Nazarzoda Navruzjon Nazar - applicant for the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Science, Republic of Tajikistan, 734024, Dushanbe, Aini str., 44, Tel.: (+992) 930-22-04-92. E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru

This article discusses the role of statistics in the formation and development of professional skills of specialists in the field of economics. Studying the topic through indicators and statistical methods, the student will have the opportunity to develop their professional skills in identifying patterns in the development of phenomena and socio-economic processes. In particular, if a student cannot correctly and thoroughly master the content, form, characteristics of a particular statistical indicator and statistical methods, then after graduating from secondary vocational and higher educational institutions with an economic direction, he will not be able to analyze social and economic phenomena and make decisions on any level will face many difficulties.

Key words: statistics, professional skills, labor market, demand for employees, initiative, talent, innovation, responsibility, statistical indicators, statistical methods.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ талаботи корхонаю ташкилот ва муассисаҳои иқтисоди миллӣ дар бозори меҳнат мутассилан ба мутахассисони соҳаи иқтисодиёт, ки дорои малакаи баланди касбӣ мебошанд, зиёд мегардад. Чунин эҳтиётро ба назар гирифта, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии равияи иқтисодидоштаи ҷумҳурӣ мувофиқан ба талаботи сохторҳои иқтисодиёти миллӣ ихтисосҳои нави муосири мутахассисони соҳаи иқтисодиётро тайёр карда, ба бозори меҳнат пешниҳод менамоянд.

Агар маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи шумораи хатми донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ аз рӯйи гурӯҳҳои соҳавии муассисаҳо барои давраи муайян арзёбӣ намоем, он гоҳ ба назар мерасад, ки ба ҳисоби миёнаи солҳои 2015 – 2020 шумораи умумии хатмкардагон барои соҳаи иқтисодиёт 7,3% зиёд гардидааст. Ҳиссаи хатмкардагони донишҷӯёни соҳаи иқтисодиёт аз шумораи умумии хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбии ҷумҳурӣ дар соли 2015 – 21,8%, 2016 – 30,0%, 2017 – 20,9%, 2018 – 20,8%, 2019 – 23,5% ва соли 2020 – 19,3% - ро ташкил медиҳад [6, с.95].

Маълумоти мазкур, барои солҳои 2015 – 2020 қисман шояд аз он медиҳад, ки суръатафзоии миёнаи тайёр кардани мутахассисони соҳаи иқтисодиёт дар муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбии равияи иқтисодидошта назаррас мебошад. Тахмин меравад, ки чунин суръатафзоии пешниҳоди хатмкардагон изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандонро пурра қонеъ менамоянд.

Бо вучуди гуфтаҳои боло, бояд ба назар гирифт, ки дар бозори меҳнат қонеъ гардонидани талаботи ҳамаҷонибаи корфармоён ба хатмкардагон на танҳо аз рӯйи донишҳои заруриро, ки онҳо доир ба ихтисос дар раванди таълим аз худ намудаанд, балки то кадом андоза доштани малакаи касбӣ, яъне ташаббускорӣ, истеъдоднокӣ, қобилияти дар амалия ҷорӣ кардани навовариҳо, масъулиятнокӣ ва ғайра муайян карда мешавад.

Бояд зикр кард, ки ташаккули малакаи касбии иқтисодчиён дар ҳама гуна мавриди баробар дар рафти таҳсилот ҳангоми омӯзиш ва азхудкунии фанҳои таълимии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии равияи иқтисодидошта сарчашма

мегирад. Аз чумла, фанне, ки дар ташаккули малакаи касбии донишҷӯёни соҳаи иқтисодиёт нақши калидиро дорад, омор мебошад. Маҳз тавассути омӯзиши нишондиҳандаҳои оморӣ ва усулҳои оморӣ дар рафти таълим барои донишҷӯ имконият пайдо мегардад, ки малакаи касбии худро ҷиҳати ошкор кардани қонуниятҳои рушди ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ташаккул диҳад. Агарчи донишҷӯ ба таври дуруст ва амиқ муҳтаво, шакл, хусусияти ин ё он нишондиҳандаи омориро аз худ нанамояд, он гоҳ ӯ баъд аз хатми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии равияи иқтисодидошта дар гузаронидани таҳлили ҳодисаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва қабули қарорҳо дар кадом сатҳи идоракунӣ набошад, ба мушкилиҳои зиёд дучор мегардад.

Мафҳуми нишондиҳандаи оморӣ, аз нигоҳи илми фалсафа – ин андоза, яъне ягонагии инъикоси миқдорӣ ва сифатии хосиятҳои ҳодисаҳои объективӣ ва равандҳо мебошад. Гарчанде ки омор маҷмуи ҳодисаҳои иҷтимоӣ – иқтисодиро меомӯзад, нишондиҳандаи оморӣ – ин тавсифи ҷамъбасти хосияти маҷмуъ ва гурӯҳи ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ мебошад.

Албатта, нишондиҳандаи оморӣ хосиятҳои ҳодиса ва равандҳои омӯхташавандаро инъикос менамояд ва, аз ин хотир, оломи муҳимми идроки онҳо мебошад. Бо вучуди ин, ҳама гуна идрок ҳамеша маҳдуд буда, ба объекти омӯхташаванда номукамал мебошад. Дар ин ҳол ҳеҷ як нишондиҳандаи оморӣ, ҳатто низоми мукаммали онҳо наметавонад ҳамаи хосиятҳои объект ва ҳатто қисми ин хосиятҳоро бо дақиқии мутлақ инъикос намоянд. Вобаста ба ин, метавон натиҷагирӣ кард, ки нишондиҳандаи оморӣ таҷассуми тақрибӣ, носаҳеҳ ва номукамали хосиятҳои омӯхташавандаи объект, андозагирӣ, ҷамъоварӣ ва таҳвили иттилоот аст. Биноан, бо мурури рушди ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ нишондиҳандаҳои оморӣ доимо тақмил дода мешавад. Айни замон, барои арзёбии ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ рейтинг ва низоми мухталифи онҳо истифода карда мешавад, ки онҳоро мумкин аст ҳамчун нишондиҳандаи ҷамъбасти муаррифӣ намуд.

Таъкид бояд намуд, ки тавассути нишондиҳандаҳои оморӣ на танҳо ҷиҳатҳои миқдории ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ арзёбӣ карда мешавад, балки як қатор функцияҳоро иҷро менамоянд. Функцияи асосии нишондиҳандаҳои оморӣ ва системаи онҳо идроки иттилоотӣ мебошад. Бе иттилооти оморӣ идроки қонуниятҳои ҳодисаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ, биниши онҳо, инчунин, танзими онҳо дар сатҳи фирма, корхона, минтақа ва мамлакат ғайриимкон мебошад. Миёни функцияи идрокӣ – иттилоотии нишондиҳандаҳои оморӣ мақоми хосро функцияи мониторинг, яъне мушоҳидаи доимоамалкунанда дар ҳолати тағйирнопазирии нишондиҳандаҳои ҳисобишаванда ишғол менамояд. Мисол, мониторинги Бонки миллии Тоҷикистон оид ба ҷалби пасандозҳои аҳоли ва зиёд кардани қарздиҳии ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба субъектҳои иқтисодиёт.

Функцияи муҳимми нишондиҳандаҳои оморӣ – ин биниш дар оянда буда, бо функцияи иттилоотӣ алоқамандии зич дорад. Албатта, функцияи мазкур на ҳамаи нишондиҳандаҳои оморӣ, балки барои онҳое дахл дорад, ки ҳангоми моделсозии маҷмуи ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ истифода бурда мешаванд. Ниҳоят, муҳтавои функцияи баҳодиҳии (арзёбикунанда) нишондиҳандаҳои оморӣ дар он ифода мегардад, ки тавассути онҳо одамон, ҷомеа, давлат фаъолияти корхона, ташкилот, коллективҳои меҳнатӣ ва эҷодӣ арзёбӣ менамоянд. Дар ин ҷода мутафаккири бузурги олмонӣ И.В. Гёте чунин қайд менамояд: «Пиндошта мешавад, ки адад оламро идора менамояд. Аммо ман медонам, адад моро меомӯзонад донем, ки олам нағз идора карда мешавад» [5, с.78]. Мавриди таъкид аст, танҳо дар асоси як нишондиҳандаи оморӣ доир ба маҷмуи ҳодисаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ баҳомонӣ ғайриимконпазир аст. Собит карда шудааст, ки танҳо дар асоси нишондиҳандаи пасти таварруми пул оид ба рушди умумии иқтисодиёти милли баҳо додан на он қадар эътимоднок мебошад.

Бояд таъкид дод, ки ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ милли гуногуншакл ва мураккаб буда, онҳо доимо дар тағйирот ва дар ҳамалоқамандӣ рушд меёбанд. Зимнан, ҳодисаи иқтисодӣ аз нигоҳи илмӣ, ин мафҳумест, ки доир ба вучуд

доштани зухурот дар ҳаёти иқтисодии ҷомеа. Идроки ҳодисаҳои иқтисодӣ, маҳз бо роҳи муқаррар кардани хосияти беруна ва аломатҳои онҳо, ҳамчунин, ошкор кардани хосият ва аломатҳои мазкур дарназардошти зухурот ва равандҳои дигари иқтисодӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин ҳол метавон қайд кард, ки хосият ва аломатҳои омӯхташавандаи ҳодисаҳои иқтисодӣ аз якдигар ҷудо набуда, баръакс байни ҳамдигар алоқаманд мебошанд.

Ҳодисаи иҷтимоӣ зухуроти ҳамҷояамалкунии одамон дар фазои иҷтимоӣ аст ва ба таркиби онҳо на танҳо равандҳои, ки дар ҷомеа ба амал меоянд, балки гурӯҳ ва институтҳои иҷтимоӣ, муносибати байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ҳолат ва талаботи иҷтимоӣ, манфиатҳо ва ғайра дохил мешаванд.

Тибқи гуфтаҳои боло, барои инъикос ва омӯзиши тарафҳои миқдорӣ ва сифатии ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ системаи нишондиҳандаҳои омӯри истифода бурда мешавад.

Бояд эътироф кард, ки системаи нишондиҳандаҳои омӯри ҳамаи тарафҳои иқтисодии ҳаёти ҷамъиятиро дар ҳамаи сатҳҳои мухталиф, ба монанди макросатҳ (мамлакат, минтақа) ва микросатҳ (корхона, иттиҳодия, фирма, хонавода) фаро мегирад.

Маҳз, барои тавсифи падида ва марҳалаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат мақомоти Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣю иқтисодии кишвар дар нашрияҳои худ, аз ҷумла дар маҷмуаи солонаи омӯри “Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ” таҳия намудааст.

Дар маҷмуаи мазкур маълумот доир ба нишондиҳандаҳои асосии зерини соҳаи иҷтимоӣю иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст:

➤ соҳаи иҷтимоӣ: аҳоли, маориф, илм ва инноватсияҳо, бозори меҳнат, сатҳи зиндагии аҳоли, музди меҳнат, нарх ва тарифа, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, фарҳанг, матбуот, саёҳӣ, шароити манзили аҳоли, ҳуқуқ ва экология;

➤ соҳаи иқтисодӣ: маҳсулоти умумии дохилӣ, тавсифи умумии корхонаю ташкилотҳо, хусусигардонӣ, соҳибкорӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, алоқа, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, савдо, хизматрасониҳои пулакии аҳоли, молия ва қарз.

Тибқи маълумоти нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ – иқтисодии омӯри Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маҷмуаи солонаи омӯри “Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ” [6] манзур гардонидаст, имконият медиҳад:

- ҳолат ва рушди иҷтимоӣ – иқтисодии кишвар дар муҳлати сипаришуда арзёбӣ карда шавад;

- вазифаҳои аввалиндараҷаи таҳлили равандҳо, ки дар соҳаи иҷтимоӣю иқтисодии мамлакат ба амал меоянд, муайян карда шавад;

- бо назардошти таҷрибаи ватанӣ ва ҷаҳонӣ, тавсияи ташкилотҳои иқтисодии байналмилалӣ такмил додани системаи нишондиҳандаҳо, ки барои таҳлили вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва маҳаллӣ зарур мебошанд;

- муносибати замонавӣ оид ба тарзҳои ташкили иттилооти омӯри асоснок карда мешавад;

- вобаста аз муҳтавои самтҳои таҳлили масъалаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ маҷмуи усулҳои омӯри такмил дода мешавад.

Марҳилаи якуми таҳқиқоти омӯри мушоҳида, яъне ҷамъоварии маълумотҳо оид ба қиматҳои воҳиди маҷмуи омӯри ва қайди онҳо дар китобҳои махсуси омӯри мебошад. Дар марҳилаи мазкур таҳқиқоти омӯри маълумотҳои аввалияи омӯри, ки пойгоҳи таҳлили омӯри ҳисобида мешавад, тавассути усулҳои барӯйхатгирӣ, ҳисоботи омӯри, пурсиш, мушоҳидаи интихобӣ ҷамъоварӣ карда мешавад. Агарчи ҳангоми ҷамъоварии маълумоти аввалияи омӯри ба сахт роҳ дода шавад ё маводи дастрасшуда пастсифат бошанд, он гоҳ раванди мазкур бечуну чаро ба дурустнокӣ ва эътиборнокӣ хулосаҳои назариявӣ ва амалӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Зимнан, маълумотҳо, ки тавассути истифодаи мушоҳидаи омори ҷамъоварӣ карда мешаванд, барои гузаронидани марҳилаи дуоми таҳқиқот, яъне ҷамъбасти маълумот пешниҳод мегардад. Дар ин раванд маълумотҳои ҷамъовардашуда доир ба воҳидҳои маҷмӯъ бо тартиби муайяни афзуншавӣ ё камшавии қиматҳои аломат ҷой гирифта мешаванд. Бояд зикр намуд, ки усули асосии ҷамъбасти омори ин гурӯҳбандӣ аст. Албатта, маҷмуи омори тавассути истифодаи усули гурӯҳбандӣ аз рӯи аломати тавофут ҷудо карда шуда, тибқи аломати шабоҳат муттаҳид кунонида мешавад, инчунин, нишондиҳандаҳои умумии гурӯҳ ё маҷмӯъ ҳисоб карда мешаванд. Агар аз як ҷониб, тавассути усули гурӯҳбандӣ ҳодисаи омӯхташаванда ба типҳои (навъҳои) муайян, хусусиятҳои гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳо аз рӯи аломатҳои муҳим ҷудо карда шаванд, пас аз ҷониби дигар, аз рӯи аломати шабеҳӣ маҷмуи омори маҳдуд гардонида мешавад, ки ин заминаи муҳим барои муайяннамоӣ ва истифодаи нишондиҳандаҳои ҷамъбасти ба ҳисоб меравад. Маълумотҳои танзимшуда барои тасвири аёнӣ бо намуди ҷадвалҳо ва тасвири графикаи маводи мураттабгардида пешниҳод карда мешаванд.

Марҳилаи сеюми таҳқиқоти омори – ин ҳисоби нишондиҳандаҳои ҷамъбасти ва таҳлили онҳо мебошад. Дар ин давраи хотимагии таҳқиқот бо ёрии нишондиҳандаҳои ҷамъбасти бузургҳои нисбӣ ва миёна, зичии алоқаи аломатҳо ҳисоб карда шуда, динамикаи ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ арзёбӣ карда мешаванд, инчунин, барои таҳлил усулҳои индексӣ истифода бурда мешавад.

Бояд таъкид кард, ки таҳлили маводи омори марҳилаи ҳосии таҳқиқоти омори мебошад. Маълум аст, ки дар доираи илмҳои табиатшиносӣ озмоишҳои лабораторӣ ба таври васеъ истифода карда шуда, натиҷаҳои онҳо объективӣ мебошад. Вале ҳодисаҳои иҷтимоӣ иқтисодиро ҳуди инсон таҳлил менамояд, вобаста ба ин натиҷаҳои ба дастовардашуда субъективӣ мебошанд. Хусусан, субъективнокии маълумотҳои омории таҳлилиро ба назар гирифта, арбоби давлатии англис Б. Дизраэли дар ин ҷода чунин қайд менамояд: “Се навъи дурӯғ ҷой дорад: дурӯғ, дурӯғи маҳз ва омори вучуд дорад” [7, с. 96]. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки баъзан ҳамон як ҳодисаи иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҳатто аз ҷониби иқтисодшиносони баландиқисос, ки усулҳои омориро ҳамчун мутахассиси касбӣ аз худ намудаанд, ба таври гуногун арзёбӣ карда, хулосабарорӣ менамоянд.

Ҳамин тавр, нақши оморо дар ташаккули малакаи касбии мутахассисони соҳаи иқтисодиёт мавриди таҳқиқот қарор дода, натиҷаҳои ба дастовардашуда ба таври зайл пешниҳод карда мешаванд:

- мавриди зикр аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ талаботи корхонаю ташкилот ва муассисаҳои иқтисоди миллӣ дар бозори меҳнат мутассилан ба мутахассисони соҳаи иқтисодиёт, ки дорои малакаи баланди касбӣ мебошанд, зиёд мегардад. Бояд ба назар гирифт, ки дар бозори меҳнат қонеъ гардонидани талаботи ҳамаҷонибаи корфармоён ба хатмкардагон на танҳо аз рӯи донишҳои заруриро, ки онҳо доир ба иқтисос дар раванди таълим аз худ намудаанд, балки то кадом андоза доштани малакаи, яъне ташаббускорӣ, истеъдоднокӣ, қобилияти дар амалия ҷорӣ кардани навоариҳо, масъулиятнокӣ ва ғайра муайян карда мешавад;

- эътироф бояд кард, ки дар ташаккули малакаи касбии донишҷӯёни соҳаи иқтисодиёт нақши калидиро таълими фанни омори мебошад. Маҳз тавассути омӯзиши мавзуи нишондиҳандаҳо ва усулҳои омори донишҷӯ имконият пайдо менамояд, ки малакаи касбии худро ҷиҳати ошкор кардани қонунияти рушди ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ташаккул диҳад. Хусусан, донишҷӯ ба таври дуруст ва амиқ муҳтаво, шакл, хусусияти ин ё он нишондиҳандаи омори ва усулҳои омори аз худ карда натавонад, он гоҳ ӯ баъд аз хатми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олиии равияи иқтисодидошта дар гузаронидани таҳлили ҳодисаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва қабули қарорҳо дар кадом сатҳи идоракунӣ набошад, бо мушкилиҳои зиёд дучор мегардад;

- нишондиҳандаи омори ҳосиятҳои ҳодиса ва равандҳои омӯхташавандаро инъикос менамояд ва, аз ин хотир, оломи муҳими идроки онҳо мебошад. Бо вучуди ин, ҳама гуна идрок ҳамеша маҳдуд буда, ба объекти омӯхташаванда номукамал мебошад.

Дар ин ҳол ҳеҷ як нишондиҳандаи оморӣ, ҳатто низоми мукаммали онҳо наметавонад ҳамаи хосиятҳои объект ва ҳатто қисми ин хосиятҳоро бо дақиқии мутлақ инъикос намояд. Вобаста ба ин, метавон натиҷагирӣ кард, ки нишондиҳандаи оморӣ таҷассуми тақрибӣ, носоҳеҳ ва номукаммали хосиятҳои омӯхташавандаи объект, андозагирӣ, ҷамъоварӣ ва таҳвили иттилоот аст.

- бо мурури рушди ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар муҳлати вақтӣ нишондиҳандаҳои оморӣ доимо такмил дода мешавад. Маҳз барои арзёбии миқдории ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ рейтинг ва низоми мухталифи онҳо истифода карда мешавад, ки онҳоро мумкин аст ҳамчун нишондиҳандаи ҷамъбасти муаррифӣ намуд. Барои инъикос ва омӯзиши тарафҳои миқдорӣ ва сифатии ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ системаи нишондиҳандаҳои оморӣ истифода бурда мешавад. Тавассути системаи нишондиҳандаҳои оморӣ ҳамаи тарафҳои иқтисодии ҳаёти ҷамъиятиро дар ҳамаи сатҳҳои мухталиф, ба монанди макросатҳ (мамлакат, минтақа) ва микросатҳ (корхона, иттиҳодия, фирма, хонавода) арзёбӣ карда мешавад;

- дар ташаккули малакаи касбии донишҷӯён ҷиҳати арзёбӣ ва гузаронидани таҳлили нишондиҳандаҳои ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ бо истеъдоди баланд истифода кардани усулҳои оморӣ нақши муҳим мебозад. Усулҳои оморӣ барои таҳлили зуҳуроти мухталифи иҷтимоӣ иқтисодӣ, ба монанди таҳқиқоти бозор, санҷишҳои аудиторӣ, дар идоракунии ва ояндабинӣ, барои арзёбии ҳолати молиявии субъектҳои хоҷагӣ, нархгузорӣ, қарздиҳӣ, суғурта ва ғайра. Аз ин лиҳоз, эътироф бояд намуд, ки омор ҳамчун соҳаи илми иқтисодиёт усулҳои махсуси худро дорад, ки онҳо ба се марҳилаи ба якдигар пайваста ҷудо карда мешавад: мушоҳидаи оморӣ, ҷамъбасти маълумотҳо, ҳисоби нишондиҳандаҳои ҷамъбасти ва таҳлили онҳо.

Дар хотима, метавон қайд кард, ки барои ташаккул ва рушди малакаи касбии донишҷӯён омӯзиши фанни омор имконият медиҳад:

❖ ҳамаҷониба маҷмуи ҳодисаҳои иҷтимоӣ иқтисодии кишварро дар давраҳои муайян тавсиф намояд;

❖ алоқамандии байни омилҳо ва натиҷаҳои ҳодиса ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодиро омӯзад;

❖ метавонад натиҷаҳои иқтисодиро илман асоснок намояд;

❖ ҷиҳати нисбатан баланд бардоштани самаранокии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ тавсия пешниҳод намояд.

Адабиёт

1. Былков В.Г. Рынок труда и развитие занятости населения: учеб. пособие / В.Г. Былков. – Иркутск: Изд – во БГУ, 2017 - 248 с.
2. Васичкина О.Н. Профессиональная компетентность и профессиональные представления студентов – экономистов/ О.Н. Васичкина, О.Н. Родченкова // Ученые записки СКАГС, 2017. - №2. - С. 154 – 158.
3. Ҷонмамадов Ш.Б. Асосҳои назариявии шуғли пурмахсул дар бозори меҳнат /Ш.Б. Ҷонмамадов, Н.Н. Назарзода // Паёми молия ва иқтисод. - Душанбе, 2021. – №4 (28). – С.65-72.
4. Кимбл, Г. Как правильно пользоваться статистикой / Г.Кимбл. - М.: Финансы и статистика, 1982. – 294 с.
5. Социально – экономическая статистика: учебник / под ред. М.Р. Ефимовой. – М.: Высшее образование, 2009. – 591 с.
6. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 696с.
7. Eckermann I.P. Gespräche mit Goethe. – Leipzig, 1902. – 313р.

УДК: 330.101.541

РУШДИ ИННОВАТСИЯҲО ДАР ҲОҶАГИҲО ВА КОРҲОНАҲОИ МИНТАҚАИ АГРОСАНОАТИИ КҶҮЛОБ

Тагоев Чумахон Ҳамроевич - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идораи КАС-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хiebони Рӯдакӣ, 17.

Саидов Пайрав Мизробхонович - ассистенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Сурога: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров 16. Тел.: 939-80-44-80, E-mail: spairav@gmail.com

Мақолаи мазкур ба рушди чараёнҳои инноватсионӣ, амалисозии технологияи муосир дар истеҳсолоти кишвар, ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва соҳаҳои саноат дар доираи комплекси агросаноатӣ дар минтақаи агросаноатии Кӯлоб бахшида шудааст. Дар мақола технологияи «Зарфи обӣ (Water box - соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ)», ҷорисозии технологияи тавлиди нури барқ, ташикли кластерҳо ва дар асоси ташикли гурӯҳҳои истеҳсолӣ дар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ҷорӣ намудани технологияи муосир дар боғҳои интенсивии минтақаи агросаноатии Кӯлоб, истифодаи тухми навъи серҳосил ва зотҳои пурмаҳсули ҷорво таҳлил ва баррасӣ гардидаанд.

Тавассути таҳлиҳои қиёсӣ ҳолати ҷоринамоии инноватсияҳо дар истеҳсолоти маҳсулоти минтақа мавриди омӯзишу баҳодихӣ қарор дода шудааст. Ҳамчунин, дар мақола таҷрибаи амалии фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагиҳои минтақаи Кӯлоб, арзёбии истифодаи қитъаҳои намоишӣ дар самти барқарорсозии экосистемаи чарогоҳҳо тавассути шинонидани ниҳоли дарахтони мевадиҳанда бо истифодаи қуттии маҳсули сарфакунандаи об (Water box), технологияи бунёд ва парвариши боғҳои интенсивӣ дар минтақаи агросаноатии Кӯлоб мавриди баррасию хулосабарорӣ қарор гирифтаанд.

Ҳангоми таҳлили масоили номбурда дар доираи ҷадвалҳо бо истифода аз рақамҳо ва маълумоти омили расмӣ бо нишондоди сарчашмаи истифодаи шурат гирифтааст. Мақолаи мазкур бо пешниҳоди хулосаҳои муаллиф оид ба ҳалли масоили баррасишаванда ҷамъбаст гардидааст.

Калидовжаҳо: инноватсия, минтақаи агросаноатии Кӯлоб, гурӯҳҳои кластерӣ, “Зарфи обӣ” (Water box), боғҳои интенсивӣ, тухмиҳои хушифат, иқтисодиёти инноватсионӣ, комплекси агросаноатӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ.

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИЙ В ДОМОХОЗЯЙСТВАХ И ПРЕДПРИЯТИЯХ В АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ЗОНЕ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

Тагоев Джумахон Ҳамроевич - к.э.н., доцент кафедры экономики и управления АПК Таджикского национального университета. Адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Саидов Пайрав Мизробхонович - ассистент кафедры финансов и кредита Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Адрес : 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16. Тел.: 939-80-44-80, E-mail: spairav@gmail.com

Данная статья посвящена развитию инновационных процессов, внедрению современных технологий в производстве страны, внедрению инноваций в сельскохозяйственное производство и отрасли агропромышленного комплекса в Кулябской агропромышленной зоне. В статье рассмотрена технология «Водяная ёмкость (Water box - водохозяйственное, сельскохозяйственное производство)», внедрение технологии производства электроэнергии, организация кластеров и на базе организации производственных групп в районах Кулябского района, внедрение современной технологии в интенсивных садах Кулябского агропромышленного региона, а также раскрыто использование высокоурожайных семян и продуктивных пород крупного рогатого скота.

Путем сравнительного анализа изучено и оценено состояние внедрения инноваций в производство региональной продукции. Также в статье рассматривается практический опыт инновационной деятельности в хозяйствах Кулябского района, оценка использования демонстрационных участков в направлении восстановления экосистемы пастбищ путем посадки плодовых деревьев с применением специального водосберегающего контейнеров (Water box), рассмотрена технология создания и возделывания интенсивных садов в хозяйствах агропромышленной зоны и сделаны выводы.

Авторами проанализированы указанные вопросы в рамках таблиц с использованием цифр и официальных статистических данных с указанием использованного источника. Настоящая статья завершается изложением выводов авторов по рассматриваемым вопросам.

Ключевые слова: инновации, Кулябская агропромышленная зона, кластерные группы, водосберегающий контейнер “(Water box)”, интенсивные сады, высококачественные семена, инновационная экономика, агропромышленный комплекс, дехканские (фермерские) хозяйства, сельскохозяйственное производство.

DEVELOPMENT OF INNOVATIONS IN HOUSEHOLDS AND ENTERPRISES IN THE AGRO-INDUSTRIAL ZONE OF THE KULYAB REGION

Tagoev Jumakhon Khamroevich - candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Management of the Agroindustrial Complex of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17.

Saidov Pairav Mizrobkhonovich - assistant of the Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: 735360. Republic of Tajikistan Республика Таджикистан, Kulyab city, st. S. Safarova 16. Phone: 939-80-44-80, E-mail: spairav@gmail.com

This article is devoted to the development of innovative processes, the introduction of modern technologies in the production of the country, the introduction of innovations in agricultural production and the agro-industrial complex in the Kulyab agro-industrial zone. This article discusses the technology "Water (water management, agricultural production)", the introduction of electricity production technology, the organization of clusters and on the basis of the organization of production groups in the districts of the Kulyab region, the introduction of modern technology in intensive gardens of the Kulyab agro-industrial region, the use of high-yielding seeds and productive species cattle.

By means of a comparative analysis, the state of introduction of innovations in the production of regional products was studied and evaluated. Also in the article is the practical experience of innovative activities in the farms of the Kulyab region, the assessment of the use of demonstration plots in the direction of restoring the pasture ecosystem by planting fruit trees using a special water-saving container (Waterbox), the technology for creating and cultivating intensive gardens in the clubs of the agro-industrial zone is considered and conclusions are drawn. It is worth noting that the author analyzed these questions in the framework of tables using figures and official statistics. data with an indication of the source used. This article ends with a summary of the authors' conclusions on the issues under consideration.

Key words: innovations, Kulyab agro-industrial zone, cluster groups, water-saving container “(Water box)”, intensive orchards, high-quality seeds, innovative economy, agro-industrial complex, peasant (farm) enterprises, agricultural production.

Рушди чараёнҳои инноватсионӣ, амалисозии технологияҳои муосир дар истеҳсолоти кишвар дар ҳошияи сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Ханӯз 20 январи соли 2016 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардида буд: «...маҳз рушди соҳаҳои воқеӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, ҷалби сармояи мустақим ва воридоти технологияҳои нави инноватсионӣ имкон медиҳад, ки раванди саноатикунонии мамлакат таъмин гардида, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва шумораи ҷойҳои нави корӣ мунтазам афзоиш дода шавад» [6, с.6]. Ҳамчунин, яке аз сценарияҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сценарияи рушди индустриалию инноватсионӣ маҳсуб меёбад, ки он ҳуҷҷати асосии меъёрию ҳуқуқӣ барои тараққии инноватсияҳо ва ба иқтисодиёти инноватсионӣ табдил додани иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб меравад [10, с.14]. Аз ин рӯ, дар Паёми навбатии худ, Президенти кишвар меафзояд: «...мо бояд минбаъд низ доир ба ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар, истифодаи самаранокӯ оқилонаи имконияту захираҳои мавҷуда ва дарёфти сарчашмаҳои нави рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани қобилияти рақобати истеҳсолоти ватанӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ кӯшиш намоем» [8, с 4].

Аз ин рӯ, дар ин радиё қайд кардани қабули Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон айни муддаост. Концепсияи мазкур бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2014, №144 тасдиқ ва ба давраи то соли 2030 нигаронида шудааст. Концепсияи номбурда асосан фарогири 3 марҳила мебошад:

- марҳилаи якум - солҳои 2014-2018;
- марҳилаи дувум - солҳои 2019-2023;
- марҳилаи сеюм - солҳои 2024-2030.

Дар ҳуҷҷати мазкур пешбинӣ шудааст, ки дар марҳилаи дувуми амалигардонии он бояд 25% истеҳсолоти хоҷагиҳои калони кишоварзӣ ва на камтар аз 5% истеҳсолоти хоҷагиҳои хурди кишоварзиро истеҳсолоти инноватсионӣ ташкил диҳад. Ҳамчунин, дар Концепсияи номбурда ташаккули ташкилотҳои илмию паҳнкунандаи инноватсияҳо, пажӯҳишгоҳҳои илмию таҳқиқотӣ, иттиҳодияҳои илмию маърифатӣ ва дигар роҳҳои ба роҳ мондани механизмҳои фаъоли дастгирии давлатии маблағгузориҳои занҷираи корҳои «таҳқиқот-истеҳсолот» дар асоси усулҳои ҳамкориҳои бахши хусусӣ ва давлатӣ қайд гардидаанд [3, с.14-15].

Дар ҳамин радиф, қайд карданем, ки мо вазӣ рушди фаъолияти инноватсиониро, ҳамчунин, дар мисолҳои воқеии хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ агроноатии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон мавриди арзёбӣ қарор додем. Лозим ба ёдоварист, ки таҳқиқоти мо бо назардошти навъҳои асосии инноватсияҳои дар кишоварзӣ ва КАС амалишаванда чараён гирифтааст. Аз ин рӯ, мо онҳоро дар пайдарпайии зерин пешниҳод мегардонем.

Дар бисёр кишварҳои рӯ ба тараққӣ масъалаи самаранок истифодабарии захираҳои обӣ ва замин дар мадди аввал меистад ва барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муҳим доништа мешавад. Барои самаранок истифода бурдани захираҳои мазкур дар аксар давлатҳо технологияҳои инноватсионӣ истифода бурда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои самаранокӣ истифодаи захираҳои табиӣ, аз қабилӣ об, замин ва дигар манбаъҳои табиӣ лоиҳаҳои озмоишӣ ба роҳ монда шудаанд. Аз он ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб барои афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ якҷанд лоиҳаҳои инноватсионӣ-озмоишӣ татбиқ мешаванд, ки аз тарафи муҳаққиқ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтаанд.

Технологияи “Зарфи обӣ (Water box)” дар асоси мушоҳидаҳои табиӣ ихтироъ шуда, ба монанди раванди табиӣ оид ба нигоҳ доштани намнокӣ дар замин аз бориши барфу борон сохта шуда, барои парвариши растаниҳо ва ниҳолҳо мувофиқ доништа мешавад. Истифодаи “Зарфи обӣ (Water box)” аз ҷиҳати экологӣ тоза буда, барои табиат ва ҳуди растанӣ ё ниҳол зарар намерасонад, баръакс, аз таъсири омилҳои беруна парвариширо нигоҳ медорад. Таҷрибаи институтҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бо истифода аз чунин қуттиҳо дарахтон ва буттаҳои шинонидашуда то 80-90% сабзиш мекунанд. Чунин қуттии махсус баъд аз як ё ду соли сабзиши дарахтон аз онҳо гирифта шуда, тақрибан барои парвариши дигар ниҳолҳо то 10-12 маротиба ва дар ҳолати истифодаи оқилона то 20 маротиба имконияти истифодашавиро доранд [1]. Хусусиятҳои техникаи “Зарфи обӣ (Water box)” чунин аст: Диаметр - 50 см, баландӣ – 25 см, ғунҷоиши об – 15 литр об, фитил (ресмони обтаъминкунӣ) – 50 см, сӯроҳии махсус барои ниҳол ва растанӣ – 2 сӯроҳӣ.

Қобили қайд аст, ки “Зарфи обӣ (Water box)” дорои чунин хусусиятҳои фарогир мебошад:

- намнок кардани хоки таги зарф бо усули қатрагӣ;
- ҳимоя кардани растанӣ ё ниҳол аз омилҳои беруна, ба монанди боди шадид, ҳайвонот ва хунокии зиёд ё шуои офтоб;
- ҷамъоварии оби борон ба воситаи новаҳо дар сарпӯши қуттии мазкурбуда;
- то 2 метр намнок кардани замини таги зарфи мавҷудбуда барои растанӣ;
- ба воситаи фитил (ресмон) намнок кардани таги зарф барои растанӣ то муддати 30 рӯз дар мавриди пур кардани 15 литр об, яъне 50 мл дар як шабонарӯз.

Истифодаи “Зарфи обӣ (Water box)” барои намудҳои зерини растанӣ ва ниҳолҳо дар Тоҷикистон муқаррар гардидааст:

- а) дарахтон: pista, хуч, ангат (облепиха), дигар ниҳолҳои ба хушкӣ тобовар;
- б) растаниҳо: помидор, қаланфури булғорӣ, боимҷон, бодиринг ва амсоли инҳо.

Мавриди зикр аст, ки татбиқи технологияҳои мазкур аллакай ба таври озмоишӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи “Рушди чорводорӣ ва чарогоҳҳо” дар 4 ноҳия ва 1 шаҳри минтақаи Кӯлоб мавриди истифода қарор дода шудааст.

Бо мақсади ташкили қитъаҳои намоишӣ дар самти барқарор намудани экосистемаи чарогоҳҳо тавассути шинонидани ниҳоли дарахтони мевадиханда бо истифодаи куттии махсуси сарфақунандаи об (ба истилоҳи дигар Water box (истеҳсоли давлати Ҳолланд)) ва ба ин восита фароҳам овардани имконият чиҳати дарёфти сарчашмаи иловагии даромади иқтисодӣ ба хонаводаҳо ба 36 ҷамъияти чарогоҳистифодабарандагони (ҶЧ) ноҳияҳои зерҳадаф чунин миқдори куттиҳо барои истифодабарӣ супорида шуд [2].

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи мазкурро метавон оқилона истифода бурд ва барои самаранокии иқтисодии корхонаҳои агросаноатӣ хеле мувофиқ шумурд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чиҳати тавлидоти неруи мазкур хеле мувофиқ ба шумор меравад, ки аксари фасли сол офтобӣ буда, метавонад неруро дар асоси технологияи мазкур тавлид намояд.

Дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ ҷорӣ намудани технологияи тавлиди неруи барқ метавонад саҳми арзанда гузорад. Яке аз мушкилоти хоҷагиҳои истеҳсолии боғҳо барои обтаъминкунӣ дар манотиқи кӯҳӣ ба шумор меравад.

Ҷадвали 1. - Оид ба истифодабарии “Зарфи обӣ (Water box)” дар минтақаи Кӯлоб

№	Номи ноҳия ва шаҳр	Шумораи деҳа	Миқдори истифодаи Зарфи обӣ	Масоҳати замин, ки дар он Зарфи обӣ (Water box)” озмоиш шуда истодааст	Номгӯи ниҳолҳои шинондашуда
1.	Шаҳри Кӯлоб	5	2100	3,8 гектар	писта
2.	Ноҳияи Фархор	5	1900	3,2 гектар	писта
3.	Ноҳияи М.С. А. Ҳамадони	4	1750	3,0 гектар	писта
4.	Ноҳияи Восеъ	15	6200	10,8 гектар	писта
5.	Ноҳияи Данғара	26	9000	14,0 гектар	писта
Ҳамагӣ		55	20850	34,8 гектар	

Сарчашма: Ҳисоботи Лоиҳаи “Рушди чорводорӣ ва чарогоҳҳо»

Дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон одатан хоҷагиҳои хурд фаъолият доранд ва аз имконоти сармоягузорӣ низ маҳдуданд. Аз ин рӯ, барои таъмини насосҳои офтобӣ барои дастгоҳҳои хурд бо иқтидори 1-3 кВт имкон медиҳад, ки 1-3 га дар маҷмуъ обёрӣ карда шавад. Чунин система тақрибан аз 3000 то 5000 доллари ИМА арзиш хоҳад дошт, аз ҷумла на танҳо хароҷоти обкашҳо (насос) ва панели офтобӣ, инчунин, қубурҳои зарурӣ, обанборҳо ва зарфҳои таҳшин дар асоси маблағгузори мазкур дохил мешаванд. Ҳамин тариқ, системаи миёна бо иқтидори 2 кВт (1,5 га бо нархи 5000 доллари ИМА) дар муддати 1-2 сол хароҷотро рӯйпӯш менамояд. Масалан, мутахассисон ҳисоб кардаанд, ки ҶЧ-и картошка аз 1,5 га = 2000 x 1,5 = 3000 доллари ИМА, ҶЧ-и мева аз 1,5 га = 6000 x 1,5 = 9000 долларро ташкил медиҳад.

Дар минтақаи Кӯлоб озмоиши технологияи мазкур дар 2 ноҳия аллакай истифода шуда истодааст.

Дар шароити агросаноатии минтақаи Кӯлоб ташкили гурӯҳҳои истеҳсолӣ бо усули кластерӣ яке аз методҳои самаранок ва инноватсионӣ ба шумор рафта, барои таъмини устувории корхонаҳои КАС ва иқтисодиёти минтақа яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷа шуморидан мумкин аст.

Чадвали 2. - Оид ба истифодабарии технологияи обёри бо усули нав

№	Ноҳия	Деҳа	Номи ХД(Ф)	МЗ ба об таъминшуда бо усули нав	Намуди боғ	Иқтидори насоси обӣ ва панели офтобӣ
1.	Данғара	Алиҷон	Абдусаттор	1,5 га	Себ Нок Зардолу	14 панел Иқтидори насос 2 квт
2.	Балҷувон	Мачитӣ	Меҳриниссо	2 га	Себ Нок Олу	12 панел Иқтидори насос 2,4 кВт

Сарчашма: Ташкилоти ҷамъиятии “Барги сабз”, «Неруи барқароршаванда ва самаранокии он».

Қобили қайд аст, ки дар минтақаи Кӯлоб Барномаи ҷонибдории инкишофи иҷтимоии манотиқи кӯҳистон (БҶИИМК), пружаи Фонди Тоҷикистони Оғохон, лоиҳаи “Шукуфоии Тоҷикистон: шарикӣ барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ” амал мекунад. Дар асоси омӯзиши маводи ҳамин ташкилот маълум гардид, ки имрӯзҳо дар якҷанд ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб дар асоси ташкили гурӯҳҳои истеҳсоли кластерҳо ташкил шудаанд (чадвали 3).

Чадвали 3. - Кластерҳои ташкилшуда дар асоси ташкили гурӯҳҳои истеҳсоли дар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб

№	Ноҳия ва номи кластер	Ҷамоат	Деҳа	Номи гурӯҳи истеҳсоли	Шумораи аъзоён	Санаи таъсиси гурӯҳ	Истеҳсоли зироат ё мева аз тарафи гурӯҳи истеҳсоли дар кластер
1.	М.С.А. Ҷамадонӣ Кластери “Ҷавонон”	Чубек	Туғул	Туғул	19	20.06.2019	Помидор
2.		Чубек	Тӯдабоён	Обкӯҳ	21	21.06.2019	Помидор
3.		Чубек	Чойлобқамар	Сомон	19	10.07.2019	Помидор
4.		Чубек	Янгиюл	Ганҷина	20	11.07.2019	Помидор
5.		Чубек	Чубек	Нурафишон	19	12.07.2019	Помидор
	Ҷамағӣ аъзоён				98		
6.	Фарҳор, Кластери “Ҷаваскор”	Дарқад	Меҳробод-2	Шоҳмардон	21	24.07.2019	Картошка
7.		Дарқад	Меҳробод-1	Ҷайрали	19	25.07.2019	Картошка
8.		Дарқад	Шараф-2	Шараф-2	22	26.07.2019	Картошка
9.		Дарқад	Шараф	Дарқад	19	29.07.2019	Картошка
	Ҷамағӣ аъзоён				81		
10.	М.С.А. Ҷамадонӣ Кластери “Ҷамадон”	Қаҳрамон	Дарай Калот	Шехон	21	03.03.2020	Картошка
11.		Қаҳрамон	Дарай Калот-1	Ситора	19	04.03.2020	Картошка
13.		Қаҳрамон	Дарай Калот-2	Истиқлол	19	05.03.2020	Картошка
14.		Қаҳрамон	Гулистон	Мулёб	20	11.03.2020	Картошка
15.		Қаҳрамон	Пушкин-4	Сабзавоткор	20	12.03.2020	Картошка
	Ҷамағӣ аъзоён				99		
16.	Фарҳор, Кластери	20- солагии	Наврӯз-1	Тутбоғ	19	16.03.2020	Картошка

№	Ноҳия ва номи кластер	Ҷамоат	Деҳа	Номи гурӯҳи истеҳсоли	Шумораи аъзоён	Санаи таъсиси гурӯҳ	Истеҳсоли зироат ё мева аз тарафи гурӯҳи истеҳсоли дар кластер
17	“Имоми Аъзам”	Истиқлолият и ҶТ	Наврӯз-2	Навбаҳор	19	17.03.2020	Картошка
18			Фирӯз	Мирзокарим	21	18.03.2020	Картошка
19			Ғалаба	Сада	21	19.03.2020	Картошка
20			Наврӯз-3	Сомон	21	20.03.2020	Картошка
	Ҷамағӣ аъзоён				101		
21	Шамсиддин Шоҳин, кластери “Шӯрообод”	Шӯрообод	Хайркорон	Себистон	17	18.08.2020	себ/нок
22			Хайркорон	<i>Боғпарвар</i>	15	19.08.2020	себ/нок
23			Себдара	<i>Юсуф</i>	17	20.08.2020	себ/нок
24			Хочағалтон	<i>Истиқлол</i>	17	21.08.2020	себ/нок
25			Навобод	<i>Терай</i>	13	22.08.2020	себ/нок
	Ҷамағӣ аъзоён				79		
26	Шамсиддин Шоҳин Кластери "Себи хубонӣ"	Доғистон	Кафтар	<i>Орзу</i>	15	08.09.2020	себ/нок
27			Чаъфар Сафар	<i>Эмом Аскара</i>	20	09.09.2020	себ/нок
28			Доғистон	<i>Доғистон</i>	15	10.09.2020	себ/нок
29			Дарай об	<i>Гулистон</i>	15	11.09.2020	себ/нок
30			Дарай об	<i>Бӯстон</i>	18	12.09.2020	себ/нок
	Ҷамағӣ аъзоён				83		
31	Шамсиддин Шоҳин Кластери "Деҳбаланд"	Лангардара	Кунгара	<i>Хоча Сабо</i>	15	18.09.2020	картошка
32			Деҳбаланд	<i>Изатулло Шарипов</i>	17	19.09.2020	картошка
33			Деҳбаланд	<i>Мирхонӣ</i>	17	20.09.2020	картошка
34			Ҳазрати Эмом	<i>Ҳазрати Эмом</i>	19	21.09.2020	картошка
35			Ҳазрати Эмом	<i>Ҳабибулло</i>	19	22.09.2020	картошка
	Ҷамағӣ аъзоён				87		

Сарчашма: Барномаи ҷонибдорӣ инкишофи иҷтимоии маҷорӣи қӯҳистон (БҶИИМК), пӯҷисаи Фонди Тоҷикистони Оғохон, лоиҳаи “Шуқӯфони Тоҷикистон: шариқӣ барои рушди иҷтимоӣи иқтисодӣ”.

Таҳлили қадвали 3 нишон медиҳад, ки дар ноҳияҳои М.С.А. Ҷамадонӣ (кластерҳои “Ҷавонон” ва “Ҳаваскор”), Фарҳор (кластери “Имоми Аъзам”), Шамсиддини Шоҳин (кластерҳои “Шӯрообод”, “Себи хубонӣ”, “Деҳбаланд”) аз соли 2019 инҷониб дар соҳаи растанипарварӣ фаъолият намуда истодаанд. Дар маҷмуъ, шумораи кластерҳо дар ин се ноҳияи минтақаи Қӯлоб 7 адад буда, 4 адади онҳо дар самти истеҳсоли картошка, 1 адад дар самти истеҳсоли помидор ва 2 адади онҳо дар

самти парвариши себу нок ташкил карда шудаанд. Фаъолияти кластерҳои номбурда зиёда аз 29 деҳаи минтақаро фаро гирифта, 35 гурӯҳи истехсолӣ ташкил шудаанд ва шумораи аъзоёни гурӯҳҳои ин кластерҳо 628 нафарро ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумотҳо натиҷаҳо аз ташкили ин навъи инноватсияҳо самарабахш баҳогузори шудаанд.

Самти дигари ташаккул ва равнақи инноватсия дар баҳши аграрии минтақаи Кӯлоб ин рушди боғҳои интенсивӣ мебошанд. Мувофиқи маълумоти омори расмӣ, дар минтақаи мазкур айни ҳол 26 адад боғи интенсивӣ ташкил ва фаъолият намуда истодаанд, ки майдони замини онҳо 77 гектарро ташкил медиҳад. Асосан дар боғҳои интенсивии минтақаи Кӯлоб себҳои навъи грани смит, голден Рендерс, Супер Чиф, семеренко, хубонӣ, рахш, голд-делишес парвариш карда мешаванд. Яке аз афзалиятҳои боғи интенсивӣ дар он аст, ки боғҳои анъанавии лалмӣ баъди 7 сол ва боғҳои обӣ баъди 5 сол ба ҳосил медароянд. Дар боғҳои интенсивӣ бошад, бинобар иттилооти коршиносони соҳа, дар ду сол ҳосил медиҳад. Ҳамзамон, дигар афзалияти боғҳои интенсивӣ дар он аст, ки агар дар боғҳои анъанавӣ дар як гектар замин 140-155 дарахт шинонида шавад, дар боғҳои интенсивӣ бошад, дар як гектар 1500-1550 адад дарахт шинонида мешавад. Барои бунёди боғ хароҷот дар боғи интенсивӣ нисбат ба боғҳои анъанавӣ қариб 2,5-3 маротиба зиёд аст.

Барои маълумоти бештар гирифтани мо фаъолияти хоҷагидорӣ ҳафт адад боғи интенсивиро мавриди таҳқиқ қарор дода, натиҷаи онро дар ҷадвали 4 пешниҳод намудем.

Ҷадвали 4: Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти боғҳои интенсивӣ дар минтақаи Кӯлоб (дар соли 2021)

Номи хоҷагӣ	Навъи боғ	Май дони боғ, га	Миқдори дарахтон дар 1 га, адад	Ҳосилкӣ аз 1 га, сентнер	Ҷамъи маҳсулот и боғ, тон	Хароҷоти умумии бунёди боғ, смн
Хоҷагии деҳқонии “Бобои Зард”, н. Муъминобод	Себи семеренко, хубонӣ, рахш, голд-делишес	1 га	1900	100	10 тонна	150 000,00
Хоҷагии деҳқонии “Сайдалӣ”, ноҳияи Ш.Шоҳин	Себ голд-делишес, грин-смит, гала	1 га	2500	600	60 тонна	163 530,00
Хоҷагии деҳқонии “Кабириён”, н. Ш.Шоҳин	Себ голд-делишес, грин-смит, гала	2 га	5000	600	60 тонна	484 500,00
Хоҷагии деҳқонии “Себистон”, н. Ш.Шоҳин	Себ голд-делишес, грин-смит, гала	2 га	5000	600	60 тонна	484 500,00
Хоҷагии деҳқонии “Хоҷаи Нур”, н. Муъминобод	Себ голд-делишес, грин-смит, гала	1 га	2500	600	60 тонна	163 530,00
Хоҷагии деҳқонии “Усто Разоқ”, н. Муъминобод	Себ голд-делишес, грин-смит, гала	1,5 га	3750	750	75 тонна	263 070,00
Хоҷагии деҳқонии “Атохуча”, н. Кӯлоб	Себ голд-делиш, грин-смиз, гала	0,50	650 ниҳол	6,5	650 кг	58 760,00

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонии мавриди таҳлил қарордошта

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 4 бармеояд, ки самаранокии истехсолот дар хоҷагиҳои таҳқиқшуда бештар хоҷагии деҳқонии “Сайдалӣ”-и н. Ш.Шоҳин ва хоҷагии деҳқонии “Себистон”-и н. Ш.Шоҳин ба назар мерасад. Хоҷагии деҳқонии “Сайдалӣ”-и н. Ш.Шоҳин соли 2016 дар масоҳати 1 гектар бунёд гардида, ба миқдори 2500 дарахт

шинонида шуда, ҳосилнокӣ аз як гектар 600 сентнериро ташкил медиҳад. Дар хоҷагии мазкур навъҳои себи голд-делишес, грэн-смит, гала парвариш карда мешавад, ки хароҷоти умумии боғ 163 530 сомонино ташкил медиҳад. Зимни суҳбат бо роҳбари хоҷагии мазкур маълум шуд, ки даромади соф дар соли 2021 аз ҳисоби фурӯши себ 250 ҳазор сомонино ташкил медиҳад.

Дигар боғи мавриди таҳқиқ қарордошта, боғи интенсивии хоҷагии деҳқонии «Усто Разоқ»-и ноҳияи Муъминобод мебошад, ки соли 2016 дар майдони 1,5 гектар бунёд ёфтааст. Дар боғи мазкур навъҳои дарахтони себи «Грани смит», «Супер гиф», «Голден делишес» парвариш карда мешавад. Ҳосилнокии боғи мазкур дар соли 2021 750 сентнер аз як гектарро ташкил медиҳад ва барои бунёди боғ 263 070 сомони маблағ хароҷот шудааст.

Мувофиқи маълумоти роҳбари хоҷагии мазкур, хароҷоти нигоҳубин, обёрӣ, нуриандозӣ ва воситаҳои кимиёвӣ муҳофизати дарахтони боғи номбурда дар як сол тақрибан 5500 сомонино ташкил медиҳад.

Ҳамчунин, яке аз самтҳои нисбатан васеъ паҳншудаи инноватсияҳо дар кишоварзии ҷумҳурӣ, баҳусус минтақаи Кӯлоб ин истифодаи тухмии навъи серҳосил ва зотҳои пурмаҳсули чорво ба шумор мераванд. Коршиносон самаранокии ин навъи инноватсияҳо нисбати дигар намудҳо самарабахш арзёбӣ намуда, муҳлати харидшавии онҳо низ кӯтоҳ баҳогузори намуданд. Дар минтақаи Кӯлоб дар давраи таҳлили мо навъҳои серҳосили гандум, помидор, картошка, қарама ва дигар намудҳои кишоварзӣ аллақай дар хоҷагиҳои деҳқонӣ истифода мешуданд.

Маврид ба зикр аст, ки бештар дар минтақаи агросаноатии Кӯлоб навъи гандуми «Краснодар-99», «Сарвар», «Садоқат», «Московский-39», навъи тухмии картошка «Пикассо», «Алладин», «Янка», «Эстимо», «Бигроза», навъи тухмии помидори гулобӣ, «Новичок», «Волгоград», «Дили буқа», навъи тухмии қарамаи «Абрешим», «Фарео», «Фреско», «Мегатон», «Душанбегӣ», «Дерпаз», «Июни» дар хоҷагиҳои деҳқонӣ парвариш карда мешаванд.

Масалан, истифодаи тухмии навъи гандуми «Краснодар-99» дар хоҷагии деҳқонии «Анвар»-и ноҳияи Восеъ парвариш карда шудааст, ки аз як гектар замини он 40 сентнер ҳосил ба даст омадааст. Дар хоҷагии номбурда навъи пахтаи «Сорбон» дар ҳаҷми 4 гектар кишт карда шудааст, ки аз ҳар гектари он 30 сентнер ҳосил ғундошта шудааст. Ба ҳамин монанд дар хоҷагии деҳқонии «Додов»-и ноҳияи Фарҳор навъи гандуми «Краснодар-99» дар майдони 10 гектар кишт карда шудааст, ки аз ҳар гектари он 39 сентнерӣ ҳосил ба даст омадааст. Тибқи таҳлилҳои қиёсӣ оид ба парвариш ва ҳосилгундории навъи гандуми «Краснодар 99» – хоҷагии деҳқонии «Анвар»-и ноҳияи Восеъ нисбат ба хоҷагии деҳқонии «Додов»-и ноҳияи Фарҳор аз рӯи ҳамин намуди зироат ба ҳисоби миёна 1 сентнер ё 2,5% зиёд аст. Дар минтақаи Кӯлоб соли 2022 навъҳои гуногуни тухмии серҳосили пахта, аз ҷумла дар майдони 730 га - навъи тухмии «ВД 11», 3150 га - «Навъи чинӣ», 3360 га - «Хучандӣ-67», 7600 га - «Флеш», 387 га - «Хатлон-2014», 120 га - «Тоҷикистон», 3550 га - «Эдесса», 1680 га - «Хатлон-2011», 7300 га - «Ген-Ирам 1 МН», 1330 га - «Бухорӣ», 300 га - «Хоразмӣ», 300 га - «Сорбон», 190 га - «Суғд» кишт карда шудааст. Истифодаи тухмии серҳосили ин навъҳо боиси баланд шудани ҳосилнокии пахта ва дигар намуди маҳсулоти кишоварзӣ мегардад [11, с.14-16].

Дар хоҷагиҳои фермерии минтақа мисолҳои зикршуда дар мавриди зотҳои сермаҳсули чорво низ ба назар мерасанд. Масалан, дар хоҷагии «М.С.А. Ҳамадонӣ»-и шаҳри Кӯлоб навъи зоти сермаҳсули «Сиёҳало» нигоҳубин карда мешавад, ки ширҷӯшии миёнаи он 25 литр/шабонарӯзро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, мисолро аз хоҷагии деҳқонии ба номи «Шариф Ширин» низ овардан мумкин аст, ки аз ҳар як сар модагов 28-30 литр шир истеҳсол мешавад. Албатта, ин мисолҳо алҳол дар хоҷагиҳои фермерии минтақа аҳёнан вомерӯанд. Аммо фикр мекунем, ки ояндаи тараққиёти истеҳсолоти кишоварзии минтақа аз рушди оммавии ҷунин навъи истеҳсолоти инноватсионӣ вобастагии мустақим дорад.

Ҳамин тариқ, рушди инноватсияҳо дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои минтақаи агросаноатии Кӯлобро ҳамчун самти баландбардории самаранокии иқтисодии истеҳсолоти аграрии он арзёбӣ намуда, дар маҷмуъ, ҳулоса намудан мумкин аст, ки чораҳо ва намудҳои инноватсияҳои имрӯзҳо дар хоҷагиҳои минтақаи Кӯлоб

амалишаванда дар ҳолати хусусияти оммавӣ гирифтагон метавонанд самаранокии истехсолоти аграрии минтақаро таъмин намоянд. Албатта, дар ин самт дастгирию танзими давлатӣ шартӣ муҳимми муваффақиятҳо дар ин самт махсуб меёбад.

Адабиёт

1. Вишневский, В. Инновации, институты и эволюция /В. Вишневский //Вопросы экономики. - 2010. - №9. - С.41-63.
2. Исайнова, М.Х. Таъмини бехатарии озукаворӣ: муаммоҳои ҷойдошта ва самтҳои амалигардонии он / М.Х. Исайнова //Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонии кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт» (27-уми феввали соли 2020). – Душанбе: ДМТ, 2020. – С.371- 379.
3. Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, №144. – Душанбе, 2014. - С.14-15.
4. Комилов, С.Дж. Проблемы становления инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан/ С.Дж. Комилов, Х.Б. Рахматзода//Финансово-экономический вестник. - 2021. - №2 (26). – С. 7-14.
5. Матвеев, Д.М. Организационно- экономический механизм освоение НТП в сельском хозяйстве / Д.М. Матвеев //АПК: экономика, управления. - 2010. - №9. - С.81-83.
6. Нечаев, В.И. Резервы увеличения производства зерна и повышения ее эффективности / В.И. Нечаев, А.П. Рыбалкин. - М.: «Агрипресс», 2002. – 280 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҚТ, аз 20 январӣ соли 2016. - Душанбе, 2016. - С.6.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017. - Душанбе, 2018. - С.4.
9. Стратегия развития АПК с учетом инновационных факторов // АПК: экономика, управления. - 2005. - №10. - С. 4-11.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе, 2017. – 98с.
11. Феҳристи давлатии навҳо ва дурагаҳои хифзшавандаи растаниҳо барои истифода дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон (Наشري расмӣ). - Душанбе: ЧДММ «Контраст», 2021. - С.14-16.

УДК: 336.77

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ РИСКАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Содиқов Раҳмон Ҳамроевич - к.э.н., доцент кафедры финансов и кредита Технологического университета Таджикистана. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева, 63/3. Тел.: 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru.

В данной статье исследованы методические аспекты организации системы управления хозяйственными рисками на предприятии. Рассмотрены сущность, функции, принципы и этапы управления хозяйственными рисками. Подчеркивается, что главная цель риск-менеджмента в нынешних нестабильных ситуациях, прежде всего, является недопущение несостоятельности предприятия, обеспечение его финансовой устойчивости и повышение рыночной стоимости. По мнению автора, организация системы управления рисками - это совокупность мероприятий, которые направлены на целесообразное и эффективное сочетание всех элементов риск-менеджмента в единую технологию. Отмечается, что важным моментом в процессе управления хозяйственными рисками является знание предпринимателя реальную стоимость риска, которому подвергается его деятельность. Автор подчеркивает, что с целью принятия обоснованных решений и уменьшения уровня опасных факторов хозяйственных рисков в условиях неопределенности, хозяйствующим субъектам необходимо разработать программу по управлению рисками. По мнению автора, главная цель хозяйствующего субъекта по формированию системы риск-менеджмента является снижения уровня рисков, минимизация возможного ущерба и, следовательно, максимизация доходов и повышение уровня эффективности функционирования компании. Подчеркивается, что важным моментом в процессе управления хозяйственными рисками является формирование карты рисков.

Ключевые слова: *предприятия, хозяйственный риск, карта риска, риск-менеджмент, оценка риска, мониторинг, принципы, функции, стоимость риска, убытки.*

РАВИШҶОИ МЕТОДӢ ОИД БА ТАШКИЛИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҶОИ ХОҶАГИДОРӢ ДАР КОРХОНА

Содиқов Раҳмон Ҳамроевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи технологӣ Тоҷикистон. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев, 63/3. Тел.: 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои методии ташкили системаи идоракунии хавфҳои хоҷагидорӣ дар корхона таҳқиқ шудааст. Моҳият, вазифаҳо, принципҳо ва марҳилаҳои идоракунии хавфҳои хоҷагидорӣ баррасӣ гардидаанд. Қайд шудааст, ки ҳадафи асосии идоракунии хавфҳо дар шароити ноустувори муосир, пеш аз ҳама, роҳ надодан ба муфлисшавии корхона, таъмини устувории молиявии корхона ва баланд бардоштани арзиши бозори он ба шумор меравад. Ба андешаи муаллиф, ташкили системаи идоракунии хавфҳо - ин маҷмуи чорабиниҳои мебошад, ки барои омехтакунии мақсаднокӣ ва самаранокии ҳамаи унсурҳои идоракунии хавфҳо ба технологияи ягона равона карда шудаанд. Қайд шудааст, ки ҳолати муҳим дар ҷараёни идоракунии хавфҳои хоҷагидорӣ аз ҷониби соҳибкор донишмандони арзиши воқеии хавф, ки ба фаъолияти он дахл дорад, ба шумор меравад. Муаллиф таъкид кардааст, ки бо мақсади қабули қарорҳои асоснокшудаи даст намудани сатҳи омилҳои хатарнокӣ хавфҳои хоҷагидорӣ дар шароити номуайяни, ба субъектҳои хоҷагидорӣ зарур аст барномаи идоракунии хавфҳоро таҳия намоянд.

Ба андешаи муаллиф, ҳадафи асосии субъекти хоҷагидорӣ аз ташкили системаи идоракунии хавфҳо даст намудани сатҳи хавфҳо, то ҳадди ақал кам кардани зарари имконтазир ва, ниҳоят, то ҳадди ниҳой расонидани ҳаҷми даромадҳо ва баланд бардоштани сатҳи самаранокии фаъолияти корхона мебошад. Таъкид гардидааст, ки ҳолати муҳим дар ҷараёни идоракунии хавфҳои хоҷагидорӣ ташкили харитаи хавфҳо ба шумор меравад.

***Калидвожаҳо:** корхона, хавфи хоҷагидорӣ, харитаи хавф, идоракунии хавфҳо, баҳодидҳои хавф, мониторинг, принципҳо, вазифаҳо, арзиши хавф, зарарҳо.*

METHODICAL APPROACHES TO ORGANIZATIONS OF MANAGEMENT ECONOMIC RISK ON ENTERPRISE

Sodikov Rahmon Hamroevich - candidate of the economic sciences, the assistant professor of the pulpit "Finance and credit" of Technological university of Tajikistan. The address: 734061, Republik of Tajikistan, Dushanbe, street N. Karaboev, 63/3. Tel.: 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru.

In given article explored methodical aspects to organizations managerial system economic risk on enterprise. Considered essence, functions, principles and stages of management economic risk. It is emphasized that main purpose risk-management in present sloppy situation, first of all, is not admission insolvency of the enterprise, provision his financial stability and increasing of market value. In the opinion of Author, the organization managerial system risk - a collection action, which are directed on expedient and efficient combination all element risk-management in united technology. It is noted by that important moment in process of management economic risk is a knowledge of the businessman real cost risk, which is subjected to his activity. The Author emphasizes that for the reason taking the motivated decisions and reduction level dangerous factor economic risk in condition of the uncertainties, managing subject necessary to develop the program on control risk. In the opinion of author, the main purpose managing subject on shaping the system risk-management is a reductions level risk, minimization of the possible damage and, consequently, maximization income and increasing level to efficiency of the operation to companies. It is emphasized by that important moment in process of control economic risk is a shaping the card risk.

***Keywords:** enterprises, economic risk, card of the risk, risk-management, risk assessment, monitoring, principles, functions, cost of the risk, losses.*

Деятельность любого предприятия в условиях неопределённости подвергается, как внешними, так и внутренними хозяйственными рисками. В условиях рыночной экономики хозяйственные риски являются неизбежным элементом хозяйственных отношений предприятия. По мнению Э.А. Уткина предпринимательская деятельность в любом виде подвержено опасностям, и это есть риск, который можно называть либо хозяйственным, либо предпринимательским [9, с.56].

О.В. Мартяков и И.В. Кочур отмечают, что хозяйствующие субъекты могут заниматься производством, реализацией, сбытом и потреблением, и, следовательно, понятия «экономический риск», «предпринимательский риск», «коммерческий риск» и «хозяйственный риск» могут быть использованы как синонимы [6, с.112].

Р.М. Качалов подчёркивает, что хозяйственный риск как экономическое понятие используется с целью оценки качества целесообразной хозяйственной деятельности или как исходная ситуация процессов, связанных с подготовкой и принятием решений, и результатами осуществления принятых хозяйственных решений в деятельности предприятия [4, с.95].

Хозяйственный риск - это коммерческая, производственная деятельность в условиях неопределенности по причине недостатка информации, не гарантирующая получение ожидаемого результата; неизбежный элемент рыночной экономики [2, с.228].

Среди отечественных исследователей и практиков, занимающихся изучением вопросов управления рисками, следует назвать Г.Д. Ашурова, Р.К. Раджабова, З.С. Султанова, Л.Х. Саидмуродова, Х.У. Умарова и др. В работах этих ученых вопросы риск-менеджмента хозяйствующих субъектов рассматриваются фрагментарно.

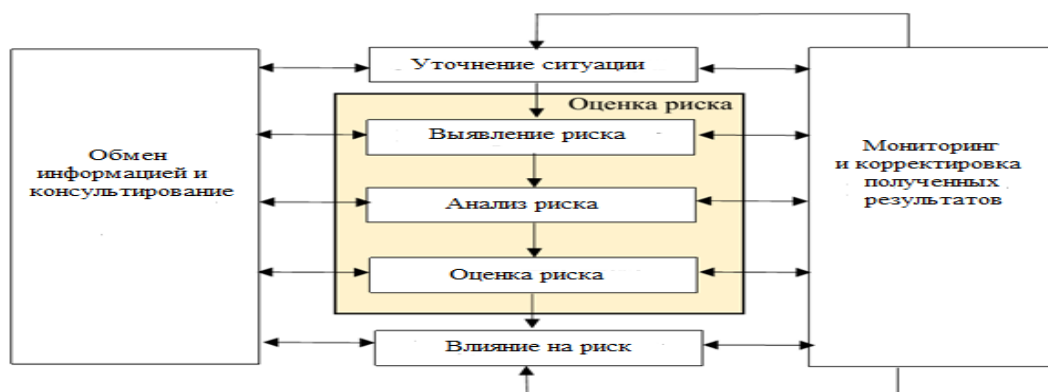
На основе обобщения вышеперечисленных подходов к определению хозяйственного риска, мы считаем, что хозяйственный риск - это вероятность наступления такого события, результатом которого может быть либо положительный, либо отрицательный или это отклонения от запланированного результата.

Обязательным элементом технического и экономического обоснования принятия управленческих решений является количественная оценка хозяйственного риска, позволяющего интегрально оценить результаты осуществления конкретного хозяйственного решения. В такой ситуации возникает необходимость в использовании определенного механизма, которая способствовала бы снижению уровня хозяйственных рисков и минимизации возможных финансовых, материальных убытков. Таким механизмом является риск-менеджмент или управление рисками.

Управление рисками - это деятельность соответствующих служб предприятия, направленная на получение максимального дохода с риском минимальных финансовых и материальных убытков. Данная деятельность проводится путем использования методов анализа и нейтрализации факторов рисков, объединенных в систему планирования, мониторинга и корректирующих воздействий [1, с.274].

На наш взгляд, в нынешних условиях риск-менеджмент является важным инструментом минимизации потерь или получения положительного результата. Риск-менеджмент - это особый вид управленческой деятельности, который играет дополнительную роль в процессе управления хозяйствующим субъектом. Роль и значение риск-менеджмента повышается особенно в условиях нестабильности экономического развития. Следовательно, неиспользование или несистематическое осуществление функции управления рисками может оказывать отрицательное воздействие на результаты работы хозяйствующего субъекта.

Процесс управления хозяйственными рисками состоит из нескольких этапов (рис.1).

Рис. 1. Этапы оценки хозяйственного риска в процессе его управления (Составлено автором)

Как показано на рис. 1, процесс оценки хозяйственного риска состоит из следующих этапов: выявление или идентификация риска; анализ риска; оценка риска; выявление на риск (применение соответствующих методов управления рисками); мониторинг и корректировка полученных результатов.

Следует отметить, что процесс управления хозяйственными рисками выполняет несколько функций (табл.1).

Главная цель риск-менеджмента в нынешних нестабильных ситуациях, прежде всего, является недопущение несостоятельности предприятия, обеспечение его финансовой устойчивости и повышения рыночной стоимости.

Процесс управления хозяйственными рисками состоит из нескольких принципов, таких как [5, с.83]:

- единства (все элементы хозяйственного риска формируют единую систему);
- открытость (данный процесс должен быть открытым);
- упорядоченность (элементы системы должны иметь определенный порядок функционирования);
- эффективность (главная задача системы является повышения эффективности);
- приоритетность (учитывать приоритетов в процессе управления хозяйственным рискам);
- информатизация (риск-менеджмент должен быть обеспечен необходимыми информациями).

Следует отметить, что процесс управления хозяйственными рисками выполняет несколько функций (табл.1).

Таблица 1. - Функции управления хозяйственными рисками*

№	Функции	Содержание функции
1	Планирование	Планирование - это совокупность мер, направленных на уточнение целей и задач, определение способов их выполнения. С помощью этой функции можно прогнозировать возможных внешних и внутренних факторов риска и определить допустимый уровень риска.
2	Организация	Организация - это формирование структуры риск-менеджмента, уточнение функций и установление порядок взаимоотношения между управленческими подразделениями хозяйствующего субъекта.
3	Координация	Координация - это целевое влияние, который предусматривает получение согласованности работы участников системы риск-менеджмента.
4	Контроль	Контроль состоит из учета и анализа информации, анализа и оценки фактически полученного результата с запланированным, определение и оценку несоответствий.
5.	Стимулирование	Стимулирование выражается в побуждении персонала к решительным действиям с целью повышения уровня эффективности работы системы риск-менеджмента.

*Составлено автором

Другим принципом риск-менеджмента является принцип комплексности, предполагающий взаимодействие всех подразделений предприятий в ходе идентификации, анализа и оценки рисков по направлениям деятельности. В процессе управления хозяйственными рисками также необходимо соблюдать принцип интеграции, который предполагает интегральную оценку рисков предприятий, т.е. рационально оценить влияния на деятельность предприятия весь спектр рисков, начиная от возможного снижения уровня цен на товары (работ и услуг) и заканчивая вероятным убытком от наступления различных рисков.

Принцип комплексности управления рисками способствует взаимосвязи между отдельными рисками. Практика показывает, что идентификация таких связей между рисками позволяет сформировать более рациональную систему оценку ситуации и, соответственно, регулировать потребности в объеме средств, которые необходимы для обеспечения эффективного и бесперебойного функционирования предприятия.

Процесс управления хозяйственными рисками как система управления состоит из несколько этапов [3, с.34]:

- организация управления рисками;
- определение цели риска и цели рискованного вложения капитала;
- оценка вероятности возникновения рискованной ситуации;
- уточнение уровня и объема риска;
- анализ внешней среды;
- разработка стратегии управления рисками;
- использование соответствующих методов управления рисками и способов уменьшения их уровня (воздействие на риск).

Организация системы управления рисками - это совокупность мероприятий, которые направлены на целесообразное и эффективное сочетание всех элементов риск-менеджмента в единую технологию. Риск-менеджмент начинается с идентификациями опасных факторов, которые могут привести к получению отрицательных результатов (материальных, финансовых убытков). Следует отметить, что руководство предприятия не в силах, чтобы полностью устранить все опасные факторы, следовательно, необходимо выявить эти факторы и по мере возможности их нейтрализовать. Управлять опасными факторами, которые не выявлены, не представляется возможным.

Вторым этапом процесса управления хозяйственными рисками является определение цели риска и цели рискованного вложения капитала. Целью риска является получение ожидаемого результата. Результатом наступления риска может быть проигрыш (убыток) или выигрыш (доход, прибыль). Целью рискованного вложения капитала является извлечение максимальной прибыли. Необходимо четко и конкретно определить цели риска и рискованного вложения капитала, чтобы они были сопоставимыми с риском и капиталом [8, с.96].

Другим этапом процесса управления хозяйственными рисками является анализ информации о внешней среде, которая необходима для принятия управленческих решений. Анализируя информацию о внешней среде, исходя из целей риска, можно правильно оценить вероятность возникновения рискованной ситуации, в том числе страховое событие, а также определить уровень риска и оценить его стоимость.

Важным моментом в процессе управления хозяйственными рисками является знание предпринимателя о реальной стоимости риска, которому подвергается его деятельность. Стоимость риска состоит из фактического ущерба предпринимателя, издержек для уменьшения объема таких ущербов или издержек для возмещения таких убытков. Когда риск-менеджер правильно оценит реальную стоимость риска, тогда он сможет объективно предполагать объем ожидаемого ущерба и определить способы ее предотвращения или уменьшения, а при невозможности предотвращения ущерба осуществлять его компенсации.

Следует подчеркнуть, что анализ информации о внешней среде, вероятности, уровень и объем риска позволяет риск-менеджеру составлять альтернативные варианты рискованного вложения капитала, и осуществлять оценку их рациональности с помощью сопоставления запланированной прибыли и объема риска. Выполнение этой задачи способствует правильному выбору стратегии и методы управления рисками, а также способы уменьшения уровня риска.

В процессе разработки программы управления хозяйственными рисками, следует учитывать психологическое восприятие лиц, принимающие рискованные решения. Принятие предпринимателем рискованных решений считается психологическим процессом. Следовательно, кроме математического обоснования решений, необходимо учитывать некоторые психологические особенности человека (агрессивность, решительность, сомнения, самостоятельность и т.д.), которые проявились в ходе принятия и осуществления рискованных решений [10, с.236]. Например, именно решительность руководства отечественной хлопкоочистительной фирмы имени С. Исоева позволило организовать на «Отдел управления рисками», который подчиняется генеральному директору фирмы. Основная задача данного отдела заключается в непосредственной идентификации рисков, разработке стратегии управления рисками на предприятии, для уменьшения потерь и максимизации прибыли. Для проведения оценки эффективности функционирования системы управления хозяйственными рисками на

хлопкоочистительной фирме им. С. Исоева, нами использованы показатели деятельности этого предприятия (табл. 2).

Таблица 2. - Показатели деятельности хлопкоочистительной фирмы им. С. Исоева за 2020-2021гг., приведенные к ценам конца 2021 года

№	Показатели	Условное обозначение	Значения показателей		Абсолютное изменение, Δ	Темп роста, I
			2020	2021		
1	Выручка от реализации, тыс. сомони	F_{rf}	4 520	4 980	460	1,10177
2	Управленческие расходы на функционирование отдела управления рисками, тыс. сомони	CM_m	95,6	98,8	3,2	1,033473
3	Выручка от реализации на 1 сомони затрат (стр. 1: стр.2)	$K_{ec_{mm}}$	47,28	50,4048	3,125	1,066091
4	Затраты на 1 сомони выручки от реализации (стр. 2: стр.1)	$K_{c_{mm}}$	0,02115	0,019839	-0,00131	0,938011

Анализ данных табл. 2 показывает, что в анализируемый период выручка от реализации на 1 сомони увеличился на 312,5%, а затрат на 1 сомони выручки уменьшился на 0,131%, т.е. увеличилась эффективность управленческих затрат на функционирование отдела управления рисками. Влияние изменения отдачи затрат на 312,5% привело к увеличению выручки на 308,75 тыс. сомони ($3,125 \times 98,8 = 308,8$ тыс. сомони), а изменение (увеличение) управленческих затрат на функционирование отдела управления рисками в 2021 году, по сравнению с 2020 г. на 3200 сомони, повлияло на рост выручки от реализации продукции на 151,3 тыс. сомони ($3200 \times 47,28 = 151,3$ тыс. сомони). При суммировании оба приращения, общий объем приращения выручки составило 460 тыс. сомони ($308,75 + 151,296 = 460$ тыс. сомони), что полностью соответствует данным табл. 2. По таким же правилам, нами определено влияние на уровень управленческих затрат на функционирование отдела управления рисками изменений коэффициента затрат (-6,52 тыс. сомони) и выручки (9,66 тыс. сомони).

Мы считаем, что практика создания отдела управления рисками на хлопкоочистительной фирме им. С. Исоева может быть применена и на других предприятиях хлопкоочистительной промышленности Республики Таджикистан.

Необходимо отметить, что разными людьми по-разному воспринимается одна и та же рискованная ситуация. Исходя из этого, оценка вероятности наступления риска и выбор рискованного решения в целом зависит от человека, который принимает такое решение. Практика показывает, что обычно руководители консервативного типа, которые не являются сторонниками инновационных преобразований, не уверены в своих возможностях и в своем профессионализме, не уверены в квалификации и профессионализме своих сотрудников, избегают от принятия рискованных решений.

Другим важным этапом процесса управления хозяйственными рисками является реализация мероприятий по выполнению принятой программы действия, т.е. уточнение объема и источников финансового обеспечения этих мероприятий, определение лиц, участвующих в этих мероприятиях, сроки выполнения данных мероприятий и т.д.

Мониторинг и контроль, а также анализ, оценка и корректировка полученных результатов по выполнению принятой программы управления хозяйственными рисками составляет последний этап процесса управления этими рисками.

С целью принятия обоснованных решений и уменьшения уровня опасных факторов хозяйственных рисков в условиях неопределенности, хозяйствующим субъектам необходимо разработать программу по управлению рисками. Данная программа, как внутренний специальный документ, должна содержать этапы и элементы управления рисками и состоит из следующих частей:

- уточнение понятия «риск», который принят на уровне хозяйствующего субъекта;
- цели и задачи управления рисками;
- систематизация и характеристика рисков, связанных с деятельностью хозяйствующего субъекта;
- принципы риск-менеджмента;

- процесс организации риск-менеджмента.

Следует отметить, что главная цель хозяйствующего субъекта по формированию системы риск-менеджмента является снижение уровня рисков, минимизация возможного ущерба и, следовательно, максимизация доходов и повышение уровня эффективности функционирования компании.

Процесс риск-менеджмента начинается с идентификации, анализа и оценкой всех потенциальных опасностей, характерных деятельности данного предприятия. После этого проводится поиск альтернативного варианта принятия решений, которые выглядят менее рискованным вариантом функционирования предприятия, с вероятностью получения доходов в таком же объеме. В этом случае следует сопоставлять издержки на осуществление менее рискованного варианта и объемы риска, который можно уменьшить. Затем руководство предприятия должно решить, принимать или отказаться от этих выявленных рисков. Если руководство решить принимать эти риски, то это говорит о том, что предприятия берет на себя ответственность по самостоятельному управлению и компенсации убытков, возникающих в результате наступления принятых рисков.

Кроме принятия рисков на свою ответственность, что называется самострахованием, руководство хозяйствующего субъекта может передать риски страховщику, гарантирующим возмещение убытков, возникающих в результате наступления оговоренных рисков по договору страхования.

Решение руководства хозяйствующего субъекта об уклонении, принятии или передачи рисков, прежде всего, зависит от стратегии предприятия по управлению рисками [7, с.116].

На наш взгляд, результаты реализации программы риск-менеджмента, прежде всего, зависят от целесообразной организации процесса управления рисками и рационального распределения функции по выявлению, анализу и оценке рисков, а также мониторингу и контролю рисков между соответствующими службами предприятия. Мы считаем, что рациональным и более эффективным вариантом управления рисками на уровне хозяйствующего субъекта является создание службы по риск-менеджменту для средних и крупных предприятий. Для малых предприятий управление рисками будет эффективнее, если в этот процесс привлекают двух или трех сотрудников, т.е. риск-менеджеров.

Основными обязанностями сотрудников службы риск-менеджмента являются:

- разработка плана управления рисками;
- выявление факторов и потенциальных рисков, связанных с деятельностью данной компании, а также оценка и группировка этих рисков, и информирование руководства компании об этом;
- проведение консультации сотрудникам соответствующих служб предприятия по вопросам риск-менеджмента.

На наш взгляд, важным моментом в процессе управления хозяйственными рисками является формирование карты рисков. Карта рисков - это графическое и текстовое описание рисков компании, которые располагаются в прямоугольной таблице. С помощью карты рисков специалисты по управлению рисками легко оценят ситуацию и принимают решение по снижению уровня рисков. Карта рисков, также позволяет риск-менеджерам легко найти пути достижения целей бизнес-процессов с наименьшими рисками и возможными потерями.

Карта рисков способствует риск-менеджерам решать следующие задачи:

- уточнить склонности хозяйствующего субъекта к рискам;
- идентифицировать самые потенциальные и более опасные риски, связанные со всеми направлениями деятельности компании;
- обеспечить рациональное и эффективное управление рисками;
- разработать финансовую модель хозяйствующего субъекта, который включает важные риски, влияющие на объем запланированной прибыли.

Таким образом, можно сделать вывод, что организация системы риск-менеджмента как основное и обязательное условие эффективной работы любого хозяйствующего субъекта способствует минимизации возможных финансовых или

материальных потерь компании. Эффективное использование такой системы, несомненно, способствует избежанию от определенных убытков. Следовательно, в нынешних нестабильных и неопределенных условиях экономического развития, руководителям предприятий и организаций необходимо уделять особое внимание вопросу организации системы управления рисками, так как практикой доказано, что наличие такой системы позволяет минимизации возможных ущербов и повышению эффективности функционирования хозяйствующих субъектов.

Литература

1. Балабанов И.Т. Риски промышленных предприятий: сущность, методы измерения, пути снижения / И.Т. Балабанов. - М.: Дело и Сервис. - 2017. - 470 с.
2. Балдин К.В. Управление рисками: учебное пособие для студентов вузов / К.В. Балдин, С.Н. Воробьев. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2018. - 511 с.
3. Габдинуров И.В. Управление финансовыми рисками в новых экономических условиях / И.В. Габдинуров. - М.: НТЦ «Развитие». - 2017. - 91 с.
4. Качалов Р.М. Управление хозяйственным риском / Р.М. Качалов. - М.: Наука. - 2002. - 192 с.
5. Лапуста М.Г. Риски в предпринимательской деятельности / М.Г. Лапуста, Л.Г. Шаршукова. - М.: ИНФРА-М. - 2016. - 223 с.
6. Мартякова О.В. Хозяйственные риски: оценка и прогнозирование. Монография / О.В. Мартякова, И.В. Кочура. - Донецк: «ДонНТУ». - 2012. - 220 с.
7. Редхэд К.С. Управление финансовыми рисками. Пер. с англ. А.В. Дорошенко / К.С. Редхэд. - М.: Инфра-М. - 2017. - 376 с.
8. Тукмакова Д.П. Финансовые риски и их страхование: дисс.на соис. уч.ст. к.э.н. /Д.П. Тукмакова - Казань: КФЭИ. - 2019. - 197 с.
9. Уткин Э.А. Риск-менеджмент /Э.А.Уткин. - М.: ЭКМОС. - 2017. - 139 с.
10. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски: оценка, управление, портфель инвестиций: научное издание. 8-е изд. / А.С. Шапкин. - М.: Дашков и Ко. - 2018. - 458 с.

УДК: 332.135

ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИ

Иброҳимзода Илҳомуддин Раҷабалӣ – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 918814240. E-mail: ilhomuddin@mail.ru

Эраҷи Дилнавоз – докторанти доктори фалсафа Ph.D-и кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 555565665. E-mail: erik_5665@mail.ru

Дар мақолаи мазкур таҳаввулоти назариявии пайдоиши ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) нишон дода шудааст. Муайян гардид, ки МОИ аз намуди одитаринашон то намудҳои муосир роҳи тӯлониеро тай намуда, ба рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ кишварҳои ҷаҳон нақши калонро мебозад. МОИ ҳудуди муайяне мебошад, ки дар он имтиёзҳои гумрукӣ андозӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Ҳамзамон, минтақаҳои мебошианд, ки барои ҳамгироии давлатҳо дар байни худ нақши фаъолро иҷро менамоянд. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ рушди МОИ намудҳои гуногуни онҳоро дидан мумкин аст, ки ҳар яки он аз ҳамдигар бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунанд. Аммо мақсади асосии МОИ ин таъмин намудани ҳадафҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ ва техникаӣ ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, Конвенсияи Киото, минтақаҳои гумрукӣ, бандарҳои озод, имтиёзҳои андозӣ, ҳамгирӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ, истеҳсолӣ – саноатӣ, инфрасохтор, ҷалби сармоягузорӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Иброхимзода Ильхомуддин Раджабали - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов и страхования ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: 918814240. E-mail: ilhomuddin@mail.ru

Эраджи Дильнавоз – докторант Ph.D, кафедры финансов и страхования ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: 555565665. E-mail: erik_5665@mail.ru

В данной статье авторами рассмотрена теоретическая эволюция возникновения и развития свободных экономических зон (СЭЗ). Ими установлено, что СЭЗ прошли долгий путь от самых простых до самых современных и играют значительную роль в экономическом и социальном развитии стран мира. СЭЗ – это определенная территория, на которой широко применяются таможенные и налоговые льготы. Это регионы, которые играют активную роль в интеграции государств. В мировом опыте развития СЭЗ мы можем видеть разные типы СЭЗ, каждая из которых отличается друг от друга своими особенностями. Однако основной целью СЭЗ является обеспечение экономических, социальных, научных и технических целей каждой страны.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, Киотская конвенция, таможенные зоны, свободные порты, налоговые льготы, интеграция, производственные отношения, производственно-промышленная, инфраструктура, привлечение инвестиций.

THEORETICAL EVOLUTION OF THE CREATION AND DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES

Ibrohimzoda Ilhomuddin Rajabali - doctor of economics, professor of the department of finance and insurance of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: 918814240. E-mail: ilhomuddin@mail.ru

Eraji Dilnavoz - doctor Ph.D, department of finance and insurance, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: 555565665. E-mail: erik_5665@mail.ru

This article shows the theoretical evolution of the emergence and development of free economic zones (FEZ). It has been established that FEZs have come a long way from the simplest to the most modern and play a significant role in the economic and social development of the countries of the world. FEZ is a certain territory where customs and tax benefits are widely applied. These are regions that play an active role in the integration of states. In the world experience in the development of FEZs, we can see different types of FEZs, each of which differs from each other in its own characteristics. However, the main purpose of the FEZ is to ensure the economic, social, scientific and technical goals of each country.

Key words: free economic zones, Kyoto Convention, customs zones, free ports, tax incentives, integration, industrial relations, production and industry, infrastructure, investment attraction.

Зухуроти намоёни хоҷагии ҷаҳонӣ, қисми чудонашавандаи муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ дар нимаи дуюми асри XX - минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Дар низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун омили асосии тезонидани рушди иқтисодӣ аз ҳисоби ғайбгардонии гардиши байналхалқии мол, устуворгардонии сармоягузорӣ, мубодилаи технология, иттилоот, васеъ гардондани ҷараёнҳои иқтисодии ҳамгироӣ ба шумор мераванд.

Минтақаи озоди иқтисодӣ маконест, ки тибқи созишномаҳои байниҳукумати ё қонунҳои махсус барои андозбандӣ, молия, табодули гумрукӣ ва шароити ҳуқуқӣ барои ғайбгардонии иқтисодӣ ва хоричии иқтисодӣ ҷорӣ карда мешавад. Он барои ҷалби соҳибқорони хоричӣ, маҳаллӣ ва сохтани инфрасохтори зарурии истеҳсоли ташкил карда мешавад. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ аксар вақт дар минтақаҳои байнидавлатӣ (сарҳади якҷанд кишварҳо), фурудгоҳҳои байналмилалӣ, шаҳрҳои бандарӣ (масалан, Малайзия ё Кореяи Ҷанубӣ) ё минтақаҳои ҷойгиранд, ки роҳҳои нақлиётӣ бо ҳам мепайвандад.

Фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи хоричӣ, баҳусус сармояи мустақим барои истеҳсоли маҳсулоти ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ ва тибқи талаботи бозорҳои ҷаҳонӣ муҳим аст. Дар айни замон минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар иҷрои ин вазифаҳо нақши асосӣ доранд. Аз ин рӯ, дар мисоли бисёр кишварҳои ҷаҳон, алалхусус, Чин, ИМА, Фаронса, Кореяи Ҷанубӣ, Мексика, Маҷористон, Булғористон дар асоси бартариҳои ҷуғрофӣ ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба зарурат ва анъана табдил меёбанд.

Танҳо дар миёнаи солҳои 2000-ум дар ҷаҳон тақрибан 1200 минтақаи озои иқтисодии гуногун, аз ҷумла зиёда аз 300 соҳаи содирот ва тақрибан 400 минтақаи озои илмию техникӣ мавҷуд буданд. Зеро ҳадафи асосии ташкили ҷунин минтақаҳо эҷоди инфрасохтори муосири бозор дар баробари рушди иқтисодии саноатӣ, истеҳсоли, нақлиётӣ - транзитӣ ва иҷтимоӣ тавассути ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ, технологияи пешрафта ва таҷрибаи идоракунии барои рушди босуръати иҷтимоӣ мебошад. Дар таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ тақрибан 30 намуди минтақаҳои озои иқтисодӣ мавҷуданд, ки калонтаринашон минтақаҳои гумрукӣ, минтақаҳои бебӯҷ, минтақаҳои озои гумрукӣ, минтақаҳои озои содиротӣ, истеҳсоли озои содирот мебошанд.

Ба ақидаи олимони ватанӣ Ҳ. Абдурахмонов ва Қ.Қ. Раҷабов, мафҳуми МОИ ҷунин шаҳр дода шудааст: “Минтақаҳои озои иқтисодӣ сохтори ташкилию иқтисодие мебошанд, ки ҳоло дар ҷаҳон густариши васеъ ёфта, дар кишварҳои зиёди дунё, новобаста аз иқтисоди иқтисодӣ ва сатҳи сифати рушди иҷтимоии онҳо, бунёд гардидаанд ва бо ин васила барои ҳамгирии давлатҳо ва субъектҳои иқтисодӣ мусоидат намуда, ба рушди низоми робитаи ҷаҳонӣ боис мегарданд” [1, с. 491].

Пӯшида нест, ки дар замони муосир бе ҳамгирии давлатҳо дар байни худ, рушди онҳоро тасаввур кардан ғайриимкон аст. МОИ ҳамчун воситаи ҳамгирии байни онҳо баромад карда, имконият медиҳад, ки дар байни онҳо муносибати доду гирифтӣ молу маҳсулот сурат гирад.

Ҷиҳати ҷоннок намудани ҷалби сармоя, ташкили инфрасохтори муосир ва ташкили минтақаҳои нави озои иқтисодӣ дар кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз доштанд: «Фаёлияти минтақаҳои озои иқтисодӣ вобаста ба ҷалби сармоя ва ташкили инфрасохтор бояд тақвият дода шавад. Ҳукумати кишвар бояд мушкilotи ҷойдоштаи минтақаҳои озои иқтисодиро ҳаматарафа омӯхта, барои тақвият бахшидан ба фаёлияти онҳо ва ташкили дигар минтақаҳои озои иқтисодӣ дар ҳудуди мамлакат тадбирҳои иловагиро амалӣ намояд» [13].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз ҳадафҳои стратегии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъсис ва рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ дар кишвар ба шумор меравад. Айни замон минтақаҳои озои иқтисодӣ дар аксарияти кишварҳои тараққикардаи саноатии ҷаҳон вучуд доранд. Минтақаҳои озои иқтисодӣ ифодакунандаи инкишофи робитаҳои тичоратӣ молиявӣ, истеҳсолию технологияи давлатҳо ба шумор рафта, ба макони густариши муносибатҳои бозорӣ, рушди соҳибкорӣ, тақмили технологияҳои истеҳсоли ва санъати идоракунии мубаддал гаштаанд [14, с.12].

Аз ин рӯ, минтақаҳои озои иқтисодӣ бояд ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёт амал кунанд [15, с.721].

Барои дар сатҳи баланд рушд додани иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташкил ва рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ дар кишвари мо тавачҷуҳи махсус дода мешавад. Мафҳуми минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ”, ки аз 25 мартӣ соли 2011, №700 қабул гардидааст, ҷунин тавсиф шудааст: “Минтақаи озои иқтисодӣ – қитъаи алоҳидаи (маҳдуди) қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳудуди аниқ муқарраркардашуда мебошад, ки дар он барои фаёлияти соҳибкорӣ ва сармоягузори шароити имтиёзноки иқтисодӣ ва низоми махсуси ҳуқуқӣ муҳайё карда шудааст”[9]. Рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ дар кишвари мо, тавсеаи фаёлияти онҳо яке аз вазифаҳои муҳим дар назди мост. Воқеан, минтақаҳои озои иқтисодӣ дар баробари рушди иқтисодиёти миллӣ дар сатҳи минтақавӣ, дар таъмини ҳамгирии онҳо ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва рақобатпазирии байналмилалӣ, инчунин, дар ҳалли мусбати як қатор масъалаҳои мубрами дигар нақши муҳим доранд.

Мувофиқи ин, имрӯз дар мамлакатаи мо баҳри тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, дорои донишҳои мукамал ва малакаю маҳорати муосир дар ин соҳа ба роҳ монда шудааст, ки дар суръат бахшидани ҳамгирии иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ нақши муҳим дорад. Дар донишгоҳу донишқадаҳо гузаштани фанни минтақаҳои озои

иктисодӣ ҳамчун ихтисос омили муҳим дар ҳалли масъалаҳои дар боло зикршуда мебошад.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ мақоми алоҳидаи байналмилалии ҳуқуқӣ доранд, аммо новобаста аз маҳалли ҷойгиршавии он қисми ҷудонашавандаи кишвар, тамоми амалиёти (тақсимои замин, таъсиси фирмаҳо ва ширкатҳо, воридот ва содироти молҳо мебошад) он барои ҷалби соҳибкорони хориҷӣ ва маҳаллӣ ва сохтани инфрасохтори зарурии истеҳсоли ташкил карда шудааст.

Ҳадафи ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ фароҳам овардани фазои пешрафтаи иқтисодӣ тавассути ҷалби технологияҳои нав, сармоягузорӣ ва ба ин васила рушди босуръати иқтисодии кишвар мебошад.

Таърифи байналмилалии мафҳуми "минтақаи озоди иқтисодӣ" 18 майи соли 1973 дар Конвенсияи Киото қабул гардидааст. Дар ин Конвенсия, МОИ-ро ҳамчун "қисми қаламрави кишвар, ки дар он молҳо ҳамчун объектҳои ҳисобида мешаванд, ки берун аз қаламрави гумрукии миллӣ ҷойгиранд ва аз ин рӯ, таҳти назорати гумрукӣ ва андозбандии умумӣ қарор намегиранд" [10, с.368].

Дар ҳақиқат, пас аз эътирофи байналмилалии МОИ, дар саросари олам, зиёдшавии шумора ва намудҳои гуногуни он ба назар расид. Ба ақидаи мо, сабаби асосии рушд ёфтани МОИ дар он аст, ки соҳибкору сармоягузори ба мақсади ба даст овардани фоидаи зиёд, ки онро МОИ ба воситаи имтиёзҳои андозии гумрукӣ таъмин карда метавонанд, ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи Н.Ф.Огнева: "Минтақаҳои озоди иқтисодӣ омили суръатбахши рушди иқтисодӣ аз ҳисоби тақвияти тиҷорати байни кишварҳо, сафарбаркунии сармоягузорӣ, табодули технологияҳо, иттилоот, равандҳои амиқи ҳамгироӣ мебошад" [12, с.62].

Мо низ ба андешаи муаллиф розӣ ҳастем, чунки дар баробари рушди МОИ, намудҳои гуногуни он низ инкишоф меёбанд. Омили муҳими инкишофи МОИ-ро мо дар сармоягузориҳо, воридкунии технологияҳои нави истеҳсолотӣ ва ҳамгироии байни онҳо мебинем.

Иқтисодшиноси маъруфи Чопон Т.Симазаки МОИ-ро минтақаҳои мешуморад, ки дар онҳо амали баъзе аз моддаҳои қонунгузориҳои миллӣ бо мақсади мусоидат ба рушди босуръати иқтисодӣ, нигоҳдорӣ ё баланд бардоштани сатҳи мавҷудаи шугли аҳоли боздошта шудааст [11, с.871].

Яке аз коршиносони пешбари минтақаҳои озоди иқтисодии Россия Л.Н. Василев аз нуктаи назари илмӣ МОИ-ро ҳамчун инкишофи муносибатҳои истеҳсолие медонад, ки ба маҷмуи шаклҳои моликияти давлатӣ, кооперативӣ, саҳомӣ, муштарак ва инфиродии моликият асос ёфта, дар тақсимои байналхалқии меҳнат ва муносибатҳои иқтисодӣ берунӣ баробар иштирок мекунад [4, с.51].

Марҳилаҳои пайдоиши минтақаҳои озоди иқтисодӣ

Марҳилаи 1- пайдоиши соддатарин намудҳои МОИ ҳамчун минтақаҳои тиҷоратӣ дар шакли бандарҳои озод ва шаҳрҳои озод.

Марҳилаи 2 - васеъ намудани минтақаҳои саноатӣ ва истеҳсоли ҳамчун минтақаҳои истеҳсолии содиротӣ ва рушди хизматрасониҳои нави хидматӣ ва молиявӣ.

Марҳилаи 3 - истифодаи васеъ аз минтақаҳои инноватсионии технологӣ дар шакли технополисҳо ва боғҳои илмӣ ва истеҳсоли.

Марҳилаи 4 – паҳншавии минтақаҳои наздисарҳадӣ ҳамчун минтақаҳои рушди иқтисодӣ.

Расми 1. Марҳилаҳои пайдоиши минтақаҳои озоди иқтисодӣ [3, с. 47].

Ба ақидаи мо, МОИ макони муайян барои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Чунки дар ҳудуди минтақаҳои имтиёзҳои зиёди андозии гумрукӣ амал

намуда, имконият медиҳад, ки бо харчи камтарин ба даст овардани даромади зиёдтаринро ба вуҷуд биёрад.

Бояд қайд кард, ки бо назардошти таърихи пайдоиши минтақаҳои озоди иқтисодӣ, МОИ аз намудҳои содатарин то намудҳои мураккаби худ роҳи тӯлониеро тай кардаанд. Дар асоси омӯхтани таърихи пайдоиши минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки МОИ чор марҳилаи асосии рушдро паси сар намудааст, ки ин марҳилаҳо дар расми 1 пешниҳод шудаанд.

Баъзе муҳаққиқон таърихи пайдоиши аввалин минтақаҳои озоди иқтисодиро ҳатто ба давраи пеш аз мелодӣ мансуб медонанд: онҳо ибраз медоранд, ки зиёда аз 2000 сол қабл (соли 166 пеш аз мелод) ҳокимони давлати юнонӣ дар ҳазираи Делос ба хоҳири мусоидат намудан барои рушди савдо нахустин минтақаи озоди иқтисодиро таъсис дода буданд, ки дар тичорати байни Фарбу Шарқ дорои мавқеи намоён буд. Дар ин ҳазира савдогарони беруна аз андоз, пардохтҳои гумрукӣ ва дигар расмиятдарорихҳои маъмурий озод карда мешуданд, ки ин марҳилаи аввалини пайдоиши МОИ ба ҳисоб меравад.

Таъсисёбии нахустин минтақаи озоди иқтисодиро дар таърих дар соли 1547 ба шаҳри Ливорно Италия мансуб медонанд, ки он ҳамчун «Шаҳри савдои озод» шуҳрат ёфта, дар он тоҷирон ҳуқуқи тичоратро бе пардохти андоз ба даст оварда буданд [2, с.442].

Бо мақсади зиёд намудани даромади андозии ба ҳазина, дар баъзе шаҳрҳои бандарӣ ба ҷои "порто-франко" "бандарҳои озод" барои амалисозии амалиёти савдои бебоҷ бо молҳои хориҷӣ ва бе муҳлат нигоҳ доштани онҳо сохта шуданд. Дар айни замон, хусусияти фарқкунандаи "бандарҳои озод" дар он буд, ки дар қаламрави онҳо ба шахсоне зиндагӣ кардан манъ буд, агар онҳо ба фаъолият ва истифодаи молҳои робитаи мустақим надошта бошанд. Гамбург, Любек, Данзиг, Генуя, Марсел ва бандарҳои Россия ба мисли Одесса, Владивосток, Батуми мақоми "бандари озод"-ро гирифтанд.

Марҳилаи дуюми пайдоиши МОИ давраи охири асри 19 ва ибтидои асри 20-ро дар бар мегирад. Он бо инқилоби раванди истеҳсолот, амиқтар шудани тақсимои байналхалқии меҳнат, афзоиши содироти сармоя тавсиф мешавад, аммо дар айни замон таназзули назаррасии иқтисодӣ дар бахшҳои қаблан амалкунандаи аксар минтақаҳо ба назар мерасад. Дар ин вақт алоқаҳои иқтисодии хориҷӣ на танҳо дар соҳаи савдо, балки дар дигар соҳаҳо низ рушд карданд.

Хусусияти марҳилаи дуюми рушди МОИ аз он иборат буд, ки бритониёгӣҳо П.Халл ва Ч.Хоу ва амриқӣ С.Бутлер концепсияи нави рафъи бухрони минтақаҳо ва соҳаҳои алоҳидаро дар асоси фаъолияти «бандарҳои озод» пешниҳод карданд. Тибқи ин концепсия, дар ҷунин минтақаҳо ба соҳибкорон имтиёзҳои гуногуни андозӣ пешбинӣ мешуд, вале мақомоти давлатӣ намудҳои фаъолияти онҳоро ба танзим дароварда, ҳамзамон, амалиёти гуногуни бонкӣ ва суғуртавие, ки тибқи қонунҳои амалкунанда манъ карда буданд, иҷозат дода мешуданд, ки ин, дар навбати худ, ба рушди хизматрасониҳо, истеҳсолот ва савдо гардид [8, с.52].

Марҳилаи сеюми рушди МОИ бо кашфиёт ва дастовардҳои зиёди илму техника, ташаккулёбии дар натиҷаи муборизаи зидди мустамликавии як қатор давлатҳои мустақил дар ибтидои нимаи дуюми асри XX тавсиф мешавад. Рушди муносибатҳои истеҳсоли ба пайдоиши намудҳои нави ташкил ва фаъолияти минтақаҳои озоди истеҳсолии содирот тақони ҷиддӣ бахшид. Бо истифода аз потенциали илмӣ ва технологияи худ, Ирландия дар соли 1959 дар фурудгоҳи Шэннон минтақаи озоди саноатиро (истеҳсоли) таъсис дод, ки он оғози рушди ин марҳила гардид. Аз ин лаҳза минтақаҳои озоди саноатӣ (истеҳсоли) мақоми нав пайдо намуда, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ паҳн шуданд.

Хусусияти минтақаҳои озоди истеҳсоли-содиротӣ дар он буд, ки дар натиҷаи ба даст овардани низоми имтиёзноки ҳуқуқӣ, пулино молиявӣ, рушди соҳаҳои содиротӣ бо ҷалби сармояи маҳаллӣ ва хориҷӣ дар шакли сармоягузори мустақим ва ғайримустақим, инчунин, афзоиши даромади содиротӣ аз ҳисоби фуруши молу маҳсулот, технологияҳо ва таҷҳизоти пешрафта таъмин карда мешуд.

Марҳилаи чоруми рушди МОИ – ин ҳамроҳшавии кишварҳои аврупоӣ, ба монанди Маҷористон, Югославия, Руминия, Булғористон, Лаҳистон ва кишварҳои

Осиё: Ветнам ва Чин дар охири асри 20 ба равандҳои истифодаи идеяи минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ҳамгироии ҷаҳонӣ дохил мешаванд [5, с.446].

Ба андешаи мо, ин марҳила ба ташаккулёбии МОИ такони чиддӣ бахшида, дар инкишофёбии онҳо нақши муҳимро сазовор гашт. Ҳамин тариқ, иштироки фаёли кишварҳои ҷаҳон дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ боиси пайдоиш ва паҳншавии васеи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҷаҳон гардид, ки таъсиси он шомил шудани иқтисодҳои миллиро ба муносибатҳои байналмилалӣ дар назар дорад.

Баъд аз баён намудани 4 марҳилаи ташаккулёбии МОИ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки таъсис, рушд ва фаёлияти ин намуд минтақаҳо барои рушди дилхоҳ кишвари ҷаҳон яке аз роҳҳои стратегии ноилгардӣ ба мақсадҳои дарпешистода ба ҳисоб меравад. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Саноаткунони босуръати кишвар”-ро ҳадафи чоруми миллӣ пешниҳод намуданд, ки ин иқдом саривақтӣ буда, дар рушду нумӯ бахшидани кишварамон саҳми арзандаи худро хоҳад гузошт.

Албатта, барои бо дараҷаи баланд рушд додани МОИ кишвар мо бояд ба таҷрибаи хориҷии инкишоф ва рушди онҳо аҳаммияти чиддӣ диҳем. Айни замон намудҳои гуногуни МОИ дар кишварҳои ҷаҳон фаёлият намуда истодаанд, ки мавҷудияти онҳо ҳамгироии минтақавиро бо мақсади рушди тичоративу иқтисодии байналмилалӣ бештар менамояд.

Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико аз ҷиҳати шумораи мавқеи пешқадамро дар самти ташкили фаёлияти МОИ ишғол менамояд. Самтҳои фаёлияти МОИ-и ИМА дар намудҳои зерин ба роҳ монда шудааст [6, с.12]:

- ❖ Минтақаҳои савдои (хориҷӣ) беруна;
- ❖ Минтақаҳои соҳибкорӣ;
- ❖ Паркҳои технологӣ.

Онҳо ба ривож додани минтақаҳои мамлакат саҳми арзанда гузошта, ба васеъ ва афзоиши савдои берунаи он мусоидат мекунанд.

Дар самти фаёлияти МОИ-и ИМА минтақаҳои савдои (хориҷӣ) беруна (МСБ) бештар тараққӣ ёфтаанд. МСБ аз соли 1934 бо мақсади ҷалби кишвар ба тичорати ҷаҳонӣ тавассути фаёлияти иқтисодии чунин минтақаҳо ва коҳиш додани бекорӣ, ки соли 1929 бо номи “Великая депрессия” руҳ дода буд, таъсис дода шудааст.

Дар навбати худ, МСБ ба минтақаҳои таъйиноти умумӣ (МТУ) ва минтақаҳои махсусгардонидашуда (ММ) тақсим карда мешаванд.

Баъзе аз ҳавасмандкунандаҳои амалкунанда дар МОИ-и ИМА:

1. Озод кардани моликияти хусусии корхонаҳо ва шахсони алоҳида аз андозҳои федералӣ ва маҳаллӣ;
2. Молҳое, ки аз минтақаҳо ба дигар кишварҳо содир мешаванд, андоз ва бочҳои гумрукӣ пардохт намекунанд;
3. Дар штатҳои гуногун таҳфифҳои иловагӣ вучуд доранд, масалан, дар иёлотҳои Коннектикут – 50%, аз андози даромади корпоративӣ, дар иёлотҳои Луизиана – 100%, аз андоз аз фурӯши таҷҳизот, дар иёлотҳои Канзас – 100%, барои фурӯш, андоз аз масолеҳи сохтмонӣ, дар иёлотҳои Виржиния - 100%, аз андоз аз фурӯши воситаҳои асосӣ;
4. Аксари имтиёзҳои андозро (70%) ширкатҳое, ки ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳанд, мегиранд.

Омӯзиши рушди МОИ-и ИМА ва истифодаи он дар минтақаҳои кишвар, ба андешаи мо, яке аз роҳҳои зудтар расидан ба ҳадафҳои дарпешистода ба ҳисоб меравад. ИМА дар асоси таҳлилу омӯзиши рушди МОИ-и ҷаҳон, таъсисдиҳии онҳоро дар ҳудуди худ бо намудҳои гуногун оғоз намудааст, ки самараи худро дар ин соҳа бе ягон мамоният оварда истодааст.

Ҷопон яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба шумор рафта, дар қаламрави худ бо мақсади пурзӯр намудани фаёлияти иқтисодии хориҷӣ ва рушди минтақавӣ МОИ таъсис медиҳад.

Дар Ҷопон ду намуди МОИ - технопаркҳо ва минтақаҳои рушди воридот фаёлият карда истодаанд. Дар самти фаёлияти МОИ дар Ҷопон технопаркҳо дар ҷой аввал меистанд.

Чунин муваффақияти технопаркҳо бо сабабҳои зерин вобаста мебошанд [7, с.16]:

- шароити мусоиди табию иқлимӣ;
- шумораи кофии қувваи кории баландихтисос;
- шабакаи хеле инкишофёфтаи нақлиёт, махсусан нақлиёти баҳрӣ ва ҳавоӣ;
- инфрасохтори инкишофёфта, ки барои рушди саноати электроника мувофиқ аст;
- мавҷудияти базаи дахлдори саноатӣ барои рушди технопаркҳо.

Чун дар дигар МОИ-и ҷаҳон, дар Ҷопон низ ҳавасмандкуниҳои маъмури дар МОИ мавҷуд мебошад. Баъзе аз ҳавасмандкуниҳо дар МОИ-и Ҷопон инҳо ба ҳисоб мераванд:

❖ Корхонаҳое, ки бо молҳои воридотӣ кор мекунанд, қарзҳо бо фоизи паст мегиранд (камтар аз 3%);

❖ Барои МОИ марказҳои иттилоотӣ таъсис дода мешаванд, ки имкони баргузориҳои намоишгоҳҳо, конференсиҳои тичоратӣ ва ғайраро доранд;

❖ Системаи содакардашудаи қонунгузориҳои гумрукӣ барои ширкатҳо дар МОИ.

Тавре аён аст, Ҷопон дар раванди истеҳсол ва навгониҳои бузург дар соҳаҳои гуногун қарор дорад. Саҳми технопаркҳо дар иқтисодиёти Ҷопон назарас аст.

Раванди рушд, фаъолият ва идоракунии минтақаҳои озодаи иқтисодии Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки дар саросари олам маълуми машҳур мебошад, бояд аз мадди назари олимону мутахассисони соҳаҳои дахлдор дур набошад. Чунки Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ин намуди фаъолияти хоҷагидорӣ дар саросари олам ҷои намоёнро ишғол менамояд. Ва истифодабарии ин таҷриба дар мисоли минтақаҳои мо саривақтӣ ба ҳисоб меравад. Дар замоне, ки ҳамгироии давлатҳо дар байни худ ба як ҳукми анъана даромадааст ва ягон давлат бе ҳамкориҳои иқтисодию иҷтимоӣ сатҳи рушди худро таъмин карда наметавонад, минтақаҳои озодаи иқтисодӣ метавонанд ҳамчун фишанге баромад намоёнд ва рушди минтақаҳои кишварро таъмин гардонанд.

Айни замон дар Ҷумҳурии Мардумии Чин шаш минтақаи озодаи иқтисодии бузург мавҷуд аст: Шенчен, Чжухай, Шанту, Сямэн, Хайнан ва Қашғар. Сарфи назар аз он ки аз ташкил ва инкишофи МОИ-и Хитой ҳамагӣ 41 сол гузашта бошад ҳам, пайдоиши онҳо барои тараққиёти босуръати иқтисодиёт, зуд тағйир ёфтани симои шахру деҳот ва хеле баланд шудани дараҷаи некуахлоқии аҳоли дар таърихи Чин таконе гардид.

Нақши асосиро дар содироти саноатии Чин минтақаҳои озодаи иқтисодӣ (МОИ), минтақаҳои озодаи савдо (МОС) ва бандарҳо мебозанд, ки воқеан афзоиши ҳаҷми молҳои воридот ва содироти Чинро ҳам аз ҷиҳати арзиш ва ҳам аз ҷиҳати мутлақ таъмин мекунанд.

Ба ақидаи мо, дар баробари эълон шудани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади тамини раванди саноатикунони босуръати кишвар, истифодабарии таҷрибаи Ҷумҳурии Мардумии Чин дар рушду нумӯ бахшидани МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бамаврид мебошад. Чунки дар муддати кӯтоҳ расидан ба ин пешравиҳо на ба ҳамагон муяссар мегардад. Ҷорӣ намудани имтиёзҳои андозие, ки дар МОИ-и Чин амал карда истодаанд, саривақтӣ ва зарурӣ буда, имконияти субъектҳои МОИ-и мамлакатро барои ноил шудан ба мақсадҳои дар пеш гузоштаи худ ҳавасманд намуда, барои васеъ намудани фаъолияти худ шароити мусоид фароҳам меоварад.

Таҷрибаи идоракунии ва имтиёзҳои андозии МОИ-и Чинро мо метавонем дар он МОИ-и кишвар, ки аз ҷиҳати фаъолиятшон ба он миқдори кофӣ рушд наёфтаанд, аз ҷумла МОИ “Ишқошим” ва МОИ “Панҷ” истифода барем. Бисёртар ба воситаи ҳавасмандкуниҳои андозию гумрукӣ ба ин минтақаҳо бояд субъектҳоро даъват намуда, ба муҳлати 3 сол аз пардохтҳои андозию гумрукӣ онҳоро озод намуд ва ба онҳо шароити мусоид барои он фаъолият, ки ба минтақаи муайян хос мебошад, фароҳам овард.

Дар маҷмуъ, аз таҳлили таҳаввулоти ташаккули минтақаҳои озодаи иқтисодӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки онҳо дар рушди худ якҷанд марҳиларо паси сар намуда, ҳар яки онҳо бо ҳавасмандгардонии тадриҷии ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва ошқорбаёнӣ хоси иқтисоди миллӣ ба ҷаҳон ба даст овардаанд. Аммо, бояд қайд намуд,

ки айни замон раванди ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ бо гузариши мавқеъҳои асосии он ба рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ҷаҳонишавии бозорҳо идома дорад.

Адабиёт

1. Абдурахмонов, Ҳ. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбии самти иқтисод / Ҳ. Абдурахмонов, Қ.Қ. Раҷабов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 491 с.
2. Арская, Е.В. Этапы возникновения и развития свободных экономических зон / Е.В. Арская, Л.Н. Кравченко, Л.В. Усатова // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. - 2018. - Т. 45. - №3. - С. 442-449.
3. Бабаджанов, Д.Д. Теоретические основы и зарубежный опыт формирования СЭЗ / Д.Д. Бабаджанов, Х.С. Бабаев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. - 2013. - 1 (53). – С. 47-51.
4. Васильев, Л.Н. СЭЗ: от эйфории к продуктивной работе / Л.Н. Васильев // Российский экономический журнал. - 1992. - №11. - С. 68-72.
5. Граник, И. М. Свободные экономические зоны: сущность и эволюция развития / И.М.Граник // Вестник Белорусского государственного экономического университета. - 1999. - №2. - С. 62-66.
6. Зименков, Р.И. Опыт США в создании и функционировании свободных экономических зон / Р.И. Зименков // В сборнике: Мировая Экономика. Внешнеэкономический бюллетень. - 2005. №11. - С. 12-23.
7. Зименков, Р.И. Свободные экономические зоны в Японии / Р.И. Зименков // Российский внешнеэкономический вестник. - № 4. - 2006. - С. 16-19.
8. Коробова, О.В. Анализ теоретических подходов к понятию «свободная экономическая зона» / О.В. Коробова, Н.В. Наумова // Ученые записки Тамбовского отделения РoСМУ. - 2015. - 3. - С. 48–52.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 марти соли 2011, № 700 “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, №3, мод. 167).
10. Ливинцев, Н. Н. Международное движение капитала (Инвестиционная политика зарубежных стран): учебник / Н.Н. Ливинцев, Г.М. Костюнина. - М.: Экономист, 2004. - 368 с.
11. Матушевская, Е. А. Формирование комплексного подхода к оценке эффективности функционирования свободной экономической зоны. / Е.А. Матушевская // Экономика региона. - 2018. - Т. 14, вып. 3. - С. 870-883.
12. Огнева, Н.Ф. СЭЗ как фактор развития интеграционных процессов в рамках ЕАЭС / Н.Ф. Огнева // Евразийский союз ученых. - 2018. - №2-2 (47). - С. 62-66.
13. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017.
14. Ҳамитов, М.С. Фаъолияти истеҳсолию тиҷоратии минтақаҳои озоди иқтисодӣ / М.С. Ҳамитов, А.А. Ҳақимов, А. Ҳақимзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2019. - № 2 (27). - С. 12-18.
15. Эраджи Д. [Роль свободных экономических зон в улучшении инвестиционного климата](#) /Д. Эраджи//Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства// Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. - Симферополь. - 2021. - С. 720-723.

УДК 338.2:334.01

ҲАМКОРИҲОИ ДАВЛАТ БО БАҲШИ ХУСУСӢ ДАР САМТИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ

Буриева Мастура Чориевна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 987870611.

Қурбонзода Орзу Раҷабалӣ – унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 918534912.

Дар мақола тадбирҳои андешидашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти беҳтар намудани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ, аз ҷумла ислоҳоти иқтисодӣ ва ҷалби сармояи

хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Қайд гардидааст, ки баҳиши хусусӣ муҳаррики рушди иқтисоди миллӣ ба шумор рафта, солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва беҳтаргардонии фазои сармоягузорӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир менамояд. Барои дар сатҳи зарурӣ баррасӣ намудани масъалаҳои баҳиши хусусӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ натиҷаҳои татбиқи «Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор дода шуданд. Таҳлили барномаи мазкур нишон медиҳад, ки тадбирҳои андешидашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон самарабахш ва саривақтӣ буда, дар натиҷаи он нишондиҳандаҳои ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақими хориҷӣ тамоюли афзоиширо касб намудааст.

Калидвожаҳо: фазои сармоягузорӣ, сармоягузорӣ, субъектҳои соҳибкорӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, сармояи асосӣ, мораторий, сармояи мустақими хориҷӣ, дигар намуди сармоягузориҳо, сармоягузориҳои портфелӣ.

СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВА С ЧАСТНЫМ СЕКТОРОМ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Буриева Мастура Чориевна - кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 987870611.

Курбонзода Орзу Раджабали – соискатель кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 918534912.

В данной статье рассматриваются меры, принимаемые Правительством Республики Таджикистан по улучшению делового и инвестиционного климата, в том числе экономические реформы и привлечение иностранных инвестиций в национальную экономику. Было отмечено, что частный сектор является двигателем развития национальной экономики, и в последние годы Правительство Республики Таджикистан уделяет особое внимание развитию предпринимательской деятельности и улучшению инвестиционного климата. Изучены и проанализированы результаты реализации Государственной программы по развитию предпринимательства в Республике Таджикистан на 2012-2020 годы для решения вопросов частного сектора, в том числе предпринимательства и инвестиций на соответствующем уровне. Анализ данной программы показывает, что меры, принимаемые Правительством Республики Таджикистан, являются эффективными и своевременными, в результате чего показатели привлечения иностранных инвестиций, в том числе прямых иностранных, повысились.

Ключевые слова: инвестиционный климат, инвестиции, хозяйствующие субъекты, экономические реформы, основной капитал, предпринимательство, мораторий, прямые иностранные инвестиции, другие виды инвестиций, портфельные инвестиции.

COOPERATION OF THE STATE WITH THE PRIVATE SECTOR TO ENSURE SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Burieva Mastura Chorievna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, k. Nakhimova 64/14. Phone: 987870611

Kurbonzoda Orzu Radjabali - Applicant of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, k. Nakhimova 64/14. Phone: 918534912

This article discusses the measures taken by the Government of the Republic of Tajikistan to improve the business and investment climate, including economic reforms and attracting foreign investment to the national economy. It was noted that the private sector is the engine of development of the national economy, and in recent years the Government of the Republic of Tajikistan has paid special attention to the development of entrepreneurial activity and the improvement of the investment climate. The results of the implementation of the State Program for the Development of Entrepreneurship in the Republic of Tajikistan for 2012-2020 were studied and analyzed to address private sector issues, including entrepreneurship and investment, at the appropriate level. The analysis of this program shows that the measures taken by the Government of the Republic of Tajikistan are effective and timely, as a result of which the indicators of attracting foreign investment, including foreign direct investment, have increased.

Key words: investment climate, investments, business entities, economic reforms, fixed capital, entrepreneurship, moratorium, foreign direct investment, other types of investment, portfolio investment.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ибтидои соҳибистиқлолӣ дар заминаи устувори вазъи сиёсӣ, беҳтар шудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, афзудани талаботи бозори дохилӣ, таҳкими иқтисодии зеҳниву инсонӣ ва бо дарназардошти татбиқшавии ислоҳоти иқтисодӣ ба рушди ҳамкориҳои шарикона, тариқи муҳайё намудани шароити созгор дар самти пешбурди фаъолияти бахши хусусӣ манфиатдор буда, то ин давра дар натиҷаи пайравӣ аз татбиқи ҳадафҳои стратегӣ ба яке аз кишварҳои дорои имконияти васеъ табдил ёфтааст.

Соҳибкорӣ ва фароҳамсозии мусоиди пешбурди фаъолияти он дар робита ба ташаккулёбиву тараққиёти муносибатҳои бозорӣ заминаи асосии рушди устувори иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии аҳоли тавассути таъмини рушди устувори иқтисодӣ, шуғли аҳоли ва истеҳсолоти ватанӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Мусаллам аст, ки дар марҳилаи муносибатҳои бозорӣ ва зарурати ноилгардӣ ба рушди устувори мамлакат, густариши шаклҳои мухталифи фаъолияти соҳибкорӣ омили рушди соҳибкориву сармоягузорӣ гардида, ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодии ҷамъиятро таъмин менамояд.

Бар ин асос Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорию яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии худ эълон намуда, дар ин самт бо ташаббус ва дастгириҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста тадбирҳои ислоҳотӣ амалӣ карда шуда истодааст. Омили муҳимме, ки метавонад ба инкишоф ва рушди соҳибкорӣ иҷтимоӣ таъсир расонад, ин шарикӣ давлат дар бахши хусусӣ мебошад [2].

Бояд қайд намуд, ки ташкил ва ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ намудани низоми ҳуқуқиву иқтисодии танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, муколамаи давлат бо бахши хусусӣ, содагардонии расмиёти бақайдгирии фаъолияти соҳибкорӣ ба танзим даровардани санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, низоми иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ, ташаккули низоми андозбандӣ ва содагардонии савдои хориҷӣ ислоҳоти манфиатноке мебошанд, ки ба рушди бахши хусусӣ такони ҷиддӣ бахшиданд.

Дар натиҷаи ин тадбирҳо муҳлати бақайдгирӣ барои шахсони ҳуқуқӣ аз 49 рӯз то 5 рӯз ва барои соҳибкорони инфиродӣ то 3 рӯз, шумораи мақомоти бақайдгиранда аз 4 то 1 ва ҳуҷҷатҳои бақайдгирӣ аз 10 то 6 номгӯй кам карда шуда, феълан ин расмиёт тариқи электронӣ роҳандозӣ шудааст [8].

Ин тадбирҳои андешидашуда боиси аз байн бурдани омилҳои инсонӣ, кам кардани хароҷоти нолозим ва вақт, ҳавасманд намудани соҳибкорон ва ҳарчи зудтар ба фаъолияти соҳибкорӣ шуруъ намудани субъектҳои соҳибкорӣ мусоидат намуд. Мавриди қайд аст, ки вақт ин бузургтарин сармоя барои ҷамъият, хусусан барои соҳибкорон мебошад.

Имрӯз дар кишвар шароити озоди рақобат оварда шудааст ва аз лиҳози ҷимояи ҳуқуқӣ байни шахсони ҳуқуқиву воқеии дохилӣ ва хориҷӣ ягон хел фарқият вучуд надорад.

Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид “Дар бораи эътироф ва иҷро намудани ҳалномаҳои арбитражҳои хориҷӣ”, инчунин Конвенсияи Гаага “Дар бораи апостил” ҳамроҳ шуда, айни замон узви комилҳуқуқ дар Созмони умумиҷаҳонии савдо мебошад.

Бо назардошти ин имкониятҳо соҳибкорони дар ҷумҳурӣ фаъолияткунанда бо беш аз 80 давлати хориҷӣ амалиёти содиротиву воридотӣ амалӣ менамоянд ва тайи солҳои охир ҳамчун шарикӣ бозьтимод эътироф шудаанд.

Воқеан, раванди ҷаҳонишавӣ бинобар рақобати шадид, низоми ноустувори молиявӣ ва иқтисодии ҷаҳонӣ, омилҳоеро ба миён меоранд, ки ба нишондиҳандаҳои

бахшҳои воқеии иқтисодии ҷумҳурӣ ва раванди ташаккули бахши хусусӣ таъсири гуногун мерасонад.

Бо мақсади мутобиқ намудани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ ва талаботи имрӯза аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайвасти тадбирҳои дахлдор роҳандозӣ карда шуда, шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ муҳайё гардида истодааст.

Дар ин раванд ба идома ёфтани ислоҳоти пешбинишуда якҷанд стратегияву барномаҳои соҳавӣ қабул ва татбиқ гардида, якҷанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ такмил дода шудаанд. Аз ҷумла, «Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2012, №201 қабул шуда, дар самти сиёсати ислоҳоти давра ба давра маҷмуи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, навсозии истеҳсолот ва равандҳои технологӣ, ҷалби сармоя ба иқтисодии миллий, тақвияти муколама ва шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ, мукамалсозии низоми қарздиҳӣ ва молиявии дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна, пешниҳоди имтиёзҳои андозии гумрукӣ ва қарзҳои имтиёзнок ба субъектҳои соҳибкорӣ, беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ ва ба содирот нигаронидашуда мусоидат намуданд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки «Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» дар се марҳила (марҳилаи аввал - солҳои 2012-2014, марҳилаи дуюм - солҳои 2015-2017 ва марҳилаи сеюм - солҳои 2018-2020) дар асоси Нақшаи чорабиниҳои қабулнамуаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда шуд. Дар раванди татбиқи барномаи мазкур як қатор ислоҳот дар самти рушди иқтисодии мамлакат гузаронида шуд, аз ҷумла барои паст кардани таъсири омилҳои беруна ба иқтисодии Тоҷикистон бо ҷалби захираҳои мавҷуда, пеш аз ҳама маҳаллӣ, бо сифати баланд иҷрои корҳо ва татбиқи босуръати лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ, ҷалби бештари сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятнок равона карда шуданд.

Рушди бахши хусусӣ тавассути беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати мамлакат мебошад ва дар даврони истиқлолият ислоҳоти куллии қонунгузорӣ дар бахшҳои сармоягузориву соҳибкорӣ гузаронида шуд.

Дар давраи татбиқи барномаи мазкур шумораи субъектҳои давлатии соҳибкорӣ амалкунанда аз 187 ҳазор соли 2012 то 335,5 ҳазор дар соли 2020 расонида шуд, ки ин 79,3 фоизи афзоишро нишон медиҳад. Аз ҷумла, шахсони ҳуқуқӣ аз 26,2 ҳазор ба 31,2 ҳазор ва соҳибкорони инфиродӣ аз 1616,2 ҳазор ба 304 ҳазор расидааст, ки мутаносибан 18 фоиз ва 88,5 фоиз зиёд мебошад [3, с.365-367].

Таҳлилҳо нишон дод, ки дар соли 2012 саҳми бахши хусусӣ дар сохтори маҷмуи маҳсулои дохилӣ 49,3-ро фоиз ташкил дода бошад, он дар соли 2020 ба 70 фоиз расонида шуда, дар таъмини шуғли аҳоли 70 фоиз ва пардохти андозҳо 80 фоизро ташкил додааст.

Дар давраи татбиқи барнома чор маротиба мулоқотҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорон ва сармоягузoron баргузор карда шуда буданд.

Соли 2014 бо пешниҳоди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамасола 14 октябр ҳамчун “Рӯзи соҳибкорон” чашн гирифта мешавад. Бо мақсади таҷлили чашни мазкур ҳар сол “Ҳафтаи соҳибкорӣ”, ки дар доираи он дар саросари мамлакат ҳамошиш ва озмунҳо, семинарҳо, мусобиқаҳои “Бренди сол”, “Андозсупорандаи беҳтарин”, “Маҳсулоти беҳтарин”, “Бонуи соҳибкор Фараҳ” ва “Стартап чойхона”, ки дар кори онҳо соҳибкорону сармоягузoron сатҳи байналмилалӣ ширкат менамоянд ва созишномаҳои ҳамкорӣ ба имзо расонида мешаванд.

Таҷлили иҷрои Нақшаи чорабиниҳои, ки дар заминаи мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорон ва сармоягузoron ватаниву хориҷӣ, натиҷаи

сафарҳояшон ба минтақаҳои кишвар таҳлил ва тасдиқ карда шуд, нишон медиҳад, ки иқдомҳои пешгирифти соҳибкорону сармоягузoron барои васеъ намудани истеҳсолоти хизматрасонӣ, қонеъ гардонидани талаботи бозорони дохилӣ ва афзоиши содироти молу маҳсулот, таъмин намудани аҳоли бо ҷойҳои корӣ ва боз ҳам ободу зебо гардонидани кишвари азизамон дастгирӣ гардиданд.

Дар давраи татбиқи барнома 20 ҷаласаи Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ баргузор карда шудааст.

Айни замон тақрибан 70 фоизи аҳолии дар иқтисодиёт фаъолро бахши хусусӣ ташкил медиҳад, ки ин нишондод дар соли 2012 64,5 фоизро ташкил медод [3, с.135-139].

Дар даҳ соли охир Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи худро дар ҳисоботи “Пешбурди соҳибкорӣ” ба таври назаррас беҳтар карда, дар натиҷаи ислоҳоти гузаронидашудаи Ҳукумати кишвар дар солҳои 2010, 2011, 2015 ва 2020 чор маротиба ба қатори даҳгонаи кишварҳои ислоҳотгар шомил гардид. Ҳамзамон, бо мақсади дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ, таҳкими иқтисодии саноату содиротӣ, баргараф намудани созишномаҳои беасосу такрорӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷумҳурӣ чор маротиба дар давоми солҳои 2008-2009, 2011-2014, 2018-2020 ва 2022-2023 ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мораторий эълон карда шуд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мораторий ба рушди соҳибкории хурду миёна таъсири мусбӣ расонида, ҳавасмандии соҳибкоронро ба қонунигардонии фаъолият ва кам гардидани иқтисодиёти ғайрирасмӣ мусоидат карда истодааст.

Айни замон қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳавасмандгардонии соҳибкорон ва сармоягузoronи хориҷӣ зиёда аз 240 номгӯи кафолату имтиёзҳо, аз ҷумла беш аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукиро муқаррар намудааст [8].

Маблағгузории қарзӣ яке аз воситаҳои асосии таъмини рушди иқтисодиёт, вусъат додани истеҳсолоти ватанӣ, устувор намудани иқтисоди саноатӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ дар кишвар ба ҳисоб мераванд.

Дар давраи татбиқи барномаи мазкур пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба соҳибкорон, бахусус соҳибкорони хурду миёна, аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ афзоиш ёфтааст. Агар ҳаҷми қарзҳои ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаи соҳибкорӣ дар соли 2012 ҳамагӣ 5,7 млрд сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ин нишондиҳанда ба 7,2 млрд сомонӣ баробар шудааст. Дар маҷмӯъ, дар солҳои 2012-2020 аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ 63 млрд сомонӣ равона карда шудааст. Инчунин, дар ин давра аз ҷониби собиқ Муассисаи давлатии “Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба 12 субъекти соҳибкорӣ ҷиҳати бунёди корхонаҳои коркарди шир ва яхмос, дӯзандагӣ, истеҳсоли дару тирезаҳои пластикӣ, панҷараҳои оҳанин ва хариди таҷҳизот ба маблағи 33,75 млн сомонӣ қарзҳои дарозмуддати имтиёзноки давлатӣ ҷудо карда шуд [3, с.35-50].

Дар натиҷаи ислоҳот ба бахши танзими фаъолияти соҳибкорӣ низомии санҷишгузаронӣ беҳтар гардида, нишондиҳандаҳои санҷишҳо аз 292 ҳазор соли 2016 ба 48 ҳазор дар соли 2020 коҳиш ва шумораи мақомоти санҷишӣ аз 31 то 26 адад кам карда шуд. Аз ҷумла, шумораи ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ 30 адад кам гардида, аз 86 ба 56 адад расонида шуд [8].

Барасмиятдарории электронии 30% номгӯи ҳуҷҷатҳо ба роҳ монда шуда, расмиёти муфлисшавии корхонаҳо содатар гардида, ба меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ гардонида шуданд. Заминаи ҳуқуқӣ барои таъсиси Шӯрои нозирон ва муайян кардани ваколатҳои он бо дар назар доштани таҷрибаи байналмилалӣ фароҳам оварда шуд.

Бо мақсади шаффоф дастрас ва камхарҷ намудани чараҳои ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ дар соҳаи сохтмон маркази “Равзанаи ягона” таъсис дода шуд, ки он тариқи речаи мустақим (онлайн) ба мизочон ва соҳибкорони шаҳри Душанбе хизмат мерасонад.

Барои содаву осон намудани фаъолияти соҳибкорӣ ва ба меъёрҳои муосир баробар намудани он низомҳои “Равзанаи ягона” ҷиҳати барасмиятдарории амалиёти

содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ, барои дастрас намудани иҷозати корҳои сохтмонӣ, барои пешниҳоди шартҳои техникӣ оид ба пайвастанӣ ба шабакаҳои барқӣ, барои бақайдгирии амволи ғайриманкул, инчунин дигар механизмҳои муосир бо истифодаи технологияҳои электронӣ чорӣ гардида, ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намуда истодаанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои аввали истиқлолият сиёсати “дарҳои кушода”-ро пеш гирифта, доираи равобити мустақими иқтисодиву тичоратиро бо кишварҳои ҷаҳон сол ба сол васеъ гардонида истодааст. Натиҷаи тадбирҳои андешида мебошад, ки дар давоми солҳои 2014-2020 дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ” ба имзо расонида шуда, бо татбиқи онҳо 28 корхонаи нави саноатӣ, истеҳсоли ва хизматрасонӣ бунёд ва беш аз 1,5 млрд доллари ИМА сармояи мустақим ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ ҷалб хоҳад шуд. Дар доираи созишномаҳои амалкунанда 15 корхонаи нави саноатӣ, истеҳсоли ва хизматрасонӣ ба маблағи 1 млрд доллари ИМА сармояи мустақим ба истифода дода шуда, раванди бунёд гардидани 13 корхона чараён дорад.

Ҳамзамон, ҷиҳати амалигардонии 6 лоиҳаи сармоягузорӣ бо ширкатҳои ватанию хориҷӣ ҳамкориҳо рафта истодааст, ки дар мавриди татбиқи ин лоиҳаҳо ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ 500 млн доллари ИМА сармояи мустақим ҷалб ва барои сокинони маҳаллӣ зиёда аз 1000 ҷойи кории нав ташкил карда шуда, дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ, аз ҷумла корхонаи истеҳсоли таҷҳизоти барқӣ дар шаҳри Душанбе, гӯшти чорво дар ноҳияҳои Данғара ва Ёвон, истеҳсоли семент дар ноҳияи Кубодиён, сохтмони гармхонаи инноватсионӣ барои истеҳсоли сабзавот дар шаҳри Леваконт ва ташкил намудани 3 маркази тақсимоти яклухт дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар ва ноҳияи Спитамен, корхонаҳои коркарди ниҳии маъдан дар ноҳияи Айнӣ ва шаҳри Панҷакент бунёд мегарданд.

Амалишавии иқдомҳои болозикр ҷиҳати ноил гардидан ба афзалиятҳои миллӣ, аз ҷумла саноатикунони босуръати кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат хоҳад кард.

Таҳлилҳои нишондиҳандаҳои оморӣ нишон медиҳад, ки дар солҳои 2012-2021 беш аз 60 давлати ҷаҳон зиёда аз 7969,6 млн доллари ИМА сармояи хориҷӣ барои рушди соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ ворид карда шудааст, ки 3549,4 млн доллари онро сармояи мустақими хориҷӣ, 3918,2 млн доллари ИМА дигар намуди сармоягузориҳо ва 502,39 сармоягузориҳои портфелӣ ташкил медиҳад [10, с.372-374].

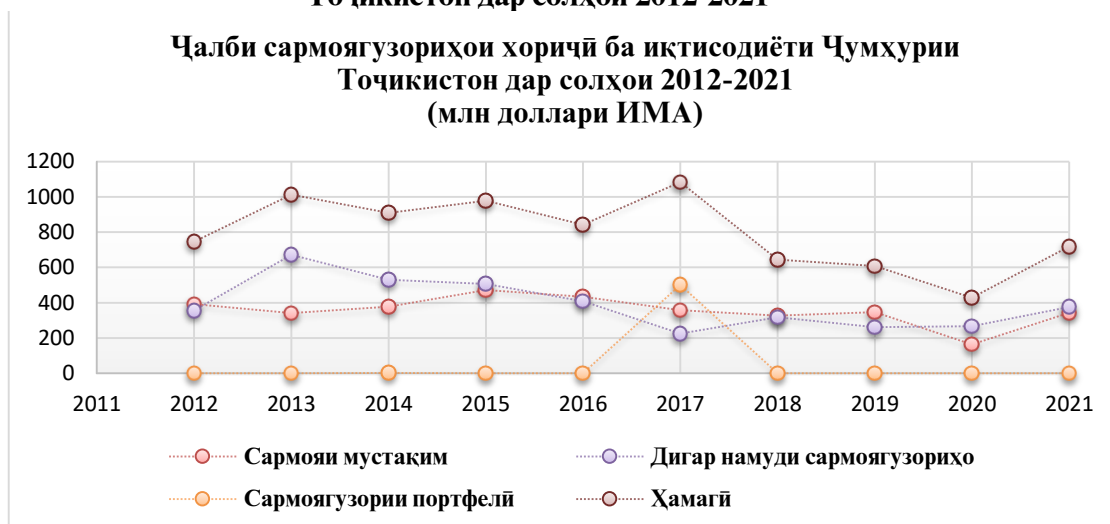
Ҷадвали 1. - Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2021 (млн доллари ИМА)

Солҳо	Ҷалби сармоягузориҳо, аз ҷумла			Ҳамагӣ
	Сармояи мустақим	Дигар намуди сармоягузориҳо	Сармояг узори портфел ӣ	
2012	391,3	355	0,1	746,3
2013	341,1	670,8	0,2	1011,7
2014	377,4	530,4	1,4	909,8
2015	470,9	506,9	0,04	977,8
2016	434,2	408,4	0,05	842,6
2017	357,1	225,9	500	1083,0
2018	326,8	317,7	-	644,5
2019	345,9	261,2	0,1	607,2
2020	162,5	265,9	0,4	428,4
2021	342,2	376,0	0,1	718,3
Ҷамъ	3549,4	3918,2	502,39	7969,6

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ-Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.-702 с.

Дар даврони соҳибистиқлолӣ дар доираи амалисозии зиёда аз 1000 лоиҳаи сармоягузорӣ ба иқтисодиёт, бахусус дар самти энергетика, нақлиёт, сохтмон ва дигар самтҳо беш аз 8 млрд доллари ИМА ҷалб ва аз худ карда шудааст. Аз ҷумла, дар доираи амалигардонии беш аз 230 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ 4,7 млрд доллари ИМА аз худ карда шудааст.

Диаграммаи 1. - Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2021

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ-Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.-702 с.

Ба ҳолати 1 январи соли 2022 дар ҷумҳурӣ беш аз 78 адад лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ба маблағи зиёда аз 42,0 млрд сомонӣ мавриди татбиқ қарор дорад, ки дар доираи онҳо дар соли 2021 беш аз 5,4 млрд сомонӣ аз худ гардидааст, ки ин дар маҷмӯъ ба 96 фоизи нақшаи молиявии давраи ҳисоботии соли 2021 баробар аст. Аз ҷумла, дар соҳаҳои:

- энергетика дар доираи 15 лоиҳа 2 108,6 млн сомонӣ (186,6 млн доллар), ё ин ки 101 фоизи нақша;
- нақлиёт дар доираи 13 лоиҳа 1 436,2 млн сомонӣ (127,1 млн доллар), ё ин ки 94 фоизи нақша;
- тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар доираи 7 лоиҳа 661,0 млн сомонӣ (58,5 млн доллар), ё ин ки 102 фоизи нақша;
- хоҷагии манзилию коммуналӣ дар доираи 18 лоиҳа 346,9 млн сомонӣ (30,7 млн доллар), ё ин ки 86 фоизи нақша;
- кишоварзӣ дар доираи 3 лоиҳа 183,1 млн сомонӣ (16,2 млн доллар), ё ин ки 116 фоизи нақша;
- экология ва ҳолатҳои фавқулода дар доираи 5 лоиҳа 209,0 млн сомонӣ (18,5 млн доллар), ё ин ки 97 фоизи нақша;
- маориф дар доираи 7 лоиҳа 259,9 млн сомонӣ (23,0 млн доллар), ё ин ки 84 фоизи нақша;
- ирригатсия/обёрӣ дар доираи 3 лоиҳа 80,2 млн сомонӣ (7,1 млн доллар), ё ин ки 84 фоизи нақша;
- дигар соҳаҳо (гумрук, молия, сайёҳӣ ва ғ.) дар доираи 7 лоиҳа 148 млн сомонӣ (13,1 млн доллар), ё ин ки 64 фоизи нақша [9].

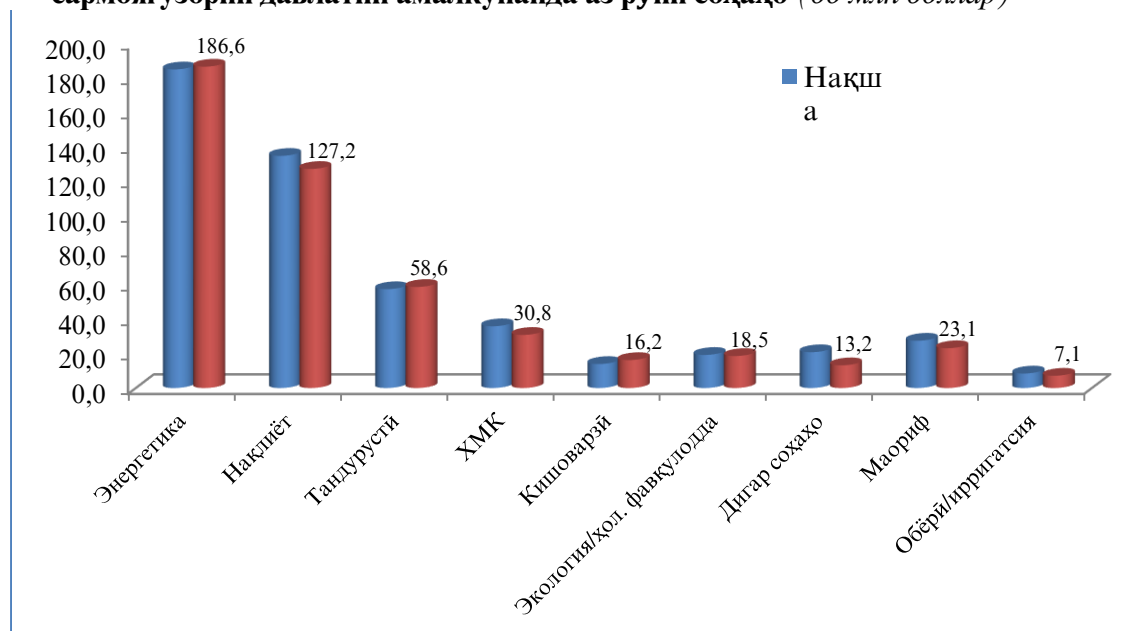
Дар соли 2021 барои татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки кишвар бо шарикони рушд созишномаҳои қарзӣ ва кумаки техникӣ ба маблағи беш аз 6,0 млрд сомонӣ ба имзо расонида шуд, ки аз он зиёда аз 88,0 фоизашро маблағҳои грантӣ ташкил медиҳад.

Тавассути лоиҳаҳои нави сармоягузори баимзорасида, корҳои зерин, аз қабилӣ зиёда аз 50 км роҳ дар ҳудуди вилояти Суғд, таҷдиди зиёда аз 100 км роҳ ва сохтмони

нақб ва пулҳо дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, беҳсозии системаи оби нӯшокӣ ва нури барқ, сохтмони сардхонаҳо ва ғайраҳо дар ҳудуди шаҳру ноҳияҳои кишвар пешбинӣ шудааст.

Новобаста аз он ки қошиқебии сатҳи ҷаҳонии сармои мустақими хориҷӣ дар соли 2020 мушоҳида гардид, дар натиҷаи андешидани тадбирҳои саривақтӣ, тамоюли мусбии ҷалби сармои хориҷӣ дар соли 2021 таъмин карда шуд.

Маълумот оид ба иҷрои нақшаҳои молиявӣ дар соли 2021 дар доираи лоиҳаҳои сармоягузори давлатии амалкунанда аз рӯи соҳаҳо (бо млн доллар)

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи оморӣ-Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.-702 с.

Бо мақсади ҷалби сармои ватанию хориҷӣ, 25 ҳамоишу форумҳои соҳибкорӣ сармоягузорӣ бо доираҳои тиҷоратии кишварҳои хориҷӣ, Форуми байналмилалӣ Душанбе – Инвест-2021, инчунин бори нахуст форумҳои минтақавӣ соҳибкорӣ сармоягузорӣ дар вилоятҳои Суғду Хатлон ва минтақаи Рашт доир гардид, ки дар доираи онҳо беш аз 50 санади ҳамкорӣ, аз ҷумла барои бунёди корхонаҳои нави саноатӣ ба мувофиқа расонида шуд.

Дар соли 2021 ба ҷумҳурӣ беш аз 718,3 млн доллари амрикоӣ сармои хориҷӣ ворид гардидааст, ки аз он дар доираи 342,2 млн долларро сармои мустақим, 0,1 млн доллари сармои ҷомадонӣ ва 376,0 млн долларро дигар намуди сармояҳо ташкил медиҳад [10].

Дар соли 2021 воридоти сармои хориҷӣ нисбат ба соли 2020 тамоюли афзоиш дошта, дар маҷмуъ зиёдшавӣ ба маблағи беш аз 289,9 млн доллар (ё 1,7 маротиба), аз ҷумла сармои мустақим 179,7 млн доллар (ё 2,1 маротиба) ва дигар намуди сармояҳо бошад, 110,5 млн доллар (ё 1,4 маротиба) баробар мебошад.

Сармои мустақим дар ин давра ба ҷумҳурӣ асосан аз Ҷумҳурии Халқии Хитой дар ҳаҷми наздики 210,0 млн доллар, Туркия 25,0 млн доллар, Швейтсария 21,0 млн доллар, Фаронса 19,0 млн доллар, Кипр 10,0 млн доллар, Британияи Кабир 6,0 млн доллар ва дигар давлатҳо ворид гардидааст.

Сармояҳои мустақим маҷмуан ба соҳаҳои истихроҷи маъдан (56,9 Ҷоиз), саноати коркард (9,9 Ҷоиз), сохтмон (2,1 Ҷоиз) ва ба дигар соҳаҳо (31,1 Ҷоиз) равона карда шудаанд.

Қобили зикр аст, ки бо мақсади рушди соҳаҳои истеҳсоли ва расидан ба ҳадафи ҷоруми милли - саноатикунони босуръати кишвар, дар соли 2021 ҷор созишномаи сармоягузорӣ ба маблағи беш аз 160 млн доллари амрикоӣ дар самти истеҳсоли

таҷҳизоти барқӣ, таъсиси гармхонаҳои инноватсионӣ барои истеҳсоли сабзавот, истеҳсоли ғӯшти чорво ва таъсиси корхонаи коркарди маъдан ба имзо расонида шуд.

Дар ин раванд, чиҳати татбиқи дигар лоиҳаи сармоягузорӣ (6 адад) барои бунёди корхонаҳои нави истеҳсоли дар самти нуриҳои минералӣ, насосҷӣ ва масолеҳи сохтмонӣ бо ширкатҳои ватанию хориҷӣ ҳамкориҳо ба роҳ монда шуданд.

Бо мавриди татбиқ қарор гирифтани лоиҳаҳои мазкур ташкил шудани беш аз 3500 ҷойи кории нав пешбинӣ гардида истодааст.

Бо таваҷҷуҳ ба эълон гардидани солҳои 2022–2026 «Солҳои рушди саноат», ки аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби масъулин чиҳати ҷалби сармояи мустақим бо доираҳои сармоягузорию ҷумҳуриҳои Туркия, Узбекистон, Корея дар самти энергетика, насосҷӣ ва хизматрасонӣ, ташкили парки инноватсионӣ технологӣ, бунёди корхонаҳои истеҳсоли корбарӣ рафта истодааст.

Тибқи маълумоти Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи «Равзанаи ягона» то 1 январи соли 2022 дар миқёси ҷумҳурӣ зиёда аз 335 ҳазор адад субъектҳои хоҷагидор фаъолият мекунанд, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба соли 2020-ум 3508 адад зиёд мебошад.

Аз шумораи умумии субъектҳои хоҷагидор, соҳибкорони инфиродӣ дар миқёси ҷумҳурӣ зиёда аз 307 ҳазор адад ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба солҳои қаблӣ тамоюли зиёдшавӣ дорад.

Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2021 аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ беш аз 8 млрд сомонӣ ба соҳибкорон дастрас шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021-ум 26 фоиз зиёд мебошад [8].

Сарфи назар аз ин дастовардҳо, бо мақсади баланд бардоштани маърифати иқтисодию ҳуқуқии соҳибкорон, Муассисаи давлатии «Ташаккул ва рушди соҳибкорию Тоҷикистон» ва шӯбаҳои он дар шаҳрҳои Бохтар, Кӯлоб, Хучанд ва Хоруғ, инчунин, Маркази навтаъсиси омӯзишӣ дар назди КВД «Тоҷинвест» фаъолият намуда истода, дар соли 2021 зиёда аз 150 чорабиниҳои омӯзишӣ барои соҳибкорон доир гардид [7].

Ҳамзамон, чиҳати дастрасӣ ба маълумотҳо оид ба фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ, заминаи мобилии «Соҳибкор» таҳия ва бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар шабакаи интернет роҳандозӣ гардид.

Бо мақсади истифодаи васеи хизматрасониҳои электронӣ дар раванди амалӣ намудани хизматрасониҳои давлатӣ корбариҳо чиҳати таъсиси Марказҳои хизматрасонӣ ба соҳибкорон ва сармоягузoron идома ёфта истодаанд.

Ҳадаф аз ташкили чунин марказҳо дар кишвар, ин таъмини хизматрасониҳои босифати давлатӣ ба соҳибкорону сармоягузoron, инчунин истифодаи технологияҳо ва усулҳои муосири инноватсионӣ дар ташкили хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ мебошад.

Бо назардошти қайдҳои боло, метавон ба чунин хулоса омад, ки соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки он ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи башарӣ дар самти татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, сиёсати фаъол баҳри беҳдошти сатҳи зисти аҳоли ва таъмини рушди босуботи соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти мамлакат тавассути ҳамгироии бештар ба фазои мусоиди иқтисоди ҷаҳонӣ чораҳои зарурӣ ва таъсирбахш андешад.

Натиҷаи ин тадбирҳо буд, ки тайи солҳои охир ислоҳоти иқтисодӣ амалӣ гардида, дастовардҳо аз қабилӣ беҳтаргардонии фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ ба бор омаданд.

Бо назардошти таҷрибаҳои андухта барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ амалӣ намудани иқдомҳои зерин муҳим арзёбӣ мегардад, аз ҷумла:

- бо мақсади иҷрои Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 январи соли 2022, №309 Дар бораи «Солҳои рушди саноат» эълон намудани солҳои 2022-2026, ҳавасманд гардонидани соҳибкорони истеҳсоли тавассути пешниҳод намудани

имтиёзҳои андозию гумрукӣ ҳангоми воридоти таҷҳизоти муосир ва молу ашёҳои зарурӣ чиҳати бунёди корхонаҳои истеҳсолӣ;

- дар шаҳру ноҳияҳои кишвар вобаста ба мавҷуд будани ашёи хоми ватанӣ таъсиси корхонаҳои саноатӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он;

- арзёбӣ намудани самаранокии лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ тавассути моделҳои муосир;

- пешниҳод намудани қарзҳои имтиёзноки дарозмуддати давлатӣ (бо Ҷоизҳои нисбатан паст) ба соҳибкорони хурду миёна аз ҷониби ташкилотҳои хурди молиявӣ қарзӣ, бонкҳои тижоратӣ ва Корхонаи воҳиди давлатии бонки саноативу содиротии Тоҷикистон «Саноатсодиротбонк» ва ғ.

Адабиёт

1. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, аз 30 апрели соли 2012., № 201.
2. Буриева М.Ч. Асосҳои назариявии ташаккули соҳибкории иҷтимоӣ/М.Ч.Буриева, М.А.Ҳакимов //Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе: ДДМИТ. – 2021. – №1 (25). – С.69 – 78.
3. Бюллетени омили бонкӣ. Банковский статистический бюллетень. Banking Statistics Bulletin, 2020. - 12 (305). - С.35-50.
4. Ҷадвалҳои таҳлилий [манбаи электронӣ] URL: <https://www.stat.tj/> санаи мурочиат: 7.06.2021с.).
5. Қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL: <http://moliya.tj/tj/strategiyai-idorakunii-qarzi-davlati/> minfin.tj (санаи мурочиат: 27.06.2021с.).
6. Қарори Ҳукумати мамлакат аз 2 сентябри 2021, №361, Нақша-чорабинӣ оид ба беҳтар намудани фазаи сармоягузорӣ дар соҳаи саноат барои солҳои 2021-2023.
7. Мониторинг ва натиҷаҳо [манбаи электронӣ] URL: <https://investmentcouncil.tj> (санаи мурочиат: 23.05.2021с.)
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21 декабри 2021, шаҳри Душанбе.
9. Сиёсати сармоягузорӣ. [манбаи электронӣ] URL: <https://medt.tj/tj/2013-09-01-18-19-28> (санаи мурочиат: 12.04.2021с.)
10. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи оморӣ.- Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.-702 с.

УДК 338.502.171 (575.3).

САТҲИ ЗИНДАГӢ: НАҚШИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ВА БОЛОРАВИИ ОН ДАР МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Нураллизода Амрулло Назрулло - н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 918757668, E-mail: amrullon@mail.ru.

Дар мақола оид ба сатҳи зиндагӣ, таҳия ва татбиқи стратегияи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмӯҳлат дар сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳо суҳан меравад. Масъалаҳои, ки бояд дар стратегия дарҷ ёбанд, аз ҷумла дастрасии физикӣ ва иқтисодии маҳсулоти гизоӣ, ҳифзи муҳити зист ва идоракунии самарабахш, риояи меъёрҳои агротехникӣ ва дар маҷмӯъ, истифодаи дурусти захираҳои замини ҷумҳурӣ ва афзалиятҳои кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ пешниҳод карда шудаанд. Расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳоли ба гизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ маркази масъалаҳои дар бар мегиранд.

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки дар шароити кунунӣ истифодаи самаранокии обу замин ва зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бе ворид намудани технологияи нав ва риояи қоидаҳои муосири агротехникии парвариши зироатҳо гайриммонк мебошад. Инчунин, роҳҳои ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар мамлакат пешниҳод гардидаанд.

Хулоса карда шудааст, ки барои ҳалли масоили бехатарии озуқаворӣ амалӣ намудани маҷмуи чораҳо лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарур аст, ки ҳамкориҳои давлатӣ-хусусӣ мустақам гардад, ҳамчунин, ислоҳоти институционалии бо рушди иқтисодии инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шавад ва пеш аз ҳама, дар натиҷаи истифодаи самарабахии заминҳои қорам ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: сатҳи зиндагӣ, бехатарии озуқаворӣ, дастрасии аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ, кишоварзӣ, сиёсати аграрӣ, таъминнокӣ, таъминнокии аҳолии мамлакат ба маҳсулоти ватанӣ, таъмини корхонаҳои саноатӣ ба ашӯи хом, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ, рушди босуботи иқтисодӣ.

УРОВЕНЬ ЖИЗНИ: РОЛЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ЕЕ ПОВЫШЕНИЕ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Нурализода Амрулло Назрулло - к.э.н., доцент кафедры финансов, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru.

В статье рассматривается уровень жизни, разработка и реализация стратегии продовольственной безопасности Республики Таджикистан на долгосрочную перспективу с точки зрения уровня жизни населения в регионах. Предлагаются вопросы, которые должны быть включены в стратегию, в том числе физическая и экономическая доступность качественного продовольствия, сохранение экологических норм и эффективного менеджмента, соблюдения агротехнических норм и в целом использование преимуществ страны в производстве органической сельскохозяйственной продукции. Достижение стратегических целей, доступность продовольствия населению, снижение уровня бедности и развитие агропромышленного сектора составляют основу исследования.

В статье обосновано, что в современных условиях эффективного использования земельных и водных ресурсов и увеличения объема производства сельскохозяйственной продукции невозможно без внедрения новых технологий и соблюдения агротехнических норм выращивания культур. Также предложены пути обеспечения продовольственной безопасности в стране.

Автором сделано заключение, что для решения проблем продовольственной безопасности необходимо принять ряд мер. Для достижения цели необходимо расширения государственно-частного партнерства, а также проведение институциональных реформ, связанных с потенциалом человеческих ресурсов страны, эффективным использованием пахотных земель и использованием современной технологии в агропромышленном комплексе.

Ключевые слова: уровень жизни, продовольственная безопасность, доступность продовольствия, агротехнические нормы, продовольственное обеспечение, норма потребления, сельского хозяйство, аграрная политика, развитие дежканских хозяйств, устойчивое экономическое развитие.

STANDARDS OF LIVING: THE ROLE OF FOOD SECURITY AND ITS IMPROVEMENT IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nuralizoda Amrullo Nazrullo - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: (+992) 918-75-76-68, E-mail: amrullon@mail.ru.

The article discusses the development and implementation of a long-term food security strategy for the Republic of Tajikistan in terms of the standard of living of the population in the regions. It proposes questions that should be included in the strategy, including the physical and economic accessibility of high-quality food, the preservation of environmental standards and effective management, compliance with agricultural standards, and in general the use of the country's advantages in the production of organic agricultural products. Achievement of strategic goals, availability of food to the population, poverty reduction and development of the agro-industrial sector form the basis of the study. The article justifies that in modern conditions of effective use of land and water resources and increase in agricultural production, it is impossible without the introduction of new technologies and compliance with agricultural standards for growing crops. Ways to ensure food security in the country are also proposed.

It was concluded that a number of measures were needed to address food security. To achieve the goal, it is necessary to expand public-private partnerships, as well as institutional reforms related to the

potential of the country's human resources, the effective use of arable land and the use of modern technology in the agro-industrial complex.

Key words: *standard of living, food security, availability of food, agrotechnical standards, food supply, consumption rate, agriculture, supply of industrial enterprises with raw materials, development of dekhkan farms, export of domestic products to the country, sustainable economic development.*

Асри XXI давраи ташаккули фарҳангу технологияи навин буда, бо дарназардошти афзуншавии аҳолии сайёраи замин ниёзмандии инсоният ба неъматҳои моддӣ бештар мегардад. Дар давраи муосир пешрафти ҷомеаи ҷаҳонӣ аз стратегияи давлатӣ дар баҳши иқтисодӣ бештар вобастагӣ дорад. Баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми корӣ дар раванди иқтисодӣ ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи иқтисодиёт дере нагузашта самар овард, ки дар ин чода заҳмату талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беандоза бузург мебошад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ дар даҳсолаҳои охир чун баҳши муҳимми иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва ҷорачӯиҳои зарур дар пешбурди зиндагии мардум қарор гирифта, он дар баробари истиқлолияти энергетикӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ва раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ба самтҳои асосии стратегияи давлатӣ дар чодаи рушди кишвар ворид карда шудааст.

Чуноне ки И.С. Фасеҳзода қайд намудааст: “Робитаҳои байниминтақавии озуқаворӣ сатҳи рушди муосирро нишон дода, тақсимои воқеии меҳнатро дар комплекси агросаноатӣ муайян намуда, алоқамандии комплексҳои минтақавии озуқаворӣ, ки ҳамчун муносибатҳои иқтисодии истеҳсолот зухур ёфтааст, инчунин амалигардонӣ ва мубодилаи намудҳои иҷтимоӣ озуқаро миёни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони он баррасӣ менамояд” [10, с.149-150].

Бо назардошти мушкилоти ҷойдошта дар самти бехатарии озуқаворӣ мамлакат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш ба Ҳукумати кишвар дастур доданд, ки доир ба дастгирии соҳаи кишоварзӣ, бахшҳои коркарди маҳсулоти он ва ҳавасманд намудани кишоварзон баҳри истифодаи самараноки захираҳои обу замин тадбирҳои иловагӣ андешанд, инчунин тавассути ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ҷиҳати азхудкунӣ ва обёрӣи заминҳои нав ҷорачӯӣ карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, таъмини яке аз ҳадафи стратегияи Ҳукумат, яъне амнияти озуқаворӣ мамлакат, асосан аз сатҳи рушди он вобаста мебошад.

Дар аксарияти кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ низ мушкилоти таъмини озуқаворӣ дида мешавад. Дар баробари ин, мо бояд дурнаморо ба инобат гирифта, маҳсулоти озуқавориро аз хориҷи кишвар ворид накарда, балки истеҳсолоти ватаниро ба монанди давлатҳои тараққикарда, хусусан ИМА ва Франция – бештар аз 100%, Олмон – 93%, Италия – 78%, Япония 50%, Русия -49,3% ба роҳ монем [9, с. 214].

Бехатарии озуқаворӣ ин чунин ҳолате мебошад, ки дар он давлат қобилияти қонеъ намудани талабот ба озуқаро дар сатҳи муътадили ҳаётгузаронии аҳоли кафолат медиҳад. Мафҳуми «Сатҳи муътадили ҳаётгузаронии аҳоли» дар доираи илм аз нуктаи назари рушди инсонӣ шарҳ дода мешавад, ки барои саломатии инсон ва дарозумрии он аҳамият дорад. Яъне, дар ин ҳолат бехатарии озуқаворӣ дар захира намудани озуқа ё таъмини истеҳсоли ватании он баҳри ҳимояи манфиатҳои истеҳсолкунанда инъикоси ҳақиқии худро наёфта, балки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ дар дигаргун сохтани таркиби истеъмолоти аҳоли бо бештар гардонидани сифати озуқа баҳри нигоҳ доштани саломатии инсон бештар бояд шарҳ дода шавад. Аз ҳамин ҷиҳат ҳам, таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳамчун асоси рушди инсонӣ ва неруи он баромад мекунад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, чамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, фурӯш, инчунин ҳалли мушкилоти дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ хусусияти системавӣ дорад. Мавҷудияти маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳоли ба воситаи тарози (баланси) озуқаворӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар тарози озуқаворӣ ҳар кадом маҳсулоти асосии озуқа аз ҷиҳати мавҷудияти умумии ҳуди маҳсулот ва истеъмоли он дар давраи муайян нишон дода мешавад, ки маъмулан як

солро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи мавҷудияти озуқаворӣ дар миқёси миллий ба ҳисоби миёна оварда шудааст ва дар он манбаи дастрас будан ба хонавода (имконияти истехсол, дарёфт кардан ё гирифтани озуқа бо ҳар усул) ба назар гирифта намешавад [1, с. 21].

Дар шароити ҷаҳонишавии хоҷагии ҷаҳонӣ истиклолияти иқтисодии ҳар як мамлакат хосияти нисбиро доро мебошад, аммо дар муқаррароти зерин истиклолияти иқтисодӣ ҳамчун имконияти назорати самарабахши захираҳои худӣ ва соҳиб шудани чунин дараҷаи рақобатпазирии иқтисодие мебошад, ки ҳалли ҳамаи мушкилиҳои ғайолияти ҷамъият ва давлатро таъмин менамояд.

Бехатарии озуқаворӣ ҳамон вақт таъминшуда ҳисобида мешавад, ки агар озуқаворӣ мувофиқ (аз ҷиҳати миқдор, сифат, беҳавфӣ ва аз нуктаи назари иҷтимоӣ фарҳангӣ маъқул) мавҷуд ва дастрас буда, ҳамаи мардум доимо барои таъмини ҳаёти солим чунин озуқавориро қаноатмандона истеъмол кунанд. Бехатарии озуқаворӣ қисми таркибии бехатарии иқтисодӣ буда, мақсади асосии он истифодаи самараноки захираҳо дар роҳи комёбшавӣ ба тавозуни бозорӣ, яъне ба таносубҳои байни талабот ва тақлифоти озуқаворӣ, таъмини ашёи хом барои соҳаҳои коркардабарорӣ ва истехсоли маҳсулоти нисбӣ мебошад ва ин на танҳо бо истехсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва имконияти харидории онҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ, инчунин бо қобилияти таъминнокии аҳолии кишвар ба маҳсулоти зарурии озуқаворӣ вобаста мебошад. Бо ин мақсад меъёрҳои тиббии истеъмоли ва санитарӣ барои назорати озуқаворӣ бояд дар сатҳи давлатӣ баррасӣ карда шаванд. Масъалаи мазкурро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар нанамуда, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли меъёрҳои тавсиявӣ муқаррар карда шудааст, ки мо онро дар ҷадвали 1 муфассал шарҳ додаем.

Ҷадвали 1. - Меъёрҳои тавсиявии физиологӣ истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи маҳсулот	Меъёрҳо		
	Дар як шабонарӯз, г	Дар як моҳ, кг	Дар як сол, кг
Нон ва маҳсулоти нонӣ, ярмаҳо, лӯбиёғиҳо	404,7	12,1	147,7
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
Тухм (дона)	0,5	15,0	180,0
Равған (растанӣ, чарбу)	46,2	1,38	16,6
Қанд	54,8	1,6	20,0
Сабзавот ва полезиҳо	455,0	13,7	166,1
Мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
Картошка	252,0	7,6	92,0
Чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451

Дар баробари ин, ҳангоми муайян намудани вазъи бехатарии озуқаворӣ масъалаҳои зерин низ бояд ба назар гирифта шаванд: ҳаҷми истехсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ, ашёи хоми ватанӣ, талаботи аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ муқарраршуда, сатҳи худтаъминкунӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои илман исботшуда бо дарназардошти шароити табиӣ ва иқтисодии макони зист [4, с.31].

Давлат вазифадор аст, ки барои аксарияти аҳоли дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии намудҳои асосии озуқавориро тибқи меъёрҳои ба таври илмӣ асосёфтаи истеъмоли инсон фароҳам орад. Аз ин рӯ, муносибати методологии таҳқиқи бозори озуқаворӣ аз мамлакатҳои Ғарб, ки низоми ташаққуфтаи муносибатҳои бозорӣ доранд, набояд нухабардорӣ карда шавад. Низоми муносибатҳои иқтисодӣ дар шароитҳои

хочагидории нимбозорӣ ва нимнатуралӣ муносибати замонавии навро талаб мекунад. Ин муносибат бояд бо менечменти самарабахш, захираҳои иттилоотӣ ва ҳуди низоми ташкили муносибатҳо дар маҷмуи озуқаворӣ асос ёфта бошад. Низоми идоравӣ бояд хусусиятҳои зеринро ба ҳисоб гирад:

- ҳувияти мавҷудаи аҳоли оид ба ташаккули захираҳо, ки ба натурализатсияи ғайолияти хоҷагӣ меорад;
- ғайолияти ғайрирасмии миёнаравӣ, ки иттилоотро таҳриф намекунад, вале ба баланд шудани нархҳои маҳсулоти озуқаворӣ таъсир мерасонад;
- тавассути фурушандаҳои фардӣ дар бозор фурухтани маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба ҳаҷми он баҳо додан номумкин аст;
- робитаи сусти дар байни бахшҳои истеҳсоли ва истеъмолии иқтисодӣ.

Роҳҳои ноил шудан ба таъминоти озуқавориро нишон дода, қайд менамоем, ки ҳар як давлат ва Тоҷикистон низ истисно нест, асоси «бехатарии озуқаворӣ»-ро тибқи хусусиятҳои он, ҳамчунин, тибқи нақши анъана, тарзи зиндагӣ ва психологияи аҳоли ташкил медиҳад.

Дар навбати худ, зарур аст, ки аз ҳисоби ба вучуд овардани муносибатҳо ва муттаҳид намудани онҳо, тадбир оид ба тақмили низоми идораи тамоми соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва қор қарда баровардани низоми чорабиниҳо доир ба баланд кардани устувории робитаи дуҷонибаи воҳидҳои низоми агробизнеси мамлакат ва минтақаҳо андешида шаванд. Бо озуқаворӣ таъмин будани аҳоли яке аз роҳҳои асосии муайян кардани вазъи бехатарии озуқаворӣ мебошад. Дар умум, вазъи бехатарии озуқаворӣ мамлакатро ду нишондиҳанда муайян мекунад:

- ҳаҷми умумии захираҳои ғалладонагӣ (миқдори зарурии захираи солона то ҳосили оянда);
- истеҳсоли молҳои дигари озуқаворӣ ба ҳисоби миёна ба сари аҳоли.

Новобаста ба афзоиши босуръати шумораи аҳоли, ки дар соли 2020 9,3 млн нафарро ташкил меод, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 9,8 млн нафар расидааст, ки нисбат ба соли 2020 суръати афзоиши аҳоли 0,5% зиёд мебошад [6, с.8].

Чунон ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба сари аҳоли дар даврони истиқлолият рӯ ба бехбудӣ овардааст, ки мо дар ҷадвали 2 бо пуррагӣ шарҳ додаем. Нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли низ бо роҳҳои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишондиҳандаҳои муҳим барои муайян намудани сатҳи бехатарии озуқаворӣ ба шумор меравад.

Ҷадвали 2. - Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳоли, кг

Номгӯи маҳсулот	Солҳо							1991 нисбат ба 2020 (%)
	1991	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ғалладона	54,3	164,8	163,4	161,2	141,5	152,2	165,0	3-баробар
Қартошка	32,3	105,0	103,9	88,6	106,8	107,9	108,7	3-баробар
Сабзавот	112,1	197,2	202,2	210,4	234,8	236,7	263,5	2-баробар
Полизӣ	31,2	70,1	68,7	71,4	71,1	76,1	80,5	+ 58,0 %
Меваҳо ва буттамеваҳо	31,6	35,4	42,1	45,8	49,6	51,4	49,7	+ 57,2 %
Ангур	21,6	24,1	24,8	25,8	26,8	26,8	25,4	+ 11,7 %
Гӯшт (дар вазни кушташуда)	13,4	13,2	13,5	14,1	14,5	14,8	16,0	+ 19,4 %
Шир	104,9	105,2	106,2	107,5	108,9	108,5	108,5	+ 0,3 %
Тухм, дона	81,1	42,3	39,0	38,6	49,9	78,7	104,5	+ 28,8 %

Сарчашма: Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - С.15.

Чуноне ки аз чадвали мазкур ба мо маълум гашт, истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолии кишвар дар бештари маврид нисбат ба нишондиҳандаҳои соли 1991 рушд ёфтааст.

Дар солҳои 80-уми асри XX, пас аз муваффақиятҳои «инқилоби сабз», ки ба афзоиши истехсоли маҳсулоти хӯрокворӣ мусоидат намуданд, эътироф карда шуд, ки норасоии маҳсулоти хӯрокворӣ ва ҳатто гуруснагӣ, аксаран на он қадар аз сабаби коҳиши якбораи истехсолоти маҳсулоти хӯрокворӣ ба вучуд омадааст, чӣ қадаре ки аз паст шудани даромади кишрҳои муайяни ҷамъият, яъне талаботи харидорӣ ба амал меояд. Аз ҳамин сабаб, ба мафҳуми «бехатарии озуқаворӣ» аломатҳои чун дастрасии воқеӣ ва иқтисодии аҳоли ба озуқаворӣ низ дохил шудаанд.

Бехатарии иқтисодӣ ба таъмини аҳолии мамлакат бо маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва озуқаворӣ оварда мерасонад, дар баробари ин, бештар бехатарии озуқаворӣ ва истиклолият айният дода шуда, дар ин маврид манбаъҳои озуқаворӣ ва қобилияти харидории аҳоли ба назар гирифта намешаванд.

Ташкил додани низоми идоракунии устувор аз гуногуншаклии таркибҳои бозорӣ ҷудо намудани унсурҳои инфрасохтори низомташқилкунанда ва дар соҳаҳо муттаҳид намудани онҳоро дар назар дорад. Ҳангоми вобаста бо мувозинаи тақозо ва арзаи маҳсулот ва вазъи иҷтимоии харидорон, низоми таҳлил ва пешгӯии рушди бозори озуқаворӣ, тағйир наёфтани роҳҳои ташаккулёбии нархҳо давлат ин вазъро танзим мекунад. Ба яке аз роҳҳои танзим дар ин ҳолат қорӣ кардани сиёсати нархӣ дохил мешавад. Пеш аз иҷро намудани ин мақсад, санҷиши саривақтии бозори озуқаворӣ минтақа, ба ҳисоб гирифтани иқтисодии он ва пешгӯии рушд бо роҳи дар марказҳои шаҳр ва ноҳияҳо ташкили марказҳои санҷиши сифатӣ ва консалтингӣ (мониторинги консалтингӣ) зарур мебошад.

Ҷадвали 3. - Содироту воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии савдо дар моҳҳои январ – декабри солҳои 2020-2021 (ҳазор тонна)

Номгӯи маҳсулот	Содирот		2021 нисбат ба 2020 (%)	Воридот		2021 нисбат ба 2020 (%)
	2020	2021		2020	2021	
Молҳои озуқаворӣ	14,4	14,8	102,8	412,5	380,4	92,2
Аз онҳо:						
Гандум	-	-	-	203,9	219,5	107,7
Орд	-	-	-	23,1	11,8	51,0
Қанду шакар ва маҳсулоти қандӣ	-	-	-	58,4	54,6	93,8
Макарон ва маҳсулоти он	-	-	-	4,4	3,7	84,1
Равғани растанӣ	-	-	-	23,3	20,6	88,4
Шир ва маҳсулоти ширӣ	-	-	-	1,9	2,1	110,6
Тухм	-	-	-	0,2	0,2	100,0
Чой	-	-	-	1,1	1,1	100,0
Картошка	-	-	-	8,0	10,0	125,0
Сабзавот	6,7	5,4	80,6	10,4	13,8	132,7
Меваҷот ва бехмеваҳо	5,0	5,9	118,0	15,1	17,1	113,2
Шарбати мева ва сабзавот	-	-	-	0,7	0,3	42,9
Сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор	-	-	-	0,3	0,4	133,0
Ҳиссаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумӣ, ба ҳисоби фоиз	2,8	3,0	107,1	30,8	29,6	96,1

Сарчашма: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. – №1. – 2021. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - С 20.

Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта таҷрибаи чандинсолаи дастгирии молиявии хоҷагиҳои фермерӣ нишон дод, ки афзоиши ёрии пулии давлат ба ин хоҷагӣ мисли истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ самарабахш нест. Маҳз барои ҳамин, гузариш ба модели нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар он нархҳои ҷаҳонӣ асосӣ мебошанд, зарурати бо мақсади дастгирии нархҳои дохилӣ аз буҷет ҷудо намудани маблағи зиёдро ба вучуд овард. Вале аз ин пас, ҳатто дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта, имконнопазир будани давом додани пулҷудокунии соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб гирифта шуда, дар аксари онҳо зарурати дида баромадани принципҳои бунёдии сиёсати аграрӣ пайдо шуд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи молҳои озуқаворӣ дар ҳаҷми умумии содирот дар солҳои 2020-2021-ум мутобиқан 2,8 ва 3,0 фоизро ташкил кардааст. Дар воридот таносуби онҳо хеле зиёд буда, мутобиқан, 30,8 ва 29,6 фоизро ташкил дод. Молҳои асосии воридшаванда аз инҳо иборатанд: гандум ва орд, ки таносуби бештарро ташкил медиҳанд, қанду шакар, рағғани растанӣ, маҳсулот аз орд, маҳсулоти ширӣ, тухм ва ғайраҳо. Воридоти молҳои озуқаворӣ 7,8% кам шудааст, аз он ҷумла воридоти орд 49,0%, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 6,2%, макарон 15,9%, шарбати меваю сабзавот 57,1% ва рағғани растанӣ 11,6% кам шудааст [1, с.20].

Гарчанде ки таъмини маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ нисбати солҳои 1997-1998 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2021 хеле пеш рафтааст, вале ҳоло ҳам ҳиссаи баъзе маҳсулоти озуқаворӣи воридотӣ аз меъёр зиёд ба назар мерасад.

Истифодаи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба сари аҳоли барои яқиндорӣ сол имконият медиҳад, ки аз рӯи он тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин мавҷудияти озуқаворӣ барои истеъмоли аҳоли баҳо дода шавад.

Рушди соҳаи кишоварзӣ барои муваффақ шудан дар роҳи раҳо намудани аҳолии минтақаҳои кӯҳистон аз камбизоатӣ ва таъмини онҳо бо маҳсулоти баландсифат, дар ин замина таъмини беҳатарии озуқаворӣи кишвар дар сатҳи ҷаҳон муҳим доништа мешавад.

Дар баробари ин, чи тавре ки А.А. Солеҳзода қайд намудаанд, махсусан, тавсеа додани дастрасӣ ва саҳм дар таъмини фаровони маҳсулоти озуқа, беҳтар намудани сифат ва таъмини беҳатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди саноатикунонӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ, дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатар асоси ислоҳоти соҳаро ташкил медиҳанд [8, с.5-9].

Ҷуноне ки муҳаққиқон И.С. Фасеҳзода ва А. Назарзода қайд намудаанд, аз рушди соҳаи кишоварзӣ сатҳи зиндагии мардум беҳбудӣ пайдо менамояд: ҳаҷм ва сифати хуби озуқаворӣ, даромад ба сари аҳоли, таъминот ва хизматрасонии хуб, беҳбудии вазъи иҷтимоӣ. Дар ҳамаи давру замон соҳаи кишоварзӣ дар рушди босуботи кишвар нақши муҳим дошта, барои роҳандозӣ гардидани нақшаҳои давлатӣ дар соҳаи иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст [11, с.58-64].

Аз ин ҷо таъминоти беҳатарии иқтисодӣ ҳалли як қатор масъалаҳоро дар назар дорад:

- ташкил намудани шароитҳои иқтисодии босубот барои рушди бозори озуқаворӣи мамлакат;
- гузаронидани сиёсати самарабахши агроозуқаворӣ;
- таъмини имкониятҳои баробар барои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ;
- гузаронидани сиёсати дурусти миллӣ дар соҳаи бо қор таъминкунии аҳоли;
- амалӣ гардонидани сиёсати иҷтимоии давлат, ки ба решакан кардани камбизоатӣ ва нобаробарӣ дар бобати дастрасӣ ба озуқаворӣи хушсифат, ҳамчунин истифодаи он равона шудааст;
- ба даст овардани истеҳсолоти устувор, муътадил ва гуногунии озуқаворӣ, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва самарабахшии меҳнат;
- амалӣ намудани стратегияҳои рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ бо мақсади зиёд намудани имкониятҳои маҳаллии истеҳсоли озуқаворӣ;
- мусоидат намудан ба дохил кардани технологияҳои пешқадам дар соҳаи истеҳсолот, коркардкунӣ, нигоҳдорӣ ва фурӯши ашёи хом ва озуқаворӣ;

- истифода бурдани афзалиятҳои тақсимои байналхалқии меҳнат;
- гузаронидани фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, таъмини мувозина байни фаъолияти содиротию воридотӣ;
- сармоягузори соҳаи аграрӣ.

Умуман, бехатарии озуқаворӣ яке аз воҳидҳои муҳимми бехатарии иқтисодии мамлакат ба ҳисоб рафта, бо маҷмуи шароитҳои иқтисодӣ ва иҷтимоие таъмин мешавад, ки бо рушди хоҷагии аҳоли ва тамоми маҷмуи озуқаворӣ, ҳамчунин, бо вазъи умумии иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ алоқаманд мебошад.

Ҳамин тавр, метавон қайд кард, ки барои ҳалли масоили бехатарии озуқаворӣ амалӣ намудани маҷмуи чораҳо лозим мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарур аст, ки ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ мустақкам гардад, ҳамчунин, ислоҳоти ниҳодии бо рушди иқтисоди инсонии мамлакат алоқаманд гузаронида шавад ва ин пеш аз ҳама, ба натиҷаи истифодаи самарабахши заминҳои қорам ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи комплекси агросаноатӣ вобаста мебошад.

Адабиёт

1. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2021. - №1. – 170 с.
2. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ – декабр. – Душанбе, 2020. – С. 24-25.
3. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти ҶТ. – Душанбе, 2021. – 340с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» санаи истифодашуда: 28.12.2012 // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, №643, 18 05 2009. – Душанбе, 2016. - С. 6-9.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 21.12.2021.
6. Солеҳзода, А.А. Фактори, влиаюшие на уровень продовольственной безопасности / А.А. Солеҳзода, И.С. Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия. – Москва, 2016. - 8 (9). - С.15-23.
7. Солеҳзода, А.А. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар Тоҷикистон / А.А. Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва умумӣ. - Душанбе, 2018. - №3. - С. 3-8.
8. Нуралӣзода, А.Н. Ҳамбастагии сатҳ ва сифати зиндагӣ: Ҷабҳаҳои стратегии баланд бардоштани он / А.Н. Нуралӣзода, А.С. Қаландаров // Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2019. - №3 (19). - С. 94-101.
9. Фасеҳзода, И.С. Моҳияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҳаввулоти он дар рушди босуботи иқтисодӣ / И.С.Фасеҳзода, Х.А.Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. - №7. - С. 214-218.
10. Фасеҳзода, И.С. Пути совершенствования производства сельскохозяйственной продукции в развитии производства продовольственной продукции / И.С.Фасеҳзода, Х.А. Сайдалиев // [Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук](#). – Душанбе, 2018. - №10. - С. 149-156.
11. Фасеҳзода, И.С. Рушди истехсолоти маҳсулоти озуқаворӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти минтақа / И.С.Фасеҳзода, А.Назарзода // Идоракунии давлатӣ, 2021. - №3 (52). - С.58-64
12. Фасеҳзода, И.С. Ҳолат ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С.Фасеҳзода // Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2019. - №2 (18). — С. 52-59.
13. Шамсов, Дж.И. Формирование регионального рынка молока в Республике Таджикистан / Дж.И.Шамсов, И.Шерхон // Наука и образование сегодня. - Москва, 2020. - №11 (58). - С.17-22. ISSN 2414-5718.

УДК: 346.62

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ДАР ҶАҲОН ВА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Фасеҳзода Ислои Саймирзо - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодиҳои Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, Тел.: (+992) 918 719 719; (+992) 934 719 719, E-mail: fasikhov83@mail.ru

Дар мақола чанбаҳои назариявии ташаккули иқтисодиёти рақамӣ дар ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дурнамои дарозмуҳлат баррасӣ гардидааст. Роҳу воситаҳои татбиқи технологияи навини замони муосир дар истеҳсолот ва самаранокии истеҳсолот таҳлил ва нишон дода шудааст. Дар мақола оид ба самти назариявии мавзӯи фикри ақидаҳои олимони соҳа ва андешаҳои худӣ муаллиф дар бораи беҳтаршавии соҳа ба таври мукамал нишон дода шудааст. Ҳамзамон, таҷрибаи кишварҳои, ки бо нуррагӣ ва ё қисман ба иқтисодиёти рақамӣ гузаштаанд ва ба кадом муваффақиятҳо ноил гаштаанд, мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Илова бар ин, дар мақола таснифот, ҳадафҳои иқтисодиёти рақамӣ ва вазъи истифодабарии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудааст. Қобили қайд аст, ки муаллиф дар натиҷаи таҳлилҳо аз таҷрибаи давлатҳои пешрафта истифода намуда, онҳоро нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намуда, мавриди таҳлил қарор додааст. Инчунин, дар мақола рейтингҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёдабандии ҷаҳонӣ аз рӯйи хизматрасониҳои интернетӣ ва электронӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар мақола хулоса карда шудааст, ки танҳо татбиқи иқтисодиёти рақамӣ бевосита барои ҷомеаи маъшиятӣ буда, барои расидан ба яке аз ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - Саноатикунонии босуръати кишвар дар самти таъмини рушди босуботи иқтисоди миллӣ мусоидат хоҳад намуд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасонӣ, рушди соҳаи саноат, технологияҳои рақамӣ, хизматрасониҳои электронӣ, ҳукумати электронӣ, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В МИРЕ И РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Фасеҳзода Ислои Саймирзо - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета 734067. Республика Таджикистан г. Душанбе пр. Нахимова 64/14, Тел.: (+992) 918.719.719, (+992) 934.719.719, E-mail: fasikhov83@mail.ru

В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования цифровой экономики в мире и в Республике Таджикистан на долгосрочную перспективу. Проанализированы и показаны пути и средства применения современных технологий в производстве и эффективности производства. Статья о теоретическом направлении темы полностью отражает взгляды ученых в данной области и собственные взгляды автора на совершенствование области. При этом представлен опыт стран, которые полностью или частично перешли на цифровую экономику и какие успехи были достигнуты. Кроме того, в статье разъясняются классификация, задачи цифровой экономики и состояние их использования в Республике Таджикистан. Следует отметить, что в результате анализа автор использовал опыт развитых стран и сравнил их с Республикой Таджикистан. В статье также рассматривается рейтинг Республики Таджикистан в мировом рейтинге Интернет и электронных услуг.

В статье делается вывод о том, что только внедрение цифровой экономики несет прямую пользу обществу и будет способствовать достижению одной из целей Правительства Республики Таджикистан - быстрой индустриализации страны для обеспечения устойчивого развития национальной экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, услуги, развитие отрасли, цифровые технологии, электронные услуги, электронное правительство, глобальная экономика, информационно-коммуникационные технологии.

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE WORLD AND THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Fasehzoda Isлом Saymirzo - candidate of economic science, associate professor, Head of the Department economic analysis of Tajik State Finance and Economics University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Str. 64/14, Phone: (+992) 918 719 719, (+992) 934 719 719, E-mail: fasihov83@mail.ru

The article discusses the theoretical aspects of the formation of the digital economy in the world and in the Republic of Tajikistan for the long term. The ways and means of applying modern technologies in production and production efficiency are analyzed and shown. The article on the theoretical direction of the topic fully reflects the views of scientists in this field and the author's own views on improving the field.

At the same time, the experience of countries that have fully or partially switched to the digital economy is presented and what successes have been achieved. In addition, the article explains the classification, tasks of the digital economy and the state of their use in the Republic of Tajikistan. It should be noted that as a result of the analysis, the author used the experience of developed countries and compared them with the Republic of Tajikistan. The article also considers the rating of the Republic of Tajikistan in the world ranking of the Internet and electronic services.

The article concludes that only the introduction of the digital economy has a direct benefit to society and will contribute to the achievement of one of the goals of the Government of the Republic of Tajikistan - the rapid industrialization of the country to ensure the sustainable development of the national economy.

Key words: digital economy, services, industry development, digital technologies, e-services, e-government, global economy, information and communication technologies.

Бояд қайд намуд, ки иқтисодиёти рақамӣ фаъолиятест, ки дар асоси ҷорисозӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ-иттилоотӣ дар ҷараёнҳои истеҳсоли, идоракунии ва дигар самтҳо таъмин шуда, ҷиҳати таъмини манфиатҳои миллӣ, баландбардории сатҳи зиндагии мардум, инчунин фароҳам овардани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ дар бозорҳои беруна амал мекунад.

Ҷаҳони муосир ҳамеша рӯ ба инкишоф дошта, бо гузашти вақт дар тамоми ҷанбаҳои ҳаётан муҳимми ҷомеа тағйироти кулӣ ба амал меоянд, ки зуҳури падидаҳои иқтисоди рақамӣ дар муносибатҳои иқтисодии давлатҳои пешрафтаи олам далели ин гуфтаи мост. Технологияи навини замони муосир ба инсоният имкони самаранокии истеҳсолот ва равандҳои тичоратиро фароҳам оварда, ҷараёни амалиёти босуботи иқтисодиро осон мегардонад. Баъди ворид гардидани технологияҳои рақамӣ ба рӯзгори одамон, бахусус дар соҳаи иқтисодиёт, тарзи коргузори корхонаҳои саноативу истеҳсоли ва иқтисодӣ дигаргун гардида, дастовардҳои истеҳсоли назаррас шуда истодаанд.

Дар замони муосири рушди технологияҳои иттилоотӣ -коммуникатсионӣ самаранокии идоракунии давлатӣ дар дилхоҳ мамлакат ба низоми пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ алоқаманд мебошад. Аз ин лиҳоз, муосиргардонии ин низом баланд бардоштани сифати он, осонгардонии истифодаи он, махсусан барои истифодабарандагони таҷрибаи зарурӣ надошта, вазиҳои стратегӣ ба шумор меравад.

Воқеияти рушди иқтисоди ҷаҳони муосир нишон медиҳад, ки имрӯз мо дар ҳолати гузариш ба истифодаи технологияи таъминкунандаи коркарди фаврии иттилоот, иҷрои таъҷилии қарорҳои идоракунии, ноил шудан ба дастрасии васеъ ва иштироки аҳоли дар ҷараёни идоракунии давлатӣ қарор дорем. Яке аз омилҳои муайянкунандаи ин самт ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ ба шумор меравад.

Дар баъзе давлатҳои пешрафтаи дунё барои шаҳрвандони худ хизматрасониҳои электрониро аз қабилҳои Хуччатгузори электронӣ (Digi Doc), Суди электронӣ (e-Court), Манзили электронӣ (e-Residency), Корти электронии муаррификундаи шахсият (E - ID Card), Хизматрасонии муқарраркунандаи минтақаи шахс (Location-Based (Services), Имзои рақамӣ (e-signature), Қонунгузори электронӣ (e-Law), Мактаби электронӣ (e-School), Бақайдгирии электронии замин (E - Land Register), Таваққуфгоҳи мобилӣ (m-Parking), Бақайдгирии электронии тичорат (e-Business Register), Сиёсати электронӣ (e-Policy), Андозии электронӣ (e-Tax), Овоздиҳии электронӣ (e-Voting), Шиносномаи мобилӣ (Mobile - ID), Идораи электронӣ (e-Cabinet), Дорухати электронӣ (e-Prescription), Сабти электронии вазъи тандурустӣ (e - Health Record), Зерсохтори бетугмаи тасдиқи

имзоҳо (Keyless Signature Infrastructure) ва Пардохти мобилӣ (Mobile Payment) ба роҳ мондаанд. Бо дарназардошти тамоюли муосири бавукуъомада, давлат кӯшиш менамояд, ки тақозои аҳолиро ба хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ ба воситаи баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ, таъсиси шароити хуби ҳамкорӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ, сари вақт ва бо сифати баланд қонё намояд. Яке аз вазифаҳои мақомоти идоракунии давлатӣ дар ин самт ба роҳ мондани ҳамкориҳои электронии давлат бо аҳоли дар асоси дастрасӣ ба иттилооти кушод ва алоқаи тақрорӣ ба шумор меравад [5].

Чуноне ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21.12.2021 қайд намуданд, чиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ ва ташаккул додани заминаи технологияи он ба ислоҳоти соҳаи алоқа тақвият бахшида, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо таъмин карда шавад [7, с.16].

Ҳукумати электронӣ яке аз муҳимтарин институтҳои иттилоотии ҷамъиятиест, ки дар он аксари кормандон бо истеҳсолот, ниғаҳдорӣ ва коркарди иттилоот машғул мебошанд. Айни замон ҳамаи давлатҳои рӯ ба инкишоф дар ҳолати гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ ва дар давраҳои гуногуни ин ҷараён қарор доранд. Дар ин самт давлатҳои ИМА, Сингапур, Япония, Британияи Кабир, инчунин, дигар давлатҳое, ки дар ин ҷода ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд, нақши пешсафӣ доранд. Ҳамзамон бо ин, давлатҳои суҳт тараққиёбанда низ тадриҷан ба ин ҷараён ворид мегарданд, зеро ташкили ҷомеаи иттилоотӣ тақозои замон буда, бидуни он таъмини рушди рақобатпазирии давлат ғайриимкон аст. Бо дарназардошти муҳимияти ин тамоюл, соли 2006 бо қарори Ассамблеяи генералии СММ 17 май ҳамчун Рӯзи байналмилалӣ ҷомеаи иттилоотӣ эълон гардид.

Технологияи навини замони муосир ба инсоният имкони самаранокии истеҳсолот ва равандҳои тиҷоратиро фароҳам оварда, ҷараёни амалиёти босуботи иқтисодиро осон мегардонад. Баъди ворид гардидани технологияҳои рақамӣ ба рӯзгори аҳоли, баҳусус дар соҳаи иқтисодиёт, тарзи коргузориҳои корхонаҳои саноативу истеҳсолӣ ва иқтисодӣ дигаргун гардида, дастовардҳои истеҳсолӣ назаррас шуда истодаанд. Технологияҳои рақамӣ таърихи мавҷудияти худро дошта, бо мурури замон сатҳи сифати онҳо тақмил ва рушд намуда истодаанд.

Доналд Тапскотт, мутахассиси бахши тиҷорат ва машварат дар Канада, истилоҳи наверо барои бозгӯии тамоюлҳои иқтисоди ҷаҳонӣ дар шакли иқтисоди рақамӣ пешниҳод кард. Ин муҳаққиқи канадагӣ бо далелу рақамҳои дақиқ нишон медиҳад, ки тавассути технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) зиндагии одамон ба тағйироти кулӣ рӯ ба рӯ шуда, дар ин замина робитаҳои байни корбарон, пеш аз ҳама, ба имкониятҳои ҳамкориҳои шабакавии одамони аз ҳамдигар дар масофаи дур ҷойгирифта, соҳаҳои гуногуни фаъолият ва ғайра ба танзим дароварда шавад [14, с.72].

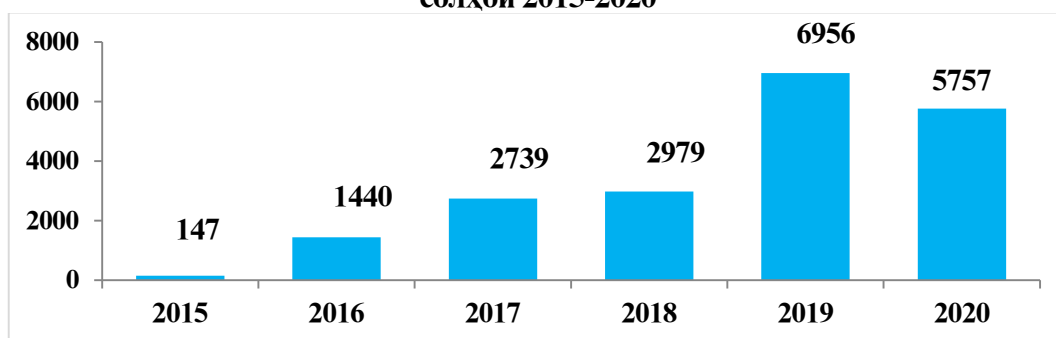
Ба андешаи олими соҳа Д.Тапскотт бояд рушди иқтисоди рақамӣ муҳарриқи асосии ҷаҳонишавӣ гардад. Ӯ дар ин ҷода тағйироти технологиеро номбар мекунад, ки рушди иқтисодиёти навро пайравӣ намуда, самаранокии иқтисодиро афзун месозад. Дар ин замина, Д.Тапскотт зарурати ҷорӣ намудани дастрасии беамониатро ба интернет таъкид намуда, ҳамҷоясозии маълумоти гуногун (аудио, видео, матн)-ро дар раванди пешрафтҳои технологияи ҷаҳони муосир аввалиндараҷа меҳисобад [13, с. 28].

Ба андешаи профессор Уолтер Бреннер, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ моделҳои тиҷоратро тағйир медиҳад, маҳсулот ва хизматрасониҳои навро осон намуда, фоидаи бештар ва фарҳанги нави идоракуниро оғоз менамояд.

Дар солҳои охир рушди технологияҳои навин боиси пайдоиши бозорҳои бузурги алоқаи мобилӣ, хизматҳои интернетӣ, амалиёти соҳаи саноатӣ ва ғайра гардиданд. Бояд қайд намуд, ки дар ин самт таъсири мусбат доштани иқтисоди рақамӣ дар баъзе ҷанбаҳои фаъолияти субъектҳои таъсисёфтаи соҳибкорӣ асосан аз иваз кардани механизмҳои андозбандӣ алоқамандии бевосита доранд.

Маврид ба зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Концепсияи сохтори ҳукумати электронӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 30.12.2019, №642 тасдиқ гардидааст [6, с.37].

Диаграммаи 1. - Шумораи озмунҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020

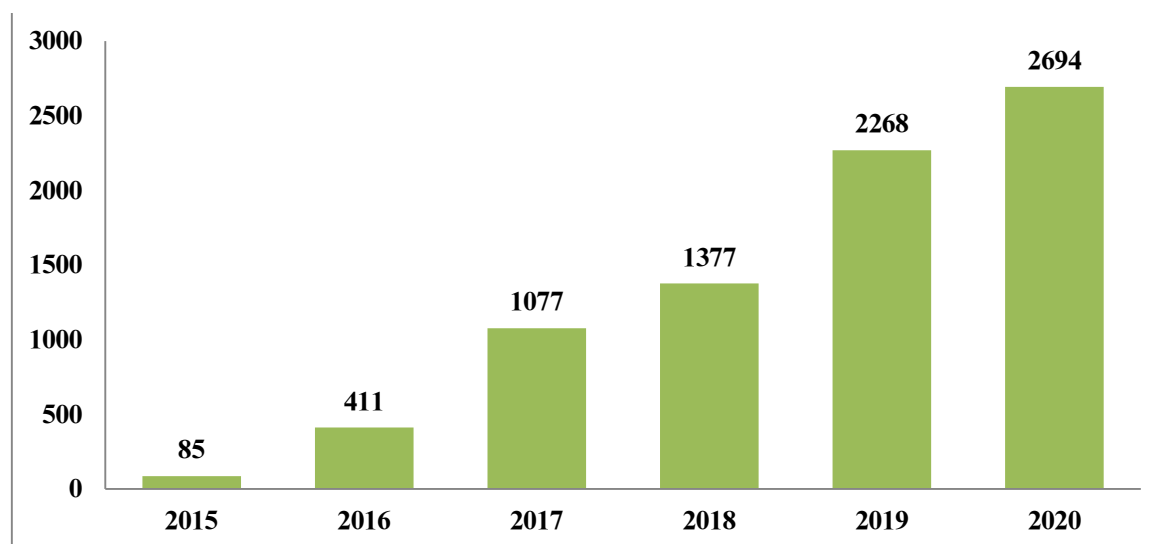
Манбаъ: Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025

Бо мақсади қорӣ намудани низоми электронии хариди давлатӣ шуруъ аз соли 2019 Портали ягонаи хариди электронӣ www.eprocurement.gov.tj дар кишвар қорӣ гардида, мавриди амал қарор дорад. Дар натиҷаи татбиқи низоми мазкур дар солҳои 2015-2020 озмунҳои электронӣ роҳандозӣ гардида, натиҷаи он дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

Чӣ тавре ки аз рақамҳои диаграммаи мазкур бармеояд, тамоюли озмунҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол зиёд гардида, соли 2020 нисбат ба соли 2015 5610 озмуни электронӣ дар кишвар ташкил гардидааст.

Дар доираи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва татбиқи ҳукумати электронӣ Портали хариди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, зиёд гардидани истифодабарандагони он шаҳодат аз ҳавасмандии иштирокчиён, рушди рақобати солим ва истифодаи сарфакоронаи маблағҳои давлатӣ мебошад, ки рушди тамоюли он дар солҳои 2015-2020 дар диаграммаи 2 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 2. - Тамоюли афзоиши шумораи иштирокчиёни Портали хариди электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025

Натиҷаи таҳлилҳои ҳаҷонӣ дар соли 2020, ки тариқи раддабандӣ баҳо додани мамлакатҳоро дар самтҳои гуногун муайян менамояд, нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 143 давлати ҳаҷон аз рӯи рейтинги (шоҳис) омодагии шабакаҳои электронӣ дар зинаи 117, аз рӯи рейтинги рушди Интернет дар байни 211 давлати ҳаҷон дар зинаи 155 ва дар рейтинги кишварҳо дар сатҳи рушди ҳукумати

электронӣ бошад, дар баробари 193 давлати ҷаҳонӣ мақоми 129-ум ҷойро касб намудааст [12, с.63-64].

Марҳилаи кунунии рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷаҳон, ҳамчун таъсири назарраси рақамикунонӣ ба он тавсиф карда мешавад. Таҳқиқоти ҷамаҷонибаи хусусиятҳои рақамикунонӣ ҳамчун тамоюли муосири рушди ҷаҳон ба худ ифшои моҳияти рақамикунонӣ, хусусиятҳои пешниҳоди иттилоот дар шакли рақамӣ, шартҳо ва оқибатҳои имконпазири мусбии рақамикунонӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, робитаи байни мафҳумҳои рақамисозӣ ва иқтисоди рақамӣ, мушкилот, таҳдидҳо, оқибатҳои эҳтимолии манфӣ ва хатарҳои рақамӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, усулҳои андозагирӣ, дараҷаи фарогирии рақамисозии мамлакат, инчунин, тавсифи ҳолати ҷорӣ рақамиро дар бар мегирад.

Дар бораи табили ниҳони иқтисодии ҷаҳонӣ ба иқтисоди рақамӣ таҳлилҳои зиёди иқтисодиро талаб менамояд. Ҷаҳони муосир аз тағйироти хурду бузург баҳрабардорӣ намуда, заминаҳои назариявии соҳа барои такмил ва ташаккули равандҳои муайян асос мегардад.

Иқтисоди рақамӣ ҳади ақал дар тӯли 10-15 соли охир аз иқтисоди анъанавӣ вобаста хоҳад буд. Дар марҳилаи кунунии рушди технологӣ ва вазъи кунунии бозорҳо, иқтисоди рақамӣ бояд на ҳамчун ҳадаф, балки ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ баррасӣ карда шавад. Иқтисоди рақамии муосир моделҳои нави тичоратро пешниҳод намуда, зарурати тағйир додани механизмҳои идоракуниро таъкид мекунад.

Азбаски технологияҳои рақамӣ тақрибан дар ҷама соҳаҳои фаъолияти инсон истифода мешаванд, муайянсозӣ ва арзёбии андозаи бозори иқтисоди рақамӣ душвор аст.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки 98%-и аҳолии ИА ба Интернет, 84% ба шабакаҳои 4G дастрасӣ доранд, дар ҳоле ки 44% аҳоли онҳое ҳастанд, ки малакаҳои одии дастрасии рақамӣ надоранд. Ҳиссаи мутахассисони соҳаи ТИК дар ИА дар соли 2013 то 3,6%, дар соли 2015 аз 3,2% ва дар соли 2019 5,8% афзоиш ёфтааст.

Соҳибкорон дар ИА ҳадамоти рақамиро фаъолон татбиқ мекунанд – 18%-и ширкатҳо ҳисобномаҳои онлайнро истифода менамоянд, 17%-и ширкатҳои миёна ва хурд ба тариқи онлайн савдо мекунанд [3, с.247].

Аз нишондодҳои рақамӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ афзоиши қувваи кориро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, дар Канада дар давраи солҳои 2012-2020 афзоиши солонаи кормандон нисбат ба 1,2%-и афзоиши умумӣ 2,4% -ро ташкил додааст [16].

Аз ташаббусҳо ва таҳлилҳо бармеояд, ки иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои чун ИМА, Бритониё ва Олмон ба зарурати истеъдодҳои нав барои қонеъ кардани талаботи афзоянда дар ин самт бозгӯӣ менамояд.

Яке аз кишварҳои пешрафтаи бахши рақамӣ дар Аврупо ва ҷаҳон Бритониё мебошад. Ҳукумати Бритониё як қатор технологияҳои навини самарабахшро пешбинӣ мекунад, ки онро барои рушди иқтисод муҳим меҳисобанд, алалхусус фароҳам овардани алоқаи блокчейн ва 5G-ро дар ин самт қайд мекунанд.

Шумораи ширкатҳои технологӣ низ дар байни 100 адад ширкати бузургтарин рӯ ба афзоиш дорад. Агар дар соли 2010 11 адад чунин ширкат мавҷуд бошад, дар соли 2021 аллакай он ба 27 адад расидааст. Афзоиши миёнаи солонаи шумораи кормандон дар ТИК-ҳои технологӣ 5%, дороиҳо – 11% -ро ташкил медиҳад [3, с.250].

Ҳамин тариқ, афзоиши самаранокӣ ва рақамисозӣ ҷойҳои нави кориро дар ширкатҳои таъсисёфта ба вуҷуд намеоранд, аммо чунин ҷойҳои корӣ дар ширкатҳои технологӣ пайдо мешаванд. Панҷ ширкати бузурги ИМА дар соли 2017 мансуб ба ширкатҳои технологӣ мебошанд (Apple, Alphabet, Microsoft, Facebook ва Amazon). Сармояи умумии онҳо аз 3 триллион доллар мегузарад ва зиёда аз 15%-и ММД-и ИМА-ро ташкил медиҳад.

Мукамалгардонии хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ дар доираи татбиқи ҳукумати электронӣ, пеш аз ҷама, барои дастрасии ҷамаҷонибаи аҳоли новобаста аз мавқеи ҷойгиршавӣ, рушди сомонаҳои расмии мақомоти давлатӣ дар шабакаи Интернет бо пешниҳоди иттилооти мубрам, имконияти дастрасӣ ба шаклҳои

хоси хуччатгузорӣ, таъмини дастрасии чамъият ба иттилооти дар сомона ҷойгиршуда оид ба фаъолияти мақомоти давлатӣ, рушди низоми дастгирии иттилоотию маълумотдиҳӣ оид ба масъалаҳои ҳамкориҳои аҳоли бо мақомоти давлатӣ тақозо менамояд.

Қобилияти истифодабарии низоми ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам меорад, ки доираи истифодабарандагони онро зиёд намуда, барои худтакомулдиҳии шаҳрвандон имкониятҳои нав муҳайё намояд. Илова бар ин, пастравии харочоти моддӣ ва вақтӣ мусоидат менамояд, ки волоияти хизматрасониҳои давлатиро тариқи электронӣ собит созанд.

Дар даҳсолаи охир, баъд аз ворид шудани технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ба иқтисодиёт, фаъолиятҳои иқтисодӣ ранги дигар гирифт, инчунин, боиси пайдошавии иқтисодиёти электронӣ гардид. Бинобар ин, ба мисли шахсони воқеӣ ташкилотҳо низ дар тамоми дунё бо ҳам тавассути шабакаи электронӣ дар алоқа ҳастанд, ки ин боиси ивазшавии принципҳо ва ҳислатҳои асосии муносибатҳои иқтисодӣ гардидааст.

Яке аз соҳаҳои муҳимми иқтисодиёт ин соҳаи хизматрасонӣ ба ҳисоб рафта, пешравии он асоси пешрафти иқтисодиёти давлат маҳсуб меёбад. Маҳз рушди соҳаи мазкур ба ташкили корхонаҳои хурду миёна, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли молу маҳсулоти нав ва дар маҷмӯъ, ба пешравии иқтисодиёти мамлакат саҳми беандоза мегузорад [15, с.52-59].

Бояд қайд кард, ки маълумот як унсурҳои муҳимми иқтисоди рақамӣ буда, маҳз чамъоварӣ, таҳлил ва коркарди онҳо заминаи муваффақияти иқтисоди рақамӣ мебошад. Мавқеи Русия дар бораи нақш ва мақоми маълумот, имкониятҳои чамъоварӣ ва коркарди он устувор бошад ҳам, такмили ин бахш вақти зиёдро талаб менамояд.

Барои ҳифзи манфиатҳои иқтисодии худ давлатҳои пешрафта аз тамоми имкониятҳои худ истифода менамоянд, ки ташаккули иқтисоди рақамӣ дар ин чода тағйироти куллиро ба амал хоҳад овард.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи рушди устувор қарор дошта, амалӣ гардидани нақшаҳои бузурги иқтисодӣ ба роҳандозии иқтисоди рақамӣ эҳтиёҷ дошта, мутахассисони соҳаро зарурати коркарди барномаҳои маҳсуси давлатӣ пеш меояд. Албатта, дар доираи як мақолаи илмӣ бозгӯии ин масъалаи муҳимми иқтисодӣ ғайриимкон буда, таҳлилу омӯзиши ҳамачониба дар асоси таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи олам заминаи мусоидро барои роҳандозии иқтисоди рақамӣ ва дар ин замина рушди босуботи иқтисодиро фароҳам хоҳад овард.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи аввали иқтисоди рақамӣ қарор дошта, оғози қадамҳои нахустини худро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт тавассути фаъолияти ТИК дар соҳаҳои мухталифи кишвар ба роҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гардидааст. Маврид ба зикр аст, ки дар дораи масъалаи мазкур Ҷумҳурии Тоҷикистон як хуччати муҳимми давлатӣ, яъне Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул намуд.

Бо мақсади амалисозии талаботи иқтисоди рақамӣ қабул ва такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, аз ҷумла инфрасохтори ТИК, хизматрасониҳои электронӣ дар соҳаҳо ба миён меояд. Зеро такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои рушди устувори фаъолияти мақомоти давлатӣ тавассути иттилоотоникунонии ҳукумати электронӣ заминаи воқеӣ мегузорад.

Тавре дар муқаррароти умумии Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули дурнамои умумии табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ дар асоси модели байналмилалӣ таъсиси иқтисоди рақамӣ пешбинӣ менамояд [3, с.232].

Барои дар сатҳи байналмилалӣ ҷавобгӯ намудани иқтисодиёти мамлакат ва мукамал гардонидани пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи электронӣ, пеш аз ҳама, зарурати такмилдиҳии раванди ташаккули хизматрасониҳои электронӣ зарур мебошад.

Имрӯзҳо дар ҷаҳон аз бозорҳои муқаррарӣ дида, бозорҳои электронӣ рушд ва даромаднок барои молу маҳсулот ва хизмат маҳсуб ёфта, дар онҳо ҳама намуди хизматрасониҳо тариқи электронӣ пешниҳоди мизочон гардонида мешаванд. Барои ташкил намудани чунин бозорҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, моро зарур

аст, ки суръати интернетӣ пешниҳодшуда дар кишварро ба таври кофӣ баланд намоем ва тамоми молу маҳсулот ва хизматҳоро ба талаботи ҳозираи истеъмолкунандагон (истифодабарандагон) ҷавобгӯ созем. Дар баробари ин, барои он ки шаҳрвандон ҳангоми хариди электронии хизматрасониҳо мушкилӣ нақашанд, зарур аст, ки раванди пешниҳоди он сода гардонидани шуда, барои истифодабаранда фаҳмо бошад. Дар ин ҳолат зарур аст, ки ба сифати сомонаҳои пешниҳодкунандагон хизматрасониҳо ва суръати кушодашавии он аҳамияти хосса дода шавад.

Пеш аз ҳама, чунин пешниҳодотро дар хизматрасониҳои алоҳида дар минтақаҳои озмоишӣ қорӣ намудан мумкин аст. Ин, дар навбати худ, метавонад ба қобили таваҷҷуҳ гардидани хизматрасониҳо ва мукамалгардонии низоми пешниҳоди он мусоидат намояд.

Амалигардонии масъалаҳои зикргардида, дар навбати худ, заминагузори асосии раванди пешниҳоди бизнес-хизматрасониҳоро тезонида, суръати онҳоро баланд менамояд, ҳамчунин, имконияти назорат аз болои пешниҳодкунандагон, ки барои расонидани чунин хизматрасониҳо махсус гардонидани шудаанд, пурзӯр мегардонад.

Ҳамаи ин, дар навбати худ, имконият медиҳад, ки раванди пешниҳоди хизматрасониҳоро тезонида, суръати онҳоро баланд бардошта, ҳамчунин, имконияти назорат аз болои пешниҳодкунандагон, ки барои расонидани чунин хизматрасониҳо махсус гардонидани шудаанд, пурзӯр карда шавад.

Ҳангоми ташкили самаранокии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ бояд шароитҳои зерин риоя карда шаванд:

- сифати хизматрасонӣ бояд ба талаботи аз тарафи шаҳрвандон зоҳиргардида ҷавобгӯ бошад;

- иттилооти пешкашшаванда барои шаҳрвандон бояд дақиқ ва фаҳмо бошад;

- технологияҳои истифодашаванда барои истифодабарӣ бояд сода бошад ва мушкилот эҷод накунад;

- ба шаҳрвандон имконият фароҳам оварда шавад, ки бо усули ташкили робитаи такрорӣ фикру ақидаҳои худро оид ба ҳавасмандиашон нисбати беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳо пешниҳод намуда тавонанд;

- фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд шаффоф бошад ва барои қабули қарорҳо дар самти хизматрасониҳои давлатӣ боварии шаҳрвандонро ба вучуд оварда тавонад.

Адабиёт

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [захираҳои электронӣ]: (санаи дастрасӣ: 15.11.2021).

2. Индекс развития информационно-коммуникационных технологий в странах мира [электронный ресурс]: <https://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index/ict-development-index-info#tajikistan>. (дата обращения: 19.09.2021). <http://prezident.tj/taxonomy/term/5/68>

3. Концепсия иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [захираҳои электронӣ]: <http://www.innovation.tj/documents/menu/tj/qaror19.pdf> (санаи муроҷиат: 09.08.2021).

4. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [захираҳои электронӣ]: <http://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/6675e4fc7e70b56b2ad8e190dfa75259.pdf>. (санаи муроҷиат: 15.08.2021).

5. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [захираҳои электронӣ]: <http://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/6675e4fc7e70b56b2ad8e190dfa75259.pdf>. (санаи муроҷиат: 15.08.2021).

6. Концепция развития механизмов предоставления государственных и муниципальных услуг в электронном виде [электронный ресурс]: URL: http://minsvyaz.ru/ru/news/index.php?id_4=44086 (дата обращения: 27.09.2021).

7. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 21.12.2021. - С.16.

8. Рейтинг стран мира по индексу сетевой готовности [электронный ресурс]: <https://gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index/networked-readiness-index-info#tajikistan> (дата обращения: 16.09.2021).

9. Рейтинг стран мира по уровню развития интернета [электронный ресурс]: <https://gtmarket.ru/ratings/internet-development/info#tajikistan>. (дата обращения: 29.09.2021).

10. Соломаха, А.Н. [Цифровая трансформация бизнес-процессов в период COVID-19](#) / А.Н. Соломаха, О.А. Коряхова // Сборник научных статей по материалам Международной

научно-практической конференции преподавателей, аспирантов, студентов и практиков, 2021. - С. 246-249

11. Сулаймонзода, Ш.Ф. Рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва ҳукумати электронӣ / Ш.Ф. Сулаймонзода // Идоракунии давлатӣ, 2021. - №3 (52). - С.63-73.

12. Сулаймонзода, Ш.Ф. Теоретические аспекты формирования и развития комплекса бизнес-услуг в Республике Таджикистан / Ш.Ф.Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник (научно-практический журнал), 2020. - №1 (21). - С. 161-167.

13. Тапскотт, Дон. Электронно-цифровое общество: Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта. Пер.с англ. Игоря Дубинского. Под ред. Сергея Писарева. – Киев: INT Пресс; - Москва: Релф бук, 1999. - 432 с.

14. Тӯлаев, М.С. Ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс... н.и.и.: 08.00.05 [Текст] / М.С.Тӯлиев. – Душанбе, 2021. – 168 с.

15. Фасеҳзода, И.С. Ҳолат ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С.Фасеҳзода // Паёми молия ва иқтисод (мачаллаи илмӣ-амалӣ). – 2019. - №2 (18). – С. 52-59.

16. https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.20/2018/mtg1/3_Canada_RUS.pdf

УДК: 338.242.4.025.8

КОРПОРАТИВНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СЕКТОР В УСЛОВИЯХ РЫНКА: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Джумаев Баховиддин Махмадназарович – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой мировой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, Борбад, 48/5, j_bahoviddin@mail.ru, Телефон: (+992) 934888670.

Джалилов Ромиш Рустамович - старший преподаватель кафедры мировой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, Борбад, 48/5, dean_010187@inbox.ru, Телефон: (+992) 989125346.

В статье определена сущность корпоративного государственного сектора в условиях рынка, определены теоретико-методологические основы исследования формирования и развития корпоративной модели государственного сектора в условиях рынка, предложено авторское определение понятия корпоративного государственного сектора экономики. Проведенный анализ показал, что предпосылки формирования корпоративного государственного сектора в Республике Таджикистан связаны с появлением холдинговых акционерных обществ как эффективная форма управления государственной собственностью в стране. Тенденции корпоратизации государственного сектора в Республике Таджикистан, в последнее время связаны с преобразованием многих государственных унитарных предприятий на акционерные общества с участием государства. По мнению авторов, совершенствование правовых основ регулирования производственных отношений в стране способствует развитию кооперации между государством и частным сектором. Для обеспечения перехода на эффективную модель корпоративного государственного сектора в Республике Таджикистан в статье подчеркивается важное - принятие мер по разработке стратегии перехода государственных унитарных предприятий на акционерные общества.

***Ключевые слова:** реструктуризация, привлечение инвестиций, государственный сектор, государственные предприятия, государственная поддержка, аутсорсинг.*

БАХШИ КОРПОРАТИВИИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР: БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯӢ ВА АМАЛӢ

Ҷумъаев Баҳовиддин Махмадназарович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Борбад 48/5. Телефон: (+992) 934888670. E-mail: j_bahoviddin@mail.ru

Ҷалилов Ромиш Рустамович - муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Борбад 48/5. Телефон: (+992) 989125346. E-mail: dean_010187@inbox.ru

Дар мақола моҳияти корпоративикунони баҳши давлатӣ дар шароити бозор баррасӣ карда шуда, баъзе ҷанбаҳои назариявӣ ва методологияи ташиаккулёбӣ ва рушди модели корпоративии баҳши давлатӣ дар шароити бозор муайян ва аз ҷониби муаллифони мафҳуми корпоративикунони баҳши давлатӣ дар иқтисодиёт пешниҳод карда шудааст. Таҳлил нишон додааст, ки заминаҳои ташиаккули баҳши давлатии корпоративӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пайдоиши ҷамъиятҳои саҳомӣ ҳамчун шакли самараноки идоракунии молияти давлатӣ дар кишвар алоқаманд аст. Тамоюлҳои корпоративикунони баҳши давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вақтҳои охир ба таъдир додани бисёр корхонаҳои воҳиди давлатӣ ба ҷамъиятҳои саҳомӣ бо широкӣ давлат алоқаманд мебошад. Хулосабарорӣ карда шудааст, ки тақмили заминаи ҳуқуқии танзими муносибатҳои истеҳсолӣ дар кишвар ба рушди ҳамкориҳои давлат ва баҳши хусусӣ алоқаманд аст. Барои таъмини гузарии ба модели самараноки корпоративии баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақола тадбирҳо оид ба таҳияи намунаи стратегияи гузарии корхонаҳои воҳиди давлатӣ ба ҷамъиятҳои саҳомӣ муҳим доништа мешавад.

Калидвожаҳо: таҷдиди сохтор, ҷалби сармоя, баҳши давлатӣ, корхонаҳои давлатӣ, дастгирии давлатӣ, аутсорсинг.

THE CORPORATE PUBLIC SECTOR IN MARKET CONDITIONS: SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES

Jumaev Bahoviddin Mahmadvanovich - Candidate of Economic Sciences? Head of the Department "World Economy", International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 48/5, E-mail: j_bahoviddin@mail.ru, Phone: (+992) 934888670

Jalilov Romish Rustamovich - Senior Lecturer of the Department of World Economy, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 48/5, E-mail: dean_010187@inbox.ru, Phone: (+992) 989125346

The article investigates the essence of the corporate public sector in market conditions, defines the theoretical and methodological foundations for studying the formation and development of the corporate model of the public sector in market conditions, and proposes the author's definition of the concept of the corporate public sector of the economy. The analysis showed that the prerequisites for the formation of a corporate public sector in the Republic of Tajikistan are associated with the emergence of holding joint-stock companies as an effective form of state property management in the country. Trends in the corporatization of the public sector in the Republic of Tajikistan have recently been associated with the transformation of many state unitary enterprises into joint-stock companies with state participation. According to the authors, the improvement of the legal framework for regulating industrial relations in the country contributes to the development of cooperation between the state and the private sector. To ensure the transition to an effective model of the corporate public sector in the Republic of Tajikistan, the article considers it important to take measures to develop a strategy for the transition of state unitary enterprises to joint-stock companies.

Key words: restructuring, attraction of investments, public sector, state enterprises, state support, outsourcing.

Республика Таджикистан как полноправный субъект мирового хозяйства участвует в международном разделении труда, и делает свой вклад в удовлетворение мирового спроса на определенные товары и услуги. Наряду с этим, исследуя происходящие тенденции в мировой экономике, страна осуществляет экономические реформы в направлении изменения форм собственности и повышения производительности труда в важнейших отраслях экономики с учетом технологических перемен, и актуализации вопросов социального благосостояния населения страны. Особенно этот вопрос стоит остро для промышленности страны, который имеет огромный нереализованный потенциал, однако из-за нехватки необходимых финансовых средств находятся в скромной позиции среди других отраслей народного хозяйства. В Республике Таджикистан в ходе осуществления глубоких экономических реформ и перехода на инновационно-индустриальный сценарий развития, особая роль отдается государственному сектору экономики, который может играть важную роль в решении острых социально-экономических проблем общества.

Государственный сектор экономики, выступая как инструмент государственного вмешательства в экономику, позволяет достичь сбалансированных результатов в трансформационных условиях развития экономики страны. В 21 веке, когда прямое

государственное вмешательство отдается на второй план, государственное предпринимательство или государственное частное партнерство выступает важным инструментом стабилизационной макроэкономической политики в экономике.

Для решения серьезных социально-экономических проблем развития общества в современных условиях, которое раньше требовали прямого государственного вмешательства во многих странах, включая Республику Таджикистан, создаются специализированные структуры на базе государственного сектора, такие как акционерное общество с участием государства, государственные корпорации, публичные компании или государственные предприятия, имело и имеет место во многих как развитых, так и развивающихся странах.

Происходящие последние события в мировой экономике, когда принципы свободной торговли, такие как предоставление режима наилучшего благоприятствования, транспарентности, организация недискриминационной торговли, изменения принципов санкционной политики, политизация экономики заставляют многих ученых и исследователей экономической науки еще раз пересматривать роль и значение государственного сектора в экономическом развитии или внедрения новых механизмов государственного вмешательства в экономике. Независимо от того, что здесь сильно отличается точка зрения западных, российских и отечественных ученых, однако все они поддерживают ту точку зрения, что в период любых форм экономического или финансового кризиса роль государства в экономике должна возрастать.

Хотя раньше считалось, что государство может только участвовать в гражданских правоотношениях посредством косвенного вмешательства в экономике через организацию производства товаров и услуг в госпредприятиях, таких как государственные унитарные предприятия или прямое вмешательство с использованием функции государственных учреждений, сегодня на пороге интернационализации, глобализации появились более рыночные формы государственного сектора, такие как хозяйственные общества или акционерные общества с участием государства. Наряду с этим, государство, активно участвуя в инвестиционных проектах, посредством развития государственного частного партнерства, соблюдения корпоративных принципов, управление которым может обеспечивать баланс интересов всех участников рынка в сфере обеспечения инновационного развития важнейших секторов экономики. В таких условиях часто формируются новые формы участия государства в экономике.

Следовательно, по мере развития информационных технологий, цифровизации экономики с учетом расширения степени интернационализации производства товаров и услуг, изменяется организационно-правовая форма введения государственного предпринимательства, устраняются старые модели государственного вмешательства в экономике и появляются новые. Узкая трактовка понятия государственного предпринимательства как государственное унитарное предприятие, казенное предприятия постепенно уступает место его широкой трактовке, когда к государственному предпринимательству относят деятельность отдельных акционерных обществ с участием государства, в котором государство, используя свой пакет акций, участвует в процессе управления субъектов хозяйствования.

Наряду с акционерными обществами с участием государства государственные инвестиционные фонды, органы, осуществляющие государственные закупки и другие государственные агентства, специализирующиеся в сфере управления и надзора экономики выступают в качестве активных участников рыночных отношений. В этих условиях основная задача государства заключается в наиболее рациональном использовании государственных, финансовых и иных ресурсов в плане максимизации общественных выгод при достижении социально-экономических целей государства.

Таким образом, перед экономикой Республики Таджикистан, которая находится в этапе трансформации от аграрной модели развития к индустриальной, предусматривающая ускоренное развитие промышленного сектора стоит острая задача по нахождению оптимальных сочетаний рыночных и государственных форм вмешательства в хозяйственную жизнь экономических субъектов.

С нашей точки зрения такой эффективной формой государственного вмешательства в экономику выступает формирование и развитие корпоративного государственного сектора, который предусматривает участие государства в аукционных капиталах предприятий промышленного сектора. Переход на корпоративную модель государственного сектора экономики является важным условием поддержки инновационного развития промышленных предприятий.

Наиболее эффективно развивающейся формой государственного сектора являются акционерные госкомпании. В мировой практике по итогам реструктуризации бюджетных и унитарных государственных предприятий появились акционерные общества с государственным участием.

Потенциальное преимущество акционерных обществ с участием государства – поддержка развития государственно - частного партнерства.

Особенность государства как акционера в акционерных обществах заключается в размере инвестируемого капитала, и влияния этих корпораций на экономику страны. Являясь акционером той или иной компании, государство стремится достичь увеличения поступлений в бюджет страны, оказать помощь в деятельности акционерным обществам в ходе выполнения стратегических функций, связанных с суверенитетом страны, решении социальных, экономических, экологических и других задач, которые возможно реализовать через участие в акционерных обществах, развитию производства, подъем финансовых и экономических показателей деятельности акционерных обществ.

Так или иначе, эффективность функционирования государственной компании не зависит от роли акционера, оно не производит напрямую, а координирует работу своих уполномоченных в акционерном обществе.

Корпоратизация – это единственная цель, которая является также одним из видов «разгосударствления», то есть этапом, подготовленным к приватизации. Также при «разгосударствлении» государственной собственности это означает подготовка к продаже определенной доли акции государственных предприятий, следует отметить, что организационно-правовая форма с такой позиции может быть миноритарной.

Таким образом, с нашей точки зрения корпоративный государственный сектор — это совокупность неоднородных предприятий в форме акционерных обществ, в которых государство выступает как акционером и управляется государственными уполномоченными органами или нанимаемыми лицами от имени государства. Данные предприятия участвуют в отношениях по поводу производства, распределения, обмена, потребления материальных и духовных благ в целях удовлетворения потребностей государства, и общества в целом или отдельных групп населения в частности.

Для исследования особенностей формирования и развития корпоративного государственного сектора экономики в Республике Таджикистан, прежде всего, считаем важным оценку качества нормативно-правовых актов, регулирующие данную отрасль.

В Республике Таджикистан за годы независимости были разработаны достаточные законодательные нормы, законы и другие правовые акты, которые регулируют деятельность различных организационно-правовых форм ведения предпринимательской деятельности, такие как открытие и закрытие акционерных обществ, обществами с ограниченной ответственностью, государственные унитарные предприятия, индивидуальные предпринимательства и др.

Важной законодательной основой функционирования корпоративного государственного сектора в Республике Таджикистан являются следующие нормативно-правовые акты:

- Конституция Республики Таджикистан;
- Закон Республики Таджикистан «О государственных предприятиях» от 12 февраля 2004 года;
- Закон Республики Таджикистан ««О приватизации государственной собственности в Республике Таджикистан» 23 июля 2016 года, № 1352»;
- Постановление Правительства РТ об утверждении Порядка преобразования государственного предприятия и его структурной единицы в открытое акционерное общество.

Кроме вышеприведённых нормативно-правовых актов отдельные аспекты корпоративного сектора экономики Таджикистан регулируются международными правовыми актами, признанными Республикой Таджикистан.

Закон Республики Таджикистан «О государственных предприятиях» от 12 февраля 2004 года, (с доп. и изм. в 2008) определяет правовое положение государственного сектора экономики. В приведенном законе даны следующие толкования государственных унитарных предприятий: «Государственное унитарное предприятие — это коммерческая организация, не наделенная правом собственности на имущество, закрепленное за ней собственником» [5].

В нормативно-правовых актах Республики Таджикистан государственные унитарные предприятия и казенные предприятия выделяются как основные формы государственных предприятий.

Законом Республики Таджикистан «О государственных предприятиях» относят к категории государственных предприятий следующие организационно-правовые формы юридических лиц:

1. Государственные унитарные предприятия, обладающие государственным имуществом на праве хозяйственного ведения;
2. Казенные предприятия с правом оперативного управления;
3. Государственное унитарное предприятие (далее - ГУП) - коммерческая организация.

В Республике Таджикистан для государственных предприятий с целью сохранения условий добросовестной конкуренции и организации недискриминационной торговли не предусмотрен какой-либо отдельный налоговый режим или специальное условие кредитования. Только для ведения своей хозяйственной деятельности такие предприятия могут рассчитывать на определенную финансовую помощь из государственного бюджета.

Акционирование государственных предприятий в Республике Таджикистан преследуют следующие цели:

- подготовка основы для приватизации государственной собственности;
- повышение эффективности производства;
- развитие конкуренции на рынке;
- расширение круга малых предприятий;
- создание благоприятных условий для привлечения отечественных и иностранных капиталовложений;
- увеличение объемов производства и др.

Преимущество преобразования государственных унитарных предприятий в акционерные общества заключается в том, что новая организационно-правовая форма повышает гибкость таких предприятий, и позволяет привлекать больше финансовых ресурсов посредством выпуска ценных бумаг и привлечения частных инвесторов. Но, как отмечается в отдельных исследованиях, практика функционирования этих обществ показывает, «что они не отвечают требованиям корпоративной идентичности и не используют преимущества акционерной формы хозяйствования, которая считается эффективным способом аккумуляции капитала в условиях рыночных отношений» [6].

Анализ показывает, что в Республике Таджикистан существует чрезмерно общий и структурно фрагментарный характер принятых законов по созданию корпоративного государственного сектора, низкий уровень законодательной регламентации деятельности акционерных обществ с участием государства.

Предпосылки формирования корпоративного государственного сектора в Республике Таджикистан связаны с появлением первых холдинговых акционерных обществ в стране как эффективная форма управления государственным имуществом. После изменения форм собственности акционерная форма получила широкое развитие в Таджикистане. Большинство институциональных инвесторов заинтересованы в развитии государственного частного партнерства именно с предприятиями, зарегистрированными в форме открытого или закрытого акционерного общества. Наряду с акционерными обществами с участием государства и холдинговыми

компаниями в настоящее время очень актуальным является создание новых моделей государственного корпоративного сектора в форме национальных инвестиционных корпораций, государственных корпораций, и государственных инвестиционных банков. В этом аспекте необходимо разработка правовых механизмов регулирования деятельности таких корпораций.

Опыт Таджикистана в сфере формирования и развития корпоративной модели государственного сектора позволяют выявить следующие тенденции. Ознакомление с уставом холдинговой компании «Барки Точик» показывает, что филиалами таких компаний являются действующие Гидроэлектростанции Республики Таджикистан, такие как Нурекская Гидроэлектростанция, Сангтудинская Гидроэлектростанция, Варзобская Гидроэлектростанция и организации, отвечающие за электроснабжение в стране. «Основной целью ОАХК «Барки Точик» согласно его уставу является обеспечение отраслей материального производства и коммунально-бытовых нужд населения электрической и тепловой энергией, повышение эффективности и технологического уровня производства» [12].

Тенденции корпоратизации государственного сектора в Республике Таджикистан в последнее время связаны с преобразованием многих государственных унитарных предприятий на акционерные общества с участием государства. К таким примерам относятся преобразование ГУП Талко на ОАО ТАЛКО, акционерного общества «Баракати Евон» и др. Продолжающаяся нерентабельная деятельность государственных унитарных предприятий стала поводом для преобразования таких предприятий в акционерное общество, которое отвечает потребностям рынка.

Корпоратизация государственного сектора в Республике Таджикистан как новая тенденция преобразования государственных предприятий в новой организационно правовой форме дает больше экономической свободы.

Таким образом, можно использовать различные формы корпоратизации государственного сектора, которые позволяют оптимизировать государственный сектор промышленности, облегчить процесс перехода прав собственности от государства к частным инвесторам. Оптимизация государственного сектора экономики посредством поиска наиболее эффективных методов ее управления является важным процессом ускоренной индустриализации страны «Независимо от снижения масштаба государственного сектора после ее трансформации в акционерное общество государственный сектор остается одним из важных сегментов современной экономики, который расширяет способность экономики страны к быстрой адаптации к любым изменениям на рынке, особенно в условиях цифровизации экономики» [2].

Таким образом, на основе проведенного анализа необходимо принимать меры по выбору наиболее эффективных форм участия государства в хозяйственной жизни экономических субъектов в сфере промышленности. С нашей точки зрения для ускорения процесса корпоратизации государственного сектора необходимо совершенствовать правовые основы данного вопроса в стране. Пересмотр позиции государства в экономике страны как субъект корпоративных правоотношений, позволяет повысить роль и значение корпоративного государственного сектора в решении социально-экономических проблем страны.

В условиях рынка для Таджикистана как страна с особым экономическим условием доминирующее положение государства в экономике должно сохраняться в корпоративной форме. Такие условия связаны с такими факторами, как ограниченные земельные ресурсы, горный рельеф, отсутствие перехода к морю, низкая техническая грамотность населения не позволяет частному сектору или государственному сектору в отдельности решать все имеющие инфраструктурные или социальные проблемы. Здесь также целесообразно выработка новых форм участия государства как государственными корпорациями. Здесь необходимо подготовить почву для дальнейшего усиления роли акционерных обществ с участием государства или почва для создания государственных корпораций. Стимулирование развития корпоративных моделей управления, позволяет обеспечить баланс интересов всех заинтересованных сторон, привлечь профессиональных менеджеров в процессе управления предприятиями, лучше реализовать поставленные цели по получению прибыли. По

сравнению с корпоративной формой другие формы не обладают столь эффективностью. Все это способствует стимулированию инновационного развития производства промышленных продуктов и инвестиционной активности в экономике на принципах честной конкуренции.

Для обеспечения перехода на эффективную модель корпоративного государственного сектора в Республике Таджикистан с нашей точки зрения необходимо принимать следующие меры:

1. Разработка стратегии перехода государственных унитарных предприятий на акционерные общества.
2. Формирование рыночного подхода к решению поставленных задач.
3. Разработка нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность государственных корпораций.
4. Постепенный переход государства в социальную сферу.

Результаты проведенного исследования показали, что в стране независимо от первостепенной роли частной собственности в развитии промышленного сектора, государство до сих пор занимает значительную долю в уставном капитале предприятия промышленного сектора, и выступает как важным фактором конкурентоспособности экономики страны в целом. Государственные предприятия и организации выступают важным рычагом государственного вмешательства в хозяйственной жизни страны, который позволяет исправить недостатки рынка и обеспечить реализацию важнейших социально-экономических программ развития страны и стимулированием предпринимательской деятельности посредством преследования сбалансированного развития всех форм собственности. Учитывая историческую модель развития экономики Таджикистана, и сохраняющийся по сей день переходный период, сохранение имеющихся границ государственного сектора в ближайшей перспективе является целесообразным в силу приоритетности реализации четвертой стратегии развития экономики страны по ускоренной индустриализации страны. Направления, динамика и характер развития государственного сектора в разрезе отраслей экономики в Республике Таджикистан зависит от возможностей экономики страны к накоплению других источников капиталовложения и повышения интереса частного сектора в тех отраслях, которые являются малорентабельными или более капиталоемкими.

Литература

1. Автономов В. Практики глазами теоретиков /В. Автономов // Предпринимательство в России, 1997. – №4 (11). – С.5-11.
2. Гаврилин Е.В. Приватизация государственного сектора экономики в странах с развитой и развивающейся экономикой // СРРМ. 2014. №1 (82) – С.48-53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/privatizatsiya-gosudarstvennogo-sektora-ekonomiki-v-stranah-s-razvitoj-i-razvivayuscheysya-ekonomikoj> (дата обращения: 23.09.2022).
3. Джумаев Б.М. Некоторые подходы к акционированию государственных предприятий в условиях рынка/Б.М. Джумаев, Р.Р. Джалилов // Вестник университета. Экономические науки (Вестник РТСУ). – Душанбе, 2021. - №3-4 (75). - С.50-70.
4. Забиров Н.Х. Развитие предпринимательства и его регулирование в условиях переходной экономики Республики Таджикистан: дис. ...канд. экон. наук: 08.00.05 / Забиров Некрой Ханджарович. – Душанбе, 2004. – 219 с.
5. Законом РТ «О государственных предприятиях» (в редакции Закона РТ 65 от 6.10.2008 №426, от 29.12.2010 №659).
6. Кодиров Ф.А. Развитие акционерных обществ в промышленности Республики Таджикистан (на примере акционерных обществ пищевой промышленности): Автореферат диссертации кандидата экономических наук /Ф.А. Кодиров. - Душанбе, 2012. – С 3.
7. Комилов С. Д., Гафаров Ф. М. Особенности инвестиционно-инновационной деятельности национальной экономики // Проблемы современной экономики, 2018. - №2 (66). - С.213 – 218.
8. Раджабов Р.К., Шарипов М.М. Роль частного сектора в производственной сфере и пути повышения конкурентоспособности национальной экономики // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. №2/8 (218). – Душанбе: «Сино», 2016. – С.11-18.

9. Макаренко О.С. Структура и перспективы развития государственного сектора российской экономики/О.С. Макаренко //Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 3, Экон. Экол., 2016. – №1(34) – С.115-122.

10. Мирсаидов А.Б. Инновационное развитие государственного сектора, как предпосылки повышения инновационной способности национальной экономики Республики Таджикистан. /А.Б. Мирсаидов, У.Ш. Рузиев // Вестник Института экономики и демографии АН Республики Таджикистан (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. №4-1 (30). 2017. – С.180-187.

11. Пулатова И.Р. Вопросы гармонизации промышленной политики государства в системе региональной экономики /И.Р. Пулатова // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – Душанбе: РТСУ, 2011. – №1(31). – С.68-76.

12. Региональное управление и территориальное планирование: учеб.-метод. пособие / колл. авторов. – Калуга: Изд-во «Ваш домЪ», 2015. – 180 с.

13. Устав открытой акционерной холдинговой компании "Барки-точик" (в редакции Постановления Правительства РТ от 3.05.2006г.№ 000, от 01.01.2001г.№ 000 от 2.11.2007г.№ 000) (стр. 1). Источник: <http://barqitajik.tj/>.

УДК: 330.4:330.48.

ТАҲЛИЛИ ТАЪСИРИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ БА РУИДИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ХӢРОКВОРӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафаров Баҳром Гулматович - н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: 985000515, bahrom.1975@list.ru.

Амиров Муҳаммадшариф Савзаевич - ассистенти кафедраи менечменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 202448383. E-mail: amirov.83/83@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур муаллифон таъсири хавфҳои молиявиро ба руиди корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намудаанд. Муаллифон қайд кардаанд, ки самарои саноати хӯрокворӣ беиштар аз ҷиҳати вазъияти тараққиёти соҳаи кишоварзӣ муайян карда мешавад, зеро комплекси агросаноатӣ базаи ашӣи хомест, ки тамоми раванди коркарди маҳсулотро таъмин мекунад.

Бояд гуфт, ки барои бомуваффақият тараққӣ кардани саноати хӯрокворӣ дар мамлакати мо иқтисодии технологиро нав кардан лозим аст. Дар рафти таҳқиқоти илмӣ муайян карда шуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои кифояи захираҳои ашӣи, неруи инсонӣ ва иқтисодии истеҳсолии коркарди ашӣи кишоварзӣ ҳамчун манбаи руиди саноати хӯрокворӣ мебошад. Бинобар ин, вазифаи аввалиндараҷаи руиди саноати хӯрокворӣ муосиркунонии таҷҳизоти технологияи асосӣ ба ҳисоб меравад. Танҳо дар заминаи нави техникаю технологӣ имконияти истеҳсоли маҳсулоти олисифат аз ашӣи хоми ватанӣ ба вуҷуд меояд.

***Калидвожаҳо:** саноати хӯрокворӣ, корхонаҳои саноатӣ, кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, хавфи молиявӣ, вазъи молиявӣ, даромадноқӣ, талафот.*

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФИНАНСОВОГО РИСКА НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сафаров Баҳром Гулматович - к.э.н., доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 985000515. E-mail: bahrom.1975@list.ru

Амиров Муҳаммадшариф Савзаевич - ассистент кафедры финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 202448383. E-mail: amirov.83/83@mail.ru

В данной статье автор анализирует влияние финансовых рисков на развитие предприятий пищевой промышленности Республики Таджикистан. Автор отмечает, что эффективность пищевой промышленности во многом определяется состоянием развития сельского хозяйства, так как агропромышленный комплекс является сырьевой базой, обеспечивающей весь процесс перерабатывающих предприятий. Следует отметить, что для успешного развития пищевой промышленности в нашей стране необходимо обновление технологических возможностей. В ходе научных исследований отмечено, что Республика Таджикистан обладает достаточными сырьевыми ресурсами, человеческим потенциалом и производственными мощностями для переработки сельскохозяйственного сырья как источника развития пищевой промышленности. Поэтому приоритетной задачей развития пищевой промышленности является модернизация основного технологического оборудования. Авторы считают, что только на новой технической и технологической базе можно будет производить качественную продукцию из отечественного сырья.

Ключевые слова: пищевая промышленность, промышленные предприятия, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, финансовый риск, финансовое состояние, рентабельность, убытки.

ANALYSIS OF THE IMPACT OF FINANCIAL RISK ON THE DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Safarov Bahrom Gulmatovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Vice-Rector for Science of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: 985000515, bahrom_1975@list.ru

Amirov Muhammadsharif Savzaevich - assistant of the Department of Financial Management of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: 202448383, E-mail: amirov.83/83@mail.ru

In this article, the author analyzes the impact of financial risks on the development of food industry enterprises in the Republic of Tajikistan. The author notes that the effectiveness of the food industry is largely determined by the state of agricultural development, as the agro-industrial complex is the basis of raw materials that provide the entire process of processing enterprises. It should be noted that for the successful development of the food industry in our country it is necessary to renew technological capabilities. In the course of scientific research it was determined that the Republic of Tajikistan has sufficient raw material resources, human potential and production capacity for processing of agricultural raw materials as a source of development of the food industry. Therefore, the priority task for the development of the food industry is the modernization of basic technological equipment. Only on the new technical and technological basis will it be possible to produce high-quality products from domestic raw materials.

Key words: food industry, industrial enterprises, agriculture, agro-industrial complex, financial risk, financial condition, profitability, losses.

Саноати хӯрокворӣ яке аз бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Рушди он ба ташаккули ҳуди ҷомеа, сохтори демографӣ ва сиёсати иҷтимоӣ, шароитҳои умумии тараққиёти иқтисодии кишвар, ҳаҷм ва сифати маҳсулоти кишоварзии истеҳсолшуда, сатҳи инкишофи илм ва технология, инчунин ҳамгирии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти ҷаҳон алоқамандии зич дорад.

Самаранокии саноати хӯрокворӣ бештар аз раванди тараққиёти хоҷагии кишлоқ муайян карда мешавад, зеро комплекси агросаноатӣ базаи ашёи хомест, ки тамоми ҷараёни истеҳсолии корхонаҳои коркарди маҳсулотро таъмин намуда, аксар вақт ҳамчун омили ҷойгиршавии корхонаҳои коркард баромад мекунад. Истеҳсоли маҳсулоти хушсифат танҳо бо ҳамкориҳои зичи ҳамаи ҳалқаҳои занҷири озуқаворӣ оғоз ёфта, аз парвариши ашёи хом то кашонидан ва фурӯхтани маҳсулоти тайёр анҷом меёбад.

Соҳаи хӯрокворӣ дорои захираҳои бузург ва ояндадори ашёи хом ва иқтисодии калони содиротию ивазкунандагии воридот буда, истифодаи дастовардҳои навтарини илму техника ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав метавонанд дар он фазои тоза пешрафтро ба вуҷуд оваранд. Ба аксар маҳсулоти дар соҳа истеҳсолшаванда дар бозорҳои дохил ва хориҷи кишвар талаботи доимӣ мавҷуд аст. Ин, пеш аз ҳама, ба консерваҳои меваю сабзавот, обҳои минералӣ, шарбатҳо, маҳсулоти машруботӣ, намак, гӯшт ва маҳсулоти гӯшти дахл дорад [11].

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба самти индустриалӣ-аграрӣ таъдил додани раванди иқтисодиёт пешбинӣ шудааст, ки

бо ин мақсад боло бардоштани ҳиссаи маҳсулоти саноати хӯрокворӣ дар маҷмуи маҳсулоти саноатӣ нишондоди асосӣ буда, дар давраи то соли 2030 ба 1,8 баробар расонидани он дар назар дошта шудааст [10].

Айни замон саноати хӯрокворӣ, ки соҳаи муҳимми иҷтимоии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, аз ҷиҳати суръати тараққиёт ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Сарфи назар аз давраи вазнини ташаккули соҳаи саноати хӯрокворӣ, дар солҳои ислоҳоти бозорӣ, имрӯз динамикаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар маҷмуъ, тамоюли мусбати афзоиш дорад (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, якҷоя бо нӯшокиҳо ва тамоқу дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Номгӯи маҳсулот	2016	2017	2018	2019	2020	с. 2020 нисбат ба с. 2016 ба %
1.	Гӯшт (хамроҳи каллапочаи навъи 1), ҳазор тонна	45,5	47,2	59,0	65,1	69,5	52,7
2.	Гӯшти гов ва гӯсола	42,3	45,4	55,2	58,3	58,0	37,1
3.	Гӯшти гӯсфанд	2,7	1,6	1,7	0,3	1,2	- 55,5
4.	Гӯшти мурғ	0,5	0,2	2,1	6,5	10,3	2,0
5.	Маҳсулоти ҳасибӣ, тонна	4947	4942	4629	5039	7057	42,6
6.	Равғани чорво, тонна	204,9	212,0	153,6	175,0	106,6	- 47,9
7.	Маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир, ҳазор тонна	14,0	14,4	14,6	15,2	15,4	10,0
8.	Панирҳои равғанин, тонна	191	224	256	224	226	18,3
9.	Равғани растанӣ, ҳазор тонна	10,1	12,7	16,3	21,6	23,9	136,6
10.	Консерва, млн қуттии шартӣ	22,1	22,7	23,6	27,1	62,4	191,4
11.	Меваи хушк, тонна	1792	1948	2929	3707	5303	195,9
12.	Маҳсулоти қаннодӣ, ҳазор тонна	15,7	12,8	13,9	15,3	17,4	10,8
13.	Маҳсулоти макаронӣ, ҳазор тонна	4,3	4,6	4,4	3,4	6,0	39,5
14.	Нӯшокиҳои беспирт, ҳазор дал.	6727	7087	11198	12683	12358	83,7
15.	Обҳои маъданӣ, ҳазор дал.	1345	1520	1533	1664	1232	- 8,4
16.	Арақ ва шаробҳои ликёрӣ, ҳазор дал.	51	56	52	53,8	57,4	12,5
17.	Шароби ангур, ҳазор дал.	10,7	10,9	13,1	10,1	16,4	53,2
18.	Шампон, ҳазор дал.	0,1	0,1	0,4	0,2	0,1	1,0
19.	Коняк, ҳазор дал.	1,2	1,8	2,0	2,0	1,1	- 8,3
20.	Оби ҷав, ҳазор дал.	104,2	97,8	94,2	81,6	63,6	- 38,9
21.	Сигарет ва папирос, млн дона	432	574	766	292	331	- 23,3

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016-2021. - С. 419.

Таҳлили динамикаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ якҷоя бо нӯшокиҳо ва тамоқу дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 нишон медиҳад, ки аз соли 2016 сар карда, якҷанд нишондиҳандаҳои маҳсулоти саноати хӯрокворӣ бо ҳаҷми зиёд истеҳсол

гардид, аз ҷумла: истеҳсоли гӯшти мурғ 196,0%, меваи хушк 195,9%, консерва 191,4%, рағғани растанӣ 136,6%, шампон 100%, нӯшокиҳои беспирт 83,7%, шароби ангур 53,2%, гӯшт 52,7, маҳсулоти ҳасибӣ 42,6%, маҳсулоти макаронӣ 39,5%, гӯшти гов 37,1%, панирҳои рағғанин 18,3%, арақ ва шаробҳои ликёри 12,5%, маҳсулоти қаннодӣ 10,8%, маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир 10,0%. Бояд қайд кард, ки дар баробари ин, дар давраи зикршуда ҳаҷми маҳсулотбарорӣ кам карда шуд. Соли 2020 нисбат ба соли 2016 гӯшти гӯсфанд 55,5%, рағғани чорво 47,9%, оби чав 38,9%, сигарет 23,3%, обҳои маъданӣ 8,4%, коняк 8,3%.

Бояд гуфт, ки талабот ба маҳсулоти соҳаи хӯрокворӣ аз сатҳи даромади аҳоли вобаста мебошад. Дар баробари зиёд шудани даромад талабот ба гӯшт, шир ва рағғани растанӣ меафзояд. Аз ин рӯ, арзёбӣ намудани динамикаи истеҳсолот дар соли 2020 то сатҳи соли 2016 афзоиши назарраси нишондиҳандаҳоро метавон қайд кард, ки истеҳсоли гӯшт дар соли 2020 назар ба ҳаҷми давра 69,5 ҳазор тонна зиёд аст, нисбат ба ҳаҷми давра дар соли 2016, истеҳсоли маҳсулоти гӯшти 45,5 ҳазор тонна, дар соли 2020 истеҳсоли рағғани растанӣ 23,9 ҳазор тонна ва дар соли 2016 бошад, 10,1 ҳазор тоннаро ташкил дод. Истеҳсоли шир дар соли 2020 назар ба соли 2016-ум 10% зиёд шуд.

Ба маҳсулоти озуқаворӣ саноати нонпазӣ, гӯшт ва рағған, саноати шир ва шакар талабот ноустувор аст, зеро маҳсулоти истеҳсолшаванда аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамияти калон дорад, бинобар ин, ҳаҷми истеҳсол ва истеъмоли онҳо устувор аст. Ғайр аз ин, маҳз бо ҳаҷми сабабҳо, соҳаҳои мазкур воридшавии устувори сармоягузорӣ ба муосиркунонии базаи технологӣ ва инкишоф додани базаи ашёи хоми истеҳсолотро таъмин мекунад. Дар байни тамоюлҳои асосии рушди саноати хӯрокворӣ имрӯз барқарорсозии мавқеи истеҳсолкунандагони ватании озуқаворӣ дар бозори дохилӣ, афзоиши рақобат байни ширкатҳои истеҳсолии хориҷӣ ва ватанӣ, тамаркузи истеҳсолот дар шакли ташкили сохторҳои холдингиро як қатор корхонаҳои коркард муттаҳид мекунад. Масалан, қариб ҳамаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ ҷаҳонӣ дорои иқтисодии худии истеҳсоли озуқаворӣ, аз ҷумла маҳсулоти тамоку мебошанд.

Ҷадвали 2. - Воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи гурӯҳи молҳо (млн доллар)

Номгӯи маҳсулот	2016	2017	2018	2019	2020	с. 2020 нисбат ба с. 2016 бо %
Маҳсулоти растанипарварӣ	318,3	264,9	240,3	305,4	351,2	110,3
Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, машрубот ва нӯшокиҳои беспирт тамоку ва ивазкунандаҳои он	190,6	216,8	232,0	277,5	295,2	154,8
Маҳсулоти маъданӣ	484,8	485,6	582,6	628,1	551,1	113,6
Маҳсулоти саноати кимиё	336,9	319,0	302,9	327,0	331,0	98,2
Мошинҳо, таҷҳизот, механизмҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо ва ғайра	468,5	299,6	427,7	423,9	338,9	72,3
Воситаҳои нақлиёти заминӣ, ҳавоӣ ва обӣ	188,0	216,3	307,2	325,7	226,7	120,5
Металлҳои арзонбаҳо	347,3	283,8	407,8	323,5	338,7	97,5
Нассочӣ ва маҳсулоти нассочӣ	10,7	66,4	60,1	80,6	82,7	772,9
Дигар маҳсулот	686,1	622,5	590,4	657,6	635,4	92,6
Ҳамагӣ	3031,2	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	103,9

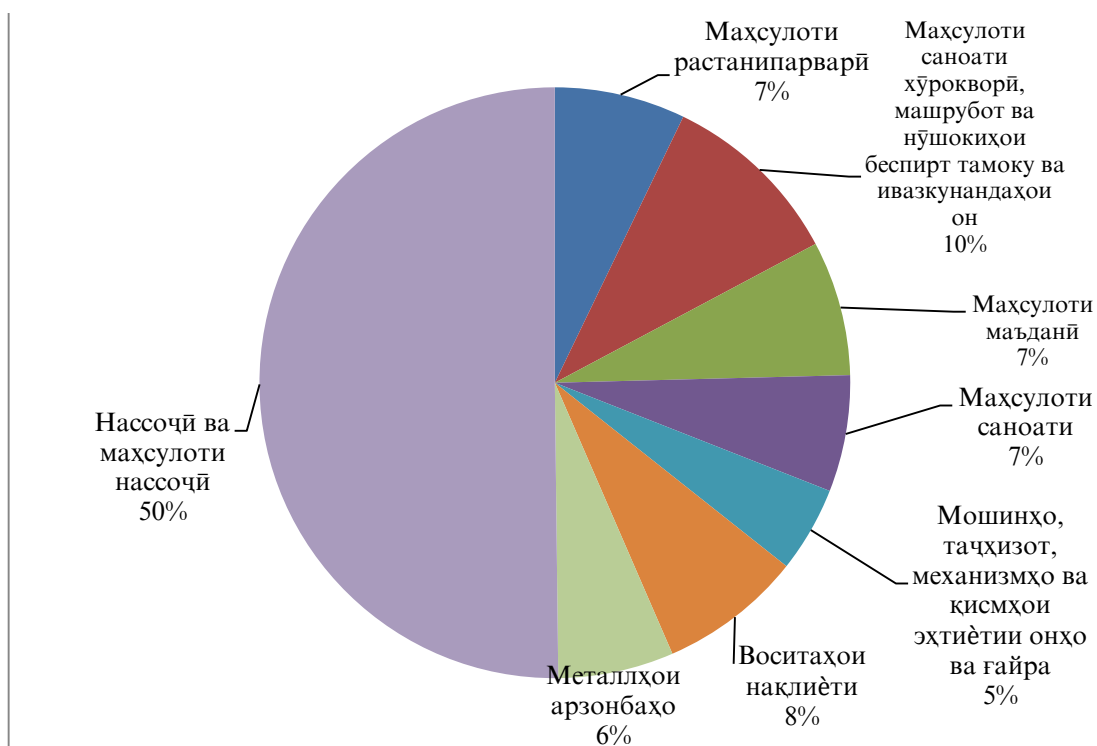
Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси Маҷмуаи оморӣ. Фаъолияти иқтисодии хориҷӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - С. 26.

Динамикаи воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2016-2020 нишон медиҳад, ки ҳаҷми таъминоти хориҷии озуқаворӣ дар соли 2020 1,54 маротиба афзуда, нисбат ба соли 2016 ба маблағи 295,2 млн доллари ИМА зиёд шуд.

Хусусиятҳо ва тамоилҳои тараққиёти баъзе соҳаҳои саноати хӯроквориро муфассалтар дида мебароем.

Саноати коркарди шир имрӯз соҳаи устувор ва бомуваффақият тараққӣ карда истодааст. Ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсолшудаи корхонаҳои саноатӣ, хӯрокворӣ ва коркард ба 10% мерасад. Саноати коркарди шир 50 корхонаи шакли моликияти хусусиро дар бар мегирад. Корхонаҳои маҳсулоти ширӣ, аз қабili шири пастеризатсияшуда, кефир, йогурт, сметана, қаймоқ, равғани маска ва навҳои гуногуни панир истеҳсол мекунанд. Иқтисодии корхонаҳои коркарди шир ба ҳолати 1 январи соли 2019 дар ҳаҷми 150 ҳазор тонна дар як сол мебошад. Ба ҳисоби миёна таъминоти солонии соҳа бо ашёи хом 25,0 ҳазор тонна ё ин ки 46,5 % ҳаҷми шири дар хочагиҳои деҳқонии мамлакат истеҳсолшударо ташкил медиҳад. Сифати шир на он қадар баланд мебошад, зеро зиёда аз 80% хочагии чорводорӣ бо таҷҳизоти хунуккунии шир мучаҳҳаз гардонидани настуваанд.

Диаграммаи 1. - Воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи гурӯҳи молҳо (бо %)

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти Маҷмуаи оморӣ. Фаъолияти иқтисодии хориҷӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - С. 26.

Бояд қайд намуд, ки ҳамасола саршумори модаговҳо зиёд шуда истодааст. Бо вучуди ин, дар натиҷаи таҳлили солҳои 2016-2020 маълум шуд, ки истеҳсоли маҳсулоти шир 1,1 баробар ва панирҳои равғанин 1,18 маротиба зиёд гардиданд.

Дар айни замон, истеҳсолкунандагони асосии саноати шир дар ҶСП «Комбинати шири Душанбе» ш. Душанбе, ҶСК «Комбинати шир» ш. Хучанд, ҶСП «Комбинати шир» ш. Кӯлоб, ҶДММ «Шири Данғара» н. Данғара, ҶСК «Комбинати гӯшту шир» ш. Панҷакент, ҶДММ «Шири Саодат» ш. Душанбе, ҶДММ «Шири Кухистон» ш. Хоруғ, ҶСК «Комбинати шир» ш. Бохтар, ҶДММ «Шири Нуробод» н. Нуробод, ҶДММ «Шири Зафаробод» н. Зафаробод, ҶСП «Комбинати шир» ш. Кӯлоб мутамарказ шудаанд.

Вазифаи корхонаҳои коркарди шир дар он аст, ки минтақаи чамбовариҳои ширро аз ҳисоби хоҷагиҳо ва аҳоли васеъ гардонида, барои кашонидани шир нақлиёти махсусгардонидашуда ва коркарди аввалияи он таҷҳизоти мувофиқ харидорӣ намоянд. Дар ҳудуди ноҳияҳо бошад, нуқтаҳои қабули шир ва коркарди аввалияи онро зиёд намудан зарур аст.

Рушди соҳаи коркарди шир дар ҷумҳурӣ аз самтҳои зерин иборат мебошад:

- ❖ дар ҳама шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ таъсис додани корхонаҳои коркарди шир;
- ❖ навсозӣ ва азнавтаҷҳизонии техникаи корхонаҳои амалкунанда;
- ❖ ташкили истеҳсоли маҳсулоти ширӣ бо муҳлати зиёди нигоҳдорӣ;
- ❖ васеъ гардонидани захираҳои ашёи хоми корхонаҳо аз ҳисоби ташкили нуқтаҳои нави қабули шир ва коркарди аввалияи он;
- ❖ зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ширӣ, ба монанди творог, ҷурғот, кефир, йогурт ва маҳсулоти таъиноти табобатӣ бо муҳлати нигоҳдории давомнок.

Аммо бояд гуфт, ки истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ дар айни ҳол тамоюлҳои мусбати рушдро нишон медиҳанд. Имрӯз истеҳсолкунандагони ватанӣ омодаанд, ки бо ширкатҳои хориҷӣ аз ҷиҳати нарх ва сифати маҳсулоти пешниҳодшуда рақобат кунанд.

Саноати гӯшт дар соҳаи хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2016 зиёд шудани истеҳсоли маҳсулотро нишон медиҳад. Дар соли 2020 истеҳсоли гӯшт 69,5 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2016 1,5 маротиба зиёд мебошад.

Тараққиёти саноати гӯшт дар саросари кишвар бо якҷанд сабаб аҳамияти стратегӣ дорад. Аввалан, гӯшт ва маҳсулоти гӯшти манбаи асосии сафедаи ҳайвонот, рағванҳо, микроэлементҳо ва дигар ҷузъҳои зарурӣ дар гизои инсон, яъне баҳри қонеъ гардондани талаботи аҳоли ба маҳсулоти ин соҳа аҳамияти иҷтимоӣ дорад.

Дар натиҷаи таҳлил, маълум гардид, ки истеҳсоли маҳсулоти гӯшти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 дар шаҳру ноҳияҳои зерин мутамарказ шудаанд: ш. Хучанд (10799,4 ҳазор тонна), н. Ашт (2620,6 ҳазор тонна), ш. Панҷакент (2474,4 ҳазор тонна), ш. Бохтар (2152,1 ҳазор тонна), ш. Исфара (2027,9 ҳазор тонна), н. Данғара (2026,6 ҳазор тонна), н. Синои ш. Душанбе (1968,1 ҳазор тонна), ш. Кӯлоб (1765,2 ҳазор тонна), ш. Конибодом (1748,6 ҳазор тонна), н. Кубодиён (1571,2 ҳазор тонна), ш. Истаравшан (1453,6 ҳазор тонна), н. Восеъ (1449,2 ҳазор тонна), н. Ёвон (1397,6 ҳазор тонна), н. Абдурахмони Ҷомӣ (1370,8 ҳазор тонна), н. Бобоҷон Ғафуров (1339,9 ҳазор тонна) н. Хуросон (1161,2 ҳазор тонна), н. Фархор (1154,8 ҳазор тонна), н. Вахш (1138 ҳазор тонна), н. Чайхун (1132,6 ҳазор тонна), н. Зафаробод (1128,1 ҳазор тонна), н. Спитамен (1034,6 ҳазор тонна)-ро ташкил медиҳад. Дар соли 2020 истеҳсоли гӯшти мурғ 10,3 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2016 бо 20,6 маротиба зиёд мебошад. Дар байни корхонаҳои истеҳсоли гӯшти мурғ бошад, пешқадам инҳо ба ҳисоб мераванд: ҚДММ «Фабрикаи мурғпарварии Беҳамто» н. Ёвон, ҚДММ «Мурғи Муъминобод» н. Муминобод, ВМ ҚДММ «Ихлос 1» н. Шаҳринав, ҚДММ «Баҳори пурфайз» ш. Ваҳдат, ҚДММ «Чӯчай Ҳисор» ш. Ҳисор мебошанд.

Истеҳсоли гӯшт талаботи афзудаистодаи аҳолиро таъмин карда наметавонад. Иқтисодии истеҳсоли корхонаҳои коркарди гӯшти ҷумҳурӣ ба ҳолати 1 январи соли 2019 300,0 ҳазор тонна ё 1382,5 ҳазор тонна вазни зиндари дар як сол ташкил медиҳанд. Ба истеҳсоли гӯшт ва маҳсулоти гӯшти 17 корхонаи калон ва миёна ва зиёда аз 200 коргоҳи хурди истеҳсоли соҳибқорони инфиродӣ машғул мебошанд.

Ба рушди корхонаҳои коркарди гӯшти ҷумҳурӣ айни замон як қатор омилҳои зерини объективӣ ва субъективӣ таъсир мерасонанд:

➤ таҷҳизоти аз ҷиҳати қисмонӣ фарсудаи истеҳсоли маҳсулоти нимтайёри гӯшти ва ҳасибӣ, дар аксар корхонаҳо ва норасоии таҷҳизоти замонавии самараноки технологӣ;

➤ норасоии воситаҳои молиявӣ барои навсозии истеҳсолот, хариди ашёи хом ва мавод, ҳамкориҳои нокифоя бо ташкилоти лизингӣ.

Ҷорабинҳои асосии рушди соҳаи коркарди гӯшт ва истеҳсоли маҳсулоти гӯшти бо рушди соҳаҳои парандапарварӣ чорводорӣ алоқаи зич доранд.

Саноати нонпазӣ ҳамеша яке аз соҳаҳои муҳим ва афзалиятноки саноати хӯрокворӣ буд ва хоҳад монд. Истеҳсолот асосан аз ҳисоби истифодаи ашёи хоми

воридотӣ ба роҳ монда шудааст, ки эҳтиёҷоти дохилии мамлакатро аз ҷиҳати маҳсулот таъмин менамояд. Имрӯз дар бозори нонпазии Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои гуногуни маҳсулоти нонӣ истеҳсол карда мешавад. Соли 2016 - 544820,6 ҳазор тонна нону булка истеҳсол карда шуд, ки ин дар соли 2020 (414948,0) - 0,76 маротиба кам шуд.

Дар байни тамоилҳои асосии тараққиёти саноат, ки боиси хеле кам шудани истеҳсоли маҳсулот дар давраи солҳои 2016-2020 гардид, (0,76 маротиба), ки ҷанбаҳои зеринро фарқ кардан мумкин аст:

- ❖ фарсудашавии зиёди таҷҳизот,
- ❖ ҷолиб набудани сармоягузори соҳа,
- ❖ вобастагии истеҳсоли нонпазии ватанӣ аз таҷҳизоти таъминкунандагони хориҷӣ,
- ❖ сатҳи пасти даромадноқӣ,
- ❖ ҳиссаи зиёди хароҷоти моддӣ дар сохтори хароҷоти истеҳсолӣ, ки дар шароити яқбора тағйирёбии нархи орд ва дигар навъҳои ашёи хом боиси хавфҳои зиёд ва вобастагии қариб ҳамаи нишондиҳандаҳои соҳа аз динамикаи нархҳо дар бозори ғалла ва орд мегардад.

Соҳаи қаннодӣ бо навъи саноатӣ ва энергияталабии истеҳсолот хос аст. Иқтисодии истеҳсоли ин соҳа дар ноҳияҳои ҷумҳурӣ ҷойгир мебошад. Дар соли 2020 истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ 17,4 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2016 1,1 маротиба зиёд мебошад.

Соҳаи истеҳсоли маҳсулоти қаннодии ҷумҳуриро 65 корхонаи бузург ва шумораи зиёди корхонаҳои хурд, ки имконияти истеҳсоли 40 ҳазор тонна маҳсулотро як дар сол доранд, муаррифӣ менамоянд. Корхонаҳои соҳа дар соли 2018 дар ҳаҷми 14005,1 тонна маҳсулоти гуногуни қаннодӣ истеҳсол карданд. Коэффитсиенти истифодабарии иқтисодро 35 %-ро ташкил дод.

Дар байни корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ бошад, инҳо муваффақтар ба ҳисоб мераванд: ҚДММ ФҚ "Амирӣ" н. Рӯдакӣ (6003,6 ҳазор тонна), ҚДММ "Маколлӣ" ш. Душанбе (613,4 ҳазор тонна), ҚСК "Ширин" ш. Душанбе (200,0 ҳазор тонна), ҚДММ "Раҳим 2013" ш. Душанбе (167,4 ҳазор тонна), ҚДММ "Як лаҳза" ш. Хучанд (154,5 ҳазор тонна) муайян карда шудааст. Ба саноат мавсимии истеҳсолот фарсудашавии фондҳои асосии ғаъолияти пасти инноватсионӣ ва ҳиссаи зиёди воридот хос аст.

Ин корхонаҳо равиши истеҳсолотро дар иқтисоди мавҷуда ташкил намуда, ҷараёнҳои технологияи баровардан ва тайёр кардани маҳсулоти тайёрро такмил доданд. Илова бар ин, ширкатҳои ғарбӣ тарғиби брендҳои худро бартарӣ медиҳанд ва ба ин васила, рақобати шадид эҷод мекунанд ва имкониятҳоро ба истеҳсолкунандагони ватанӣ маҳдуд мекунанд. Бояд қайд кард, ки ашёи асосии истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ асосан қанди (шакар) воридотӣ буда, чунин вобастагӣ ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин ҷиҳат, рушди минбаъдаи истеҳсолоти соҳаи мазкур ба заминагузори ашёи хоми маҳаллӣ ва қисман ворид намудани маҳсулоти нимтайёр аз хориҷи мамлакат вобаста мебошад [12].

Корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти қаннодии ҷумҳурӣ дар сатҳи зарурӣ бо маҳсулоти қаннодии воридотӣ рақобат карда наметавонанд, зеро аксарияти таркиботи барои истеҳсоли маҳсулот зарурӣ, ба монанди шакар, кофе, какао ва патока аз хориҷи кишвар ворид карда мешаванд ва ин боиси боло рафтани арзиши аслии маҳсулот мегардад.

Дар оянда ҳавасмандгардонии воридкунандагони ашёи хом, навсозии корхонаҳои амалкунанда, зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот ва ба содирот нигаронидашуда, вазиғаҳои муҳими соҳа ба шумор мераванд.

Соҳаи меваю сабзавот ва консерва ҳам барои аҳоли ва ҳам барои тамоми хоҷагии халқи мамлакат аҳамияти калон дорад. Аз ҳисоби корхонаҳои консервабарори ватанӣ ба монанди ҚСП "Оби Зулол" Истаравшан, ҚСП "Заводи консерва ба номи Ҳасанов"-и ш. Исфара, ҚДММ "Сирдарё" ш. Хучанд, ҚДММ "Субҳи Ватан" ш. Исфара, ҚДММ "Ҷои Шифо" ш. Хучанд, ҚДММ "Висол Исфара" ш. Исфара, ҚДММ "Қурбон 2016" ш. Душанбе, АТАМ ХҚТ "Корхонаи коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ" ш. Ваҳдат, ҚСК

"Корхонаи консервабарории Хучанд" ш. Хучанд, ки динамикаи манфии афзоиши ҳаҷми истеҳсолотро таъмин мекунад.

Дар айни замон сарфи назар аз афзоиши возеҳи динамикаи истеҳсол, истеҳсолкунандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон наметавонанд талаботи бозори дохилро пурра қонеъ гардонанд, аз ин рӯ, ҳиссаи маҳсулоти воридотӣ зиёд аст (хусусан, дар истеҳсоли маҳсулоти яхкардашуда ва афшураҳо), ки бо нархи рақобатпазиртар фарқ мекунад.

Имрӯз, дар шароитҳои вазъи бозории ноустуворӣ, номутаносибии сохторӣ дар рушди соҳаҳои кишоварзӣ, омилҳои, ки низоми молиявӣ қарзии муосири Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсири манфӣ мерасонанд, тағйирёбии дарозмуддати муносибатҳои моликият, амалҳои бухрони омилҳои масъалаҳои идоракунии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳо оид ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, махсусан актуалӣ пайдо мекунад.

Фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхонаҳои саноатӣ дар шароити иқтисодӣ бозорӣ бо бисёр хавфҳои соҳибкорӣ алоқаманд аст, ки аз омилҳои хоричӣ ва дохилӣ ба вучуд меоянд.

Дар робита ба идоракунии молиявӣ корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ, аз омилҳои беруна, сарчашмаҳои хавф бо сабаби мушкилоти рушди иқтимоӣ иқтисодии кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он, инчунин манбаҳои бозорӣ, ки бо нобоварӣ, мушкилот дар бозор алоқаманданд, аҳамияти махсус пайдо кардаанд, барқарор намудани муносибатҳои нав бо шарикон, истеъмолкунандагон, таъминкунандагоне, ки дар таъмини тиҷорат бо мушкилоти молиявӣ, меҳнатӣ, моддӣ ва дигар захираҳои зарурӣ мушкилот доранд. Аз омилҳои хавфи дохилӣ аҳамияти унсурҳои фаъолият бевосита дар бахши молиявӣ меафзояд, ки ба ин, пеш аз ҳама, оқибатҳои бухрони молиявӣ вобаста мебошад.

Стагнатсия, маҳдуд ва бекор кардани барномаҳои муосиркунонии корхонаҳо, таваррум, коҳиши қобилияти харидорӣ аҳоли, мушкилиҳо дар таъмини қарзҳои кутухмуддат ба корхонаҳо барои ташкил намудани фондҳои гардон, фуруши маҳсулот ва гардиши сармоя, ҳамчунин дар маҷмуъ, сабабҳои асосие, ки равиши ҳамаҷонибаро нисбат ба идоракунии хавфҳои молиявӣ, ки таъмини афзалиятҳои рақобатнокии корхона ва баланд бардоштани даромаднокии фаъолияти истеҳсолиро талаб менамоянд.

Ба ҳолати 1 январи соли 2019 дар сохтори саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 соҳа: коркарди меваю сабзавот, ғалла, гӯшту шир, тамоку, истеҳсоли маҳсулоти нонӣ, рағани растанӣ, қаннодӣ, нӯшоқиҳои ғайриспиртӣ ва спиртӣ бо фарогирии зиёда аз 460 корхонаи бузург ва миёна фаъолият менамоянд [3].

Соҳаҳои мазкур соҳаҳои афзалиятнок буда, бояд ба содирот нигаронида шуда бошанд, алалхусус дар бозорҳои фуруши Россия ва Қазоқистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон мебояд на танҳо талаботи бозори дохилро бо маҳсулотҳои босифати саноати хӯроквории ватанӣ пурра таъмин намояд, ҳамин тавр маҳсулоти воридотии пастсифат ва аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта бояд иваз гардад [13, с. 49].

Бояд қайд намуд, ки рушди саноати хӯроквории ватанӣ, хусусан дар минтақаҳо, ки ба ашӯи хом ва захираҳои меҳнати наздиктаранд, барои ташкили ҷойҳои нави корӣ саҳм гузоранд. *Ба яке аз самтҳои муҳими рушди стратегияи корхонаи саноатию сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ он мебошад.*

Вобаста ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи таъмини бехатарии озӯқаворӣ бояд ба иваз кардани воридоти маҳсулоти асосии хӯрока бо мақсади ташкили шароити мусоид барои фаъолияти ҳаётии аҳоли дар заминаи азнавсозиҳои инноватсионии комплекси агросаноатӣ, ба кор бурдани рушди инноватсионии саноати хӯрокворӣ равона карда шавад [9, с. 146].

Аз ин рӯ, зарур аст, ки рушди инноватсионӣ ва сармоягузориҳои корхонаҳои саноатӣ таъмин карда шуда, тамоми захираҳои мавҷуда барои фароҳам овардани шароити зарурӣ барои пешрафт дар рушди инноватсионӣ мутамарказ карда шаванд. Ин аз он сабаб аст, ки дар раванди ташаккули иқтисодӣ инноватсионӣ навоариҳо муҳимтарин асоси қувваҳои истеҳсолкунандаи муосир мегарданд [6, с. 12].

Сиёсати давлатӣ доир ба рушди саноати хӯрокворӣ бояд на танҳо дар самти баланд бардоштани вазни қиёсии коркарди саноатии ашёи хом, аммо, пеш аз ҳама, барои бехтар намудани сифат, дизайн, намуди зоҳирии маҳсулот бо чунин тарз баромадан ба бозорҳои дохилию хориҷӣ.

Омили дигаре, ки ба рушди саноат мушкил месозад, ҳаҷми пасти маблағгузорию таҳқиқоти илмӣ мебошад. Қисмати зиёди коркардҳои илмӣ, ки метавонанд барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир заминаи инноватсиониро ташкил диҳанд, воқеан ба марҳилаи маҳсулоти тайёр оварда нашудаанд ва минбаъд бояд таҳия карда шаванд [5, с. 85].

Саноати хӯрокворӣ, ки пайвандгари байни истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва савдои чакана мебошад, ки пардохти маҳсулоти худ, таъминоти логистика ва афзоиши рақобат дар бозорҳои таъминот бо мушкilotи ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуд, ки зарурат ва аҳамияти маҳсуло дар таҳияи равишҳои методӣ, ки муносибати идоракунии хавфҳои молиявии корхонаҳои ин бахши иқтисодиро исбот мекунад.

Ҳамин тавр, хавфи молиявӣ дар саноати хӯрокворӣ мафҳуми васеи маҷмуи асосҳои муносибатҳои молиявиро дар ҳамаи сатҳҳои такрористеҳсол ва равандҳои молиявӣ дар шароити номуайянии он дар бар мегирад [2, с. 128]. Идоракунии хавфҳои молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ, низоми молиявӣ дар баробари дигар салоҳиятҳои кормандон ва сифати низоми иттилоотӣ дар баландбардорӣ ва нигоҳдории рақобатпазирии корхонаҳо нақши асосиро мебозад [7, с. 75].

Барои сохтани низоми мукаммали идоракунии хавфҳои молиявӣ арзёбии миқдорӣ ва сифатии онҳо зарур аст. Андозагирии хавфҳои молиявӣ дар асоси таҳлили индекси вазъи молиявии корхонаҳои саноатӣ усули маъмултаре барои ҳар як корхона аз сабаби мавҷуд будани маълумот ва нисбатан сода будани ҳисобу китоб мебошад. Бо вучуди ин, таҳлили вазъи молиявии корхонаҳои саноатӣ худ аз худ имкон намедиҳад, ки тамоми хавфҳои пинҳоншудаи корхонаҳо муайян карда шаванд. Ин, пеш аз ҳама, ба усулҳои гуногун вобаста аст, ки маҷмуи зиёди коэффитсиентҳоро барои ҳисоб пешниҳод мекунад, ки қимати меъёрии онҳо ё мавҷуд нестанд ё хусусиятҳои соҳаи омӯхташавандаро инъикос намекунад. Илова бар ин, таҳлил дар динамика метавонад гуногунҷанбаи нишондиҳандаҳои алоҳидаро ошкор кунад, ки раванди қабули қарорро дар бораи зарурати ба амал баровардани ҳар як тадбири начотдиҳандаи идоракунии пешниҳод намояд.

Бо вучуди ин, тағйирёбии пайваستاи нархи ашёи хом, бӯхронҳои минтақавии иқтисодӣ, фоизи баланди қарзҳо, рақобати носолими молу маҳсулоти воридотӣ ва ватанӣ ва нокифоягии воситаҳои гардони корхонаҳо ба истифодаи самараноки иқтисодии мавҷудаи истеҳсолӣ ва рушди саноати хӯрокворӣ монеъ гардида истодаанд. Эҳтиёҷоти аҳоли ба баъзе маҳсулоти саноати хӯрокворӣ бештар аз ҳисоби воридот аз кишварҳои дигар таъмин мегардад [3].

Бо рафъи ин мушкilot пешниҳод карда мешавад, ки методологияи арзёбии ҳамаҷонибаи рейтингии вазъи молиявӣ истифода шавад, ки дар он усули бисёркритериявии арзёбии вазъи молиявӣ ба усули як критериявӣ карда мешавад. Илова бар ин, сохтмони нишондодҳои рейтингӣ яке аз усулҳои бомуваффақияти арзёбии миқдори хавфҳо, ки бо мавҷудияти як қатор маълумоти таърихӣ хос нестанд ва бинобар ин, усулҳои омории арзёбӣ ба онҳо татбиқ карда намешаванд. Дар асоси таҳлил ва арзёбии идоракунии хавфҳои молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ низоми идоракунии хавфҳои молиявӣ нишон додани усулҳои идоракунии, мундариҷа ва воситаҳои идоракунии хавфҳоро таҳия бояд кард, ки ба меъёрҳои пешниҳодшудаи фаъолият мувофиқ бошад [1, с. 230].

Идоракунии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ҳамчун маҷмуи усул ва чорабиниҳои мебошад, ки дар сатҳи муайян барои пешгӯии ҳолати хавф ва баргараф намудани онҳо имконият медиҳад [8, с. 44].

Ҳангоми таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхонаҳо гузаронидани рейтинг имкон медиҳад, ки интихобшудагонро ба таври муайян ба тартиб оранд, ки як қатор корхонаҳо дар асоси қимати баъзе нишондиҳандаҳои онҳо фаъолият кунанд.

Адабиёт

1. Амиров М.С. Усулҳои самаранокии идоракунии хавфҳои молиявии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир /М.С. Амиров //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – Душанбе: 2020 - №8. - С. 230.
2. Амиров М.С., Идоракунии таваккали молиявӣ дар шароити номуайян /М.С. Амиров, Х.Ҳ. Чураева //Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (мачаллаи илмӣ) - Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Қисми 2 1/4 (57) Бохтар: 2018 - С. 128.
3. Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 июли соли 2019, №373.
4. Маҷмуаи оморӣ. Фаъолияти иқтисодии хоричӣ. - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, с.26 .
5. Мирзоева Е.Ш. Анализ инновационно-инвестиционной деятельности отрасли легкой промышленности Республики Таджикистан /Мирзоева Е.Ш. //Вестник РТСУ. - Душанбе: - №1(69)-2020.- С. 85.
6. Мирзоева Е.Ш. Теоретические аспекты инновационно-инвестиционного развития промышленных предприятий в Республике Таджикистан / Е.Ш. Мирзоева //Вестник РТСУ. - Душанбе: - №1(65) – 2019. - С.12
7. Сафаров Б.Г. Асосҳои назариявии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ташкилот /Б.Г. Сафаров, М.С. Амиров //Паёми молия ва иқтисод №4(24) (мачалаи илмӣ- амалӣ) Душанбе: 2020, - С. 75.
8. Сафаров Б.Г. Арзёбии омилҳои беруна ва дохилаи идоракунии хавфи молиявии корхона / Б.Г. Сафаров, М.С. Амиров //Паёми молия ва иқтисод №1 (25) (мачаллаи илмӣ-амалӣ) Душанбе 2021 - С. 44.
9. Солеҳзода А.А., Назарияи таҳлили таъмини бехатарии озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он. Монография. /Солеҳзода А.А., Фасеҳзода И.С. Душанбе, Ирфон: 2019. - С. 146.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, №392.
11. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2018, №159.
12. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016-2021, с. 419.
13. Хоналиев Н. Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития /Н.Хоналиев – Душанбе, Ирфон: 2007. - С. 249.

УДК: 336.763

РЫНОК УСЛУГ И ЕЕ МЕСТО В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Караев Рустам Худаярович – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой биржевой деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 909170909. E-mail: r.karaev@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы формирования рынка услуг и его места в системе национальной экономики. Отмечается, что среди секторов экономики особое место отводится сфере услуг, которая, являясь составной частью национального хозяйства, принимает участие в реализации экономических отношений, действующих в современных условиях.

Констатируется, что увеличение социальной роли государства в целом, способствует снятию социальной напряженности, увеличению покупательной способности населения и эффективному функционированию экономики и ее секторов. В процессе экономической деятельности услуги оказывают влияние на все стороны жизни населения и государства. Поэтому в качестве главного индикатора уровня и качества жизни населения следует рассматривать удовлетворение потребностей в разнообразных услугах.

Ключевые слова: рынок услуг, институциональная среда, производственная сфера, сфера услуг, социальная среда, ВВП, конкурентоспособность, рыночная экономика, качество жизни, нематериальная услуга, национальная экономика.

БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҶО ВА МАВҶЕИ ОН ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Қараев Рустам Худаярович – номзоди илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 909170909. E-mail: r.karaev@mail.ru

Дар мақола масъалаи ташиаккули бозори хизматрасониҳо, нақш ва мавҷеи онҳо дар низоми иқтисоди миллӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд гардидааст, ки дар байни бахшҳои иқтисод аҳаммияти аввалия ба бахши хизматрасониҳо дода шудааст, зеро он қисми таркибии хочагидории миллӣ маҳсуб ёфта, дар коркард ва татбиқи муносибатҳои иқтисодии дар шароити муосир фаъолияткунанда метавонад таассуроти мусбӣ расонад.

Муаллиф қайд намудааст, ки афзоиши нақши иҷтимоии давлат, дар умум, дар рафъи шиддатнокии иҷтимоӣ, таҳриқи қобилияти харидории аҳоли ва самаранокии фаъолиятнамоии иқтисодӣ ва бахшҳои мухталифи он метавонад тақони ҷиддӣ диҳад. Дар раванди фаъолияти иқтисодии хизматрасонӣ он ба ҳама шохаҳои сатҳи зисти аҳоли ва давлат таъсирбахш мебошад. Бинобар ин, хизматрасониҳоро бояд ҳамчун индикатори асосии қонькунандаи сатҳи зиндагии аҳоли ба хизматрасониҳои мухталиф арзёбӣ намуд.

***Калидвожаҳо:** бозори хизматрасониҳо, фазои институтсионалӣ, бахши истеҳсолӣ, соҳаи хизматрасонӣ, фазои иҷтимоӣ, ММД, рақобатпазирӣ, иқтисоди бозорӣ, сатҳи зиндагӣ, хизматрасониҳои ғайримоддӣ, иқтисоди миллӣ.*

THE SERVICE MARKET AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF THE NATIONAL ECONOMY

Karaev Rustam Khudayarovich - Candidate of economic Sciences, Head of the Department of Exchange Activity of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov street. Phone: (+992) 909170909. E-mail: r.karaev@mail.ru

The article deals with the formation of the service market and its place in the system of the national economy. It is noted that, among the sectors of the economy, a special place is given to the service sector, which, being an integral part of the national economy, takes part in the implementation of economic relations operating in modern conditions.

It is stated that an increase in the social role of the state as a whole contributes to the removal of social tension, an increase in the purchasing power of the population and the effective functioning of the economy and its sectors. In the process of economic activity, services have an impact on all aspects of the life of the population and the state. Therefore, satisfaction of needs for various services should be considered as the main indicator of the level and quality of life of the population.

***Keyword:** Service market, institutional sphere, manufacturing sphere, service sector, social sphere, GDP, competitiveness, service, market economy, quality of life, intangible services and national economy.*

Анализ научных работ показывает, что согласно международной классификации отраслей, выделяют первичный (добывающая промышленность, сельское хозяйство), вторичный (обрабатывающая промышленность) и третичный (сфера услуг) сектора экономики.

Среди этих секторов особое место отводится сфере услуг, которая, являясь составной частью национального хозяйства, принимает участие в реализации экономических отношений, действующих в современных условиях.

Важно заметить, что в состав институциональной сферы (рис.1) входят все институты государственного управления, включая уровни самоуправления. Все формы организации производства материальных благ входят в состав производственной сферы, а социальная сфера охватывает все способы удовлетворения потребностей людей. Поэтому, сфера услуг включает все виды производства и реализации материальных и нематериальных услуг в условиях создания социально-ориентированной экономики.

В этих условиях наблюдается ослабление дифференциации между различными группами населения и целью этой системы является удовлетворение социальных запросов населения страны.

Анализ экономической литературы показывает, что увеличение социальной роли государства в целом, способствует снятию социальной напряженности, увеличению покупательной способности населения и эффективному функционированию экономики и ее секторов.

Поддерживая мнение автора, мы считаем, что сфера услуг в целом охватывает все сферы человеческой жизнедеятельности (рисунок 1).

Рисунок 1. Общая модель основных сфер жизнедеятельности человека

Если в начальном периоде осуществления экономических реформ в республике была ослаблена позиция сферы услуг, то в нынешних условиях эта сфера конкурирует с базовыми отраслями. Значительно возросла ориентация этой сферы на конкретного потребителя за счет мобильности на основе поиска и предоставления новых видов инновационных услуг и оказания государственной поддержки в усилении роли сферы услуг в социально-ориентированном пространстве.

Современное общество становится в определенном смысле «сервисным», и экономика из «индустриальной» преобразовывается в «сервисную». В отличие от «индустриальной» экономики с преобладанием продукции в натурально-вещественной форме, массовым производством товаров и высоким уровнем материальных затрат, «сервисная» экономика приобретает ярко выраженный социально-ориентированный характер [1, с.126].

Термин «сервис» имеет английские корни и в переводе означает «обслуживание, услугу, службу». То есть, «услуга» и «сервис» являются практически синонимами. Анализируя и обобщая основные трактовки термина «сервис», можно сделать вывод, что, несмотря на существующее многообразие определений, в научной среде отсутствует единое мнение по отношению к данному виду услуг. Этим же объясняется и многообразие классификаций сервисных услуг [13, с.28].

В процессе экономической деятельности услуги оказывают влияние на все стороны жизни населения и государства. Поэтому в качестве главного индикатора уровня и качества жизни населения следует рассматривать удовлетворение потребностей в разнообразных услугах.

В условиях перехода к международной методологии учета и статистики потребовалось пересмотреть практику представления роли услуг в развитии экономики страны при проведении научных исследований. И поэтому труд в этой сфере признан производительным, сама эта сфера - производственной, а полученные результаты учитываются при расчете ВВП и других показателей, характеризующих результаты производственно-хозяйственной деятельности.

Анализ научных работ, посвященных исследуемой проблеме [7] показывает, что усиление роли услуг и их важность в экономике связано с высокой доходностью, относительно низкой материалоемкостью и незначительным сроком получения платы за оказанные услуги.

Нами установлено, что более 50,0% трудоспособного населения в ведущих странах мира занято в сфере услуг, а ее место определяется подчиненностью по отношению к базовым отраслям в связи с тем, что на основе уровня развития

производственных сил и потенциала базовых отраслей определяют параметры развития и устанавливают социальные ориентиры в сфере услуг.

Следует отметить, что сфера услуг участвует в процессе производства, обмена, распределения и потребления ресурсов и услуг, обеспечивает инновационное развитие, является посредником между производством и потреблением, производителями и потребителями, создает условия для конкуренции и др.

Вместе с тем эта сфера:

- формирует условия для повышения эффективности производства на основе повышения производительности труда и создания условий для рационализации трудового процесса; [2, с.19]

- поддерживает воспроизводство экономически активного населения за счет специфических видов деятельности, влияющих на уровень интеллекта и физического состояния сотрудников;

- рационализует использование структуры нерабочего времени экономически активного населения, а также создает условия для эффективного использования свободного времени, интеллекта, здоровья, личного имущества;

- способствует повышению уровня и качества жизни, формирует оптимальную структуру потребностей и создает условия для их реального удовлетворения;

- обеспечивает сбалансированность между доходами и расходами экономически неактивного населения; [6, с.123]

- способствует формированию факторов материального роста, таких как нематериальные формы накопления, научные знания, информационно-коммуникационные технологии и прочие;

- создает необходимые условия и оказывает влияние на обеспечение безопасности государства и населения.

Таким образом, во всех сферах и на всех уровнях общества институт сферы услуг (сервиса) обнаруживает свое присутствие и свое влияние. Поэтому, выделяя сферу сервиса в виде показателя экономического, политического и социального развития государства, её рассматривают как социальный заказ государства и общества, так как её роль и значение в мире растут.

Из работы [8, с.34] видно, что в 2012 г. суммарный удельный вес услуг в структуре экономики ведущих зарубежных стран составил 85,0%, количество занятых в этой сфере по отношению к общей численности занятых – 75,0 - 80,0% и объем инвестиций - более 60,0% в общей сумме инвестиций. Важно заметить, что в Республике Таджикистан за 2000-2014 гг. валовой внутренний продукт сервиса увеличился с 31 до 40,8 %, а общая численность занятых с 329 тыс. до 642,8 тыс. человек, т.е. в 2 раза [11]. Для сравнения: в ВВП в Российской Федерации стоимость услуг составляет более 49%, США - 75%, Англии – 64% [8].

Новые данные, следует отметить, сферы услуг в Республике Таджикистан постепенно превращается из неразвитой и социально не престижной сферы в динамично развивающуюся, отвечающую требованиям мировых стандартов.

На основе изучения различных работ, мы выделили две группы в структуре этой сферы.

К первой группе относим: здравоохранение, образование, физкультуру, культуру, социальное обеспечение, искусство, деятельность которых нацелена на удовлетворение социально-культурных, духовных, интеллектуальных запросов человека и поддержание его жизнедеятельности.

Ко второй группе относим: бытовое обслуживание, жилищно-коммунальное хозяйство, непромышленную связь, розничную торговлю, пассажирский транспорт, общественное питание, которые способствуют сокращению затрат труда на ведение домашнего хозяйства, расширению возможностей для удовлетворения различных запросов и гармоничному развитию человека.

В Республике Таджикистан в последние годы традиционные услуги развиваются и совершенствуются быстрыми темпами. При этом появляются новые услуги или модернизируются уже имеющиеся на потребительском рынке.

В качестве субъекта отношений на рынке услуг выступают индивидуальные предприниматели, частные и государственные предприятия и учреждения, оказывающие и потребляющие платные услуги. В связи с тем, что рынок в основном удовлетворяет потребности «конечного» потребителя, от его функционирования зависит уровень жизни населения [3, с.26].

Исходя из этого, мы считаем, что рынок услуг предлагает конкретные услуги к реализации, выступающие на этом рынке в виде товара. В этих условиях следует уточнить понятие категории «платные услуги», которая включает количество разнообразных услуг, имеющих разные значения для потребителя, т.к. функционирование рынка этих услуг зависит от приоритетности каждого вида оказываемых услуг.

В этих условиях следует выделить следующие особенности, отличающие услугу от товара, согласно действиям общих законов рыночной экономики [10, с.143]:

- ускоренный рост;
- сегментация по территориальному и локальному характеру, а также скорости оборота финансовых ресурсов;
- наибольший удельный вес малых и средних предприятий и их высокая чувствительность к рыночной конъюнктуре, транспортировке и складированию услуг;
- учет специфики процесса оказания услуг на основе личного контакта между производителем и потребителем;
- нестандартность и индивидуальность оказываемых услуг и технологий во многих отраслях;
- сложность в оценке получения ожидаемого результата при оказании различных видов услуг;
- асимметрия в обеспечении информации производителей и потребителей услуг и др.

На основе учета выделенных особенностей, для обоснования стратегии развития территориальных преобразований особенно важным является анализ социально-экономического уровня в целом, в разрезе базовых отраслей экономики и сфер жизнедеятельности, выявление тенденций и закономерностей, а также факторов, влияющих на социально-экономические процессы.

Для оценки социально-экономического развития определяются значения взаимосвязанных факторов, как позитивно, так и негативно влияющих на перспективу развития потребительского рынка. К их числу относим:

- факторы, характеризующие здоровье населения;
- уровень и качество медицинского обслуживания населения; [5, с.18]
- обеспеченность населения жильем и продуктами первой необходимости;
- составляющие уровня и образа жизни населения и др.

Учет этих факторов диктует использование необходимых условий для обеспечения социально-экономического развития, их пропорционального развития на основе эффективного использования материальных и трудовых ресурсов различных территориальных образований.

В современных условиях решение вышеуказанных проблем может быть осуществлено на основе использования программно-целевого метода управления, реализации социальной политики государства, а также и развития институциональной структуры сферы оказания различных видов услуг.

Мы считаем, что развитие институциональной структуры сферы услуг стимулирует оптимизацию хозяйственно-экономического механизма, проявляя в содержании предоставляемых услуг взаимодействие отраслей экономики и социальных объектов с целью удовлетворения потребностей населения в различных услугах в условиях конкретной территории [4, с.6].

Поэтому, следуя опыту мирового сообщества, в числе приоритетных отраслей экономики необходимо развивать и сферу услуг на государственном и на местном уровнях, на основе привлечения инвестиций и государственной поддержки, а также развития государственно-частного партнерства.

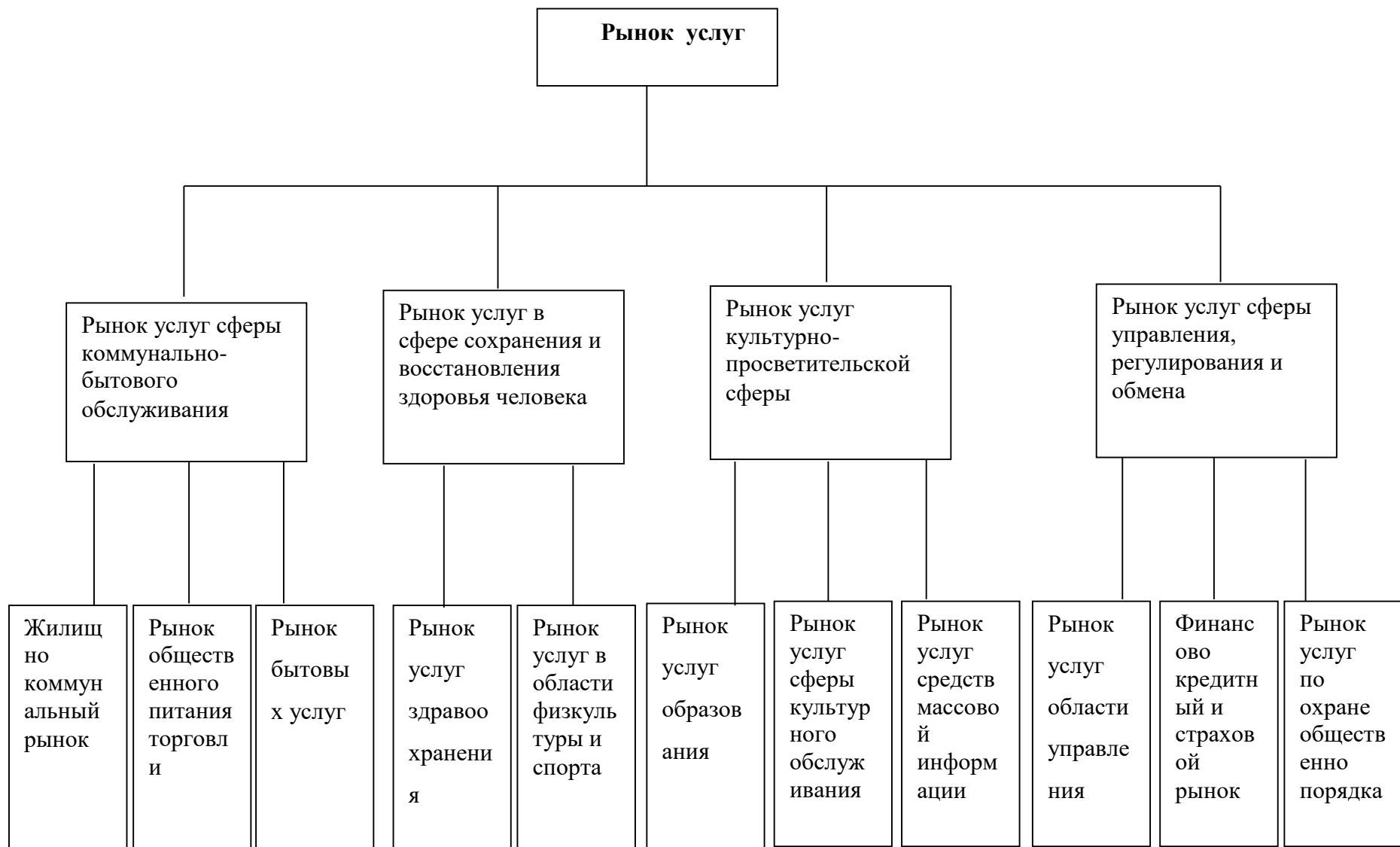

Рисунок 2. Укрепленная структура рынка услуг. Источник: Разработки автора

В целом, в сфере услуг хозяйственный механизм предусматривает баланс социальной справедливости и экономической эффективности на основе использования форм и методов, единства социального и экономического аспектов, инструментов государственного воздействия на социально-экономические процессы, что позволяет рассматривать рынок услуг как самостоятельную подсистему рыночной экономики.

Обобщая различные научные точки зрения, мы изучили структуру рынка услуг и на рис 2., представили укрупненную схему структуры рынка услуг.

Важно заметить, что, учитывая укрупненную схему рынка услуг, следует провести классификацию сферы услуг по отраслевому признаку: материальные – это услуги, оказанные материальному производству, и нематериальные – услуги страховых организаций, банковские услуги, науки, услуги связи, образования, культуры, транспорта, обороны, здравоохранения и другие.

Нематериальные услуги являются результатом социально-экономической деятельности предприятий и учреждений сферы услуг и населения, удовлетворяющие растущие потребности населения и государства, но не воплощающиеся в материальных ресурсах.

С другой стороны, наряду с традиционным делением потребностей, также важно рассматривать такие сегменты, как потребность в поддержании жизнедеятельности организма (необходимость в одежде, еде, жилье, медицинской помощи), в нормальных условиях жизни (оказание автосервисных услуг, облегчение домашнего труда, обслуживании жилья, обеспечении информацией и т.п.), а также потребность в культурном и духовном развитии (расширение кругозора, познание, культура и т.д.).

Следует заметить, что каждый вид выделенных потребностей может быть удовлетворен соответствующей социальной инфраструктурой или отраслью национальной экономики.

В условиях рыночной экономики мы также выделяем услуги на две группы: рыночные и нерыночные услуги.

Первая группа (рыночные услуги) – услуги, которые оказываются по тарифам, покрывающие издержки и обеспечивающие прибыль, т.е. эти услуги, предназначенные к реализации или реализованные по экономически значимым тарифам.

Вторая группа (нерыночные услуги) – услуги, которые предоставляются бесплатно. К ним относятся: социальные услуги, которые финансируются за счет средств государственного бюджета или общественных организаций. Важно заметить, что значение услуг возрастает в условиях развития потребительского рынка.

Следует предположить, что в каждом сегменте существует платежеспособный спрос, реализуемый на потребительском рынке. В настоящее время этот сектор осуществляет свою деятельность в торговле, общественном питании, ЖКХ, бытовом обслуживании, туризме, развлечениях и др. с целью повышения степени комфортности проживания населения, участия в регулировании его занятости [13].

Следует заметить, что потребление материальных и духовных благ определяет качество жизни населения. С позиции возмездности для населения потребление можно выделить на платной и на бесплатной основах.

Бесплатное обслуживание в основном обеспечивается за счет государственного сектора, например, медицинское обслуживание, образование и т.п.

Платное обслуживание обеспечивается за счет функционирования рынка товаров и услуг. Таким образом, потребительский рынок охватывает все сферы потребления, где возможно использование рыночных отношений. Поэтому в этих условиях значительно возрастает роль рынка автосервисных услуг.

Дальнейшее развитие рынка услуг, прежде всего, оказание автосервисных услуг, будет достигаться на основе создания частных предпринимательских автосервисных структур. Однако в этих условиях проблема регулирования рынка услуг является основной функцией местных хукуматов и включает в себя различные организационно-экономические аспекты, в частности, разработку и реализацию стратегии социальной

политики, выбора форм и методов, а также рычагов воздействия на становление и развитие рынка автосервисных услуг.

Литература:

1. Дудакова И.А. Инновационное развитие сферы услуг России как основа построения сервисной экономики / И.А. Дудакова, Ю.В. Гладкова // Вестник ДГТУ, – 2010. - Т.10. - №6(49). - С.937.
2. Зюзин А.В. Экономика автотранспортного предприятия/А.В.Зюзин.- Пермь: Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2012. – 123 с.
3. Катаев А.Х. Экономика транспортной инфраструктуры/А.Х.Катаев, Р.К.Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2000.-180 с.
4. Концепция развития профессионального образования в области сервиса: под ред. Ю. П. Свириденко. - М., 1999. – 21 с.
5. Круглова О.В. Маркетинг услуг/ О.В. Круглова. - Нижний Новгород: ННГАСУ, 2014. – 78 с.
6. Лучко, Н. В. Транспортное обслуживание / Н.В. Лучко. - Оренбургский гос. ун-т, Оренбург: ОГУ, 2013. – 52 с.
7. Раджабов Р.К. Краткий курс финансового менеджмента /Р.К. Раджабов, А. Хонджонов. - Душанбе: ТГККИ, 1997. - 70 с.
8. Раджабов Р.К. Современное состояние и перспективы развития рынка автосервисных услуг в Республике Таджикистан /Р.К. Раджабов, Р.Х. Караев// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2015. - № 2/5 (172). – С.169 - 177.
9. Собиров Н.М. Формирование и развитие рынка транспортных услуг в сельском хозяйстве Республики Таджикистан: дисс...канд. экон. наук: 08.00.05 / Собиров Нурали Миралиевич. - Душанбе, 2009.- 175с.
10. Статистика рынка товаров и услуг: под ред. И.К. Белявского. - М.: Финансы и статистика. 2001. – 143 с.
11. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2015.- Душанбе, 2015.- С.86,
12. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник.- Душанбе,2011. - С.152-154.;
13. Шляпина Ю.В. Сущность сервисных услуг и их классификация / Ю.В. Шляпина // Инновационное образование и экономика. – 2009. - №4 (15). - С.82;

УДК: 336.3 (575.3)

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҶОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Неъматов Илҳомидин Усмонович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, и.в. мудири кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64\14. Тел: (+992) 918281667, e-mail: ilhomidin_80@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ва мустақилияти озуқаворӣ, ки масъалаҳои муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд, дида баромада шудааст. Қайд гардидааст, ки мафҳуми бехатарии озуқаворӣ, қабл аз ҳама, маънои таъмин, дастрасии воқеӣ ва иқтисодии ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли бо маводи ғизоии хушсифатро дорад, ки барои нигоҳдорӣ ҳаёти солим заруранд.

Инчунин, дар мақола ҳолатҳои амнияти озуқаворӣ мамлакат ва фаъолияти соҳаи аграрӣ таҳқиқ гардидаанд. Муаллиф дар натиҷаи таҳлил муайян намудааст, ки ҳиссаи маҳсулоти ғизоии воридшаванда аз меъри зарурӣ зиёд мебошад. Ҳамчунин, принципҳои ва самтҳои асосии таъмини амнияти озуқавориро бо рушди минбаъдаи доираҳои комплекси агросаноатӣ, алалхусус соҳаи кишоварзӣ, яъне оқилонаву самаранок истифодабарии ҳосилнокии замин, таъмини муҳити рақобатнокӣ дар бозори озуқаворӣ, ҳамкориҳои байни мақомотҳои давлатӣ бо соҳибкоронро зарур донистааст

Натиҷаи ниҳоии таҳқиқот бо пешниҳоди тавсияҳои мушаххас доир ба баъзе масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарӣ гардидааст.

Калимавожаҳо: бехатарии озуқаворӣ, ислоҳот, комплекси агросаноатӣ, дастрасии иқтисодӣ, рушди устувор, соҳаи кишоварзӣ, шақлҳои хочагидорӣ, стратегия, корхонаҳои кишоварзӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Неъматов Илхомидин Усмонович - кандидат экономических наук, доцент, и.о. заведующего кафедрой менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 91828166. E-mail: ilhomidin_80@mail.ru

Обеспечение продовольственной безопасности и продовольственной независимости является одним из важнейших вопросов социально-экономического развития Республики Таджикистан. Под понятием продовольственной безопасности понимается прежде всего обеспечение, реальный и экономический доступ всех социальных групп населения к качественным продуктам питания, необходимым для поддержания здоровой жизни.

Поэтому в статье исследуется состояние продовольственной безопасности в стране и деятельность аграрного сектора. В результате анализа автор установил, что доля импортных продуктов питания превышает необходимый уровень. Также необходимо обеспечить основные принципы и направления продовольственной безопасности при дальнейшем развитии агропромышленного комплекса, особенно сельского хозяйства, т.е. рациональное и эффективное использование продуктивности земель, обеспечение конкурентной среды на рынке продовольствия, взаимодействие государственных органов и предпринимателей.

***Ключевые слова:** продовольственная безопасность, реформа, агропромышленный комплекс, экономическая доступность, устойчивое развитие, сельское хозяйство, формы хозяйствования, стратегия, сельскохозяйственные предприятия.*

SOME ISSUES OF FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nematov Ikhomidin Usmonovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Acting Head of the Department of Management, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Tel: (+992) 918281667, e-mail: ilhomidin_80@mail.ru

Ensuring food security and food independence is one of the most important issues of socio-economic development of the Republic of Tajikistan. The concept of food security is first of all understood: the provision, real and economic access of all social groups of the population with quality food that is necessary for maintaining a healthy life.

Therefore, the article examines the state of food security in the country and the activities of the agricultural sector. As a result of the analysis, the author established that the share of imported food products exceeds the necessary level. It is also necessary to ensure the basic principles and directions of food security in the further development of the agro-industrial complex, especially agriculture, i.e. rational and efficient use of land productivity, ensuring a competitive environment in the food market, interaction between government agencies and entrepreneurs.

***Keywords:** food security, reform, agro-industrial complex, economic access, sustainable development, agriculture, forms of management, strategy, agricultural enterprises.*

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизо, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ Барномаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 таҳия ва татбиқ карда шудааст, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми феврари соли 2009, таҳти №72 тасдиқ гардидааст.

Ин аввалин барномаи давлатӣ дар самти ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва мутобиқ ба Стратегияи рушди миллӣ барои давраи то соли 2015 ва Стратегияи паҳн кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2007-2009 ба ҳисоб меравад [7, с. 4].

Маҳз татбиқи моҳҳои январ-марти соли 2021 дар ҳамаи категорияҳои хочагӣ 1833,0 млн сомониро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2020-ум бо нархҳои муқоисавӣ 6,1 ҶФЗ зиёд мебошад, аз ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 30,5 млн. сомонӣ ё ки 42,4 ҶФЗ ва чорвопарварӣ 1802,5 млн сомонӣ ё 5,6 ҶФЗ зиёд шудааст [1, с. 7].

Бехатарии озуқаворӣи мамлакат ҷузъи ҷудонашавандаи некуаҳволии иқтисодӣ ва яке аз ҳадафҳои стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо озуқа вазифаи муҳимми иҷтимоию иқтисодӣ мебошад,

ки ҳалли он барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ мебошад, зеро он доираи васеи омилҳои миллӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологиро фаро мегирад.

Мутобиқи принципҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар барномаи бехатарии озуқаворӣ барои солҳои 2010-2020 се афзалияти асосии барномавӣ муайян карда шудааст:

- таъминоти мавҷудияти озуқаворӣ ва дастрасӣ ба он (дастрасии воқеӣ ва иқтисодӣ) дар асоси рушди устувори соҳаи кишоварзӣ;
- таъмини бехатарии озуқаворӣ ва таъминоти аҳоли бо озуқаи солим (аз ҷумла, дар гурӯҳҳои осебпазири аҳоли);
- таъмини муътадили озуқаворӣ [9, с. 12].

Барнома тағйироти куллии солҳои охир дар сиёсати макроиқтисодӣ ва вазъи иҷтимоию иқтисодии бахши кишоварзӣ рӯйдода, пурзӯршавии таъсири равандҳои дар бозори ҷаҳонӣ бавучудода, инчунин, вазъияти дар иқтисодиёти мамлакат вобаста ба бӯҳрони молиявӣ иқтисодӣ баамаломадаро ба назар мегирад.

Дар сиёсати давлатдорӣ масъалаи таъмини мунтазами озуқаворӣ аҳоли яке аз вазифаҳои муҳим ба шумор меравад, зеро бехатарии миллӣ аз он вобаста мебошад. Дар солҳои 70-ум қарори махсуси мамлакатҳои аъзои «Ҳафтгонаи бузург» доир ба мутобиқкунии сатҳи истеҳсолоти кишоварзӣ барои қонеъ гардонидани талабот ба озуқаворӣ қабул гардида буд. Мақсади асосии ин раванд таъмини талаботи аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсоли дохилӣ ва воридотӣ буд, вале доир ба ин масъала қарор ва ҳулосаи умумӣ қабул нагардид, зеро манфиатҳои давлатҳои алоҳида ба ҳам мувофиқ наомад.

Бинобар ин, мамлакатҳои пешрафтаи дунё дар алоҳидагӣ ба таври мунтазам бозори ҷаҳонии озуқавориро тараққӣ дода, сатҳи баланди худтаъминкуниро нигоҳ медоранд. Масалан, сатҳи худтаъминкунии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Фаронса аз 77,5%, 76,5%, Олмон ба 77%, Италия 76,6%, Россия - 73,7%, Тоҷикистон - 39,5% баробар аст [10, с. 149-150].

Сатҳи худтаъминкунии талаботи аҳолии ҷумҳурӣ бо маҳсулоти нонӣ, картошка, сабзавот ва полизӣ таъмин буда, вале талабот бо меваҳо дар соли 2020 ба андозаи 37,6%, рағани растанӣ 83,4%, гӯшт ва маҳсулоти гӯшти 38,7%, шир ва маҳсулоти ширӣ 94,2%, тухм 57,4% ва моҳӣ 6,2% таъмин аст. Дар баробари ин, 61,3% гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, 27,9% тухм, умуман, 60,5 фоизи маҳсулоти мавҷуда аз берун ворид карда мешаванд, ки таҳдид ба бехатарии озуқаворӣ аст [3, с. 25].

Айни замон дар Тоҷикистон ҳиссаи маҳсулоти ғизоии воридшаванда аз меъёри зарурӣ зиёд мебошад. Истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ барои нигоҳдории ҳаёти солими инсоният яке аз шартҳои зарурӣ ба ҳисоб меравад.

Бинобар ин, вазифаи асосии ҳар як давлат, бо истеҳсолоти ватанӣ талаботи аҳолиро бо маводи озуқаворӣ таъмин намудан аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳалли ин ҳадафи стратегӣ имконият ва шароити мусоид мавҷуд аст, ки он самаранок истифода бурдани захираҳои обу замин ва захираҳои меҳнатиро тақозо мекунад.

Дар соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон равандҳои трансформатсионӣ дар шаклҳои хоҷагидорӣ ба вуқӯъ пайваست.

Ислоҳоти гузаронидашуда дар бахши аграрӣ тағйироти назаррасро ворид намуд, яъне дар заминаи хоҷагиҳои бузург хоҷагиҳои деҳқонӣ ба вуҷуд омаданд. Дар давраи солҳои 2007-2020 шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз 25180 то ба 179005 адад афзоиш ёфт. Дар ҳоли имрӯз хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли картошка 54% ва гандум 58% ҳиссагузор мебошанд.

Ҷадвали 1. - Равандҳои тағйирёбии сохтори корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Корхонаҳои кишоварзӣ		
	Аз он ҷумла		
	Колхозҳо	Совхозҳо	Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ
2007	14	18	25180
2008	1	7	30842
2009	1	5	37966
2010	1	5	51372
2011			58313
2012			73806
2013			87594
2014			108035
2015			123379
2016			145107
2017			164631
2018			172668
2019			171975
2020			179005

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2021. - С. 434-435.

Солҳои 2007-2020 масоҳати умумии заминҳои кишоварзӣ ва заминҳои шудгор дар мамлакат кам гардид. Дар сохтори киштзор шудгор чун қисми мунтазам коркардшавандаи киштзоре, ки барои кишт ва ҷуфти холис истифода бурда мешавад, мавқеи марказиро ишғол мекунад. Кишт ва ҷуфти холис таркиби ғаёли заминҳои таъйиноти кишоварзӣ мебошанд. Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, ки заминҳои умумии кишоварзӣ 93,3 га., заминҳои шудгор бошад, тақрибан 36,7 га кам шудаанд. Ин манзара нигаронкунанда буда, таҳдид ба бехатарии озуқаворӣ аст.

Ҷадвали 2. - Масоҳати шудгор дар ҳоҷагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	с.2007	с.2010	с.2018	с.2020	Тағйир (+,-)
Заминҳои умумии кишоварзӣ ҳаз. га	3766,7	3746,0	3669,4	3673,4	93,3
аз ҷумла, масоҳати шудгор дар корхонаҳои кишоварзӣ ва ҳоҷагиҳои деҳқонӣ					
Ҳамаи шудгор, ҳаз. га	698,7	673,1	659,0	662,0	- 36,7
бо %	18,55	17,9	17,9	18	-0,55

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2021. - С. 437.

Вобаста ба рушди иқтисодии ҷаҳон ва рақобати мамлакатҳои абарқудрат барои монополиякунонии истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва дар ин самт истифода бурдани тамоми омилҳои рушд, масъалаи бехатарии озуқаворӣ ба пайдо гаштани масъалаҳои бехатарии экологӣ оварда расонид. Истифодаи натиҷаҳои илмӣ-техникӣ, биологӣ, химиявӣ дар соҳаи аграрӣ, аз як тараф, боиси баланд шудани самаранокии истеҳсолот гашта, аз дигар тараф, ба пастшавии ҳолати экологӣ, истеҳсоли маҳсулоти дорои моддаҳои захрнок оварда мерасонад. Ин боиси ба вучуд омадани бемориҳои ба тиб ноаён гардида, солимии аҳолиро паст намуда, ба давомнокии умри инсоният таъсири манфӣ расонидааст.

Ҳамин тавр, бехатарии озуқаворӣ на фақат як қисми муҳими бехатарии иқтисодии мамлакат, балки бехатарии сиёсӣ ва экологӣ буда, дар муайян намудани бехатарии озуқаворӣ дар бехатарии миллӣ нақши асосиро мебозад.

Масъалаҳои ташаккулдиҳии ҷамъии маҳсулоти озуқаворӣ, ки барои таъмини саломатии инсон ва таъмини фаъолияти зиндагии онҳо заруранд, иборатанд аз:

- қонеъгардонии талаботи гурӯҳҳои аҳоли бо моддаҳои ғизоӣ, вобаста аз таркиби химиявӣ ва арзиши энергетикӣ онҳо;

- сохтори хӯроквории вучуддошта бо назардошти истеъмоли ҳақиқии маҳсулоти ғизоӣ дар оилаҳои камбизоат;

- интиҳоби маҳсулоти ғизоӣ, ки дар ҳолати ба таври камтарин истифода бурдан, саломатӣ нигоҳ дошта мешавад [6, с. 12].

Барои ташаккул додани маҷмуи маҳсулоти ғизоӣ, меёрҳои талаботи физиологӣ дар моддаҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ва пешниҳодҳои Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ истифода бурда мешаванд. Вобаста ба ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба истеъмоли баъзе маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли дар як сол чунин аст: нон ва маҳсулоти нонӣ 147,7кг, гӯшт ва маҳсулоти гӯшти 40,8 кг, тухм 180 дона, сабзавот ва поледиҳо 166кг [2].

Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки нисбати баҳо додан ба вазъи бехатарии озуқаворӣ омӯзиши вазъи маъалаҳои зерин дар мадди аввал қарор гиранд: истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ, ашёи хом, ҳолати бозори истеъмоли.

Таҳлилҳои имрӯз нишон медиҳад, ки дар даҳсолаи охир истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли зиёд гардида истодаанд, аз ҷумла истеҳсоли ғалладона 17,8%, картошка 35,8%, гӯшт 33,3%. Яъне, ин ҳолат аз фаъолияти пурсамари як қатор субъектҳои хоҷагидорӣ соҳаи аграрӣ дарак медиҳад.

Аз ҷадвали мазкур ба мо маълум гардид, ки таъминнокии аҳоли ба маҳсулоти ғалладонагӣ дар соли 2020 111,7%-ро ташкил додааст, ки ин нисбат ба соли 2018 15,9 % зиёд мебошад. Таъминнокии картошка бошад, аз 92 кг-и соли 2018 то ба 108,7 кг дар соли 2020 баробар гардидааст.

Ҷадвали 3 - Таъминнокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҳсулоти кишоварзӣ (таносуби фоизи бо меъёри тавсияшавандаи истеъмоли 1 кг/одам дар як сол)

Навъҳои маҳсулот	Меъёри тавсияшавандаи истеъмоли 1 кг/одам дар як сол	СОЛҲО					
		2018		2019		2020	
		Ба сари аҳоли, кг.	Сағхи таъмин будан, %	Ба сари аҳоли, кг.	Сағхи таъмин будан, %	Ба сари аҳоли, кг.	Сағхи таъмин будан, %
Ғалла маҳсулоти ғалладонагӣ	147,7	141,5	95,8	152,2	103,0	165,0	111,7
Картошка	92,0	106,8	116,0	107,9	117,2	108,7	118,1
Сабзавот ва обҷакорӣ	166,1	234,8	141,3	236,7	142,5	263,5	158,6
Мевагӣ ва ангур	124,1	76,4	61,5	78,2	63,0	75,1	60,5
Шир маҳсулоти ширӣ	115,3	106,2	92,1	49,6	43,0	50,4	43,7
Гӯшт маҳсулоти гӯшти	40,8	14,5	35,5	14,8	36,2	16,0	39,2
Тухм (дона)	180,0	49,9	27,7	78,7	43,7	104,5	58,0

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маводи маҷмуаи оморӣ Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021, С.15.

Аз таҳлилҳои мазкур маълум гардид, ки таъминнокии шир ва маҳсулоти ширӣ, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ ва тухм ба сари аҳоли нисбатан камтар ба назар мерасад, ки барои ҳалли масъалаи мазкур мо дар хулоса пешниҳодҳо намудаам.

Маврид ба қайд аст, ки принципҳои асосии таъминоти бехатарии озуқаворӣ аз чунин унсурҳо бояд таркиб ёбанд:

- таъмини муҳити рақобатнокӣ дар бозори озуқаворӣ (бо иҷозат додан барои иштирок дар бозор ба ҳамаи намуди хоҷагидориҳо);
- роҳ надодан ба пастравии дараҷаи таъминоти озуқаворӣ;
- ҳамкориҳои байни мақомотҳои давлатӣ бо тоҷирон;
- қабул намудани қарорҳо дар асоси мониторинги захираҳои озуқаворӣ;
- маълумоти кушод дар бораи ҳолати бозори маҳсулоти озуқаворӣ.

Ҳамчунин, самтҳои асосии таъминоти амнияти озуқаворӣ низ тақвият менамоянд:

1. Доштани мувозинат дар бозори озуқаворӣ дар асоси:
  - мониторинги ҳолати бозор ва захираҳои озуқаворӣ;
  - бурдани назорат аз болои нақшаҳои қабулшуда оид ба амнияти озуқаворӣ;
  - пешгӯикунии талаботу тақлифоти маводи озуқаворӣ.
2. Кумакрасонӣ барои ташкили савдои яклухти маҳсулоти комплекси озуқаворӣ ва ҳамкорӣ кардан бо истеҳсолкунандагон; маблағгузориҳо ва иҷрои барномаҳо.
3. Кумакрасонӣ дар рафти татбиқи барномаҳо оид ба тараққи додани истифодабарии техникаю технология дар истеҳсолоти маҳсулоти хӯрокворӣ.
4. Шароити мусоид фароҳам овардан барои истеҳсол, коркард ва ворид намудани маҳсулоти озуқаворӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза ба бозори истеъмолӣ.
5. Равнақ додани технологияҳои коммуникатсионӣ дар комплекси озуқаворӣ.

Ҳамин тавр, яке аз самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи комплекси агросаноатӣ васеъ истифода бурдани воситаҳои техникӣ, яъне технологияи нави замонавӣ дар соҳаҳои растанипарварӣ, чорводорӣ, корхонаҳои саноатӣ коркарди онҳо мебошад. Бо ин роҳ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро зиёд намудан мумкин аст.

Дигар самти роҳи ҳалли масъалаи амнияти озуқаворӣ ин оқилонаву самаранок истифодабарии захираҳои обу замин мебошад. Ҳарчанд ки имрӯз заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар ихтиёри субъектҳои хоҷагидор қарор доранд, онҳо истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ ва таъминкунандаи ашёи хом дар комплекси агросаноатӣ ба ҳисоб мераванд.

“Ҳосилнокии заминро бо истифодаи сармоя, меҳнат ва илм беинтиҳо баланд бардоштан мумкин аст”, - гуфта буд дар замони худ Ф. Энгелс. Маҳз сармоягузорӣ ба киштзор бо мақсади беҳтаргардонӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии замин на танҳо омили асосии баланд бардоштани самаранокии заминистифодабарӣ, ҳамчунин воситаи асосӣ дар низоми усулҳои иқтисодии идораи захираҳои замин ва афзунгардии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аст.

Ҳамзамон, вобаста ба ҳадафи чоруми миллий - саноатикунони босуръати кишвар сохтмони корхонаҳои саноати коркарди сабук ва хӯрокворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо назардошти хусусиятҳои молии истеҳсолоти кишоварзӣ зарур аст, то ки маҳсулоти нимтайёр ва ашёи хоми соҳаи аграрӣ пурра коркард гарданд.

Ҳалли ин вазифаҳо таъмини дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодиро барои истеъмолкунандагони маҳсулоти ғизоӣ ба миқдор ва навъҳои зарурӣ тақозо мекунад.

Ҳамзамон, масъалаҳо марбут ба ислоҳоти идоракунии давлатӣ дар соҳа, тағйироти институтсионалӣ, рушди бахши хусусӣ ва ҷалби сармоягузориҳо ва рушди потенциали инсонӣ дар деҳот аз масъалаҳои муҳими барномаи татбиқшуда буданд, ки ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтаанд.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки дар ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, Стратегияи бехатарии озуқаворӣ (барои мисол то давраи соли 2030) таҳия ва татбиқ карда шавад, то ки ҳадафҳо ва масъалаҳо аз рӯи принципи умумӣ муайян карда шуда, роҳҳои ноилшавӣ дақиқ карда шаванд.

Ба сифати афзалиятҳои асосии Стратегия масоили зерин муайян мегарданд:

- ташкили низоми таъминоти аҳоли бо ғизо ва таъмини дастрасии озуқа (дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонӣ);
- таъсиси кластерҳои истеҳсоли-илмӣ-инноватсионӣ барои таъмини аҳоли бо озуқаворӣ ва таҳқиқот дар ин самт;
- ташкили кластерҳои истеҳсоли барои иттиҳоди истеҳсолкунандагон дар асоси таҳқиқот ва мониторинги бозори истеъмолӣ;
- рушди устувори сектори аграрӣ дар асоси истифодаи технологияи муосир ва усулҳои муосири инноватсионии агротехникӣ ва принципҳои дастгирии давлатии он;
- таъмини амнияти озуқаворӣ ва ташкили низоми истеҳсол ва содироти ғизои солим;
- инкишофи принсипи «иқтисодиёти сабз» ва кишоварзии органикӣ бо истифода аз имконияти мавҷудаи кишвар;
- ташкили низоми захиранамоии ғизо ва такмили минбаъдаи он;
- муайян намудани механизмҳои молиявии инкишофи низоми таъминоти аҳоли бо ғизои хушсифат;
- ҳифзи бозори истеъмолӣ аз ғизои пастсифати ватанию хоричӣ бо роҳи баланд бардоштани стандартҳои истеҳсол, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл, воридкунӣ ва фурӯши маҳсулоти ғизоӣ;
- истифодаи механизмҳои тарифию гумрукӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва таъмини қайшии он;
- мониторинги доимии фаъолияти низоми таъминоти аҳоли бо ғизои хушсифат ва институтҳои он.

Дар Стратегияи миллии рушд барои марҳилаи солҳои 2030 самтҳои асосии ислоҳоти аграрӣ муайян шуда, принципҳои умумии дастгирии давлатӣ ва тағйироти институтсионалӣ муайян карда шудаанд.

Махсусан, тавсеа додани дастрасӣ ва сахм дар таъмини фаровони маҳсулоти озуқа, сифат ва бехатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди индустриализатсия ва рушди босуботи пешгирикунандаи бахши аграрӣ, дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар асоси ислоҳоти бахшро ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон, баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои заминӣ об ва инсонӣ дар асоси беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ ва таъмини шугли пурмаҳсул барои аҳолии деҳот, таҷдид ва барқарор намудани инфрасохтори обёрӣ, инчунин ҷорӣ кардани технологияи обёрии муосири сарфакундаи неруи барқ ба афзалиятҳои соҳаи кишоварзӣ дохил мешаванд.

Дар стратегияи бехатарии озуқаворӣ роҳҳои бартараф намудани механизми заифи дастгирии давлатии молиявии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва монеаҳои муттаҳидсозии қитъаҳои замин, ки барои сармоягузорӣ дар бунёди корхонаҳои азими кишоварзӣ мушкилӣ эҷод мекунанд, бояд муайян карда шавад.

Адабиёт

1. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2021. - №1. – 170 с.
2. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ – декабр. – Душанбе, 2020. – С. 24-25.
3. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти ҶТ. – Душанбе, 2021. – 340с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи химоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» санаи истифодашуда: 28.12.2012 // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, №643, 18 05 2009. – Душанбе, 2016. - С. 6-9.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 21.12.2021.
6. Солехзода, А.А. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности / А.А. Солехзода, И.С. Фасихов // Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия. – Москва, 2016. - 8 (9). - С.15-23.
7. Солехзода, А.А. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар Тоҷикистон / А.А. Солехзода, И.С. Фасехзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва умумӣ. - Душанбе, 2018. - №3. - С. 3-8.

8. Нурализода, А.Н. Ҳамбастагии сатҳ ва сифати зиндагӣ: Ҷанбаҳои стратегии баланд бардоштани он / А.Н. Нурализода, А.С. Қаландаров // Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2019. - №3 (19). - С. 94-101.
9. Фасеҳзода, И.С. Моҳияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҳаввулотии он дар рушди босуботи иқтисодӣ / И.С.Фасеҳзода, Х.А.Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. - №7. - С. 214-218.
10. Шамсов, Дж.И. Формирование регионального рынка молока в Республике Таджикистан / Дж.И.Шамсов, И.Шерхон // Наука и образование сегодня. - Москва, 2020. - №11 (58). - С.17-22. ISSN 2414-5718.

УДК: 338.514 (575.3)
РУШДИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҲИИ ХУРД БА ФАЪОЛИЯТИ
СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Махиулов Саидхуҷа Ҷумъаевич - н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 918563308. E-mail: saidhuja1986@mail.ru

Ёфтаков Абӯбакр Шохимардонович - докторанти курси 3-юм аз рӯи ихтисоси (PhD) 6D050600 – иқтисодиёт. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 904287378. E-mail: abub1994@mail.ru

Ҳоҷаев Бахтиёр Бобораҷабович - н.и.и., муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: +992 908503503. E-mail: khojaev1988@bk.ru

Муаллифон дар мақолаи илмӣ таъсири қарздиҳии хурдро ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар таҳқиқ намудаанд. Соҳибкорӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти имрӯза ба ҳисоб рафта, дар ҳама шароит омил асосии нешрафти ҷомеаи мутамаддин мебошад. Барои нешрафти ҷомеа ва сатҳи зиндагии мардум истеҳсолоти аҳаммияти стратегидошта муҳим набуда, балки истеҳсолоти хурду миёна маҳаки асосии рушди иқтисодиёт мебошад. Аз ин лиҳоз, дар айни замон рушди низоми қарздиҳии хурд дар самти соҳибкории истеҳсолӣ мувофиқи мақсад ва саривақтӣ мебошад. Дар доираи ин масъала муаллифон ба механизмҳои асосии рушди низоми қарздиҳии хурд ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти илмӣ анҷом дода, механизмҳои имконпазири рушди ин масъаларо баррасӣ намудаанд.

Калидвожаҳо: истеҳсолот, соҳибкорӣ, қарзи хурд, низом, маҳсулот, тиҷорат, саноат, андоз, пардохт, буҷет, суғурта, маблағ, пул, таҳлил, ҳисса, такмил, муқоиса.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ МИКРОКРЕДИТИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Махиулов Саидхуҷа Ҷумъаевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел. : 918563308. E-mail: saidhuja1986@mail.ru.

Ёфтаков Абубакр Шохимардонович - докторант 2 курса PhD по специальности 6D050600 - экономика. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 904287378. E-mail: abub1994@mail.ru

Ҳоджаев Бахтиёр Бобораҷабович – к.э.н., ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992 908503503. E-mail: khojaev_1988@bk.ru

В научной статье авторы рассматривают влияние микрокредитования на производственное предпринимательство в стране. Предпринимательство является одним из приоритетов современной экономики и является ключевым фактором развития современного общества. Для развития общества и уровня жизни людей производство стратегического

назначения не имеет значения, а малое и среднее производство является главным критерием экономического развития. В связи с этим, в настоящее время развитие системы микрокредитования в сфере промышленного предпринимательства является целесообразным и своевременным. В этом контексте авторы провели исследование основных механизмов развития системы микрокредитования промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан и обсудили возможные механизмы развития данного вопроса.

Ключевые слова: производство, бизнес, микрокредит, система, продукт, торговля, промышленность, налог, оплата, бюджет, страхование, деньги, деньги, анализ, доля, усовершенствование, сравнение.

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF MICRO-CREDITING MANUFACTURING ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Makhshulov Saidkhuja Djumaevich - candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, k. Nakhimova 64/14. Phone: 918563308. E-mail: saidhuja1986@mail.ru.

Yoftakov Abubakr Shohimardonovich - 2nd year doctoral student PhD 6D050600 - Economics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14. Tel.: + (992) 904287378. E-mail: abub1984@mail.ru

Khojaev Bakhtiyor Boborajabovich – к.э.н., Candidate of Economic Sciences assistant of the Department of Banking, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, k. Nakhimova 64/14. Phone: +992 908503503. E-mail: khojaev1988@bk.ru

In a scientific article, the authors consider the impact of microcredit on industrial entrepreneurship in the country. Entrepreneurship is one of the priorities of the modern economy and is a key factor in the development of modern society. For the development of society and the standard of living of people, production of strategic importance does not matter, and small and medium-sized production is the main criterion for economic development. In this regard, at present, the development of a microcredit system in the field of industrial entrepreneurship is appropriate and timely. In this context, the authors conducted a study of the main mechanisms for the development of the microcredit system for industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan and discussed possible mechanisms for the development of this issue.

Keywords. Production, business, microcredit, system, product, trade, industry, tax, payment, budget, insurance, money, money, analysis, share, improvement, comparison.

Дар шароити бошиддат тағйирёбии муносибатҳои гуногунҷабҳа дар баҳши иқтисодии кишварамон тамоми давлатҳои ҷаҳон, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили як сохтори истеҳсолии муносири аз лиҳози мановари милли фарогир дар дохили кишвар мувофиқи мақсад мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, дар шароити кунунии мо таъсиси низомии мукаммали фаъолияти соҳибкории хурду миёна аҳамияти аввалиндараҷа дорад, ки доираи рушди онро маблағҳои озоди тамоми баҳши институтсионали ташкил медиҳад. Зарурати айнии ин соҳаи ҳаётан муҳимро ба инобат гирифта, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи то соли 2030 оид ба масъалаҳои асосӣ ва появии рушди соҳаи як қатор пешниҳоди коркардҳои мушаххас инъикос гардидаанд. Гарчи мутобик ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва барномаҳои дигари ҳукумати аз ин баъд ба соҳаи саноат диққати бештар дода мешавад, таъмини рушди минбаъдаи соҳаҳои дигар, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ ҳамчун вазифаи асосии сохторҳои давлатӣ боқӣ мемонад. Зеро пешбурди сиёсати самараноки иқтисодӣ рушди мутавозини ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқро талаб мекунад ва вайрон кардани принципҳои чунин сиёсат метавонад боиси болоравии нархҳо, иҷро нашудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва мушкилиҳои иқтисодӣ дар кишвар гардад [6, с.136].

Дар ҳолати ин масъала тақмили низомии қарздиҳии хурд ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз он ҷумла соҳибкории хурду миёна масъалаи калидӣ маҳсуб ёфта, барои татбиқи амалии ҳадафҳои стратегии давлат нақши ҳалкунанда дорад. Зеро таҷрибаи ҷаҳонӣ собит намудааст, ки дар аксар давлатҳои пешрафта соҳибкории хурду миёна мавқеи калидӣ дошта, 70-80%-и иқтисодиёти ин давлатҳоро ташкил медиҳад. Барои ташкили ин соҳаҳо низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи тақмили низомии қарздиҳии хурд авлабияти бештар дорад, зеро рушди соҳибкории хурду миёнаро наметавон дар

аксар маврид бе таъмини захираҳои молиявӣ пеш бурд ва ин масъаларо тавассути қарзҳои хурд ҳаллу фасл бояд намуд.

Вобаста ба ин масъала нуктаи назари Н.В.Тсхададзе бамаврид мебошад, ки ӯ ҳангоми омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи рушди қарздиҳии хурд қайд менамояд, ки дар кишварҳои дорои иқтисоди суст тараққикарда ва шумораи зиёди камбизоатон, миқдори ками шумораи шахрвандони худмаблағгузorro зиёд мекунад ва ба ин васила, бо камбизоатӣ мубориза мебаранд. Дар гурӯҳи кишварҳои рӯбатараққӣ ва пешрафта вазифаи асосии қарздиҳии хурд рушди бахши тиҷорати хурд ва миёна мебошад. Сарфи назар аз он ки қарздиҳии хурд асосан фаъолияти ғоидаовар аст, он дар бисёр кишварҳо ба ҳайси тиҷорати иҷтимоӣ амал мекунад [9, с.101]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ асосан тиҷорати хурду миёнаро тиҷорати иҷтимоӣ ташкил медиҳад, ки он сарфи назар аз имкониятҳои мавҷуда ба қарздиҳии хурд эҳтиёҷ дорад.

Дар татбиқи равандҳои амалигардии рушди низоми қарздиҳӣ ба субъектҳои гуногуни соҳибкорӣ раванди фаъолияти қарздиҳӣ ва дастгирӣ аз тарафи бахши институтсионалӣ дар доираи имкониятҳо бояд сода карда шуда, зарурати бехатарии ташкилотҳои қарздиҳанда ба инобат гирифта шавад.

Якум, зарур аст, ки ташкилотҳои қарзӣ бояд ба соҳибкорон рӯйхати пурраи ҳуҷҷатҳои заруриро барои гирифтани қарз ва тавсияҳои методӣ барои таҳия ва арзёбии рушди фаъолияти ҳаматарафаи худ пешниҳод намоянд.

Дуюм, дар марҳилаи қарздиҳӣ ба соҳибкорои хурду миёна зарур аст, ки бораи дурнамо маълумотҳои воқеиро дар бораи дастгирии минбаъдаи фаъолияти худ пешниҳод намоянд.

Сеюм, фаъолияти субъектҳои гуногуни соҳибкорӣ дар қараёни истеҳсолот ё амалӣ намудани ягон намуди фаъолият дорои инноватсия бошад, то аз рӯйи ҳадаф бо назардошти дастрасӣ ба истифодаи захираҳои давлатӣ ва тақсимои сармои мустақим пешбинӣ гардад, ки дар он масъалаи суғурта ва кафолатҳои ҳукумат барои пардохти қарзҳо пайваст бошанд. Ҳамчунин, фондҳои дастгирии соҳибкорӣ бояд ба ҷалби сармои аҳоли ҷиҳати татбиқи дастгирии лоиҳаҳои саноатӣ ва инноватсионӣ барои афзоиш додани ҳавасмандии қарздиҳии хурд мусоидат намояд.

Дар ҳошияи ин гуфтаҳо, ба назари мо, фаъл сохтани раванди дастгирии молиявӣ қарзӣ ва сармоягузории субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна, муттаҳидсозӣ ва оптимизатсияи манбаъҳои гуногуни молиявӣ шароити мусоидро барои татбиқи ҳадафҳои соҳибкорои истеҳсолӣ фароҳам месозад. Равандҳои васеъ намудани дастрасии соҳибкорои хурду миёна ба захираҳои қарзӣ ва манбаъҳои молиявӣ бо усулҳои такмили механизмҳои молиявӣ қараёни такрористеҳсолро фаъл намуда, муаммоҳои дар ҳар ду тараф ҷойдоштаро бартараф месозад.

Бо назардошти ҳама имконоти мавҷуда ва зарурати мушаххаси соҳа, тибқи ҳисобҳои коршиносон, тамоюли асосии рушди бозори сармои хурд дар ояндаи наздик метавонад боиси афзоиши рақобат бо бонкҳо дар мубориза барои ҷалби муштариён, пеш аз ҳама, тавассути баланд бардоштани сатҳи технология ва тамоюли талаботи муштариён гардад. Истифодаи фаъоли технологияҳои интернетӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, маҳсулоте, ки раванди баргардонидан ва пардохти қарзҳои автоматӣ мекунад, афзалияти рақобати ташкилотҳои маблағгузории хурдро дар самти пешниҳоди ҳиссаи бештари қарзҳо ифода менамояд [1, с.67].

Танзими фаъолияти сармоягузории хурд ба усули таваккал асос ёфтааст, ки маънои фарқ кардани талабот ба одамони гуногуни дар ин бозорро дорад. Барои ҳимояи ҳуқуқи қарзгирандагони ташкилотҳои қарздиҳии хурд диққати махсус додан лозим аст, ки дар робита ба он коҳиш додани ҳаҷми ҳадди уҳдадорихои қарзгир дар назди қарздиҳанда, ташкили талабот оид ба риояи арзиши бозпасгардонии қарзҳо зарур аст.

Яке аз муҳаррикҳои асосии пешбарандаи иқтисодии имрӯза ин фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ мебошад. Аз рӯйи баъзе маълумотҳо, соҳибкорӣ ба ҷуз аз соҳаи савдо ва хизматрасонии умумӣ дар дигар соҳаҳо натиҷаи дилхоҳ намодааст. Савдо ва

таъминот 38%-и фаъолияти соҳибкориро ташкил медиҳад. Корхонаҳои истеҳсоли ҳамагӣ 15%-ро аз шумораи умумӣ ташкил медиҳанд. Мувофиқи маълумотҳо, то соли 2000-ум дар Тоҷикистон ҳамагӣ 1342 корхона амал менамуд, ки ин дар таъмини рушди иқтисодиёт ва қонеъ гардонидани талаботи аҳоли мусоидати фаъол карда наметавонист [2, с.30]. Вобаста ба ин, рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсоли, ки ҳадафи чоруми Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мебошад, бояд механизми самараноки маблағгузорию онро аз якҷанд сарчашма таъмин карда тавонад. Дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ва норасоии манбаъҳои он дар фаъолияти соҳибкории истеҳсоли бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки механизмҳои дастрасии қарздиҳиро ба соҳибкорони истеҳсоли дарёфт намоянд. Дар айни замон бо назардошти мушкилоти мавҷуда яке аз роҳҳои муосири дастгирии ҳаматарафаи давлатӣ таъмини субъектҳои соҳибкорӣ бо захираҳои молиявӣ таъмини қарзҳои низомии бонкӣ мебошанд. Дар заминаи пешниҳоди қарзҳои гуногуни низомии бонкӣ метавон то як андоза фаъолияти субъектҳои соҳибкориро ҷоннок намуда, шумораи корхонаҳо ва ҳаҷми истеҳсолотро чӣ қадар қонеъ намудани талаботи дохилӣ ва зиёд намудани содирот мусоидат намояд. Дар шароити имрӯза, агар аз як тараф, ҳиссаи қарздиҳӣ ба корхонаҳои истеҳсоли афзоиш ёбад, аз дигар тараф, шумораи онҳо дар сатҳи гуногуни истеҳсолот афзоиш меёбад (нигар. ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Афзоиши шумораи корхонаҳои истеҳсолию хизматрасонии сатҳи гуногун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи корхонаҳо											Нисбат ба 2008
	2008	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Миқдори умумии корхонаҳо	2770	2250	2873	2586	2571	2961	3159	3893	8852	8978	2,2 мар
Кишоварзӣ	714	389	919	522	421	463	466	506	1140	1017	42,4%
Саноат	547	530	551	643	730	774	825	904	1584	1648	2 мар
Сохтмон	349	333	340	337	344	402	430	480	1122	1099	2,1 мар
Савдо	238	264	254	217	216	237	286	540	1728	1744	6,3 мар
Нақлиёт ва алоқа	247	231	214	204	209	192	199	225	540	550	1,2 мар
Дигар соҳаҳо	398	261	592	663	651	893	953	1238	2738	2920	6,3 мар
Маблағи фоида ва зарар	183,4	531,6	587,4	-271,4	-1736,3	510,9	161,7	1770,3	2035,4	3326,1	- 3,3 мар

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021. – С. 250

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 1 гуфта метавонем, ки афзоиши шумораи корхонаҳои сатҳи гуногун яке аз механизмҳои асосии рушди иқтисодиёти кишвар ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, афзоиши ҳиссаи содирот ва монанди инҳоро ифода менамояд. Ғайр аз ин, гуфта метавонем, ки дар шароити муосир яке аз механизмҳои асосии рушди самаранокии иқтисодиёт афзоиши шумораи корхонаҳои истеҳсоли мебошад. Дар заминаи афзоиши шумораи корхонаҳои истеҳсолии сатҳи гуногун метавон ҳиссаи коркарди маҳсулоти истеҳсолшавандаро афзоиш дода, давомнокии маҳсулоти истеҳсолшавандаро бо сифати хуб таъмин намуд. Дар ҳолати ин гуфтаҳо ҳаҷми умумии корхонаҳои истеҳсоли 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар сатҳи иқтисодиёти давлат корхонаҳои кишоварзӣ 42,4%, саноат 2 маротиба, сохтмон 2,1 маротиба, савдо 6,3 маротиба, нақлиёт ва алоқа 1,2 маротиба ва дигар соҳаҳо 6,1

маротиба афзоиш ёфтаанд. Аммо маблағи фоида ва зарари корхонаҳои номбаршуда барзари маблағи -3326,1 сомони ро ташкил медиҳад, ки ин таъсири бемории ҳамагири COVID-19 мебошад.

Новобаста аз ин мушкилот дар соли 2020 аз ҷониби ташкилотҳои қарзии кишвар ҷиҳати коҳиш додани таъсири пандемия ба зиёда аз 260 ҳазор нафар муштарӣ ба маблағи 2 миллиарду 300 миллион сомонӣ имтиёзҳои вобаста ба қарздорӣ пешниҳод гардида, ба соҳибкорони истеҳсолӣ 4 миллиард сомонӣ қарз дода шуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2019-ум ду фоиз зиёд мебошад [4].

Ҷиҳати таъмини устувории иқтисодии мамлакат зарурати рушди соҳибкории истеҳсолӣ мувофиқи мақсад мебошад. Зеро таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама бештар соҳибкорӣ дар соҳаи сохтмон ва хизматрасонӣ рушд намудааст. Таҷрибаи солҳои охир собит намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди минтақаҳои саноатӣ ва дорои имкониятҳои истеҳсолӣ яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи давлат мебошад. Зарурати рушди соҳаи мазкурро бо назардошти рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018с. ҷиҳати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод намуданд, ки солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» [5] эълон гардид ва ин ба раванқ додани соҳибкории истеҳсолӣ дар сатҳи деҳоти кишвар ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ мусоидати ҳамазарафа намуд. Дар ҳолати ин гуфтаҳо ҷиҳати рушди ҳамазарафаи соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар тақмили низоми қарздиҳӣ, аз он ҷумла қарздиҳии хурдро талаб менамояд, ки дар ин масъала бояд фаъолнокии низоми бонкии кишвар бештар карда шавад. Дар доираи ҳадафҳои стратегияи кишвар ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар сатҳи зарурӣ моро зарур аст, ки вобаста ба минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла минтақаҳои имконияти саноатии баланддошта ва аз рӯйи имкониятҳои минтақавӣ ва соҳавӣ тавассути пешниҳоди қарздиҳии хурду миёна ҷиҳати дастгирии истеҳсолкунандагон тамоми мушкилоти ҷойдоштаро ҳаллу фасл намуда, ба таври муштарак самаранокии истеҳсолотро баланд бардорем. Бо тақвияти ин ҳадафҳо дар шароити маҳдуд будани захираҳои пулии аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ яке аз роҳҳои самаранокии дастгирии рушди соҳаи қарздиҳии хурд дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар мебошад, ки воқеияти қарздиҳии хурдро дар ҷадвали 2 ба таври зайл дидан мумкин аст.

Ҷадвали 2. - Сохтори қарздиҳии хурд дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳаз. сомонӣ)

Минтақаҳо	Ҳамагӣ/ солҳо						Тағйирот нисбат ба 2012 бо %
	2012	2014	2016	2018	2019	2020	
ВМКБ	100 239	202 878	60 731	50 820	66 695	76 777	- 23,4
НТМ	490 148	939 526	566 670	721 465	952 375	882 063	80
Хатлон	669 146	1 418 059	843 240	1 059 442	¹ 348 003	1 386 513	102,2
Суғд	¹ 204 274	2 240 718	1 426 585	1 963 101	² 405 941	1 881 582	56,2
Душанбе	674 362	1 388 686	729 257	1 017 645	¹ 230 962	1 226 566	81,8
Ҳамагӣ	3138169	6 189 866	3 626 482	4 812 475	6003976	5 453 502	73,7

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305)

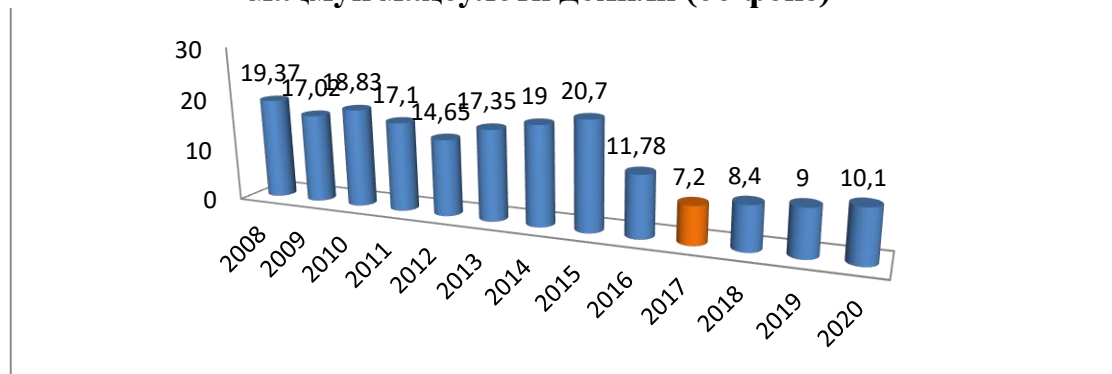

Қайд кардан бамаврид аст, ки баъди эълон намудани солҳои 2019-2021 ҳамчун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ҳиссаи қарзҳои хурд дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли афзоиш қарор дорад, ки ин ба рушди соҳибқорӣ истеҳсоли мусоидат менамояд. Вобаста ба ин, аз таҳлили маълумотҳои чадвали 2 пай бурдан мумкин аст, ки қараёни қарздиҳии хурд аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ва, умуман, низоми бонкӣ низ дар доираи имкониятҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба иқтисоду имкониятҳои иқтисодию истеҳсоли, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, муҳити иҷтимоӣ (зичии аҳоли ва шумораи аҳоли) имконияти коммуникатсионӣ, нигоҳдорӣ ва монанди инҳо ба роҳ монда шуда, мутаносибан суръати рушди он дар ҳар минтақа гуногун мебошад. Вобаста ба таҳлилҳои чадвали 2 агар ба нишондиҳандаҳои соли 2020 назар афканем, он гоҳ маълум мегардад, ки ҳиссаи бештари қарздиҳии хурд ба минтақаҳои имконияти саноатидошта, аз он ҷумла ба вилояти Суғд рост омада, дар муқоиса ба соли 2012 56,2%, шаҳри Душанбе 81,8%, вилояти Хатлон 102,2%, НТМ 80% афзоиш ёфтааст, ки ин дар бахши истеҳсолот рост меояд. Лекин афзоиши қарздиҳии хурд дар ВМКБ бо сабаби таъсири як қатор омилҳо тамоюли манфӣ дошта, ин ҳисса ба андозаи -23,4% коҳиш ёфтааст ва омили асосии коҳишбӣ он як қатор маҳдудиятҳои истеҳсоли тичоратӣ мебошад. Афзоиши маҷмуии қарзҳои хурд низ ба тамоми соҳаҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ тамоюли зиёдшавӣ дошта, он дар муқоиса ба соли 2012 73,7% афзоиш ёфтааст. Бояд қайд намуд, ки дар муддати чор соли охир дараҷаи афзоиши қарздиҳии хурд дар вилояти Хатлон бештар шуда, мутаносибан 2 маротиба афзудааст. Ҳамчунин, дар вилояти Суғд бо сабаби таъсири бемории ҳамагири COVID-19 ба андозаи 21,7% коҳиш ёфтааст.

Дар марҳилаи муосири рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои хоси инкишофи иқтисодии миллий, баҳусус ҳаҷми бозори миллий ва иқтисоди хурди кушода будани онро ба инобат гирифта, ба самтҳои афзалиятнок намудҳои қарзи бонкӣ ба субъектҳои тичорати хурд қарзҳои хурдро мансуб кардан мумкин аст. Қарзҳои хурд ин маҷмуи муносибатҳои иқтисодии иштирокчиён тавассути қарордодҳои қарздиҳӣ мебошад, ки дар заминаи он гурӯҳҳои мавриди ҳадаф ва истифодабарӣ қароргирифта, методикаҳои бо асноди меъёрҳои дохилии ташкилоти қарзӣ ба расмият даровардашуда қарз пешниҳод карда мешаванд. Хусусияти фарқкунандаи қарздиҳии хурд ин тамаркузи тавачҷуҳ ба гурӯҳҳои мавриди ҳадаф қароргирифта мебошад. Қарзгирандагонро аз рӯи аломатҳои мухталифи таснифоти гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст, ки таснифоти соҳавӣ, баҳусус ба деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон хос мебошад [8, с. 29].

Новобаста аз ин, имрӯз метавон ҳиссаи низоми бонкиро дар дастгирии субъектҳои соҳибқорӣ мусбат арзёбӣ намуд, аммо ин масъала вобаста ба шароит ва сатҳи талабот қаноатмандкунанда нест. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи қарзҳои ба субъектҳои соҳибқорӣ додашуда бо таъсири як қатор омилҳо тамоюли коҳишбӣ дорад, ки раванди ин қараёнро дар диаграммаи 1 дидан мумкин аст.

Диаграммаи 2.1.1. - Ҳиссаи қарзҳои ба бахши соҳибқорӣ додашуда дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (бо фоиз)

Сарчашма: бюллетенҳои омили бонкии Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 1998-2020

Гарчанде ҳиссаи субъектҳои соҳибкорию хурду миёна дар маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2008-2020 17,7 банди фоизӣ (аз 46,8 то 64,5 фоиз) афзоиш ёфтааст, ҳиссаи қарзҳои ба он додашуда дар ин солҳо ҳамагӣ 1,3 банди фоизӣ (аз 19,37 то 20,7 фоиз) афзудаасту халос. Соли 2020 бошад, вобаста ба вазъи ногувори иқтисодӣ ин нишондиҳандаҳо нисбати соли 2015 мутаносибан 4,1 ва 8,9 банди фоизӣ коҳиш ёфтаанд.

Ҷадвали 3. - Қарзҳои низоми бонкӣ аз рӯи шакли моликият (ҳаз. сомонӣ, бақия дар интиҳои давра)

Номгӯи самтҳо	Солҳо							Нисбат ба 2012
	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҳамаи маблағгузориҳо	5 421, 3	9 783, 1	9 930, 0	8 608, 0	8 741,3	10 965, 3	10 965, 3	102,2
Корхонаҳои давлатӣ	772, 9	930, 2	1 669, 8	2 182,5	2 168,1	2 508,0	2 508,0	2,2 мар
Корхонаҳои хусусӣ	2 070,5	3 953,7	4 027,3	2 672,5	2 609,9	3 419,8	3 419,8	65,2
Шахсонӣ воқеӣ	1 072,1	1 797,3	1 665,3	1 577,7	1 827,4	2 656,8	2 656,8	147,8
Лизинг	2 307	4 595	6 369	2 068	2 812	6 088,00	6 088	136,9
Манзилӣ	57 007	139 529	167 709	185 829	209 132	220 517	220 517	286,8
Овердрафт	19 815	62 243	271 854	141 845	108 642	84 608	84 608	327
Соҳибкорон	1 420,3	2 895,3	2 095,2	1 836,4	1 814,5	2 057,7	2 057,7	77,8
Дигарҳо	6 184	204	26 338	9 016	666	11 665	11 665	88,6

Сарчашма: ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкии солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Вобаста ба нишондиҳандаҳои диаграммаи 1, тамоми ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар таъри ба таҳлили ҳамаҷарафаи роҳбарон ва коршиносони қарзӣ роҳҳои имконпазири рушди соҳаро дарёфт намуда, дастгирии қарзии субъектҳои соҳибкориро дар лоиҳаҳои сармоягузорию қарзӣ ҷиҳати самаранок истифода бурдани маблағҳои қарзӣ татбиқ намоянд. Бо назардошти ин гуфтаҳо, як қатор омилҳои, ки ҳамаҷун норасоӣ дар ҷараёни қарздиҳӣ ба вуҷуд меоянд, зарурати сари вақт баргараф намудани онҳо дар асоси ҳамкориҳои мутақобила мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамаҷунин, дигар масъалае, ки ба рушди соҳа монеа эҷод менамояд, ин набудани гурӯҳи махсуси мутахассисон мебошад [7].

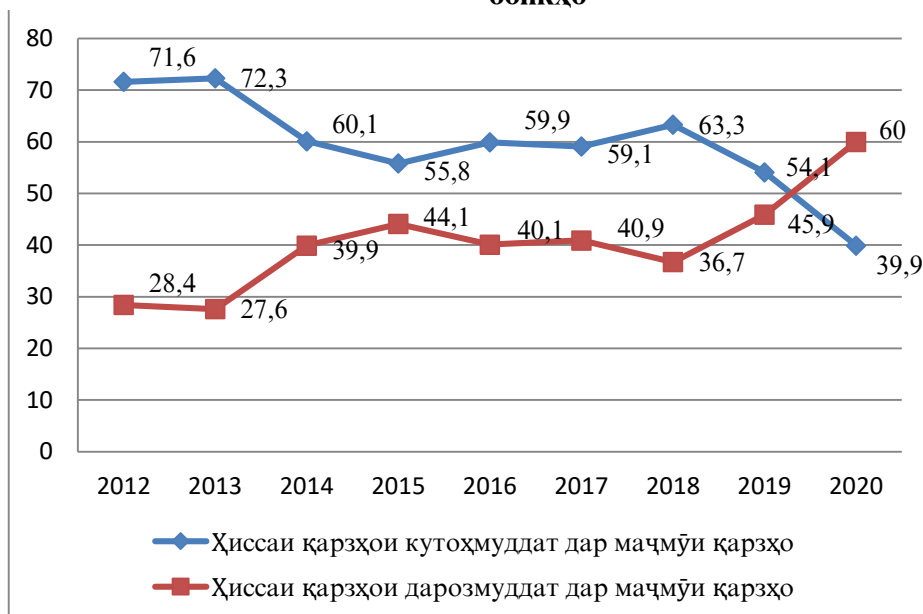
Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки новобаста аз мушкилоти мавҷуда дар сатҳи иқтисодии мамлакат ҳиссаи қарзҳои низоми бонкӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта, ҳаҷми онҳо бамақоратиб афзоиш ёфтааст. Вобаста ба ин, таваҷҷуҳи низоми бонкӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳо ба самтҳои афзалиятнок, аз он ҷумла ба корхонаҳои сатҳи гуногун ва фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳоли афзоиш қарор дорад.

Аз таҳлили ҷадвали 3 маълум аст, ки ҳаҷми қарзҳои ба корхонаҳои давлатӣ додашуда дар муқоиса ба соли 2012 2,2 маротиба, корхонаҳои хусусӣ 65,2%, шахсонӣ воқеӣ 1,4 маротиба, лизинг 1,3 маротиба, манзилӣ 2,8 маротиба, овердрафт 3,2 маротиба, соҳибкорӣ 77,7% ва дигар соҳаҳо 88,6% афзоиш ёфтааст, ки ин нишондиҳанда

аз рӯи фоиз мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамчунин, қарзҳои маҷмуии ба ин соҳаҳо додашуда 102,2 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ҳамчун нишондиҳандаи мусбат мебошад. Лекин қарздиҳии низоми бонкӣ ба соҳаҳои номбаршуда дар муқоиса ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мутаносибан мувофиқи мақсад нест, гарчанде ки ҳаҷми қарзҳои додашуда ба фаъолияти соҳибкорӣ 77,7% афзоиш ёфта бошад ҳам, ин нишондиҳанда қаноатмандкунанда нест. Дар доираи ин масъала пешниҳоди Пешвои миллат ҷиҳати то 30 миллиард сомонӣ расонидани қарзҳо ба манфиати рушди иқтисодиёт мебошад. Новобаста аз ин, дар самти низоми қарздиҳӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ ё фаъолиятҳои ба ин монанд ҳаҷм ва муҳлати қарздиҳӣ низ як мушкилоти дигари соҳа мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи субъектҳои соҳибкорӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (47,8 фоиз) ва соҳибкории инфиродӣ (43,7%) рост меояд. Аз шумораи умумии соҳибкорӣ 57,6 фоизи онҳо дар баҳши воқеӣ (истеҳсоли молу маҳсулот) ва 42,4 фоизи дигар дар баҳши хизматрасонӣ фаъолият менамояд [6, с.154].

Дар таъмин ва рушди соҳа заминаи пайдоиши талабот ба қарзро дар соҳаи асосии истеҳсолоту савдо ва хизматрасонӣ вобаста ба талаботи замон ҷустан зарур аст [3, с.5]. Вобаста ба маълумотҳои мазкур, қайд кардан бамаврид аст, ки дар фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ва дигар корхонаҳои коркарди маҳсулот муҳлати истифодаи қарз дар самаранокии истеҳсолот таъсир мерасонад ва барои бештар кардани соҳибкории истеҳсолӣ дар баробари соҳибкорӣ дар баҳши хизматрасонӣ тақмили низоми қарздиҳии хурд ба ин самт мувофиқи мақсад мебошад. Лекин таҷриба ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳаҷми қарзҳои кӯтоҳмуддати низоми бонкӣ дар муқоиса ба қарзҳои дарозмуддат зиёд мебошад (нигар. диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. - Ҳиссаи қарзҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат дар маҷмуи қарзҳои бонкҳо

Сарчашма: ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2021. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. и. Душанбе, 2021. – 689 с.

Дар самаранокии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат мавқеи асосӣ дошта, маъмулан ҷараёни такрористеҳсолро дар ҳама шароит таъмин менамоянд. Чӣ қадаре ки ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат аз тарафи низоми бонкӣ зиёд карда шаванд, ҳамон андоза имконияти истеҳсолкунанда васеъ мегардад. Вобаста ба ин, аз таҳлили нишондиҳандаҳои диаграммаи 2 бармеояд, ки дар асоси фаъолгардонии механизмҳои дастгирии самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат дар сатҳи низоми бонкӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки агар дар соли 2012 ҳиссаи қарзҳои кӯтоҳмуддат 71,6%-ро ташкил намуда бошад, пас

ин нишондиҳанда дар соли 2020 39,9% ё ба андозаи 31,7% коҳиш ёфтааст, ки чунин камшавӣ аз зиёд шудани қарзҳои дарозмуддат гувоҳӣ медиҳад. Қарзҳои дарозмуддат бошад, дар соли 2012 агар 28,4%-ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2020 60%-ро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли 2012 31,6% зиёд гардидааст. Чӣ қадар боз ҳам афзоиш додани ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат ба соҳибкории истеҳсоли ва фароҳам овардани шароити қарздиҳии мусоид ба ин соҳа андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- фароҳам овардани шароити қарздиҳии дарозмуддат ба соҳибкорони истеҳсоли дар муҳлати нисбатан дароз марҳала ба марҳала аз рӯи нишондиҳандаҳои истеҳсолоти воқеӣ;

- аз ҳисоби захираҳои худӣ ва захираҳои муҳлати зиёддошта пешниҳод намудани қарзҳои дарозмуддат бо назардошти шароит ва имкониятҳои мавҷудаи истеҳсолкунанда;

- шарикӣ доимӣ дар ҷараёни истеҳсолот ва самаранок истифодабарии маблағҳои қарзӣ бо усулҳои ҳавасмандгардонӣ бо пешниҳоди имтиёзҳои қарзӣ дар марҳалаи истеҳсолот;

- аз байн бардоштани як қатор маҳдудиятҳо ва санҷишҳои ғайрифаъолияти соҳибкории истеҳсоли;

- коркарди механизмҳои қарздиҳии дарозмуддат аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ, аз он ҷумла аз ҳисоби маблағҳои захиравии АСИН, маблағҳои ширкатҳои суғуртавӣ ва монанди инҳо.

Қайд кардан бамаврид аст, ки бо мақсади дастгирӣ ва рушди ҳаматарафаи соҳибкории истеҳсоли дар иқтисодиёти кишвар пайваста ислоҳот гузаронида шуда, ба соҳибкорон имтиёзҳои зиёд дар шакли кам кардани шумораю меъёри андозу пардохтҳо ба буҷет, кам кардани шумораи сохторҳои санҷишкунанда, мораторияи санҷиши ғайрифаъолияти онҳо ва ғайра дода мешавад. Ин аст, ки саҳми ин бахш дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва шугли аҳоли дар сатҳи кишварҳои пешрафта қарор дорад. Бо ин мақсад чӣ қадар рушд ва дастгирии ҳаматарафаи соҳибкории истеҳсоли андешидани чораҳои зерин рушди соҳаро таъмин менамояд:

1. Такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба манфиат ва ҳимояи ғайрифаъолияти соҳибкорони истеҳсоли бо назардошти имкониятҳои низоми бонкӣ ва давлат;

2. Додани қарзҳои имтиёзнок ба соҳибкорони истеҳсоли ва аз тарафи давлат фароҳам овардани шароити тиҷоратию истеҳсоли дар сатҳи дохил ва хориҷи кишвар;

3. Зиёд намудани корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатӣ;

4. Аз пардохти андоз ва боқҳои гумрукӣ озод намудани тамоми техникаву технологияе, ки ба истеҳсолот ва ҷараёнҳои истеҳсоли лозиманд;

5. Дар асоси истеҳсолоти дохилӣ маҳдуд кардани воридоти молҳои хориҷӣ ва бо нархи дастрас пешниҳод намудани маҳсулоти воридотивазкунанда.

Адабиёт:

1. Карим, Б.Б. Тоҷикистон: дурнамои рушд (китоби сафеду сабз) /Б.Б. Карим. – Москва: ИТДН, 2004. – 287с.

2. Махшулов, С.Ҷ. Қарзҳои бонкӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими молиявии захираҳо барои истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ / С.Ҷ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев, Қ.С. Сафаров// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. - №11. – С. 5.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе.

5. Раҳимзода, Ш.Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ / Ш.Раҳимзода. – Душанбе: Эрграф, 2019. – 220с.

6. Тонян, О. Э. Микрокредитование как фактор развития малого бизнеса в России диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.10 / О.Э.Тонян. - Москва, 2011. - 142 с.

7. Уксусова, М.С. Микрофинансирование: содержание, особенности, проблемы и перспективы развития/ М.С. Уксусова // Экономический журнал. – 2018. - №3(51). – С. 50-66
8. Хоҷаев, Б.Б. Рушди низоми қарздиҳии хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ /Б.Б. Хоҷаев. – Душанбе, 2021. – 146с.
9. Цхададзе, Н.В. Микрофинансирование за рубежом: опыт решения социальных задач /Н.В. Цхададзе // Экономика. Налоги. Право. - 2017. - Т.10. - №1. - С.101–109.

УДК: 336.1

ҶАБҲАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ ПОТЕНСИАЛИ АНДОЗИ МИНТАҚА

Файзуллоева Сарвиноз Ҷумаевна – н.и.и., муаллими калони кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 981010620.

Файзуллоев Комилҷон Ҷумаевич – ассистенти кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 985313191.

Дар мақолаи мазкур тафсириҳои гуногуни моҳияти потенциали андозии минтақа таҳлил гардидааст. Нуктаи назари олимони хориҷӣ дар бораи имконоти андоз дар ҷадвали алоҳида оварда шудааст. Муаллифон, инчунин, се усули асосии омӯхтани моҳияти потенциали андозии минтақаро, ба монанди захираҳо, фискалӣ ва байниҳукумати қайд кардааст. Дар мақола зерсистемаҳои сиёсати андоз ва ҳамкориҳои онҳо бо давлат ва ҷомеа баррасӣ шудаанд. Потенциали андозӣ яке аз нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Қайд карда мешавад, ки потенциали андозии минтақа даромади буҷети давлатиро таъмин намуда, барои рушди мустақилияти молиявӣ ва рушди устувори системаи андоз шароити зарурӣ фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: потенциали андоз, андозҳо, низоми андоз, бучаи давлатӣ, унсурҳои андозбандӣ, даромадҳои андоз, вазифаҳои потенциали андоз, муносибатҳои байни буҷетӣ, минтақаҳо, сиёсати андоз.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

Файзуллоева Сарвиноз Ҷумаевна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики и международной торговли, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: + (992) 981010620.

Файзуллоев Комилджон Ҷумаевич – ассистент кафедры финансового менеджмента, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: + (992) 985313191.

В данной статье авторами проанализированы различные трактовки сущности налогового потенциала региона. Точки зрения зарубежных ученых по налоговому потенциалу изложены в отдельной таблице. Авторами также отмечаются три основных подхода к изучению сущности налогового потенциала региона, такие как ресурсный, фискальный и межбюджетный. В статье рассматриваются подсистемы налоговой политики и их взаимодействие с государством и обществом. В заключении делается вывод, что налоговый потенциал является одним из индикаторов социально-экономического развития регионов Республики Таджикистан. Отмечено, что налоговый потенциал региона обеспечивает поступления в государственный бюджет и создаёт необходимые условия для развития финансовой независимости и устойчивому росту налоговой системы.

Ключевые слова: налоговый потенциал, налоги, налоговая система, государственный бюджет, элементы налогообложения, налоговые доходы, функции налогового потенциала, межбюджетные отношения, регионы, налоговая политика.

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE TAX POTENTIAL OF THE REGION

Fayzulloeva Sarvinoz Dzhumaevna - Candidate of Economic Sciences, Department of World Economy and International Trade Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. + (992) 981010620

Fayzulloev Komildzhon Dzhumaevich - Assistant of the Department of Financial Management 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14

In this article, the author has analyzed various interpretations of the essence of the tax potential of the region. The points of view of foreign scientists on tax potential are presented in a separate table. The author also notes three main approaches to studying the essence of the tax potential of the region, such as resource, fiscal and intergovernmental. The article examines the subsystems of tax policy and their interaction with the state and society. In conclusion, it is concluded that tax potential is one of the indicators of the socio-economic development of the regions of the Republic of Tajikistan. It is noted that the tax potential of the region provides revenues to the state budget and creates the necessary conditions for the development of financial independence and sustainable growth of the tax system.

Key words: tax potential, taxes, tax system, state budget, elements of taxation, tax revenues, functions of tax potential, inter-budgetary relations, regions, tax policy.

Дар айни замон, дар шароити ташаккул ва рушди системаи нави идоракунии иқтисоди бозорӣ аҳамияти истифодаи фишангҳо ва ҳавасмандкунӣ барои таъсиррасонӣ ба афзоиши самаранокии фаъолияти буҷетҳо дар сатҳҳои гуногун (ҷумхуриявӣ, маҳаллӣ) меафзояд. Мушкилоти назаррас дар буҷет бо пешгӯиҳои нодурусти қисми даромади онҳо алоқаманданд.

Дар шароити муосир, ҳангоми ташаккул додани буҷетҳои ҳудудӣ, усул ва равишҳои истифода мешаванд, ки бинобар сатҳи номуайянии зиёд, гирифтани маълумоти объективии пешгӯишаванда дар бораи даромадҳои оянда ба буҷетҳои маҳаллиро ба қадри кофӣ кафолат намедиханд, ки ин ба таҳия ва татбиқи идоракунӣ мусоидат мекунад, қарорҳои, ки бо бесамарӣ хосанд ва таъсири манфии молиявӣ доранд [1, с. 15-18].

Манбаи асосии ташаккули захираҳои молиявии давлат воридоти андоз мебошад, ки дар системаи буҷет барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва қонунӣ муқарраршуда ҳам ва мутамарказонида мешаванд.

Маҳсулот ва хидматҳои ҷамъиятӣ, ки аз ҷониби давлат ба ҷомеа вобаста ба рафъи бекорӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ, ҳифзи ҷомеа ва таъмини он, саломатӣ ва бехатарӣ, маориф, ҳифзи муҳити зист, инчунин сифат ва миқдори онҳо вобаста ба андоза мебошанд, потенциали андози кишвар, самаранокӣ, устуворӣ ва адолати низоми андози давлат мебошад.

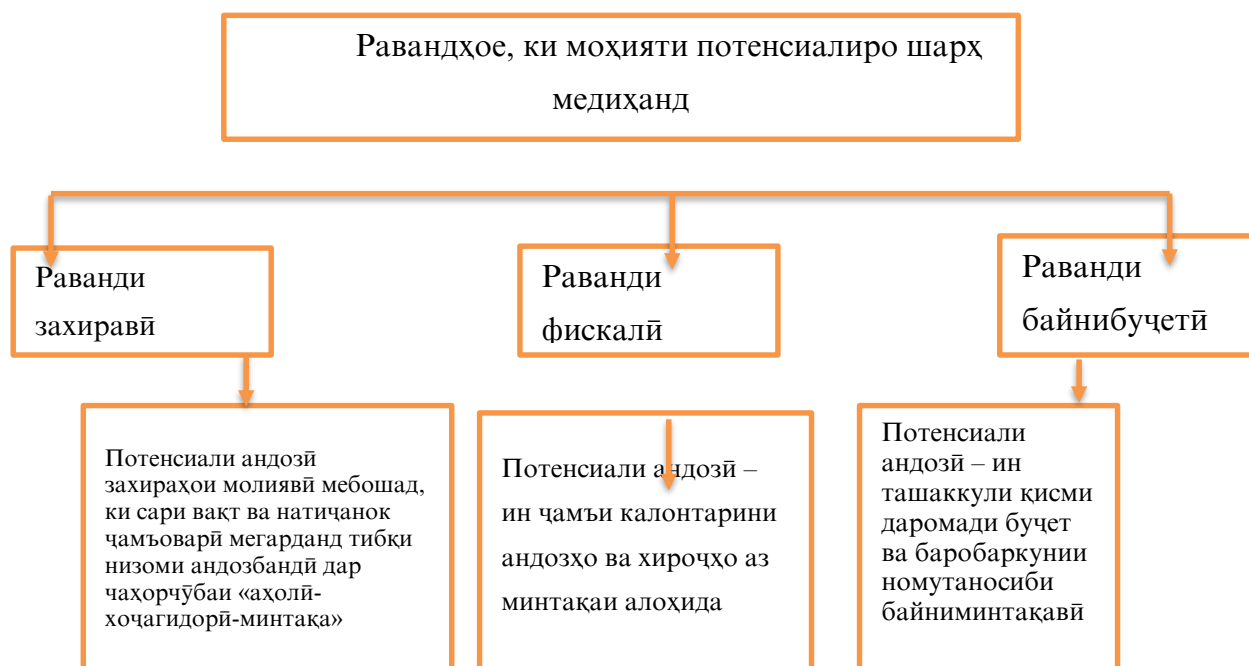
Рушди равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар кишвар ва воҳидҳои ҳудудии он бештар аз ҷониби амалигардонии имкониятҳои истифодаи самаранокӣ потенциали андозбандӣ, заминаи ташаккулёфтаи андоз ва афзоиши даромади андоз ба буҷетҳои тамоми сатҳҳо муайян карда мешавад. Системаи муносиби банақшагирӣ ва пешгӯии андоз дар сатҳи макро ва мезо ба маълумот дар бораи ҳаҷми даромади ҷамъшуда ҳам номиналӣ ва ҳам потенциал асос ёфтааст [2, с.32-40].

Самти муҳими рушди назария ва амалияи андозбандӣ дер боз таҳлил ва баҳодиҳии сатҳи сиёсати андози давлатӣ ба фаъолияти андозбандии субъектҳои хоҷагидорӣ ва аз ин рӯ, потенциали андоз мебошад. Дар шароити муҳити босуръати тағйирёбандаи бозор, тағйир додани шароити соҳибкорӣ ва зарурати ҷустуҷӯи манбаҳои нави маблағгузорӣ барои татбиқи барномаҳои мақсадноки давлатӣ, муайян намудани фишангҳои нави ҳавасмандкунии неруи андоз муҳим аст. Барои пурра, саривақтӣ ва самарабахши вазифаҳои ба зиммаи давлат гузошташуда, бояд барои баланд бардоштани потенциали андози кишвар сабъӣ кард, ки он дар навбати худ аз маҷмуи потенциали андози минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, потенциали андоз одатан ҳамчун даромади эҳтимолии буҷет ба ҳар сари аҳоли фаҳмида мешавад, ки аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатӣ барои соли молиявӣ ситонида мешавад.

Ҷадвали 1. - Таърифи категорияи "потенсиали андозӣ"

Муаллиф	Муайян кардани потенциали андозӣ
Пасс К.	Имкониятҳои ҷалби андозҳо ба буҷет
Мешерякова Л.А.	Маҷмуи воридоти ҳадди аксар имконпазири андозҳо ба буҷет, ки аз ҳисоби манбаҳои андозбандишаванда ҳисоб карда мешаванд, ки дар ҳудуди минтақа аз рӯйи меъёрҳои ҷорӣ (пешгуишаванда) бо назардошти тартиби муқарраршудаи ҳисобкунӣ онҳо дар шароити ҷорӣ иқтисодии минтақа ба даст оварда мешаванд.
Богачева О.В.	Даромади эҳтимолии буҷетӣ ба сари аҳоли, ки онро мақомот дар муддати муайян (одатан соли молиявӣ) ҳангоми татбиқи шартҳои ягонаи андозбандӣ дар саросари кишвар гирифта метавонанд (яъне бо роҳи стандартикунонии манбаҳои ва меъёрҳои андоз).
Большая экономическая энциклопедия	Ин миқдори пардохтҳои буҷетӣ мебошад, ки дар як минтақа ҷамъоварӣ карда мешавад, ба шарте ки сатҳи миёнаи кӯшишҳои андоз ва таркиби яхлеаи андозҳо ва меъёрҳои андоз дар ҳамаи минтақаҳо дошта бошад.
Матрусов Н.Д.	Маҷмуи манбаҳои молиявӣ, ки тавассути андозбандӣ дар системаи "аҳоли-иқтисодиёт-қаламрав" самаранок сафарбар карда мешаванд, ки дар координатҳои равандҳои асосии ҳаёти ҷомеа дар ҳудуди минтақа мегузаранд.
Хурсевич С.Н.	Ҳаҷми ҳадди ниҳии даромадҳои буҷетӣ ва андоз, ки метавонанд дар шароити ҳозираи иқтисодӣ дар минтақа ба даст оварда шаванд.
Рошупкина В.В.	Сатҳи эҳтимолии даромади андози низоми буҷет, бо назардошти имкониятҳои минтақавӣ ва дар шароити истифодаи пурраи захираҳо дар заминаи татбиқи самтҳои сиёсати молиявӣ, ки фаъолияти андози субъектҳои хоҷагидорӣ субъекти ҳудудиро ба даст меоранд.
Коростелкина И.А.	Нишондиҳандаи молиявӣ вазъи иқтисод, ки манбаи ниҳии андозбандӣ ва ҳиссаи бозхонди андозҳоро ба буҷет муайян мекунад. Потенсиали андоз ҳамчун параметрҳои сохтори татбиқи сиёсати ҷорӣ андоз дар шароити андозбандии воқеӣ ҳисобида мешавад, ки ба объектҳои алоҳида бо истифодаи пурраи захираҳои мавҷуда татбиқ карда мешаванд.
Х.Р. Улугходжаева	Потенсиали андози имкониятҳои минтақаҳоро дар ташаккули пардохтҳои андоз ба системаи буҷет муайян мекунад. Он метавонад барои пешгуи воридоти андоз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ асос бошад.

Тафсири ҷорӣ баррасишудаи категорияи эҳтимолии андозро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст.

Расми 1. Усулҳои тафсири моҳияти нуруи андоз
Манбаъ: коркарди муаллифӣ

Ду равиши аввал концептуалӣ буда, аксари муаллифон ба онҳо пайравӣ мекунад. Муносибати байнибучетӣ аз ҷониби шумораи камтари таҳиягарон таҳлил ва татбиқ карда мешавад, аммо онҳо барои мувофиқати татбиқи он далелҳои равшан пешниҳод мекунад.

Ба ақидаи Н.Д.Матрусова, потенциали андоз ба маънои васеъ маҷмуи захираҳои молиявие мебошад, ки тавассути андозбандӣ дар системаи «аҳоли - иқтисодиёт - қаламрав» самаранок сафарбар карда мешаванд, ки дар координатҳои онҳо равандҳои асосии ҳаёти ҷомеа дар ҳудуди минтақа сурат мегиранд, босамар сафарбар карда шавад.

Худи хамин муаллиф Н. Матрусов потенциали андозро ба маънои маҳдуд (муносибати фискалӣ) ҳамчун захираҳои молиявие мефаҳмад, ки бояд дар бучет тавассути пардохтҳои андоз дар доираи низоми андозбандии дар кишвар амалкунанда ҷамъ карда шаванд. Арзёбии фаъолияти андози мақомоти давлатӣ ва пеш аз ҳама, баҳодиҳии ҷамъоварии андоз дар минтақаҳои алоҳида ва муқоисаи минтақаҳо аз рӯйи ин нишондод, ба андешаи ӯ, бояд ба омӯзиши иқтисодии андоз дар мафҳуми маҳдуд асос ёбад. Тавассути ҳадди имконпазири даромадҳои андоз ва пардохтҳо, ки тибқи қонунгузориҳои ҷорӣ ҳисоб карда шудаанд.

Потенциали андози имкониятҳои минтақаҳоро дар ташаккули пардохтҳои андоз ба системаи бучет муайян мекунад, он метавонад барои пешгӯии воридоти андоз ба бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ асос бошад [6, с.23-28].

Яке аз асосгузори равиши байнибучетӣ, аз ҷумла С.Н. Хурсевич, чунин мешуморад, ки барои пурзӯр намудани нақши ҳавасмандгардонии меъёрҳои лоиҳаи ба бучетҳои сатҳҳои гуногун ҳисоб кардани маблағи онҳо бояд нисбат ба андозаи потенциали андози ҳудудҳо, ки ба сифати андоз гирифта мешавад, сурат гирад. Мушаххасоти бунёдии баҳодиҳии амнияти бучетии намудҳои гуногуни субъектҳои ҳудудӣ тибқи ин мавқеъ, потенциали андози минтақа ҳамчун ҳадди ниҳии имконпазири даромадҳои бучетӣ ва андозе муайян карда мешавад, ки дар ҳудуди муайян дар шароити мавҷудаи иқтисодӣ ба даст овардан мумкин аст.

Саркашӣ аз пардохти андоз қисми асосии ҳуқуқвайронкунии андозро ташкил дода, дар назди мақомоти андоз масъалаи на танҳо ошкор намудани ҳолатҳои пинҳонкунии даромад ва канорагирӣ аз андозбандӣ, балки дар чаҳорҷӯбаи қонунгузориҳои андози миллӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои нави пешгирии он ба миён омадааст. Дар шароити имрӯза қонунгузориҳои андози кишвар дар самти ташкил ва гузаронидани назорати андоз нисбати субъектҳои хоҷагидорӣ бояд такмил дода шавад [8, с.91-101].

Дар доираи тадқиқоти илмӣ мо муайян карда шуд, ки потенциали андоз ҳамчун системаи муносибатҳои иқтисодӣ категорияи васеътарин мебошад. Потенциали андоз як ҳосили потенциали иқтисодӣ мебошад ва ин категорияҳоро бояд ҷудо кард.

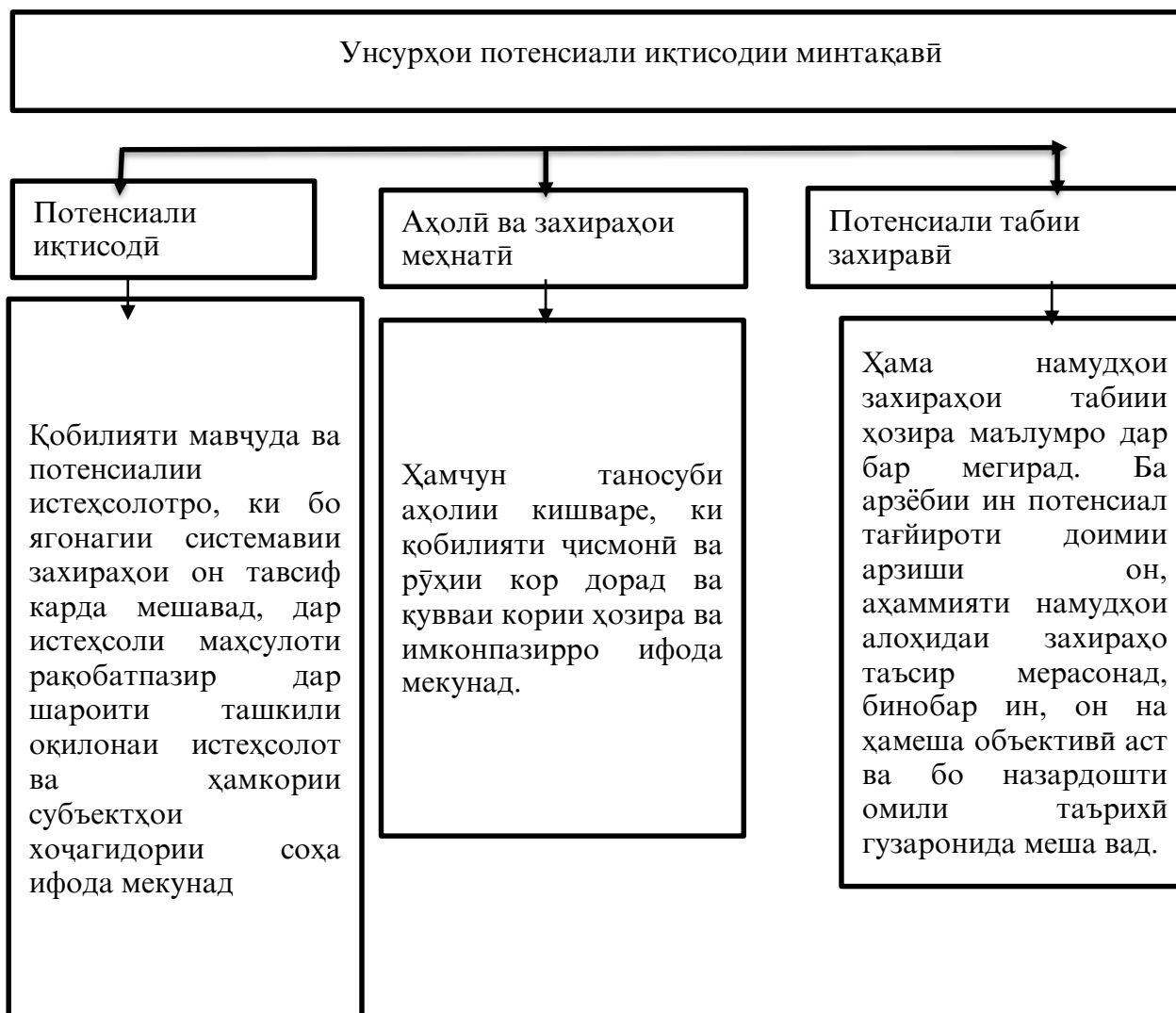
Потенциали андоз асоси ҷамъоварии танҳо даромадҳои андози бучет мебошад, дар ҳоле ки иқтисодии иқтисодӣ ҳам манбаи андози бучет ва ҳам захираҳоеро, ки даромадҳои ғайриандозиро муайян мекунад, инчунин, барои маблағгузорӣ ҷалби манбаъҳои иловагӣ дар бозорҳои молиявӣ барномаҳои афзалиятнок ё пӯшонидани касри бучетро дар бар мегиранд [4, с.27-30].

Потенциали молиявӣ аз ҳисоби маҷмуи захираҳо, алалхусус маблағҳое, ки дар ихтиёри бучети маҳаллӣ, корхонаю ташкилотҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ барои пӯшонидани хароҷоти онҳо мавҷуданд, ташаккул меёбад.

Потенциали андоз асоси ҷамъоварии танҳо даромадҳои андози бучет мебошад, дар ҳоле ки иқтисодии иқтисодӣ ҳам манбаи андози бучет ва ҳам захираҳоеро, ки даромадҳои ғайриандозиро муайян мекунад, инчунин, барои маблағгузорӣ ҷалби манбаъҳои иловагӣ дар бозорҳои молиявӣ барномаҳои афзалиятнок ё пӯшонидани касри бучетро дар бар мегиранд [4, с.27-30].

Потенциали молиявӣ аз ҳисоби маҷмуи захираҳо, алалхусус маблағҳое, ки дар ихтиёри бучети маҳаллӣ, корхонаю ташкилотҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ барои пӯшонидани хароҷоти онҳо мавҷуданд, ташаккул меёбад.

Расми 2. Ҷузъҳои потенциали иқтисодии минтақа

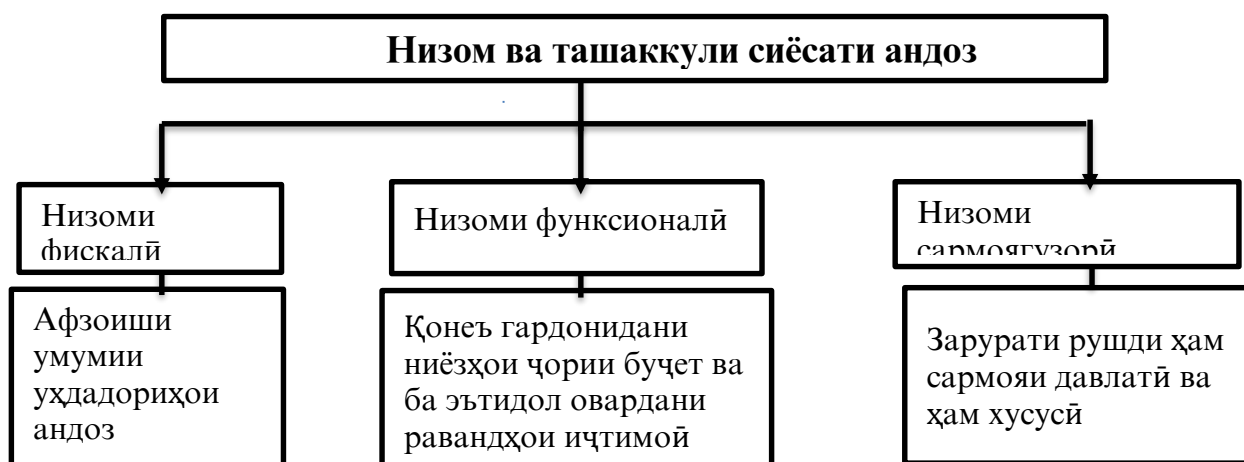
Асоси муайян кардани моҳияти мазмуни таърифи потенциали молиявӣ чунин аст: унсури пешниҳодшудаи ҳисобҳои арзишҳои пешбинишуда ва нақшавии нишондиҳанда ҳамчун маҷмуи потенциали буҷетӣ, даромадҳои аҳоли, имқониятҳои молиявӣ, ташкилотҳо ифода карда мешавад. Ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи потенциали молиявӣ, маблағҳои қарзӣ, инчунин, ҳангоми ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии субъекти Ҷумҳурии Тоҷикистон равонашуда бояд ба назар гирифта шаванд [5, с.34-40].

Фарқи байни потенциали буҷет ва андоз аз ҳаҷми даромадҳои ғайриандозӣ ба сатҳҳои низоми буҷет иборат аст. Потенциали андоз вазифаҳои асосиро амалӣ менамояд, ки ба андозҳо хосанд (расми 3).

Расми 3. Вазифаҳои потенциали андозсупорӣ
Манбаъ: Коркарди муаллифон

Татбиқи вазифаҳои потенциали андоз ба фаъолияти самаранокии низоми андоз дар ҳама сатҳҳо мусоидат мекунад. Арзёбии потенциали андоз бояд бо назардошти сиёсати андози амалишаванда ҳамчун унсурҳои асосии низоми муносибатҳои андоз, ки ба нишондиҳандаи умумии потенциали андоз таъсир мерасонад, сурат гирад. Дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ, дар ташаккули сиёсати андоз се усули асосии ташаккули сиёсати андоз мавҷуд аст (расми 4).

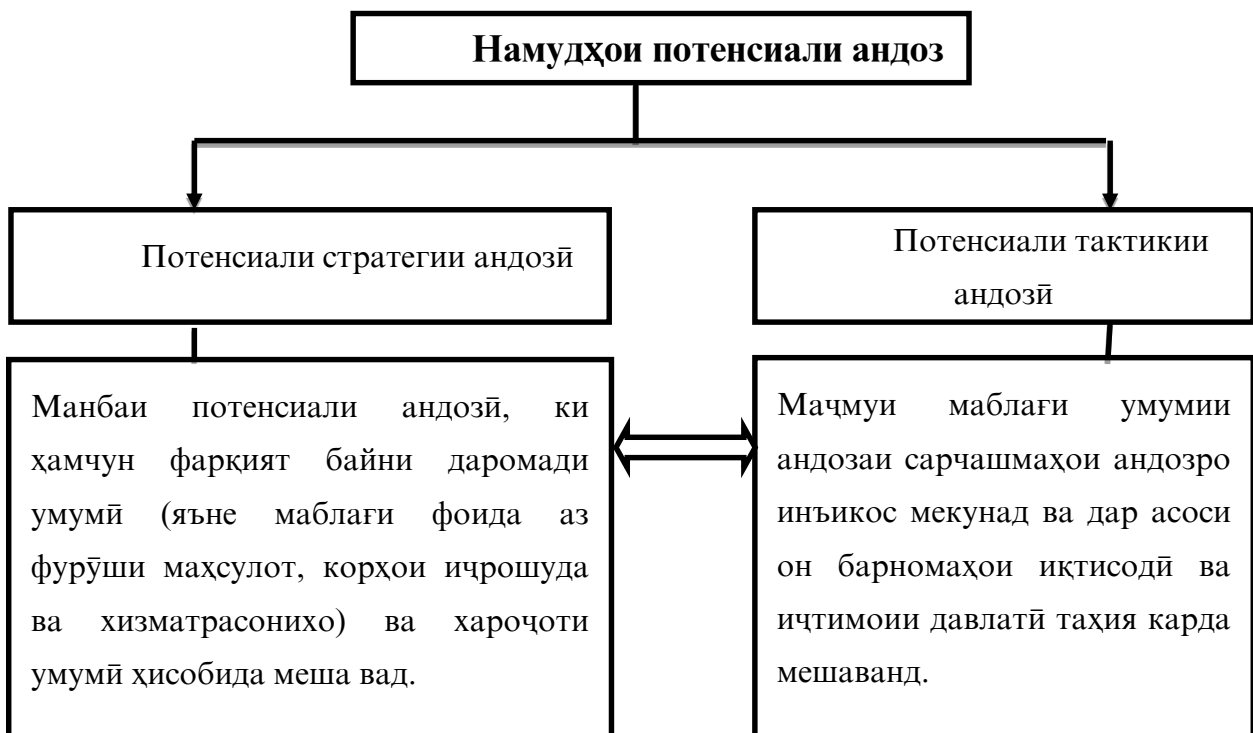
Расми 4. Усулҳои асосии ташаккули сиёсати андоз
Манбаъ: Коркарди муаллифон

Бо муносибати функционалӣ муътадилгардонӣ эҳтиёҷоти таъмини мудофияи мамлакат, ба вучуд овардани системаи амнияти берунӣ ва дохилӣ, ҳалли проблемаҳои муҳимтарини иҷтимоӣ ва ғайра дар мадди аввал меистад.

Истифодаи усули фискалӣ бо буҳрони қудрати давлатӣ алоқаманд аст, вақте гаронии андоз манъ мешавад ва ҷамъоварии воқеии андозҳо коҳиш меёбад. Дар ин вазъият андозсупорандагон шаклҳои ғайриқонунии идоракуниро афзал медонанд. Дар марҳилаи ибтидоии ислоҳоти бозор равиши фискалӣ дар мамлакат сурат гирифт.

Муносибати аз ҷиҳати функционалӣ муътадилгардонӣ хоси муносибатҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ мебошад, ки дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ризоияти ҷамъиятӣ ташаккул меёбад, ҷомеа ва давлат, аз ҷумла оид ба масъалаҳои андозбандӣ дар раҳой аз буҳрони системавӣ қарор доштани дар инкишоф аст.

Дар равиши инвеститсионӣ нақши бартаридошта ба раванди сармоягузорӣ гузошта шуда, низомии андозбандӣ ҳамчун омилҳои тақрористехсолкунии васеъ ба ҳисоб меравад. Дар буҷетҳои ҷорӣ ва инвеститсионӣ ҷамъ шудани маблағҳо дар натиҷаи ҷараёни инвеститсионӣ ва васеъшавии тақрористехсолот мегардад. Дар натиҷа, сиёсати андоз сиёсати умумии иқтисодиро ташаккул медиҳад. Гуногун будани усулҳои амалигардонии сиёсати андоз боиси тафовути назаррас дар баҳодиҳии потенциали андоз мегардад (расми 5).

*Расми 5. Намудҳо ва ҷузъҳои потенциали андозӣ
Манбаъ: коркарди муаллифон*

Потенциали стратегии андозӣ манбаи эҳтимолии андоз буда, ҳамчун фарқияти байни даромади умумӣ (яъне маблағи даромад аз фурӯши маҳсулот, корҳои иҷрошуда ва хизматрасонӣ) ва хароҷоти умумӣ ҳисоб карда мешавад.

Потенциали тактикий ё функционалии андоз ҳаҷми умумии манбаъҳои андозро инъикос мекунад, ки ҳангоми ташаккули барномаи иқтисодию иҷтимоӣ аз ҷониби Ҳукумати кишвар метавон ба онҳо ҳисоб карда шавад.

Унсурҳои потенциали андоз вобаста ба омилҳои фазоӣ ва замонӣ ташаккул меёбанд. Сохтори унсурҳои потенциали андозро объектҳои эҳтимолии андозбандӣ ва уҳдадорҳои бо онҳо алоқаманд ташкил медиҳанд, ки тағйирот дар динамикаи параметрҳои миқдории онро ташкил медиҳад. Потенциали андоз ба нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини нақши

сафарбаркунандаи буҷет ва фароҳам овардани шароит барои рушди мустақилияти молиявӣ, ташаккули низоми мутавозин ва устувори андоз таъсир мерасонад.

Дар доираи тадқиқоти мо дар асоси таҳлили андешаҳои муаллифони дохили ва хориҷӣ, мафҳуми зерини потенциали андозии минтақавӣ мурағаб карда шудааст: ин ҳаққи имконпазири даромади андозии буҷет аз андозсупорандагон мебошад, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриҷамъи мекунад. Минтақаи алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муддати муайян ва дар доираи қонунгузори амалкунандаи андоз, сиёсати буҷетӣ бо маҷмуи оқилонаи истифодаи захираҳои мавҷудаи минтақа ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии он амалӣ карда мешавад. Ҳангоми баррасии чунин мафҳум, ба монанди потенциали андозии минтақавӣ, бояд ба назар гирифт, ки эҷоди потенциали андоз ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи ҳар як минтақаи мушаххаси Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад, ки ин ба он вобаста аст, ки манбаи равандҳои асосии иқтисодӣ минтақаҳои алоҳида гирифта мешаванд.

Адабиёт

1. Артоболевский, С.С. Региональная политика, направленная на снижение территориальных экономических и социальных диспропорций в Российской Федерации [Электронный ресурс] Режим доступа: www.gordon.ru. (дата обращения: 20.11.2021)
2. Богачева, О.В. Налоговый потенциал и региональные счета / О.В.Богачева // Финансы. - №2-3. – 2008. – С. 15-18.
3. Боровикова, Е.В. Финансовый потенциал как комплексный показатель эффективности финансово-бюджетной политики [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/bux/40909> (дата обращения: 15.01.2022)
4. Истомина, Н.А. Оценка налогового потенциала по бюджетообразующим налогам / Н.А.Истомина, Т.Д.Одинокова // Налоговая политика и практика. – 2008. - №1. - С. 27-30.
5. Кириллова, О.С. Экономический потенциал как база оценки налогового потенциала региона / О.С. Кириллова // Финансы и Кредит, 2009. – №6. – С.34-40.
6. Улугходжаева, Х.Р. Налоговый потенциал региона, резервы его роста / Х.Р.Улугходжаева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2012. - №2/2 (83). - С. 23-28.
7. Хантаева Н.Л. Теоретические основы налогообложения: учебное пособие /Н.Л. Хантаева. – Улан-Удэ: Издательство ВСГУТ, 2008. – С. 175-180.
8. Ҷумъабоев Х.Қ. Ҷамъоварии андоз ҳамчун нишондиҳандаи назоратии андоз дар сатҳи минтақа / Х.Қ. Ҷумъабоев, А.М. Маъмуров// Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2021. - № 4 (28).- С. 91-101.

УДК: 556.18.626/628

ИНВЕСТИЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ ВОДОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНО-ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

Урунбаева Нигина Абдумухторовна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru.

В статье рассмотрены показатели устойчивого водопользования в контексте использования различных методов оценки инвестиционных проектов. Обобщены влияния инвестиционной активности водохозяйственных предприятий на эффективность использования водно-земельных ресурсов, несбалансированной с экологической точки зрения инвестиционной политики государства. Определена необходимость привлечения механизмов внебюджетных источников финансовых ресурсов на проведение мелиоративных мероприятий, внедрения ресурсосберегающих технологий.

В статье показана государственная финансовая поддержка агропромышленного комплекса на примере Согдийской области, проанализирована эффективность инвестиций по реабилитации

структуры сельского хозяйства. Определены причины рисков долгосрочных инвестиций в основной капитал водного хозяйства таких, как длинный цикл процесса производства сельскохозяйственной продукции, диспаритет цен, низкая рентабельность и др.

Ключевые слова: водопользование, инвестиционные проекты, земельно-водные ресурсы, эффективность, инвестиция, сельскохозяйственные угодия, водохозяйственные предприятия, инвестиционная политика, мелиоративное состояние, устойчивость, сельскохозяйственное производство.

ФАЪОЛИЯТИ ИНВЕСТИЦИОНИИ КОРХОНАҲОИ ХОҶАГИИ ОБ ВА САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНУ ОБ

Урунбаева Нигина Абдумухторовна - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқориҳои Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Чумхури Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru.

Дар мақола нишондиҳандаҳои истифодаи устувори об дар заминаи истифодаи усулҳои гуногуни арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ баррасӣ шудаанд. Таъсири фаъолияти сармоягузориҳои корхонаҳои хоҷагии об ба самаранокии истифодаи захираҳои оби замин, сиёсати сармоягузориҳои давлат, ки аз нигоҳи экологӣ номутаносиб аст, ҷамъбаст гардидааст. Зарурати ҷалби механизмҳои манбаъҳои ғайрибюҷетии маблағҳои молиявӣ барои гузаронидани чорабиниҳои мелиоративӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои сарфакунондаи ресурс муайян карда шудааст.

Дар мақола дастгирии молиявии давлатии комплекси агросаноатӣ дар мисоли вилояти Суғд нишон дода шуда, самаранокии сармоягузорӣ дар барқарорсозии сохтори кишоварзӣ таҳлил гардидааст. Сабабҳои хавфи сармоягузориҳои дарозмуддат ба сармояи асосии хоҷагии об, аз қабилҳои давраи тӯлонии раванди истеҳсолоти маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, нобаробарии нархҳо, даромаднокии паст ва ғайра муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: истифодаи об, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, захираҳои замину об, самаранокӣ, сармоягузорӣ, заминҳои кишоварзӣ, корхонаҳои хоҷагии об, сиёсати сармоягузорӣ, ҳолати мелиоративӣ, устуворӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ.

INVESTMENT ACTIVITY OF WATER MANAGEMENT ENTERPRISES AND EFFICIENCY OF LAND AND WATER RESOURCES USE

Urunbaeva Nigina Abdumuhtorovna - candidate of economical sciences, senior lecturer at the department of enterprise economics and entrepreneurship, TSFEU. Address: Nahimov street 64/14, 734067, Dushanbe. Phone: 555 56 21 95. E-mail: urunbaevan@list.ru.

The article considers indicators of sustainable water use in the context of using various methods for evaluating investment projects. The influence of the investment activity of water management enterprises on the efficiency of the use of water and land resources, unbalanced investment policy of the state from an environmental point of view, is summarized. The necessity of attracting mechanisms of non-budgetary sources of financial resources for the implementation of land reclamation activities, the introduction of resource – saving technologies was determined.

The article shows the state financial support of the agro industrial complex on the example of the Sughd region, analyzed the effectiveness of investment in the rehabilitation of the structure of agriculture. The reasons for the risks of long-term investments in the fixed capital of the water sector are unidentified, such as a long cycle of the agricultural production process, price disparity, low profitability, etc.

Key words: water use, investment projects, land and water resources, efficiency, investment, agricultural land, water management enterprises, investment policy, ameliorative state, sustainability, agricultural production.

В нынешних условиях уровень использования водно-земельных ресурсов требует перехода к устойчивой системы водопользования путем разработки и практическому применению водосберегающих и маловодных технологий, позволяющих достичь максимальной эффективности хозяйствования.

Эффективное водопользование во многом зависит от комплексной реконструкции оросительных систем. Поэтому разработка концептуальных подходов при повышении экономической эффективности оросительных систем является одним из основных направлений дальнейшего функционирования системы водопользования. При этом, направление инвестиций на реконструкцию оросительных систем положительно

влияет на развитие мелиорации. Инвестирование отрасли позволит внедрение новой техники и технологии, что способствует уменьшению потерь оросительной воды, повышение коэффициента полезного действия оросительных систем, приостановление процессов деградации почв и улучшение состояния орошаемых земель.

Обоснование модели устойчивой системы водопользования предполагает учитывать ограниченность рынка водных ресурсов, отдельными регионами самостоятельно решать экологические проблемы. Исходя из этого, показатели устойчивого водопользования необходимо рассматривать в контексте использования различных методов оценки инвестиционных проектов, направленных на эффективность сельскохозяйственного производства и экологической безопасности функционирования водных систем.

Решение этих вопросов возможно на базе комплексного подхода ко всей совокупности социально-экономических и экологических факторов, способствующее не только усовершенствованию системы управления водопользования, но и рационализации использования водно-земельных ресурсов и охраны окружающей среды, реализация которых не сопровождалась бы большими финансовыми затратами и негативным воздействием на окружающую среду.

В настоящее время, по мнению ученых-экономистов вопросы повышения эколого-экономической устойчивости водопользования должны решаться за счет обоснования рационального использования водно-земельных ресурсов и применения комплексных мелиораций земель.

Только совместное рассмотрение этих вопросов будет способствовать снижению антропогенной нагрузки, увеличению биоразнообразия и улучшению экологического состояния ландшафтов, росту экономического плодородия почв и повышению экономической эффективности сельскохозяйственного производства в целом. Решение этих проблем сдерживается острым недостатком финансовых ресурсов для обеспечения механизма устойчивого водопользования, как одного из важных направлений инвестиционного развития.

В нынешних условиях именно водное хозяйство находится в более критическом положении, чем другие отрасли сельского хозяйства, на которой приходится большая часть затрат по организации отраслевой структуры использования земельно-водных и других ресурсов, и более всего нуждается в финансовых ресурсах. В республике в последние годы большинство предприятий водных хозяйств решают только вопросы выживания, а не развития, вследствие чего инвестиционные вложения в них привлекаются незначительно. Причин тому много, но основной из них это проводимая с 1990 года в республике природоёмкая реструктуризация экономики, в результате которой большая часть инвестиционных ресурсов направляется в другие отрасли экономики, в то время как в наукоемкую и ресурсосберегающую отрасль, такую как сельское хозяйство, в частности водных систем, направляется незначительная часть инвестиций.

На инвестиционной активности водохозяйственных предприятий и, следовательно, на эффективности использования водно-земельных ресурсов сказывается: слабое финансовое состояние предприятий сельского хозяйства, нехватка финансирования работ по реконструкции мелиоративных систем, усиление диспаритета цен на сельскохозяйственную продукцию и продукцию промышленности; инфляция, высокие цены на производственные ресурсы, деградация производственно-технического потенциала (износ основных производственных фондов в сельском хозяйстве достигает в настоящее время 54%, а сельскохозяйственной техники - более 75%) [7]; обострение экологических проблем отрасли; высокий процент нерентабельных сельскохозяйственных предприятий и др.

Основной причиной сложившейся системы финансирования системы водопользования и комплексных мелиораций земель является то, что они почти полностью осуществляются за счет бюджетных средств. При этом мало внимания уделяется привлечению внебюджетных источников финансирования, а такие возможности есть в практике хозяйственной деятельности производителей сельскохозяйственной продукции, связанные не только с внесением поправок в

законодательство республики, но и разработкой новых законов и нормативно-правовых актов, повышающих активизацию инвестиционных ресурсов на реализации мероприятий. Так, по мнению М.Ч. Буриевой при активизации инвестиции в развитие мелиоративно-ирригационного комплекса, необходимо учитывать комплексность проведения всех мероприятий, включая водохозяйственной инфраструктуры, работ по ремонту и восстановлению магистральных и полевых каналов, гидротехнических сооружений, мероприятия по очистке каналов и коллекторов, установку водомерных сооружений и т.д. Особое внимание должны уделять устранению причин засоления и заболачивания мелиорируемых земель, приостановление подъема уровня грунтовых вод, обеспечивать оптимальное соотношение между основными фондами мелиоративного и сельскохозяйственного назначения в хозяйствах различного производственного направления, которые могут стать самым важным фактором повышения эффективности сельскохозяйственного производства [2].

Одним из эффективных способов улучшения состояния сельскохозяйственных угодий и водных объектов является государственная финансовая поддержка агропромышленного комплекса (таблица 1).

Таблица 1. - Государственная финансовая поддержка агропромышленного комплекса Таджикистана, млн. сомони*

Показатели	2007	2010	2020
Объем финансирования ресурсов, выделенных из госбюджета на поддержку АПК – всего	46622,8	66268,7	76081,0
Из них Агентство по землеустройству, геодезии и картографии	5654,5	6200	5945
Министерство мелиорации и водного хозяйства	11954,5	14723,0	24028,0
В том числе на улучшение мелиоративного состояния земель за счет средств местных бюджетов	1469,2	1601,4	3944,0

Источник: составлено автором по данным Министерства финансов Республики Таджикистан за 2007-2020 гг.

Как показывают данные таблицы 1, общий объем финансирования ресурсов, выделенных из госбюджета на поддержку агропромышленного комплекса в 2020 г., по сравнению с 2007 г. увеличился на 63,2%, в том числе средства, выделенные из госбюджета на улучшение мелиоративного состояния земель, реализацию комплексных мероприятий по использованию водных ресурсов за указанный период увеличился на 6%, и достиг в 2020 г. 31,6% от общего объема госфинансирования.

Анализ финансирования системы водопользования показывает, что в настоящее время они полностью осуществляются за счет бюджетных средств, государством почти не привлекаются внебюджетные источники финансирования. Опыт показывает, что имеются такие возможности путем внесения поправок в законодательство республики и путем разработки новых нормативно-правовых актов, которые влияют на повышение активизации инвестиций на реализацию мероприятий.

В современных условиях, несбалансированной с экологической точки зрения инвестиционной политики государство ведет к росту диспропорций между сельским и водным хозяйством, инфраструктурными отраслями АПК, и не способно в будущем обеспечить высокий уровень финансирования природоохранных мероприятий в системе мелиоративного земледелия. В этой связи возникает необходимость привлечения механизмов внебюджетных источников финансовых ресурсов на проведение мелиоративных мероприятий, реконструкции оросительной системы и внедрение ресурсосберегающих технологий, а также повышение эффективности использования бюджетных средств при реализации этих мероприятий.

В связи с этим, основные направления водной политики Республики Таджикистан

в нынешних условиях должны быть направлены на разработку и реализацию мер, направленных на восстановление и поддержание работоспособности ирригационных систем для обеспечения роста производства сельскохозяйственной продукции, на эффективное решение водно-экологических проблем, адаптацию системы управления использованием водных ресурсов к условиям рынка, совершенствование устойчивого механизма водопользования, развитие сети международных контактов с целью повышения эколого-экономической эффективности использования водных ресурсов и роста притока иностранных инвестиций и технологий в водохозяйственный сектор страны [4].

Исходя из этого, за период 2002-2013 гг. в Согдийской области были реализованы четыре инвестиционных проекта на развитие мелиоративно-ирригационного потенциала на сумму \$91,264 млн. (таблица 2).

По данным таблицы 2 в 2002-2006 гг. посредством инвестиций Всемирного Банка по проекту поддержки приватизации хозяйств и проекту реабилитации структуры сельского хозяйства в Зафарабадском районе Согдийской области были проведены следующие работы на общую сумму 9,15 млн. долл. США:

- замена 4-х двигателей с мощностью 8000 МВт;
- замена агрегатов насосной станции «40-летие Ленинабада»;
- ремонт канала ТЛ – 1;
- ремонт внутрихозяйственных ирригационных сетей в хозяйстве «Канз»;
- закупка 800 т металла для частичного ремонта и замены труб высокого давления (200 мм).

Таблица 2. - Реализованные инвестиционные проекты в Согдийской области на развитие мелиоративно-ирригационного потенциала*

Название проекта	Период реализации	Источники финансирования	Объем инвестиций
«Проект поддержки приватизации хозяйств»	2002-2006 гг.	1. Всемирный Банк 2. Правительство Республики Таджикистан Всего	\$8,9 млн. \$1,1 млн. \$10,0 млн.
«Проект реабилитации структуры сельского хозяйства»	2002-2006 гг.	1. Всемирный Банк 2. Правительство Республики Таджикистан Всего	\$18,0 млн. \$ 2,0 млн. \$ 20,0 млн.
«Проект реконструкции сельского хозяйства Таджикистана»	2003-2010гг.	1. Азиатский Банк Развития 2. Правительство Республики Таджикистан Всего	\$40,63 млн. \$9,47 млн. \$50,1 млн.
«Проект реконструкции ирригационных систем»	2005-2010 гг.	1. Азиатский Банк Развития 2. Правительство Республики Таджикистан Всего	\$7,8 млн. \$0,4 млн. \$8,2 млн.
«Проект управления водными ресурсами Ферганской долины»	2006-2013 гг.	1. Всемирный Банк 2. Правительство Республики Таджикистан Всего	\$23,0 млн. \$1,174 млн. \$24,174 млн.

**Источник:* рассчитано автором по данным Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан

Основной целью проекта «Реконструкции сельского хозяйства Таджикистана» являлось улучшение уровня жизни сельского населения на основе реализации реконструкции Хаджабакирганских ирригационных сетей в Б. Гафуровском и Дж. Расуловском районах Согдийской области.

Также проект предусматривал реконструкцию систем обеспечения населения питьевой водой в указанных районах. Эта система обеспечивает чистой питьевой водой более 46 тыс. сельского населения Б. Гафуровского и 34156 населения поселка «Гулакандоз» Дж. Расуловского районов.

Общая стоимость проекта «Управление водными ресурсами Ферганской долины» составляет 24,174 млн. долл. США, в том числе за счет инвестиций Всемирного Банка - 23,0 млн. долл. США и Правительства Республики Таджикистан - 1,174 млн. долл. США. В результате реализации проекта были улучшены ирригационные системы в 30,0 тыс. га земли с 250,0 тыс. населением в Канибадамском и Б. Гафуровском районах. Также реконструированы и улучшены ирригационные и коллекторно-дренажные сети на сумму 7,89 млн. долл. США и укреплены берега Кайракумского водохранилища на сумму 3,35 млн. долл. США.

В рамках проекта были осуществлены очистка 102 км внутривозвратных коллекторов, ремонт 6 насосных станций, ремонт 98 штук вертикальных дренажей, реконструкция 95 контрольных мест, реконструкция насосной станции «Махрам-1», бетонирование 9,9 км отдельных частей большого Ферганского канала и реконструкция канала Канибадам. В результате реализации проекта были организованы 858 новых рабочих мест, улучшены мелиоративные состояния 3385 га земель и обеспечения поливной водой 5590 га земель.

Данные о структуре финансирования агропромышленного комплекса, в том числе водного хозяйства показывает, что основным источником финансирования инвестиций в основной капитал отрасли остаются собственные средства.

Основной причиной доминирования собственных источников финансирования в водном хозяйстве являются высокие риски долгосрочных инвестиций в основной капитал, обусловленной рядом обстоятельств: сезонный характер сельскохозяйственного производства и ее зависимость от погодных условий; длинный цикл процесса производства сельскохозяйственной продукции; замедленный по сравнению с другими отраслями экономики оборот денежных ресурсов; диспаритет цен; низкая платежеспособность и рентабельность и ухудшение финансово-экономического состояния водохозяйственных организаций и др.

Анализ финансово-хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий за 2010-2020 гг. показывает, что их финансовое состояние находится на неудовлетворительном уровне. Количество рентабельных сельскохозяйственных предприятий даже снижается. Так, например, удельный вес убыточных сельскохозяйственных предприятий различной формы собственности составляет 36,2%. По нашему мнению, сокращение государственных инвестиций является одной из причин невысокой рентабельности производства сельскохозяйственной продукции (всего 7,6%) и большого удельного веса убыточных хозяйств. Так, от республиканского уровня капитальных вложений в среднем за 2007-2020 гг. государственные инвестиции в сельское хозяйство составили всего 3,5%.

В связи со слабой государственной поддержкой отрасли водного хозяйства, собственные средства предприятий будут и впредь играть важную роль в осуществлении комплексных мелиораций. Поскольку, определенная часть орошаемых земель, обслуживаются насосными станциями, переход сельскохозяйственных к оптимальным нормам лимитов водопользования при производстве продукции на орошаемых землях будет способствовать не только росту прибыли за счет экономии электроэнергии, но и снижению негативной нагрузки на природную среду.

В Республике Таджикистан из 742 тыс. га орошаемых земель 48,5% или 359,9 тыс. га орошаются с помощью насосных станций. Агрегаты, электродвигатели и напорные трубопроводы, построенные в 1958-1977 гг., в настоящее время 2-4 раза превзошли от установленного срока эксплуатации, изношены и пришли в негодность. Основной

причиной превышения эксплуатации от установленных норм основных средств и их негодности, является отсутствие финансовых средств для закупки новых оборудований, ремонта и эксплуатации. В республике данные оборудования не изготавливаются, и необходимо завести их из других государств, для которых израсходуются большие средства.

В связи с этим, для улучшения мелиоративного состояния орошаемых земель и их эффективного использования в настоящее время в Республике Таджикистан осуществляется 6 инвестиционных проектов на общую сумму 165,4 млн. долларов США.

Один из крупных проектов является план по орошению земель Дангаринского массива площадью 1750 га стоимостью свыше 30,5 млн. долларов США. Инвесторы данного проекта – Исламский Банк Развития - 87,62%, правительство Таджикистана – 12,37%. Реализация этой программы позволит создать 8 тыс. новых рабочих мест. Орошаемая земля будет использоваться для посева хлопчатника – 900 га, выращивания зерновых 350 га, для садоводства – 300 га, овощеводства и посева кормовых культур по 100 га.

Другой проект стоимостью 57,9 млн. долларов США по восстановлению ирригационных объектов и оказанию технической помощи в законодательной и институциональной реформе сельхоз отрасли также преследует цель по обеспечению занятости населения. Проект финансируется Глобальной программой сельского хозяйства и продовольственной безопасности (60,78%) и грантами Международной ассоциации развития (39,21%).

С помощью международных партнеров также реализуются проекты по обеспечению устойчивости бассейна реки Пяндж к изменениям климата (13,59 млн. долл. США), берегоукрепительной работе в районе Хамадони (6,3 млн. долл. США), управлению водными ресурсами бассейна реки Пяндж (31,61 млн. долл. США).

Целесообразно отметить, что для активизации деятельности частного сектора в агропромышленном комплексе и привлечения иностранных инвестиций необходима государственная финансово-кредитная политика. Без участия государства невозможно решить указанные задачи. Расширение поддержки сельского хозяйства со стороны государства, разработка и внедрение новых методов банковского кредитования инвестиционных проектов для агропромышленной сферы позволит решить вышеуказанные проблемы.

Для решения данной проблемы необходимо использовать опыт зарубежных стран, таких как Германия, Франция, Нидерланды, Российская Федерация, Белоруссия, Литва и др. Так, например, похожая система кредитования АПК сложилась в Германии. Здесь также функционирует крупный специализированный банк – Сельскохозяйственный Рентный банк. Он представляет собой банк с государственным участием, основной целью которого является осуществление государственной политики стимулирования агробизнеса. По данным на декабрь 2017 г., банк выдает кредиты сельхозпроизводителям на развитие бизнеса от 1,0 до 1,5% годовых. При этом основная масса кредитов предоставляется фермерским хозяйствам и сельхозпредприятиям кооперативными банками (44,1%). Еще одним примером может служить система, сложившаяся в Нидерландах. Здесь функционирует специализированный банк – Рабобанк, который обеспечивает около 90% финансирования сельского хозяйства [6].

На наш взгляд, реализация предлагаемых мероприятий позволит обеспечить получение оперативной и достоверной информации о состоянии объектов мелиоративной отрасли и водного хозяйства в целом, а также достоверной информации о состоянии объектов мелиоративной отрасли в виде специализированного банка данных общего пользования и создаст предпосылки для разработки и практического внедрения отраслевой системы поддержки принятия управленческих решений с использованием современных методов полива и маловодных технологий водопользования.

Вышеизложенное свидетельствует, что важными задачами водохозяйственных органов являются повышение эффективности сельскохозяйственного производства на основе рационализации использования водных ресурсов региона, обеспечение высокого

уровня мелиоративного состояния земель и повышение плодородия орошаемых земель, что приводит к повышению уровня благосостояния населения.

В заключении необходимо отметить, что финансовые потоки играют важную роль при формировании денежных фондов, так как они являются инструментом распределения финансовых ресурсов, которые оказывают значительное влияние на степень обеспеченности различных секторов экономики необходимым капиталом [1]. В связи с этим, несмотря на трудности переходного периода и ограниченности государственных инвестиций в рационализации использования водных ресурсов, целесообразно более эффективно использовать внутренние и внешние финансовые возможности республики. Только в случае стабильного и в необходимых объемах выделения средств из государственного бюджета и привлечения иностранных инвестиций в отрасли ирригации можно обеспечить экономическую эффективность устойчивого водопользования в регионе.

Литература:

1. Бобоев Н.М. Анализ структуры финансовых потоков в экономике Республики Таджикистан / Н.М. Бобоев, Б.К. Рахматов // Финансово-экономический вестник (научно-практический журнал), 2021. - №2.- (26). – С. 128-134..
2. Буриева М.Ч. Эколого-экономическая эффективность функционирования мелиоративно-ирригационного комплекса аридного региона (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук / М.Ч. Буриева – Душанбе, 2015. – 186 с.
3. Инвестиционные аспекты развития регионального водного сектора. - Алматы: Евразийский Банк Развития, 2011. – С.16.
4. Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2002. – 35с.
5. Краснощеков В.Н. Эколого-экономические обоснования эффективности инвестиций / В.Н. Краснощеков, Ю.М. Немкина // Природообустройство, 2012.- №4. - С. 87-91.
6. Курбанова О.Э. Зарубежный опыт кредитования сельскохозяйственного производства и перспективы его применения в России / О.Э. Курбанова // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета, 2018. - №5.- (74). - С. 152 - 159.
7. Статистические данные Агентства мелиорации и ирригации при Правительстве Республики Таджикистан за 2000-2021гг.
8. Стратегия развития водного сектора Таджикистана, утвержденная Министерством мелиорации и водного хозяйства Республики Таджикистан. – 2006.
9. Умаров Д.М. Эффективность использования водных ресурсов в орошаемой земледелии Республики Таджикистан / Д.М. Умаров // - Душанбе, 2007. – 23 с.
10. Урунбаева Н.А. Совершенствование механизма регионального управления устойчивого водопользования в Республике Таджикистан. Монография / Н.А. Урунбаева, Р.Р. Кудратов, А. Урунбоев. – Душанбе: ТГФЭУ, 2021. – 142 с.

УДК: 331. 5. 331. 55 (575.3

СОСТОЯНИЕ МЕХАНИЗМА МЕЖСТРАНОВОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ИЗ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В РОССИЙСКУЮ ФЕДЕРАЦИЮ

Халимхонов Зафар Акбарович - кандидат экономических наук, ассистент кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 985378555. E-mail: zafarzzafar@mail.ru

В настоящей статье рассматривается вопрос о состоянии механизма межстрановой трудовой миграции из Республики Таджикистан в Российскую Федерацию в современных условиях. Надо отметить, что миграционные процессы в последнее время стали активно развиваться, в основном процесс трудовой миграции, так как сегодня большинство стран мира, в том числе, наша страна вовлечены в данный миграционный процесс, и она в свою очередь затрагивает все жизненно

важные отрасли, такие, как социально-экономические и культурно политические сферы. Следует отметить, что данный процесс в свою очередь способствует снижению уровня напряженности во внутреннем рынке страны и тем самым, создает условия для повышения уровня жизни населения страны и ее покупательной способности. Также необходимо подчеркнуть, что в последнее время процесс внешней трудовой миграции чрезмерно бурно развивается, что в свою очередь связано с некоторыми ключевыми факторами в том числе социально-экономическими, так как они являются доминирующими факторами.

Ключевые слова: массовая миграция, международно-экономические процессы, межстрановая трудовая миграция, социально-экономические, экономическая интеграция, демографическая ситуация, индустриальное развитие, миграционная политика, рабочая сила, негативные факторы, приток, утечка мозгов, глобализация, высококвалифицированные специалисты.

ҲОЛАТИ МЕХАНИЗМИ МУҲОЦИРАТИ МЕҲНАТИИ БАЙНИДАВЛАТӢ АЗ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ

Ҳалимхонов Зафар Акбарович, номзади илмҳои иқтисодӣ, ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, Тел: 985378555, @mail zafarzzafar@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаи вазъи механизми муҳоҷирати меҳнати байнидавлатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Россия дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қобили зикр аст, ки вақтҳои охир равандҳои муҳоҷират, асосан раванди муҳоҷирати меҳнати фаъолна инкишоф ёфта истодаанд, зеро имрӯз аксари кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин раванди муҳоҷират ҷалб шудаанд ва он, дар навбати худ, ба тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳим, ба монанди соҳаҳои иқтисодӣ ва маданият сӯи таъсири қалон мегузорад. Бояд гуфт, ки ин раванд ба қошии таъини дар бозори дохилии кишвар мусоидат намуда, ба ин васила, барои беҳтар шудани сатҳи зиндагии мардуми кишвар ва баланд бардоштани қобилияти харидории он шароит фароҳам меорад. Ҳамчунин, бояд таъкид кард, ки дар вақтҳои охир раванди муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ хеле босуръат инкишоф ёфта, бо баъзе омилҳои асосӣ, аз ҷумла бо омилҳои иқтисодӣ алоқаманд аст, зеро онҳо омилҳои бартаридошта ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати оммавӣ, равандҳои иқтисодии байналмилалӣ, муҳоҷирати меҳнати байнидавлатӣ, иқтимоӣ-иқтисодӣ, интегратсияи иқтисодӣ, вазъи демографӣ, руиҳои саноат, сиёсати муҳоҷиратӣ, қувваи корӣ, омилҳои манфӣ, вуруд, фирори ақлҳо, ҷаҳонишавӣ, мутахассисони баландихтисос.

STATE OF THE MECHANISM OF INTERCOUNTRY LABOR MIGRATION FROM THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO THE RUSSIAN FEDERATION

Khalimkhonov Zafar Akbarovich - Candidate of Economic Sciences, Lecturer of the Department of Customs of Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova 64/14 Tel: 985378555, @mail zafarzzafar@mail.ru

This article discusses the issue of the state of the mechanism of intercountry labor migration from the Republic of Tajikistan to the Russian Federation in modern conditions. It should be noted that migration processes have recently begun to actively develop, mainly the process of labor migration, since today most countries of the world, including our country, are involved in this migration process and it, in turn, affects all vital branches, such as socio-economic and cultural-political spheres. It should be noted that this process, in turn, helps to reduce the level of tension in the domestic market of the country and thereby creates conditions for improving the standard of living of the country's population and its purchasing power. It should also be emphasized those in recent times the process of external labor migration has been developing excessively rapidly, which in turn is associated with some key factors, including socio-economic ones, as they are the dominant factors.

Key words: mass migration, international economic processes, cross-country labor migration, socio-economic, economic integration, demographic situation, industrial development, migration policy, labor force, negative factors, influx, brain drain, flow, globalization, highly qualified specialists.

В начале новой эры большинство стран мира были вовлечены в глобализационный процесс и в мировую экономическую интеграцию в целом. Этот

период характеризовался рядом крупных изменений - как политических, так и экономических. Одной из основных особенностей этого периода является то, что большинство стран мира были вовлечены в процессы международной трудовой миграции, имеющие, в основном, экономический характер.

В настоящее время, «в условиях неравномерного социально-экономического и индустриального развития стран, обострения экологических проблем и нарастания дефицитов жизнеобеспечения населения в кризисных и уязвимых регионах планеты, миграция становится в глобальном разделении труда способом использования дешевой рабочей силы безработных и источником их существования» [2, с.201].

Трансформационный период был тяжелым - как для нашей страны, так и в целом для всех стран постсоветского пространства. Но для нашей страны проблем было намного больше, что было связано с гражданским противостоянием (1992-1997 гг.), влиянием экономического кризиса, происходившего в Республике Таджикистан и в других странах СНГ.

После обретения независимости Республика Таджикистан стала поэтапно входить в мировое сообщество, что положительно повлияло на ее социально-экономическое и культурно-политическое состояние. Основным моментом в данной ситуации является то, что после вхождения в ООН наша страна подписала ряд нормативно-правовых актов, таких, как: Международная Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации, Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, Конвенция о правах ребенка, Конвенция ООН 1951 г. «О статусе беженцев» и протокол к ней 1967 г. и др. [9].

Необходимо иметь в виду тот факт, что наша страна, по сравнению с другими странами СНГ, имеет ограниченный доступ к сырьевым источникам и природным ресурсам. В советское время не была создана необходимая социально-экономическая инфраструктура для полноценного развития экономики страны. Можно сказать, что в те времена наша экономика полностью зависела от внешней поддержки и дотаций, и для того, чтобы восстановить послевоенную разруху, наладить связи социально-экономического и общественно-политического характера, а также для полноценного функционирования основных отраслей экономики страны понадобилось определенное время. Послевоенный период был сложным для нашей страны - разрушенные, разграбленные производства, отток большого количества населения, которые работали на заводах и фабриках, - всё это привело к утечке высококвалифицированных специалистов и нехватке рабочей силы, а также к росту безработицы, и в результате - к массовой трудовой миграции ее граждан.

Функционирующие производства нуждались в специалистах и руководителях. Однако половина из этих заводов и предприятий нуждалась в реконструкции и модернизации. При таких непростых условиях трудовые ресурсы, чтобы как-то накормить семьи и обеспечить свои потребности, выехали в трудовую миграцию. Трудовая миграция для нашей страны стала основным шансом и надеждой для выхода из существующих трудностей, так как у нас не было другого выхода и путей для решения назревших серьезных проблем.

В условиях рыночной экономики трудовая миграция для нашей страны является неотъемлемой составной частью, так как она является основной спецификой рыночной экономики, которая компенсирует снижение доходов населения страны и повышает уровень ее благосостояния.

Вклад мигрантов в последние годы становится более значительным, так как «мигранты обычно едут в другие страны зарабатывать деньги, которые потом пересылают на родину. Только в 2004 году официальные денежные переводы трудовых мигрантов составили 150 миллиардов долларов. Это второй по величине источник после прямых иностранных инвестиций внешнего финансирования развивающихся стран, но заработанный его гражданами вне родных пределов, и повышающий их жизнеспособность в условиях нарастающих региональных и глобальных диспропорций социально-экономического и технологического развития суверенных государств» [2, с.179].

Следует также отметить, что управление трудовыми ресурсами касается принципов исследования миграционных процессов, то есть изменения места использования существующих ресурсов, их убыль и прибыль.

Если проанализировать межстрановую трудовую миграцию, тем самым «оценивая положение дел в сфере трудовой миграции между странами СНГ, необходимо отметить, что перемещение трудовых ресурсов становится главной составляющей межгосударственной миграции в СНГ. Так, по оценкам Независимого исследовательского Совета по миграции стран СНГ и Балтии, число граждан стран СНГ, участвующих в трудовых миграциях (зарегистрированных или незарегистрированных), составляет 12-15 миллионов человек в год. Половину этого потока образуют граждане России. Из примерно 6 миллионов россиян, вовлеченных в этот процесс, 1,5-2 миллиона выезжают за пределы СНГ, а около 3 миллионов находят работу внутри России. Из стран СНГ в Россию приезжают примерно 10 миллионов человек в год – оценка, совпадающая с результатами других исследователей» [2, с.255-256].

Как показывает исследование, «география привлекаемой иностранной рабочей силы на территорию Российской Федерации насчитывает 151 страну мира. Наиболее крупными поставщиками рабочей силы в Россию из государств-участников СНГ являются Узбекистан, Таджикистан, Украина, Киргизия, Республика Молдова, из стран дальнего зарубежья – Китай, Вьетнам, Турция, Корея (КНДР)» [7, с.33].

Судя по приведенным данным, наша страна по межстрановой трудовой миграции с Российской Федерацией находится на высоком уровне. Это говорит о том, что наши граждане стремятся в Россию, и она является привлекательной для наших трудовых мигрантов. Если проанализировать структуру трудовых мигрантов в России, то доля межстрановой трудовой миграции с нашей страной составляет почти 16,2% из всего количества рабочих из стран СНГ» [7, с.34].

В настоящее время «основной страной приема трудовых мигрантов из Центральной Азии по-прежнему является Российская Федерация (РФ). Здесь работают 95% мигрантов из Таджикистана, 70% мигрантов из Узбекистана, более половины всех мигрантов из Кыргызстана: всего, по самым скромным оценкам, 1,5 млн. чел. [2, с.261].

На сегодняшний день схемы миграции в Центральной Азии, в основном, отражают неспособность местного рынка труда обеспечить растущее население рабочими местами, при наличии привлекательных возможностей на международном рынке труда, прежде всего в России и Казахстане. Институциональные и местные факторы – широко распространенное знание русского языка, транспортные связи, личные контакты, оставшиеся с советских времен, – облегчают миграцию» [3] граждан нашей страны в Россию.

Судя по выше приведенным данным, надо отметить, что, несмотря ни на какие трудности и социально-экономические условия в Российской Федерации, большинство наших граждан по-прежнему направляются именно в эту страну, и доля межстрановой трудовой миграции нашей страны с Россией, по сравнению с другими странами приема наших граждан, по-прежнему находится на высоком уровне.

Дефицит свободных рабочих мест внутри страны привел к массовой трудовой миграции наших граждан в Российскую Федерацию. По оценкам экспертов, за счет трудовых мигрантов наблюдается экономический рост страны, а денежные переводы, в свою очередь, создают условия для повышения уровня жизни большинства домохозяйств. Для подтверждения вышесказанного см. диаг. 1.

В диаграмме наглядно видно, что в экспортно-импортной структуре нашей страны доля денежных переводов трудовых мигрантов составляет намного больше, чем ее экспорт. За весь период 2008-2019 гг. наблюдается тенденция роста денежных переводов. А что касается импорта, то здесь денежные переводы уступают ему.

Диаграмма. 1. – Соотношение экспорта, импорта и денежных переводов из Российской Федерации в Республику Таджикистан за 2008-2019 гг.* (Денежный перевод за 2019 год - 2,576 млн. долларов)

*Источник: разработано автором на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан за 2008-2019 гг. // Краткое аналитическое представление платежного баланса Республики Таджикистан (за 2008-2019 гг.) Официальный сайт ЦБ РФ [Электронный ресурс]. Режим доступа: [www.cbr.ru].

Экономический рост и большой уровень заработной платы в России является главным фактором того, что наши граждане, по сравнению с другими странами постсоветского пространства, предпочитают именно эту страну, то есть Россию. В свою очередь, основная доля наших трудовых мигрантов работают в сфере услуг, жилищно-коммунальном хозяйстве, транспорте и строительстве.

Наша страна всячески заинтересована в области внешней трудовой миграции в тесных взаимоотношениях с Российской Федерацией, поскольку основная доля наших трудовых мигрантов приходится именно на эту страну.

Если говорить о положительном эффекте от процесса трудовой миграции, то нужно подчеркнуть, что наша страна и впредь будет получать огромную пользу, в основном морально-материальную, от межстрановой трудовой миграции с Российской Федерацией, так как ее влияние постоянно растет, и это уже доказано временем. Сегодня доход большинства домохозяйств в нашей стране формируется именно за счет посылаемых денежных средств от внешних трудовых мигрантов. В настоящее время трудно представить семьи республики, у которых не было хотя бы одного трудового мигранта за рубежом.

Таблица 1. Количество выехавших и возвратившихся трудовых мигрантов (тыс. чел.) [4]

Годы	Количество выехавших	Общ. количество возвратившихся
2013	799698	781715
2014	670836	400985
2015	552096	388600
2016	517308	436974
2017	487757	412660
2018	484 176	424 490
2019	530883	419150
2013 г. в % к 2019 г.	66,4% (уменьшение на 268815 чел.)	53,6% (уменьшение на 362565 чел.)

Источник: Отчеты Миграционной службы при Министерстве труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан за 2013-2019 гг.

Судя по приведенной таблице, количество выезжающих по сравнению с 2013 годом в 2019 году уменьшилось на 33,6% или же на 268815 человек, а если оценить долю возвратившихся трудовых мигрантов за 2013 год по сравнению с 2019 годом, то здесь картина несколько иная - увеличение доли возвратившихся мигрантов - 362565 человек (или уменьшение на 46,4%).

Для анализа состояния тенденций трудовой миграции по отношению к трудовым ресурсам нам необходимо проанализировать ниже приведенную динамику. Можно утверждать, что занятость населения находится внутри трудовых ресурсов, и количество трудовых ресурсов зависит от увеличения численности населения.

Судя по приведенным данным таблицы, пик роста количества внешних трудовых мигрантов приходится на 2013 год и постепенно снижается, но в 2019 г. имеет тенденцию роста, что связано с улучшением экономического состояния и экономического роста принимающей страны (см. таблицу 2).

Таблица 2. Динамика изменения количества трудовых мигрантов в общей численности населения, трудовых ресурсов и занятости в Республике Таджикистан за период 2006-2019 гг. (тыс. чел.)

Годы	Трудовые Мигранты	Население	Трудовые ресурсы	Занятое население
2006	639,35	6965,5	4047	2137
2007	610,678	7096,9	4172	2150
2008	687,667	7250,8	4310	2168
2009	725,779	7417,4	4435	2219
2010	798,724	7621,2	4530	2233,3
2011	837,124	7807,2	4664	2249,3
2012	831,375	7987,4	4796	2291,5
2013	900,573	8161,1	4859	2307,3
2014	777,222	8352,0	4983	2325,4
2015	617,263	8551,2	5111	2379,7
2016	599,151	8742,8	5224	2385,3
2017	555,793	8931,2	5326	2407
2018	548,688	9126,6	5427	2426
2019	607,896	9314,0	5561,72	2483,6

*Источник: Расчеты автора на основе данных из статистических сборников: Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Рынок труда Республики Таджикистан, 2019 г., Данные Миграционной службы Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан за исследуемый период (2006-2019 гг.).

В очередном Послании Президента Республики Таджикистан, Основоположника мира и национального единства - Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли, данный вопрос не остался без внимания: «Согласно статистическим данным, число наших граждан, осуществляющих трудовую деятельность за пределами страны, снизилось почти на 60 процентов, что является результатом развития экономики и создания рабочих мест внутри страны. Но этот показатель все еще является неудовлетворительным. Руководителям всех центральных, местных органов и структур, предприятий и учреждений, гражданскому обществу, государственным и неправительственным организациям и учреждениям, предпринимателям, бизнесменам, в общем, каждому патриотически настроенному человеку, необходимо прилагать усилия для организации рабочих мест в стране. С этой целью мы, до празднования 30-летия Государственной независимости, должны улучшить свою деятельность и, с

использованием всех возможностей и ресурсов, ежегодно создавать для жителей страны не менее 100 тысяч новых рабочих мест, и таким образом снизить напряжение трудовой миграции» [5].

Следует отметить, что в целях снижения уровня безработицы внутри страны в качестве аргумента привести Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» (от 2020 г.), по сути, не направлен на решение вопросов внешней трудовой миграции, но в целях содействия повышению занятости населения и осуществлению государственной миграционной политики заинтересован в международном сотрудничестве в данной области. Путем повышения уровня профессиональной подготовки наших граждан он также способствует решению проблем занятости населения и его трудоустройства [8]. В соответствии с понятием данного Закона и в условиях международной трудовой миграции рынок труда является ее основным элементом: «Рынок труда - сфера формирования спроса и предложения на рабочую силу».

Если проанализировать тенденцию процесса трудовой миграции наших граждан, то ее пик приходится на «2010 год, когда из нее выехало в трудовую миграцию почти 1 миллион 100 тыс. человек» [5].

При этом необходимо отметить, что для большинства трудовых мигрантов из нашей страны выезд в другие страны, в основном в Россию, является основным путем решения существующих социально-экономических проблем. Только за 2019 год по данным Миграционной службы Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан, основной поток внешней трудовой миграции из республики в страны СНГ составил:

1. В Российскую Федерацию – 97 %;
2. Казахстан – 2 %
3. Страны дальнего зарубежья -1 %

Россия, как страна приложения рабочей силы, в Таджикистане воспринимается в качестве друга и стратегического союзника. Для таджикистанцев Россия - это страна, с народом которой их объединяет психологическая общность, схожий образ жизни [4] и т.д.

Несмотря на существующие трудности в процессе трудовой миграции, Россия не теряет свою привлекательность для наших трудовых мигрантов, и они решительно настроены и впредь вовлекаться в процесс внешней трудовой миграции, а именно - направляться в эту страну в надежде на то, что заработанные там денежные средства будут пересылать к себе на родину для содержания своих семей. Если напомнить о вкладе денежных переводов, пересылаемых нашими трудовыми мигрантами, то сегодня «ни одна сфера народного хозяйства Таджикистана не в состоянии поддерживать в финансовом плане государство, и проживающее в нем население страны так, как внешняя трудовая миграция. Только за период 2007-2016 гг. сумма денежных переводов трудящихся-мигрантов, диаспор, зарубежных соотечественников, и из других источников составила 27 млрд. 22 млн. долларов США, что лишний раз подтверждает неоценимый вклад мигрантов в социально-экономическое развитие страны и общественно-политическую стабильность в Таджикистане. Кроме денежных переводов в страну поступают в виде товаров и другие материальные ценности, которые позволяют избавиться от нищеты большому количеству домохозяйств, что также повышает роль и значимость трудовой миграции в развитии государства и человеческого капитала» [1, с.146].

Было бы справедливо напомнить также об огромном вкладе трудящихся-мигрантов в экономику принимающих стран, в основном - в экономику России, так как «в Российской Федерации вклад иностранных трудящихся-мигрантов в экономику страны оценивается десятками миллиардов долларов США, и он сопоставим с такой передовой отраслью России, каковой является нефтяная сфера» [1, с.141].

Действительно, сегодня, благодаря нашим внешним трудовым мигрантам и межстрановой трудовой миграции, большое количество российских предприятий работает до сих пор, и во время острого финансового экономического кризиса они не переставали работать ни на секунду за счет использования дешевой рабочей силы из

стран Центральной Азии (в основном - из нашей страны). Так как сами граждане Российской Федерации не согласны работать при таких финансово-экономических условиях, то есть за низкую заработную плату.

Также за счет трудовых мигрантов повышается количество трудоспособного населения Российской Федерации, так как «сокращение численности трудоспособного населения имеет негативные последствия для рынка труда Российской Федерации. Таким образом, Россия компенсирует недостаток трудовых ресурсов за счет внешней миграции, так как российские предприятия и организации уже сейчас вынуждены искать источник рабочей силы за пределами страны и привлекать на работу иностранных специалистов. Об этом свидетельствуют статистические данные спроса и предложения на рынке труда Российской Федерации» [6,23].

В рыночных условиях и открытости экономики основным стабилизатором национальной экономики является рынок труда. Благодаря трудовым ресурсам можно достичь многих успехов путем рационального и эффективного использования трудового потенциала в целом, так как это практика широко распространена в некоторых странах мира [10].

Резюмируя вышеизложенное, мы предлагаем следующее:

- в целях эффективного проведения межстрановой трудовой миграции между нашей страной и Российской Федерацией необходимо своевременное принятие и поэтапная реализация комплексных программ по легализации нахождения граждан нашей страны на территории Российской Федерации;

- для защиты интересов трудовых мигрантов и их семей необходимо ратифицировать нормативные акты международного статуса, в том числе -принятые в 1990 году Конвенции Организации Объединённых Наций;

- создать необходимые условия между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан в целях пресечения незаконного использования трудовых мигрантов;

- создать межгосударственный статистический орган для учета трудовых мигрантов, в основном - из нашей страны, в направлении в Российскую Федерацию на основе межстрановой трудовой миграции;

- обеспечить наших трудовых мигрантов доступным профессиональным образованием внутри страны со стороны уполномоченных органов государственной власти в целях недопущения дискриминации и незаконной эксплуатации трудовых мигрантов в процессе межстрановой трудовой миграции;

- диверсифицировать процесс трудовой миграции из нашей страны в другие страны в целях уменьшения влияния негативных факторов, имеющих социально-экономический характер, и т.д.

Литература:

1. Бабаев А.А. и др. Мировая миграционная глобализация и ее эффективное использование в странах назначения и происхождения. Современные тенденции рынка труда/ А.А. Бабаев и др. // Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2018. - № 4. - С. 141-146.
2. Василенко В., Глобализация и вынужденная миграция народонаселения. / В. Василенко, Р. Ульмасов – Душанбе, 2007. – 450с.
3. Олимова С. Адаптация трудовых мигрантов из стран Центральной Азии в России: роль образования. [электронный ресурс]. Режим доступа: refdb.ru/look/2555223.html. (дата обращения <https://www.google.com/search?source=univ&tbm=isch&q=%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%90>). (дата обращения: 12.04.2020с.)
4. Отчеты Миграционной службы при Министерстве труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан за 2013-2019 гг.
5. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли, Душанбе, 26.12.2019.
6. Трудовая миграция в структуре социально-трудовых отношений в Республике Таджикистан. - Душанбе, 2016. - 274 с.
7. Ульмасов Р. Миграция и рынок труда России и Таджикистана. Проблемы и перспективы/ Р.Ульмасов, О.Парфенцева. – Душанбе, 2010. - 396 с.

8. Халимханов З.А. Процесс трудовой миграции Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики / З.А. Халимханов // Сборник научно-теоретических статей преподавателей и студентов ТГФЭУ, Душанбе, 2019, - С. 134-141.
9. Халимханов З.А. Совершенствование институционального обеспечения регулирования трудовой миграции Республике Таджикистан/ З.А. Халимханов // Экономика Таджикистана, 2021. - №4. - С.138-141.
10. Халимханов З.А. Особенности трудовой миграции и мобильность студентов высших учебных заведений / З.А. Халимханов // Экономика Таджикистана, 2019. - № 4. - С.226-232.

УДК: 338.28

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РОССИИ В УСЛОВИЯХ ДЕУРБАНИЗАЦИИ

Лукина Татьяна Сергеевна - соискатель кафедры экономики и управления персоналом Омской гуманитарной академии, г. Омск – 105, ул. Челюскинцев, 2А, Телефон: +7(3812)68-35-90, E-mail: nou_ogu@mail.ru

В настоящей статье предложено исследование посвящено теме социально-экономических проблем, препятствующих развитию сельских территорий Российской Федерации. Целью данной работы является рассмотрение возможности использования сложившейся ситуации для преодоления затяжного кризиса, характерного для сельских пространств. Предложены направления по развитию сельских территорий в свете жестких санкций, характерных для современного состояния экономики Российской Федерации. Рассмотрены особенности сельского сообщества и «норма жизни» сельских жителей, составляющих сельскую ментальность. Выявлена возможность изменения потребностей сельских жителей при реализации процесса деурбанизации. Используя принятые ограничения для диверсификации экономики муниципальных образований вероятно положительный эффект, способный придать тренд на развитие сельских территорий.

Ключевые слова: *сельские территории, развитие сельских территорий, государственное регулирование, миграционные процессы, сельские сообщества, потребности сельских жителей, сельский менталитет, малые формы хозяйствования, деурбанизация.*

ДУРНАМОИ РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ДЕҲОТИ РОССИЯ ДАР ШАРОИТИ ҒАЙРИУРБАНИЗАТСИЯ

Лукина Татьяна Сергеевна — унвонҷӯи кафедраи иқтисод ва идоракунии кадрҳои Академияи гуманитарии Омск. Суроға: Федератсияи Россия, ш. Омск - 105, кӯч. Челюскинцев, 2 А. Телефон: +7(3812)68-35-90, E-mail: nou_ogu@mail.ru

Дар мақолаи мазкур натиҷаҳои тадқиқот дар мавзӯи мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки ба рушди деҳоти Федератсияи Россия халал мерасонанд, оварда шудааст. Мақсади ин кор баррасии имкони истифодаи вазъи мавҷуда барои рафъи бӯҳрони тӯлонӣ мебошад, ки барои маҳалҳои деҳот хос аст. Самтҳои рушди маҳалли деҳот дар асоси ҷораҳои сахт, ки ба вазъияти ҳозираи иқтисодӣ Федератсияи Россия хосанд, пешниҳод шудаанд. Хусусиятҳои ҷамоаи деҳот ва «меъри зиндагӣ»-и сокинони деҳот, ки ҳувияти деҳотро таъкил медиҳанд, баррасӣ мешавад. Имконияти тағйир додани эҳтиёҷоти сокинони деҳот ҳангоми татбиқи раванди ғайриурбанизатсия ошкор карда шудааст. Истифода аз маҳдудиятҳои қабулшуда барои диверсификатсияи иқтисодӣ муассасаҳои муниципалӣ эҳтимолияти таъсири мусбӣ расониданро ба тамоюли рушди деҳот афзун менамояд.

Калидвожаҳо: *деҳот, рушди деҳот, танзими давлатӣ, равандҳои муҳочират, ҷамоатҳои деҳот, ниёзҳои сокинони деҳот, менталитети деҳот, хоҷагиҳои хурд, деурбанизатсия.*

ROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN RUSSIA IN THE CONTEXT OF DEURBANIZATION

Lukina Tatiana Sergeevna - Candidate of the Department of Economics and Personnel Management of the Omsk Humanitarian Academy, Omsk – 105, Chelyuskintsev str., 2A, CHOOO VO "Omsk Humanitarian Academy" phone +7(3812)68-35-90, E-mail: nou_ogu@mail.ru

In this article, the proposed research is devoted to the topic of socio-economic problems that hinder the development of rural territories of the Russian Federation. The purpose of this work is to consider the possibility of using the current situation to overcome the protracted crisis characteristic of rural areas.

Directions for the development of rural areas in the light of tough sanctions characteristic of the current state of the Russian economy are proposed. The features of the rural community and the "norm of life" of rural residents, which make up the rural mentality, are considered. The possibility of changing the needs of rural residents during the implementation of the process of deurbanization was revealed. Using the accepted restrictions to diversify the economy of municipalities, a positive effect is likely, which can give a trend to the development of rural areas.

Keywords: rural territories, development of rural territories, state regulation, migration processes, rural communities, needs of rural residents, rural mentality, small forms of management, deurbanization.

Современное социально-экономическое состояние сельских территорий РФ характеризуется глубоким и затяжным кризисом. Вымывание сельского населения и обезлюдение сельских пространств – процесс, не прекращающийся в последние десятилетия, не смотря на предпринимаемые государством меры [14].

Таблица 1. - Численность населения сельских районов Омской области

Муниципальное образование	Численность на начало 2010	Населения чел, на начало 2021	Изменение Абсолютный прирост	Численности рост, снижение в % к 2021
Азовский район	22599	25480	2881	11%
Большереченский район	28739	24641	-4098	-14%
Большеуковский район	8243	6970	-1273	-15%
Горьковский район	20798	19290	-1508	-7%
Знаменский район	12520	10996	-1524	-12%
Исилькульский район	43737	38350	-5387	-12%
Калачинский район	41904	38240	-3664	-8%
Колосовский район	12953	10506	-2447	-18%
Кормиловский район	24657	24383	-274	-1%
Крутинский район	17533	14414	-3119	-17%
Любинский район	37776	37381	-395	-1%
Марьяновский район	27584	26609	-975	-3%
Москаленский район	28967	27665	-1302	-4%
Муромцевский район	23960	20381	-3579	-15%
Называевский район	24280	19516	- 4764	-19%
Нижнеомский район	15948	13397	-2551	-16%
Нововаршавский район	24557	21756	-2801	-11%
Одесский район	17335	17306	-29	-0,2%
Оконешниковский район	14969	12834	-2135	-14%
Омский район	93425	99227	5802	5%
Павлоградский район	20125	18289	-1836	-9%
Полтавский район	21894	19208	-2686	-12%
Русско- Полянский район	19552	17223	-2329	-12%
Саргатский район	20105	18289	-1816	-9%
Седельниковский район	11023	9699	-1324	-12%
Таврический район	36252	34633	-1619	-5%
Тарский район	46852	43661	-3191	-7%
Тевризкий район	15632	13605	-2027	-13%
Тюкалинский район	26346	22252	-4094	-15%
Усть-Ишимский район	13674	10639	-3032	-22%
Черлакский район	30467	27783	-2684	-9%
Щербакульский район	21391	19155	-2236	-10%
ИТОГО	825797	763778	-62019	-7%

Источник: Составлено автором по информации Омскстата.

Депопуляция сельских территорий становится фактором, порождающим кризисные тенденции. Значительный отъезд молодежи генерирует процесс «отрицательного отбора», что негативно сказывается на хозяйственной деятельности, и на расширение масштабов девиантных форм поведения. Старение сельского населения приводит к упадку личного подсобного хозяйства. Снижение численности населения

порождает снижение платежеспособного спроса, что формирует «токсичную среду» для малого бизнеса. Убыль сельского населения создает предпосылки для оптимизирования социальной инфраструктуры. Все эти факторы в совокупности увеличивают миграционные настроения сельских жителей [5]. Одна из главных причин миграционных процессов сельских пространств - дефицит хорошо оплачиваемых рабочих мест.

С 2002 года увеличивается численность сельских населенных пунктов без населения, так перепись 2010 года выявила 19 439 сельских населенных пунктов без населения. И по настоящее время тенденция обезлюдивания сельских населенных пунктов не изменялась [12, с.30].

За 11 лет численность населения сельских районов Омской области сократилась на 62 019 человек или 7%. Наиболее активно сокращение численности населения происходило в малочисленных населенных пунктах. Трудоспособное население устремлялось ближе к районным центрам.

Таблица 2. - Численность населения проживающего в сельских поселениях Омской области

Районное муниципальное образование	Численность поселений в составе района	Численность поселений с населением до 500 человек	Численность поселений с населением до 1000 человек	Численность поселений с населением до 2000 человек	Численность поселений с населением свыше 2000 человек
Азовский	8			2	6
Большереченский	12/1		4	8	1
Большеуковский	9	7		1	1
Горьковский	11/1		3	7	2
Знаменский	8		5	2	1
Исилькульский	10/1		3	2	6
Калачинский	12/1		5	4	4
Колосовский	11	4	6		1
Кормиловский	10/1			10	1
Крутинский	9/1	2	4	3	1
Любинский	17/2		7	7	5
Марьяновский	9/1		2	4	4
Москаленский	12/1		3	6	4
Муромцевский	14/1	4	5	4	1
Называевский	15/1	7	7	1	1
Нижнеомский	11		7	3	1
Нововаршавский	9/2		2	6	3
Одесский	9		2	5	2
Оконешниковский	8/1		5	3	1
Омский	23/1			2	22
Павлоградский	9/1		3	6	1
Полтавский	8/1			8	1
Русско-Полянский	10/1		5	5	1
Саргатский	8/1		2	6	1
Седельниковский	10	7	1	1	1
Таврический	10/1			4	7
Тарский	21/1	10	6	4	2
Тевризский	13/1	6	7		1
Тюкалинский	16/1	2	12	2	1
Усть-Ишимский	13	10	1	1	1
Черлакский	10/1	2		4	5
Щербакульский	9/1		1	7	2
ИТОГО	365с/п, 26 г/п	61	108	131	92

Источник: Составлено автором по информации Омкстата.

В 18 районах Омской области поселения с численностью населения свыше 2000 человек являются районными центрами, 12 из них имеют статус городских поселений. В 2021 году в Омской области было упразднено два сельских поселения.

Сокращается доля сельского населения, занятого в сельском хозяйстве, в последние годы она не превышает 20%. Среди сельского населения распространена неформальная занятость, доля которой в рабочей силе составляет около 15%. Распространенным сектором неформальной занятости сельских жителей является сельское хозяйство, а именно работа на приусадебном участке, в котором задействовано почти 40% неформально работающих селян, 23 % задействованы в торговле [4].

Исследования показывают, что для сельских территорий характерно преобладание малых и микропредприятий, возможностей появления крупных производств в сельской местности практически нет. Поэтому очевидным приоритетом для государственного регулирования развитием сельских территорий является всемерная помощь малым хозяйствующим субъектам.

Таблица 3. - Структура сельскохозяйственного поголовья в разных типах хозяйств

Структура поголовья, на 1 июля 2016, в% от поголовья	Российская Федерация			Омская область		
	Сельхоз предприятия	К(Ф)Х	Хозяйства населения	Сельхоз предприятия	К(Ф)Х	Хозяйства населения
Крупный рогатый скот	28,8	13,3	42,2	38,4	7,9	40,8
Коровы	26,5	14,6	43,2	36,0	8,2	42,0
Свиней	75,0	2,1	16,4	65,5	2,5	30,4
Овец	5,3	38,1	42,1	-	8,0	90,1
Птицы	74,6	2,0	20,0	68,8	0,8	29,1
Кур	79,3	1,7	16,0	75,3	0,5	23,8
Уток	8,2	2,9	87,2	-	2,1	89,5
Гусей	3,1	8,2	83,6	-	2,8	97,2
Лошадей	8,9	28,4	46,6	11,0	12,0	70,4
Семей пчел	1,1	5,3	91,3	1,2	5,2	93,2
Сельскохозяйственное Поголовье и птица	31,08	11,66	48,86	29,62	5,0	60,65

Источник: Данные Всероссийской сельскохозяйственной переписи 2016 г.

Данная таблица показывает имеющийся потенциал для развития семейных товарных ферм. Помощь государства таким субъектам позволит экономически укрепить ведение малых хозяйств и закрепит население за местом проживания.

Актуальным направлением развития можно рассматривать рекреационные услуги на сельских территориях, так как максимально приближенные к естественно-природным условиям существования они обладают рекреационной привлекательностью для городского населения [2, с.123].

В декабре 2021 года Правительство утвердило постановление о грантовой поддержке агротуризма. Максимальный размер гранта, согласно документу 10 млн рублей. Его смогут получить представители малого аграрного бизнеса на развитие сельского туризма, проекты могут включать строительство и ремонт помещений для приема туристов, благоустройство прилегающих территорий и др. [9].

В настоящее время очевиден запуск процессов деурбанизации современных мегаполисов. Это связано с фактором неопределенности в экономической составляющей сферы производств, ожидаемый рост безработицы возможно будет несколько выше и оставшиеся без работы вполне могут выбрать сельскую местность для проживания. Реализация такого сценария может явиться трендом для развития сельских территорий, в том числе и в связи с изменением качества социального капитала на селе.

О возможном начале процессов деурбанизации, обсуждаемых в короновирусный период, обсуждалось в научных исследованиях. По мнению некоторых

авторов, пандемия явилась дополнительным аргументом в пользу ограничений роста крупных и крупнейших городских агломераций и развития сельских территорий, о важности которых некоторые эксперты заявляли и до пандемии, указывая на факторы, стимулирующие деурбанизацию [10, с.155].

По мнению директора ВЦИОМ В. Федорова формируется общественный запрос на переселение жителей крупных городов за город. Так пандемия и последующая самоизоляция «выгнали» из Москвы, по разным данным от двух до пяти миллионов человек [8].

Большинство горожан – выходцы из сельской местности в первом и втором поколении. Миграционная историческая память позволила в период экономического кризиса 1990-х годов увеличить численность сельского населения. Наблюдалась возвратная миграция из города в село, возросла значимость личных подсобных хозяйств [13].

Безусловно, эпидемиологический и экономический кризис сместили привычную систему координат городских жителей. Сегодня можно отметить, что горожане предпочитают жизнь в сельской местности, так в мегаполисах действовал режим самоизоляции, а вне города можно было прогуляться и на своем приусадебном участке и пройтись в лесу. Так же кризис выявил, что образ жизни в сельской местности более устойчивый. Переход на удаленную работу изменил структуру занятости, что позволило людям быть эффективными вне привычных рабочих мест. Развитие интернет-ресурсов позволяет взаимодействовать и получать информацию из любых точек мира. Так же отмечаем изменение культуры потребления в связи с развитием интернет торговли, повышение интереса к локальным рынкам производителей в сравнение с сетевыми ритейлерами. Население отдает предпочтение экологической продукции, выращенной фермерами, а не крупными агропромышленными латифундиями.

В настоящее время резкое сокращение производств, вследствие введенных жестких санкций, ведущих к отсутствию импортных комплектующих в производственных циклах способствует сокращению рабочего времени, а после и рабочих мест. Что послужит еще одним фактором в пользу деурбанизации.

Учитывая информацию Росстата по индексу потребительской уверенности, отражающий потребительские ожидания населения в последнем квартале 2021 года, сократившегося по сравнению с третьим кварталом 2021 года на 4 п.п или - 23% [11], можно сделать вывод, что в условиях жестких санкций индекс потребительской уверенности населения будет снижаться.

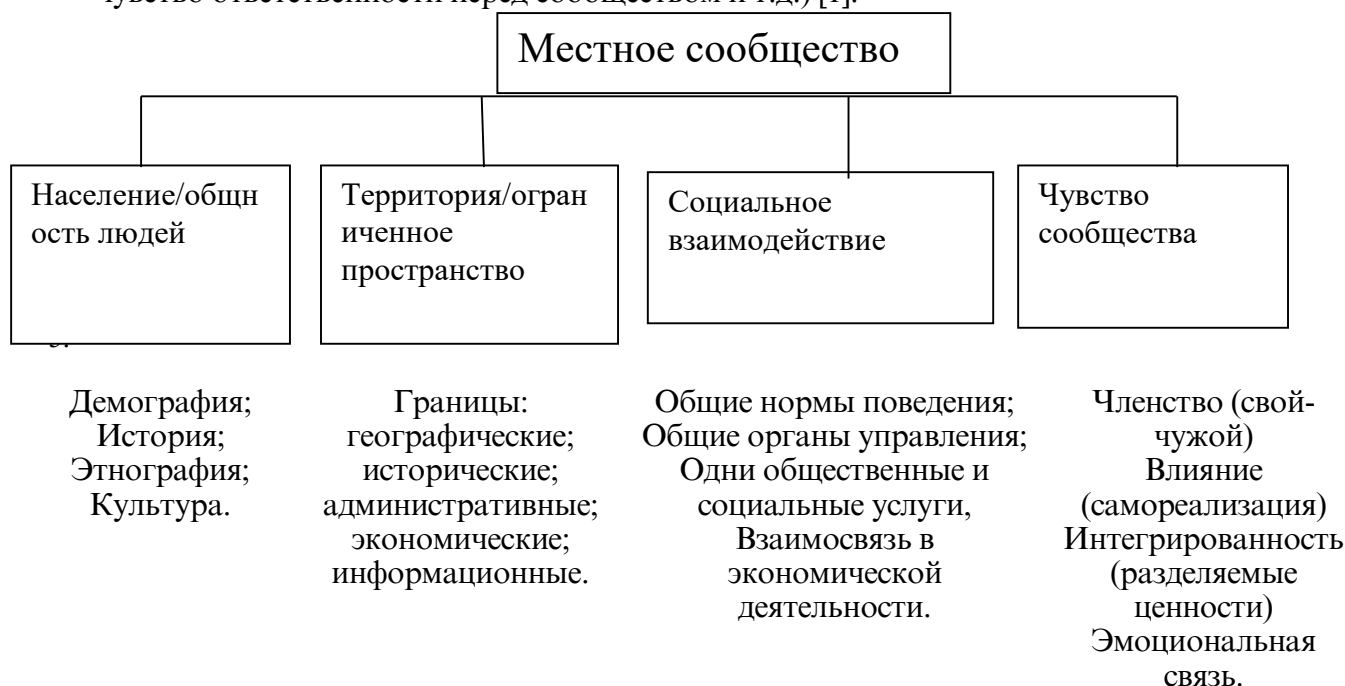

График 1. Индекс потребительской уверенности (Росстат)

Очевидно, что на фоне экономического спада процессы деурбанизации будут усиливаться, и количество сельских жителей будет возрастать.

Рассмотрим структуру сельского сообщества: Сельское сообщество это объединение людей в окружающей природной среде с административными, политическими и социальными границами, с довольно хорошо развитым общением друг с другом [3, с.114]. Взаимное общение может быть не всегда активным, но оно должно быть явным. Люди осуществляют взаимодействие для реализации и достижения совместно разделяемых целей. Многие ученые признают четыре основных признака сельского сообщества:

1. Население/общность людей (историческая, культурная, соседская и т.д.)
2. Место/ территория/ пространство в пределах определенных границ (географических, административных, экономических, информационных и т.д.)
3. Социальное взаимодействие (соседские отношения, общие правила и нормы поведения, общие правительство, общественные услуги, организации, взаимосвязь в производственной деятельности и т.д.)
4. Чувство сообщества/психологическая идентификация с сообществом (общность ценностей, чувство принадлежности, чувство сопричастности к событиям в сообществе, чувство ответственности перед сообществом и т.д.) [1].

Рис.1. Четыре признака сельского сообщества

Оценка взаимоотношений в социуме на сельских пространствах показывает характерную недостаточность в развитии культуры самореализации, демонстрируя пассивность в стремлении к коллективным действиям. Высокая доля социальной апатии сельских жителей в решении проблем своего места проживания; лишь эпизодическое участие, либо полное отстранение от решения проблем. Почти полное отсутствие участия у молодежи и старшего поколения. Немного активнее женщины и лица среднего возраста, ответственные за себя, свои семьи и стремящиеся повлиять на ситуацию [7].

В крупных городах жители по своим характеристикам отличаются от сельских жителей. Для горожан характерно более высокое образование, большая мобильность, гибкость, активность, предприимчивость. Предприимчивость является одной из определяющих характеристик в разнице между городским и сельским населением. Там где горожанин увидит возможность и реализовав ее получит экономический эффект, сельский житель пройдет мимо. Именно эта разница оставляет в настоящее время большой нереализованный потенциал для развития сельских пространств и денежных доходов сельчан.

Так же можно отметить и невысокий уровень потребностей у сельских жителей в сравнении с городским. Невысокий уровень доходов, не широкий ассортимент товаров и услуг, в том числе и образовательных, культурных и медицинских характерны для сельских жителей. Различия в норме жизни являются регулятором, обеспечивающим

баланс личных запросов, притязаний, амбиций и общественных представлений и требований. Образ нормальной жизни базируется на объективных основаниях (жизненные условия, реальный доход) и на субъективных, лежащих в основе сознания индивида. Представления населения о нормальной жизни, достатке позволяет четко отразить картину социальной дифференциации, фиксировать изменения в ценностных ориентациях и социальном самочувствии людей.

Результаты проведенного исследования [6, с. 462] выявили, что представления о достатке у сельчан и горожан несколько отличаются. Для горожан приоритетом в описании достатка являются возможность путешествовать, хорошо и правильно питаться, иметь качественные средства ухода за здоровьем, иметь недвижимость в селе и городе. Для сельчан значимой формой достатка является добротный дом в сельской местности.

Таким образом, уровень потребностей у сельских и городских жителей различается. Сложившийся уровень потребностей у сельских жителей обусловлен сельским менталитетом, характерными признаками которого являются большая терпимость к трудностям, социальная апатия.

Рост же потребностей выступает импульсом к развитию экономической, жизненной стратегии, когда человек ставит перед собой новые цели. Поэтому на наш взгляд, важно появление на сельских пространствах городских жителей носителей иных качеств и характеристик с иными сформированными потребностями к условиям жизни.

Выводы: по нашему мнению наряду с увеличением численности сельских жителей будет увеличиваться и качество социального капитала сельских территорий, что может послужить условием для развития сельских территорий. Ожидаемые изменения:

- Налаживание иных форм взаимодействия в сельском сообществе, как внутри сообщества, так и с представителями муниципальной власти;
- Организация сельхозтоваропроизводств;
- Развитие малых форм хозяйствования (ЛПХ);
- Малое предпринимательство (в сфере бытовых, рекреационных и др. услуг);
- Реформирование местного самоуправления;
- Развитие местного сообщества и кадровая политика.

На фоне прочно укоренившейся в последние десятилетия среди сельских жителей чувства социальной апатии и безнадежности прибытие на сельские территории людей – носителей иных взглядов и качеств в купе с программами государственного развития может создать устойчивый тренд на развитие сельских территорий Российской Федерации.

Литература:

1. Гассий В.В. Альтернативные модели демократии и развития гражданского общества в местных сообществах России /В.В. Гассий // Материалы Международной Восточно-европейской конференции «Демократия против авторитаризма», Центр восточно-европейских исследований университета Варшавы, Польша. 2009
2. Груздев Г.В., Груздева В.В., Клюева Ю.С. Развитие сельских территорий на основе использования рекреационного капитала// Вестник НГИЭИ, 2021. - № 8. С. - 120-132. [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-selskih-territoriy-na-osnove-ispolzovaniya-rekreatsionnogo-potentsiala/viewer>
3. Денчук Н.В. Местное сообщество: интерпретация понятия.// Вестник Майкопского государственного технологического университета, 2019. - 2/41. - С. 111-121. [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/mestnoe-soobschestvo-interpretatsiya-ponyatiya/viewer>
4. Коваленко Е.Г. Проблемы и перспективы пространственного развития сельских территорий// Материалы Всероссийской (национальной) научно-практической интернет – конференции, 2020. – С. 129-132 [электронный ресурс]. URL: <https://nnsaa.ru/wp-content/uploads/2021/04/sborn-ehkon-publikac.pdf>
5. Ковальчук В.К. — Социально-демографические проблемы как фактор развития современного российского села // Социодинамика, 2019. – № 3. – С. 33 - 39. DOI: 10.25136/2409-7144.2019.3.29331 [электронный ресурс]. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29331

6. Кузьменко Т.В. Представления о «норме жизни» и достатке жителей города и села: сравнительный анализ// Социологический альманах, 2015. - С 457-464. [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/predstavleniya-o-norme-zhizni-i-dostatke-zhiteley-goroda-i-sela-sravnitelnyy-analiz/viewer>
7. Лихачев Н. Потенциал сельской общинности: социологический анализ// Социология, 2015. - №2. [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://insight-community.ru/потенциал-сельской-общинности/>
8. Мозганова В. И. Деурбанизация: цифры факты, комментарии. [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.bfm.ru/news/491157>
9. Постановление о грантовой поддержке агротуризма (утв. Постановлением Правительства от 16.12.2021года №2309) [электронный ресурс] Режим доступа: <http://government.ru/news/44177/>
10. Петриков А.В. Станет ли пандемия катализатором деурбанизации? //Материалы МАЭФ, 2020. - С. 155. [электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/stanet-li-pandemiya-katalizatorom-deurbanizatsii/viewer>
11. Потребительские ожидания в России в IV квартале 2021 года. Росстат. [электронный ресурс]. Режим доступа: https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/229_22-12-2021.html
12. Румянцев И.Н., Смирнова А.А., Ткаченко А.А. Сельские населенные пункты «без населения» как географический и статистический феномен//Вестник Московского университета. Серия 5. География, 2019. - № 1. - С.29-37 [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/selskie-naselennye-punkty-bez-naseleniya-kak-geograficheskiy-i-statisticheskiy-fenomen/viewer>
13. Социологи обсудили деурбанизацию российских городов //Российская газета. [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rg.ru/2020/09/19/sociologi-obsudili-deurbanizaciiu-rossijskih-gorodov.html?ysclid=11a8mwn28h>
14. Стратегия устойчивого развития сельских территорий Российской Федерации на период до 2030 года (утв. Распоряжением Правительства РФ от 02.02.2015 № 151-р). [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/420251273>

УДК: 336.228 + 330.322

ХУСУСИЯТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ АНДОЗБАНДӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДӢ

Яқубзода Маъруф Садруддин – доктори фалсафа (*PhD*) – доктор аз рӯйи ихтисоси – молия, муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Сурога: 734061, Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев 63/3. Тел.:(+992) 907-86-63-63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru

Дар мақолаи мазкур оид ба мафҳуми фаъолияти сармоягузорӣ, объекту субъекти фаъолияти сармоягузорӣ мутобиқи қонунгузориҳои ҷорӣ ва хусусиятҳои таснифоти сармоягузорӣ мушаххас карда шудааст. Ҳамчунин, дар доираи мақола усулҳои танзими давлатии сармоягузорӣ, имтиёзҳои андозӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯйи соҳаҳо ва ҳиссаи маблағи имтиёзҳои андозии фонди софи корхонаҳои фондагиранда дар Чумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Асосҳои меъриш ҳуқуқи танзими андозӣ ба фаъолияти сармоягузорӣ ва имтиёзҳои андозӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Дар охир оид ба беҳтар шудани фаъолияти соҳибқориҳои сармоягузорӣ аз ҷониби муаллиф тавсияҳои илман асоснок пешниҳод шудааст, ки амалӣ шудани онҳо боиси рушди бахшҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар хоҳад гашт.

Калидвожаҳо: фаъолияти сармоягузорӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, фазои сармоягузорӣ, имтиёзҳои андозӣ, рушди иқтисодиёт, ҷалбнамоиҳои сармоягузорӣ, САРЧАШМАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ, САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚӢ, ФОНДАИ СОФ, ҲИССАҶУДОКУНИИ ИСТЕҲЛОҚӢ, ТАРҲҲОИ АНДОЗӢ.

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ КАК ОБЪЕКТА НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Яқубзода Маруф Садруддин - доктор (*PhD*) по специальности финансы, старший преподаватель кафедры финансов и кредита, Технологический университет Таджикистана. Адрес:

734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева, 63/3. Тел.: (+992) 907-86-63-63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru

В данной статье уточняются понятие инвестиционной деятельности, объекты и субъекты инвестиционной деятельности в соответствии с действующим законодательством и особенностями классификации инвестиций. Также в статье анализируются методы государственного регулирования инвестиций, налогового стимулирования бизнеса по отраслям и доли налоговых льгот и чистой прибыли предприятий-бенефициаров в Республике Таджикистан. Рассмотрены нормативно-правовые основы налогового регулирования инвестиционной деятельности и налоговых льгот в Республике Таджикистан. В конце автором даны научно обоснованные рекомендации по совершенствованию предпринимательской и инвестиционной деятельности, выполнение которых приведет к развитию социально-экономических отраслей страны.

***Ключевые слова:** инвестиционная деятельность, иностранные инвестиции, инвестиционный климат, налоговые льготы, экономическое развитие, привлечение инвестиций, источники инвестиций, нормативно-правовые акты, чистая прибыль, амортизация, налоговые отчисления.*

CHARACTERISTICS OF INVESTMENT AS AN OBJECT OF TAX REGULATION IN THE SYSTEM OF ECONOMIC RELATIONS

***Yakubzoda Maruf Sadruddin** - Doctor of Philosophy (PhD) - Doctor of Finance - Senior Lecturer, Department of Finance and Credit, Technological University of Tajikistan. 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karaboev str. 63/3, tel.: (+ 992) 907-86-63-63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru*

This article clarifies the concept of investment activity, objects and subjects of investment activity in accordance with the current legislation and the peculiarities of the classification of investments. The article also analyzes the methods of state regulation of investments, tax incentives for businesses by industry and the share of tax benefits and net profit of beneficiary enterprises in the Republic of Tajikistan. The legal framework of tax regulation of investment activity and tax benefits in the Republic of Tajikistan is considered. At the end, the author gives evidence-based recommendations for improving entrepreneurial and investment activities, the implementation of which will lead to the development of the country's socio-economic sectors.

***Keywords:** investment activity, foreign investment, investment climate, tax incentives, economic development, attraction of investments, sources of investment, normative-legal acts, net profit, depreciation, tax deductions.*

Дар айни замон, бо тақозои гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи ислоҳоти иқтисодӣ қарор дорад. Дар ин роҳ давлат бо якҷанд монеа ва душвориҳо рӯ ба рӯ омада, барои пешгириву ҳалли ин мушкилот, пеш аз ҳама, муҳайё кардани имкониятҳои мусоид барои сармоягузорию дохилию хориҷӣ зарур аст. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки шумораи зиёди давлатҳо танҳо ба тӯфайли истифода аз сармоягузорию ватанию хориҷӣ аз бухрони шади иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баромадаанд. Аз ин рӯ, зарурати ҷалби сармоягузорию ватанию хориҷӣ ба вучуд омадааст, ки бо мақсади азнавсозӣ ва таҷдиди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба роҳ монда мешавад.

Бо вучуди баъзе тағйироти мусбӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҳаҷми сармоягузорӣ динамикаи доимии рушд надошта, шумораи зиёди корхонаҳои саноатиро зарур меояд, ки заминаи моддӣ-техникии худро таҷдид ва навосозӣ намоянд.

Дар ҳамин замина Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми 22.12.2017 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузоргардида вазъи сармоягузорию кишварро баррасӣ намуда, чунин фармуданд: «Зарур аст, ки дар самти пешбурди ҳамкориҳои минбаъда бо мамлакатҳои хориҷӣ, вазорату идораҳои фаъолияти худро ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои миллии кишвар, ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақим ва технологияҳои нав, ҳарчи пурсамар роҳандозӣ намоем» [10].

Ҳамзамон, дар Паёми гузашташон аз 26.01.2021 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин фармуданд: «Беҳтар гардонидани фазои сармоягузорию соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи мустақим барои

таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии мо ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, роҳбарони Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, дигар вазорату идораҳо, раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадоранд, ки фаъолияти худро оид ба ҷалби сармояи мустақим, боз ҳам бештар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ, бахусус, ҷиҳати ҷорӣ кардани расмиёти электронии баррасӣ ва пешниҳоди иҷозатномаҳо, ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ ва сертификатҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин раванд баргараф намудани омилҳои субъективӣ густариш диҳанд» [11].

Дар ин замина, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти зикршуда супориш дода шуд, ки минбаъд барасмиятдарории фаъолияти сармоягузорӣ тавассути ҷорӣ намудани низоми электрониву рақамӣ ба роҳ монда шавад ва фаъолияти марказҳои хизматрасониро ба соҳибкорону сармоягузoron дар шаҳру ноҳияҳои кишвар ташкил намоянд.

Аз нуктаи назари мо, қайд кардан бамаврид аст, ки бо истифода аз сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ҳамаҷониба дар пайи пешрафти давлат мебошад, ҷалби сармоягузории мустақим ва истифодаи технологияи ҷадид дар корхонаҳои истеҳсоли, аз ҷумла корхонаҳои саноатии кишвар яке аз калидҳои муваффақи соҳаи асосии хоҷагии ҳалқи мамлакат ҳисобида мешавад.

Яке аз омилҳои асосӣ барои бештар намудани вазъи умумииқтисодии кишвар ин фазои мусоиди сармоягузорӣ ба шумор меравад, ки дар навбати худ барои фаъолияти самараноки сармоягузoron ва рушди иқтисодиёт мусоидат намоянд. Фазои сармоягузорӣ, дар маҷмӯъ, бояд чунин шароитҳоро фароҳам орад: васеъ намудани фаъолияти соҳибкории хусусӣ тавассути захираҳои моддӣ ва молиявӣ, ташкил намудани корхонаҳои нав, кам намудани хароҷоти муомилот тавассути афзоиши ҳаҷми истеҳсолот.

Аз ҷониби профессор М.Н. Тошматов вобаста ба ҳаракати байналмилалӣ сармоя ва ҷалби сармоягузорӣ дар Тоҷикистон чунин қайд шудааст: “Хусусияти муҳимми ҷараёни байналмилалӣ сармоягузорӣ имрӯз мавҷудияти рақобати шадид барои ҷалби сармоя мебошад. Дар чунин шароит ҷолибнокии фазои сармоягузории кишвар, яъне суботи сиёсӣ, фаъолияти самараноки низоми ҳуқуқӣ, устувориҳои пули миллӣ, бозори васеи дохилӣ, мавҷудияти кадрҳои баландихтисос ва инфрасохтори мутараққӣ нақши ҳалқунандаро мебозад” [15, с.39]. Ба нуктаи назари устод ҳамақида буда, мебояд тазаккур дод, ки ҷолибнокии сармоягузорӣ ва бештар кардани фазои сармоягузорӣ барои давлатҳои нав тараққиқунанда, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои зарурӣ барои соҳаи мазкур андешида шуда, баъзе аз мушкилоти ҷойдошта роҳҳои ҳалли худро ёфта истодаанд.

Д.Қ.Хоҷаев дар тадқиқоти рисолаи илмӣ худ, ки бештар ба масъалаи ҷолибияти сармоягузорӣ равона шудааст, қайд намудааст: «Ҷолибияти сармоягузорӣ ин хусусияти фарогири иқтисодӣ мебошад, ки баҳодихӣ иқтисодии сармоягузорӣ ва хавфи сармоягузорӣ, сохтори сармоя, шакли идоракунӣ, сатҳи талабот ба маҳсулот ва рақобатпазирии онҳо, инчунин дараҷаи ҷолибияти сармоягузории кишварҳо, минтақаҳо ва соҳаҳо тавсиф карда мешавад» [17, с.42]. Аммо, яке аз мушкилоти асосии коста кардани ҷолибнокии сармоягузорӣ ва фазои сармоягузории мамлакатамон ин ҷойгиршавии минтақавӣ он мебошад, ки бевосита вазъи кунунии мамлакати ҳамсарҳадамон Афғонистон нақши асосиро мебозад.

Бинобар ин, Президенти кишвар, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми 22.12.2016 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба фазои сармоягузории кишвар чунин таъкид карданд: «Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини рушди минбаъдаи кишвар ва ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим ҷараёни ислохотро дар самти бештар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ вусъат мебахшад» [9].

Манбаи асосии қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин Конститутсияи ҶТ, Кодексҳои ҶТ ва дигар қонунҳои амалкунанда дар ҶТ мебошанд. Айни замон барои танзими фаъолияти сармоягузорӣ заминаи ҳуқуқии кофӣ муҳайё шудааст.

Сараввал, моддаи 12-уми Конститутсияи ҶТ мебошад, ки мувофиқи он дар Тоҷикистон давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад.

Дар навбати дуюм, сарчашмаи асосӣ барои танзими соҳаи сармоягузорӣ ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2016, №1299 «Дар бораи сармоягузорӣ» мебошад, ки мувофиқи моддаи 1-уми қонуни мазкур “Сармоягузорӣ аз ҷониби сармоягузор дар шакли дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ гузоштани сармоя дар ҳудуди ҶТ бо мақсади гирифтани фоида мебошад”. Фаъолияти сармоягузорӣ ин раванди сармоягузорист, ки марҳилаҳои таҳия, иҷро ва идоракунии лоиҳаҳои вобаста ба сармоягузорию дар бар мегирад. Дар баробари қонунгузориҳои муайянкунандаи мафҳуми «фаъолияти сармоягузорӣ» боз нуктаи назари олимони ва иқтисодчиён мавҷуд аст.

Дар солҳои 50-уми асри гузашта сармоягузорӣ чунин шарҳ дода шуда буд: «сармоягузорӣ (аз калимаи олмонии investion) ин сармоягузорию дарозмуддат ба корхонаҳои саноатӣ, кишоварзӣ, нақлиёт ва ғайра бо мақсади ба даст овардани фоида мебошад [1, с.619].

Профессор М.Н.Тошматов **чунин шарҳ медиҳад:** «Сармоягузорӣ ин гузоштани сармоя ё маблағҳои пулӣ аз ҷониби субъектҳои иқтисодӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ бо мақсади гирифтани фоида мебошад» [16, с. 43].

Профессор В.А. Бублик қайд менамояд: «Сармоягузорӣ – ин фаъолияти сармоягузорию бо гузоштани сармоя ва истифодаи дарозмуддати онҳо алоқаманданд, мебошад» [2, с.128].

Аз рӯи нуктаи назари олимони ватанӣ У.А.Шарипов, С.Маъдиев, А.У. Ҳомидов, «Сармоягузорӣ барои зиёд гардидани коркарди маҳсулоти соҳаи хоҷагии қишлоқ ва истеҳсоли саноатӣ имконияти созгорро фароҳам меоварад» [19, с.7].

Профессор А.В.МАЙФАТ қайд менамояд, ки фаъолияти сармоягузорӣ маҷмуи сармоягузориҳо ва амалҳо барои истифодаи маблағҳои сармоягузорӣ мебошад [6].

Нуктаи назари олимони мазкурро тарафдорӣ намуда, аз ҷониби муаллиф **таърифи сармоягузорӣ чунин пешниҳод мешавад:** Сармоягузорӣ (аз англ. - investments) ин гузоштани ҳама гуна дороиҳои амволӣ, молиявӣ ва моликияти зеҳнӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ба соҳаҳои гуногуни хоҷагидорӣ ва барномаҳою лоиҳаҳои афзалиятнок бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ба даст овардани фоида ё дигар намуди манфиатҳо бо шартҳои ихтиёриву таваккалӣ ба шумор меравад.

Ҳамзамон, қобили қайд аст, ки ҳама гуна фаъолияти сармоягузорӣ дорои хусусияти таваккалӣ, масъулияти молумулкӣ ва як қатор хусусиятҳои фарқкунандаро дорад:

- ғайр аз фоида, мақсади фаъолияти сармоягузорӣ ин ноил шудан ба натиҷаҳои мусбӣи иҷтимоӣ, экологӣ ва дигар намудҳои манфиат мебошад;

- қонун сармоягузорию уҳдадор намекунад, ки худро ҳамчун соҳибкор ба қайд гирад [18, с.30];

- ҳаҷми фаъолияти сармоягузорию корхонаҳо бо зарурати ҷамъоварию захираҳои молиявӣ ва истифодаи шароити мусоиди иқтисодӣ вобаста мебошад;

- фоидаи сармоягузорӣ ва шаклҳои дигари даромадҳои он бо гузашти замон ташаккул меёбанд, зеро байни хароҷоти захираҳои сармоягузорӣ ва гирифтани даромад муддати муайяни вақт мегузарад [13; с.22].

ҲАМИН ТАВР, ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҲАМА ҲОЛАТ ДАР НАЗАР ДОРАД:

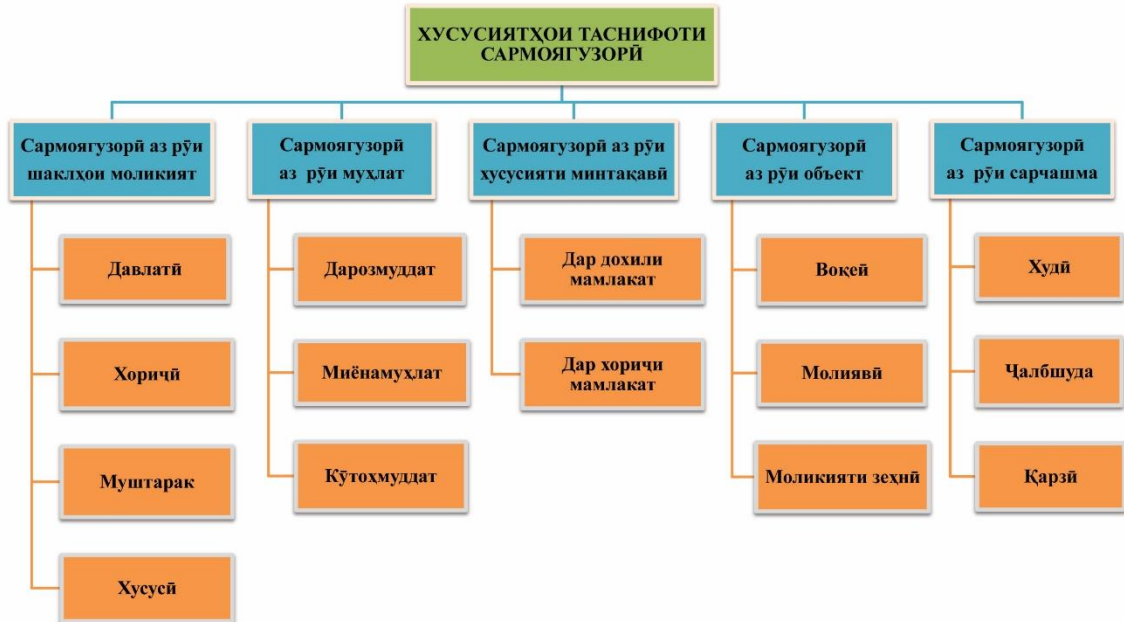
- МАВҶУДИЯТИ СУБЪЕКТИ ҚОБИЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРИДОШТА;

- МАВҶУДИЯТИ ТАМОМИ НАМУДИ МАБЛАҒҲОИ ОЗОД;

- МАВҶУДИЯТИ ОБЪЕКТИ МАБЛАҒГУЗОРӢ;

- МАВЧУДИЯТИ ҲАВАСМАНДИ БАРОИ МАБЛАҒГУЗОРӢ ВА КАФОЛАТИ ОНҲО.

Бояд қайд кард, ки, дар маҷмуъ, фаъолияти сармоягузори аз рӯи хусусиятҳояшон ба гурӯҳҳои мухталиф тақсим мешаванд, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Хусусиятҳои таснифоти сармоягузори [20, с.43].

Субъекти фаъолияти сармоягузори ин сармоягузор, шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин ташкилот бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, ки дар ҳудуди ҶТ фаъолияти сармоягузори амалӣ менамояд, мебошанд [5].

Иштирокчии асосӣ байни субъектони сармоягузори ин, бешак, сармоягузор ба шумор меравад. ИЛОВА БАР ИН, иштирокчии, ки ба РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРӢ ХИЗМАТ МЕРАСОНАД, БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ БА ҲИСОБ МЕРАВАНД, АГАР ОНҲО САРМОЯГУЗОР Ё ҚАРЗДИҲАНДА НАБОШАНД ВА ТАНҲО БО АМРИ ФАРМОИШГАРОН, САРМОЯГУЗОРОН, КОРХОНАҲОИ СУҒУРТАВИЮ МАШВАРАТӢ ВА МИЁНАРАВӢ ҲИСОББАРОБАРКУНИҲОРО ИҶРО НАМОЯНД.

САРЧАШМАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ АСЛАН БА ШАХСӢ Ё ХУДӢ, ЧАЛБКАРДАШУДА ВА ҚАРЗӢ ТАҚСИМ МЕШАВАНД. МУҲИМТАРИН САРЧАШМАИ САРМОЯГУЗОРӢ ИН МАБЛАҒҲОИ ХУДӢ БА ШУМОР РАФТА, БА ОНҲО САРМОЯИ ХУДӢ, ФОИДАИ СОФ, ПАСАНДОЗҲО ВА МАБЛАҒҲОИ ФОНДИ ИСТЕҲЛОК МЕБОШАНД. ДАР БАЙНИ МАБЛАҒҲОИ ЧАЛБШАВАНДА АЗ ҲАМА БЕШТАР ДАРОМАД АЗ ФУРӯШИ САҲМИЯҲО, ЛИЗИНГҲО ВА ДИГАР САҲМҲОИ АЪЗОӢНИ КОЛЛЕКТИВҲОИ МЕҲНАТӢ, ШАҲРАВАНДОН ВА ШАХСОНИ ҲУҚУҚӢ БАРОМАД МЕКУНАД. ВОСИТАҲОИ ҚАРЗӢ ДАР ШАКЛИ ҚАРЗҲОИ БОНКӢ, ҚАРЗҲОИ БУҶЕТӢ ВА ИНТИШОРИ ВОМБАРГҲО ЗОҲИР МЕШАВАНД.

Объекти фаъолияти сармоягузори воситаҳои асосии навсозишуда, сармоия гардон, замин, қоғазҳои қиматнок, моликияти зеҳнӣ ва ғайра мебошанд.

Ҷузъҳои минбаъдаи фаъолияти сармоягузори баҳри ҷалби сармояҳо ва кафолати муайяни устувор равана мешаванд.

Дар байни хусусиятҳои ҷолибнокӣ барои сармоягузори хориҷӣ ба тавсифи иқтисодии Тоҷикистон бо меъёрҳои ҷаҳонӣ мавҷуд будани кадрҳои баландихтисосӣ арзон мебошад. Аз ин рӯ, яке аз омилҳои ҷалбуқунандаи сармоягузори хориҷӣ ба бозори сармоягузори Тоҷикистон ин мавҷудияти қувваи кории арзон ба шумор меравад [16, с.45].

Ба ҳайси ҳавасмандкунии асосӣ натиҷаи ниҳони сармоягузори баромад менамояд. Дар ин маврид гирифтани фоида зарур шуморида мешавад, ки ба хоҳиши субъектҳои хоҷагидорӣ ва фаъолияти онҳо таъсир мерасонад. Ғайр аз ин, сармоягузори ғангоми маблағгузори бояд боварии гирифтани фоида ва ё натиҷаи мусбиро дошта бошанд. Ин гуна эътимодно роҳи гузаронидани сиёсати дахлдор дода метавонад.

Кафолати ҳифзи ҳуқуқ ва баробарҳуқуқии сармоягузор мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин гардидааст, ки давлат баробарҳуқуқии сармоягузори хориҷӣ ва ватаниро кафолат дода, ба поймолкунии ҳуқуқи сармоягузoron вобаста ба мансубияти шахрвандӣ, миллат, забон, чинс, нажод ва эътиқоди динӣ роҳ намедиҳад. Инчунин, санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқ, манфиатҳо ва устувории қонунгузорӣ дар соҳаи сармоягузорио кафолат медиҳад [5].

Мутобиқи қонунгузории граждани ҚТ дар натиҷаи аз тарафи мақомоти давлатӣ қабул намудани санадҳои ба қонунгузории ҚТ муҳолиф, инчунин, амалҳои ғайриқонунии шахсони мансабдор, ки ба сармоягузор зарар расонида шудааст, сармоягузор ҳуқуқ дорад ҷуброни зарари расонидаро талаб намояд.

Дар баъзе ҳолатҳо мувофиқи сарчашмаҳои ҳуқуқӣ бадшавии шароити сармоягузорӣ ба вучуд меояд, ки ин дар натиҷаи ворид кардани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории ҚТ ва, инчунин, қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқии нави ҚТ ба ҳисоб мераванд, ки пешбинӣ шудани ҳолатҳои зерин ба назар мерасад:

– афзоиши гаронии андоз нисбат ба гаронии андоз аз рӯзи оғози маблағгузории лоиҳаи сармоягузорӣ;

– ҷорӣ намудани маҳдудияти миқдорӣ ба ҳаҷми сармоягузорӣ ва дигар талаботи иловагӣ вобаста ба андозаи сармоя, муқаррар намудани дигар ҳолатҳои маҳдудкунӣ ё манъкунӣ;

– ҷорӣ намудани маҳдудият нисбат ба ҳиссаи саҳми сармоягузории хориҷӣ дар сармояи оинномавии шахсони ҳуқуқӣ.

Кафолат ва тадбирҳои иловагии ҳимояи сармоягузорӣ метавонанд дар вақти амалисозии сармоягузорӣ, ки ҳаҷми умумии онҳо на камтар аз маблағи ҳамаҷониби 5 млн. доллари ИМА бо пули миллиро ташкил медиҳад, пешниҳод шаванд [5].

Кафолат ва тадбирҳои иловагии ҳимояи сармоягузoron дар доираи созишнома ва шартномаҳои дахлдор дар асоси қонунҳои ҚТ «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ», «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ», «Дар бораи консессияҳо» ва «Дар бораи созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот» пешниҳод карда мешаванд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки танзими фаъолияти сармоягузорӣ бо роҳи мустақим ва ғайримустақим амалӣ гардонида мешавад. Танзимкунии мустақим имконияти ҷудокунии мустақими захираҳо ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ (КИТТК), яъне барои маблағгузории ташкилотҳои илмӣ ва барномаҳои тадқиқотӣ пешбинӣ мегардад. Танзимои ғайримустақим бо ёрии имтиёзҳои андозӣ (тахфифҳои сармоягузорӣ, истехлоки босуръат, пурра озод кардани хароҷот ба КИТТК аз андоз, қарзи андозӣ барои афзоиши хароҷот ба КИТТК, тахфифҳои андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, имтиёзҳо ба корхонаҳои хурд), қарзи имтиёзнok, усулҳои иқтисодии ҳавасмандгардонӣ амалӣ гардонида мешаванд, ки баъзеашонро қонунгузории ҚТ дар асоси Кодекси андоз ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ҚТ роҳандозӣ гардонидааст.

Мувофиқи моддаи 6 Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ» мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ аз ҷониби Ҳукумати ҚТ муайян карда мешавад, ки вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

– ба сармоягузoron дар таъмини иҷрои уҳдадориҳои мақомоти давлатии дахлдор ва шахсони ҳуқуқӣ мусоидат менамояд;

– муроҷиати сармоягузoron оид ба масъалаҳои дар ҷараёни фаъолияти сармоягузорӣ дар ҚТ бавучудомадаро баррасӣ намуда, робитаи байни мақомоти дахлдори давлатӣ ва сармоягузoronро таъмин менамояд;

– иттилоотро дар хусуси имкониятҳои сармоягузорӣ, барномаҳо, лоиҳаҳо ва шартҳои сармоягузорӣ дар ҚТ таҳия ва интишор менамояд;

– оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва тақмили қонунгузории ҚТ дар соҳаи сармоягузорӣ пешниҳодҳо таҳия ва ба Ҳукумати ҚТ манзур менамояд;

– ба сармоягузoron дар ҳалли масъалаҳо ва баҳсҳои бамиёномада, аз ҷумла бо тартиби то судӣ мусоидат менамояд;

– бо тартиби муқарраргардида созишномаҳо ва шартномаҳои сармоягузорию ба имзо мерасонад.

Вобаста ба рушди фаъолияти сармоягузорию Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми 22.12.2017 ба Маҷлиси Олии ҶТ баргузоргардида қайд намуданд, ки «...фаъолияти минтақаҳои озода иқтисодӣ вобаста ба ҷалби сармоя ва ташкили инфрасохтори он бояд тақвият дода шавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд мушкilotи ҷойдоштаи минтақаҳои озода иқтисодиро ҳаматарафа омӯхта, барои тақвият бахшидан ба фаъолияти онҳо ва ташкили дигар минтақаҳои озода иқтисодӣ дар ҳудуди мамлакат тадбирҳои иловагиро амалӣ намояд» [10].

Ҷадвали 1. - Маблағи имтиёзҳои андозӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи соҳаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

(бо нархҳои амалкунанда, млн сомонӣ)

№	Соҳаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	Ҳамагӣ	Тағйироти 2019 нисбат ба 2015 (бо %)
1.	Корхонаҳои давлатӣ	35,1	7,6	8,3	39,9	71,6	162,6	204,2
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>1,63</i>	<i>0,34</i>	<i>0,3</i>	<i>1,04</i>	<i>1,6</i>		
2.	Корхонаҳои сохтмонӣ	31,4	119,9	92,6	451,1	725,2	1420,2	2310
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>1,46</i>	<i>5,35</i>	<i>3,31</i>	<i>11,76</i>	<i>16,3</i>		
3.	Корхонаҳои саноатӣ	418,9	806,8	1234	1561,5	1459,7	5480,9	348,5
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>19,5</i>	<i>36</i>	<i>44,05</i>	<i>40,71</i>	<i>32,9</i>		
4.	Соҳаи кишоварзӣ	0,2	2,2	4,9	37,1	82,7	127,1	50097
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>0,01</i>	<i>0,1</i>	<i>0,17</i>	<i>0,97</i>	<i>1,86</i>		
5.	Соҳаи энергетика	0,1	6,5	3	10,8	10,9	31,3	10773
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>0,005</i>	<i>0,29</i>	<i>0,11</i>	<i>0,28</i>	<i>0,25</i>		
6.	Фаъолияти молиявӣ	1167,4	721,9	786	838,1	1249,1	4762,6	107
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>54,35</i>	<i>32,22</i>	<i>28,06</i>	<i>21,85</i>	<i>28,2</i>		
7.	Фаъолияти савдо	185,9	370,8	431,4	613,8	529,1	2131,1	284,5
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>8,7</i>	<i>16,6</i>	<i>15,4</i>	<i>16,0</i>	<i>11,9%</i>		
8.	Соҳаи хизматрасонӣ	309	204,3	240,7	282,6	293,4	1330,1	95
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>14,39</i>	<i>9,12</i>	<i>8,59</i>	<i>7,37</i>	<i>6,6</i>		
9.	Дигар соҳаҳо	0	0,1	0,2	0,7	13,8	14,9	11454
	<i>бо % нисбати ҳамагӣ</i>	<i>0</i>	<i>0,004</i>	<i>0,007</i>	<i>0,018</i>	<i>0,3</i>		
Ҳамагӣ (100%)		2148	2240,3	2801,1	3835,7	4435,7	15461	206,5

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Раёсати ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон андозии назди Ҳукумати ҶТ ҳисоб шудаанд (санаи мурочиат 10 то 15.11.2020).

Зимнан, тибқи маълумоти ҷадвали 1, ҳангоми татбиқи имтиёзҳои андозӣ нисбати соҳаҳои мухталиф маблағи озодшуда, дар маҷмӯъ, тӯли солҳои 2015-2019 ба 15461 млн сомонӣ баробар гаштааст. Мувофиқи маълумотҳои ҷадвал аз ҳисоби андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард ва андозии низоми содакардашуда дар соли 2015 ба 2148 млн сомонӣ, соли 2016 2240,3 млн сомонӣ, соли 2017-ум 2801,1 млн сомонӣ, соли 2018-ум 3835,7 млн сомонӣ ва соли 2019 ин нишондиҳанда ба 4435,7 млн сомонӣ баробар шудааст.

Дар натиҷаи таҳлилҳо ба мо маълум гашт, ки аз ҳама зиёд маблағҳои озодшуда ба соҳаҳои, ки бе истифода аз имтиёзҳои мавҷуда, имконияти аз ҳисоби фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда ва ё анҷом додани хизматрасонӣ, рӯйпӯш кардани хароҷотро доранд, рост меояд.

Дар ин ҳолат, бо дарназардошти сценарияи рушди индустриаливу инноватсионии тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайяншуда, зарур шуморида мешавад, ки нисбати соҳаҳои, ки иқтисодии рӯйпӯшкунӣ хароҷотро мустақилона доранд, номгуӣ имтиёзҳои татбиқшаванда кам карда шуда, бештар таваҷҷуҳ ба корхонаҳои истеҳсолии ватани амалкунанда ва ё навтаъсис, ки дар таъмини маҳсулоти воридотивазкунанда нақши арзанда доранд, зоҳир карда шавад.

Новобаста аз нишондиҳандаҳои бадастомада, қайд кардан зарур аст, ки самаранокии имтиёз дар ҳолати пешбинӣ намудани он ба соҳаҳои рӯ ба рушд аз қабилӣ соҳаи саноат (бахусус корхонаҳои сементбарорӣ), сайёҳӣ ва молиявӣ имконияти беҳтаршавиро дошта, бо ин васила саҳми ин соҳаҳои муҳими иқтисодиро дар сохтори ММД зиёд менамояд.

Дар қадвали 2 тадриҷан афзоиш ёфтани ҳиссаи маблағҳои имтиёзҳои андозӣ нисбат ба фоидаи соф нишон дода шудааст, ки аз он метавон хулоса кард, ки имконҳои қонунгузорӣ барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ афзуда истодааст.

Якчанд нишондиҳандаҳоро, дар маҷмӯъ, таҳлил намуда, метавон гуфт, ки ҳиссаи имтиёзҳои андозӣ нисбат ба фоидаи корхонаҳо аз 134,9% (дар соли 2015) то 74,5%-ро (дар соли 2019) ташкил намуда, фоида нисбат ба сармоягузориҳо бошад, аз 16,3% (соли 2015) то 47,5%-ро (соли 2019) дар бар гирифтааст.

Ҳамзамон, мебошад як нуктаро қайд намуд, ки дар ин давра дар баробари зиёд шудани фоидаи корхонаҳо маблағи имтиёзҳо низ афзоиш ёфта, он дар соли 2015 беш аз 35%, соли 2016 ба 94% ва солҳои охир беш аз 70% фоидаи корхонаҳо баробар шудааст. Албатта, ин нишондиҳандаҳо аз зиёд будани маблағи имтиёзҳо гувоҳӣ медиҳад, ки барои самаранок намудани фаъолияти корхонаҳо бояд ба зиёд кардани имтиёзҳои ғайрифискалӣ ва кам намудани имтиёзҳои фискаливу меъёрҳои андозҳо диққати ҷиддӣ дод.

Қадвали 2. - Ҳаҷми маблағи имтиёзҳои андозӣ ва фоидаи софи корхонаҳои фоидагиранда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳои амалкунанда, млн сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Ҳамагӣ имтиёзҳо дар ҷумҳурӣ	2148	2240,3	2801,1	3835,7	4435,7
2.	Фоидаи софи корхонаҳои фоидагирфта	1591,8	2380,1	3931	5446,3	5950,7
3.	Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ	9750	11179,7	11371,5	13361	12517,7
4.	Ҳиссаи имтиёзҳо нисбат ба фоидаи корхонаҳои фоидагирфта, бо %	134,9	94,1	71,3	70,4	74,5
5.	Ҳиссаи имтиёзҳо нисбат ба сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, бо %	22	20	24,6	28,7	35,4
6.	Ҳиссаи фоидаи корхонаҳо нисбат ба сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, бо%	16,3	21,3	34,6	40,8	47,5

Манбаъ: дар асоси маълумоти Раёсати ҳисоби Қумитаи андозии назди Ҳукумати ҚТ, Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маҷмуаи оморӣ). – Душанбе, 2020. - С. 12 ва Молияи Тоҷикистон (Маҷмуаи оморӣ). – Душанбе, 2020. С. 96-97 ҳисоб шудаанд.

Инчунин, мувофиқи маълумотҳои қадвали 2, маблағи имтиёзҳои андозӣ дар тамоми давраи таҳлилӣ беш аз 20%-и сармоягузориҳоро дар бар гирифта, самаранокии муътадили онҳоро нишон медиҳад.

Бо вучуди он ки қисме аз корхонаҳои тиҷоратӣ бо истифода аз имтиёзҳои андозӣ баъзе аз мушкилоти худро баргараф намуда, ҳаҷми истеҳсолот ва хизматрасониҳоро афзоиш медиҳанд ва, инчунин, фоидаи қарз ва қарзҳои бонкии гирифташонро пардохт

менамоянд, вале қисми зиёди корхонаҳои тиҷоратии дигар ба имтиёзҳои андозӣ таваҷҷуҳ зоҳир намекунанд.

Бояд қайд кард, ки сармоягузориҳои ин хароҷот барои сохтмони нав, барқарорсозӣ ва нав таҷҳизонидани техникаи корхонаҳои мавҷударо дар бар мегиранд. Ба сармоягузориҳои, инчунин, хароҷотро барои хариди бино, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар воситаҳои асосӣ дохил намудан мумкин аст.

Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузориҳои бо санадҳои қонунгузориҳои андозиву гумрукӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муайян карда шуда, бо мақсади мониторинги дурусти истифодаи имтиёзҳои андозӣ, пешбурди ҳисобот ва назорати бозғимоди баҳисобгирӣ зарур аст [8, с.29].

Дар Кодекси андози ҶТ имтиёзҳои андоз аз ғоида (даромади шахсони ҳуқуқӣ) ба рушди фаъолияти сармоягузорию соҳибкорӣ пешбинӣ гардидааст, ки корхонаҳои нави молистеҳсолкунанда аз санаи бақайдгирии ибтидоии давлатӣ ҳангоми аз ҷониби муассисони онҳо дар муҳлати 12 моҳи тақвими ба фонди оинномавии ҷунин корхонаҳо ворид намудани ҳаҷмҳои дар поён пешбинигардидаи сармоягузориҳои ба муҳлати:

а) 2 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳои бештар аз 200 ҳазор доллари ИМА то 500 ҳазор доллари ИМА бошанд;

б) 3 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳои бештар аз 500 ҳазор доллари ИМА то 2 миллион доллари ИМА бошанд;

в) 4 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳои бештар аз 2 миллион то 5 миллион доллари ИМА бошанд;

г) 5 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳои бештар аз 5 миллион доллари ИМА бошанд [4].

Қобили зикр аст, ки бархӯрдор гаштан аз имтиёзҳои мазкур ба ҳамаи корхонаҳои нартаъсис дастрас нест, зеро маблағҳои пешбинишуда хело зиёд буда, аз ҷониби аксарияти корхонаҳои молистеҳсолкунандагони ватанӣ бо сабаби дастрасӣ надоштан ба ин маблағҳо, пурра истифода бурда намешаванд. Танҳо шумораи ками корхонаҳои азими истеҳсолӣ ва ширкатҳои бо сармояи хориҷӣ таъминбуда аз ин имтиёз истифода мекунанд. Барои дастгирии ҳамаи корхонаҳои нартаъсиси истеҳсолӣ озод намудани онҳо аз андоз аз ғоида (даромади шахсони ҳуқуқӣ) ба муҳлати 2 сол аз лаҳзаи фуруши маҳсулоти аввалин мувофиқи мақсад мебошад, чунки то истеҳсол ва фуруши маҳсулоти аввалин муҳлати тӯлонӣ мегузарад ва фаъолияти истеҳсолӣ имконияти ба даст овардани ғоидаро дар давраи кӯтоҳмуддат надорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҶТ» ба масъалаи имтиёзҳои андозӣ диққати ҷиддӣ дода, дастур доданд, ки барои рушди фаъолияти сайёҳӣ дар ҶТ ба соҳаи мазкур имтиёзҳои андозӣ пешбинӣ карда шавад.

Мувофиқи дастури мазкур даромадҳо аз фаъолияти сайёҳӣ ба муҳлати 5 сол аз санаи бақайдгирии давлатӣ аз андоз аз ғоида (даромади шахсони ҳуқуқӣ) озод карда мешаванд. Аз замони мавриди амал қарор гирифтани имтиёзи мазкур аз ҷониби ширкатҳои сайёҳӣ васеъ истифода шудааст. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ фаъолияти сайёҳии ҷумҳурӣ суръати рушдӣ назаррасро соҳиб шуд, ки ҳиссаи даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ 9582,8 ҳазор сомони ро дар соли 2015 дар бар гирифта, ин нишондод дар соли 2019 ба 24497,9 ҳазор сомонӣ (афзоиш 2,5 маротиба) баробар гаштааст.

Яке аз манбаъҳои дигари маблағгузориҳои дар фаъолияти сармоягузориҳои корхонаҳо ин ҳиссаҷудокунии ба фонди истеҳлоқ ба шумор рафта, барои барқароркунии васитаҳои асосӣ, ки дар ҷараёни истеҳсолот иштироки фаъолона доранд, истифода мешаванд. Ҳадаф аз ташкили фонди истеҳлоқ ин навсозӣ ва таҷдиди истеҳсолот мебошад.

Таҷдиди воситаҳои асосии корхонаҳо дар заминаи рушди мунтазами пешрафти илмӣ-техникӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, фондҳои асосии фаъол (дастгоҳҳо), ки нав ба

истифода дода мешаванд, ҳосилнокии баландтар дошта, имкони кам намудани хароҷот барои қувваи кориро доранд.

Ҳиссаҷудокунии истеҳлоки чихати воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешаванд, мувофиқи муқаррароти КАҶТ ҳангоми ҳисоб намудани андоз аз ҶТ ба гурӯҳҳои дорои меъёрҳои истеҳлокии дар замимаи 5 овардашуда тақсим мешаванд.

Дар кодекси андози қаблии ҶТ, ки аз соли 2004 то соли 2012 амал намуда буд, дар моддаи 153 қисми 12 усули истеҳлоки босуръати фондҳои асосӣ иҷозат дода шуда буд, ки мувофиқи он дар давраи кӯтоҳ қисми зиёди арзиши фондҳои асосӣ ба фонди истеҳлок гузаронида мешуд ва, дар натиҷа, андоз аз ҶТ тадриҷан кам менамуд [14, с.87]. Бинобар сабаби мувофиқи нақша иҷро нашудани андоз аз ҶТ, усули мазкур аз ҷониби мақомоти андоз бесамар доништа шуда, дар кодекси андози минбаъд қабулшуда бекор карда шуд.

Истеҳлок як намуди захираи молиявӣ барои барқарорсозии минбаъдаи воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ ба шумор рафта, қисми даромадест, ки барои мақсадҳои сармоягузорӣ ҷудо карда мешавад. Фонди истеҳлок дар шакли ғайринақдӣ таҷассум ёфта, сарбории андозро барои корхонаҳо кам менамояд [3].

Бояд қайд кард, ки ҳиссаҷудокунии истеҳлок ҳамчун хароҷот ба ҳисоб рафта, даромади корхонаҳоро ҳангоми андозбандӣ кам мекунад ва афзоиши онҳо ба маблағи андоз аз ҶТ таъсир мерасонад. Чӣ қадаре ки ҳиссаҷудокунии истеҳлок зиёд бошад, ҶТ андозбандишаванда камтар мешавад ва мувофиқан, андоз аз ҶТ камтар пардохт мегардад. Дар ин ҳолат ҳаҷми захираҳои молиявӣ ҳуди корхонаҳо аз ҳисоби кам пардохт кардани андоз зиёд шуда, имконияти аз ҳисоби худ сармоягузорӣ кардани корхонаҳо зиёд мегардад [7].

Таҳқиқоти сершумори иқтисодчиён ва натиҷаҳои таҳлилҳои корхонаҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузори дар муқоиса бо афзалиятҳои истеҳлоки (истеҳлоки босуръати фондҳои асосӣ) иқтисодӣ ҳавасмандии хеле баландтар доранд [12, с.22].

Яке аз воситаҳои ҳавасмандкунандаи андозӣ ин тарҳи хароҷоти таҳқиқоти илмӣ ва корҳои лоиҳақашӣ аз даромади корхонаҳо ба шумор меравад, ки мувофиқи муқаррароти КАҶТ татбиқ мегардад. Хароҷоти мазкур дар асоси супоришҳои техникӣ, ҳуҷҷатҳои лоиҳавию сметавӣ, санади корҳои иҷрошуда ва санадҳои қабули зинаҳои иҷрошудаи чунин корҳо ба ҳисоб мераванд [4].

Имтиёзи мазкур дар самти ҷонноккунии илм бо истеҳсолоти нақши муассир дошта, барои диверсификатсияи маҳсулоти ватанӣ ва, дар маҷмӯъ, маҳсулоти инноватсионии воридотивазкунандаи ба содирот нигаронидашуда аҳамиятнок мебошад.

Дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи сармоягузорӣ ҳамчун объекти танзими андозбандӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ, мафҳуми сармоягузорӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шуда, зарурати ҷалби сармоя дар иқтисодиёт асоснок гардид ва шаклҳои сармоягузорӣ аз рӯйи хусусияташон тасниф карда шуд. Ҷалби сармоягузори хориҷӣ яке аз усулҳои самараноки дохилшавии иқтисоди миллӣ ба хоҷагии ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Роҳҳои самараноки иқтисодӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ инҳоянд [20, с.49]:

- барқароркунии воҳидҳои самараноки хоҷагӣ;
- ба низом даровардани вазъи молиявӣ ҳамчун шароити зарурии рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ;
- тараққиёти соҳаҳои истеҳсолоти аз ҷиҳати техникӣ пешқадам;
- афзоиши содирот ва камкунии воридот бо роҳи ташкили истеҳсолоти самаранок.

Таҳқиқоти гузаронидашуда имкон дод хулоса барорем, ки субъектҳои соҳибкорӣ барои паст кардани сарбории андоз аз имкониятҳои ба тариқи қонунгузорӣ пешбинишуда истифода намебаранд. Ба андешаи мо, корхонаҳо аз имкониятҳои қонунгузори ба онҳо додашуда аз он сабаб истифода намебаранд, ки муҳлати дақиқи пешниҳоди имтиёз ва тартиби муайяни пешниҳоди онҳо мавҷуд нест, ки ин омил

имконияти амалисозии имтиёзҳои андозиро душвор мегардонад. Ғайр аз ин, таҳлилҳои нишон медиҳад, ки таҳлили мунтазами самаранокии имтиёзҳои андозии истифодашуда ва пешниҳодшуда вучуд надорад. Ҳатто ҳангоми истифодаи имтиёзҳо, корхонаҳои тиҷоратӣ ба ҷуз напардохтани маблағи яқвақтаи ин ё он намуди андоз ба самаранокии афзоиши истеҳсоли маҳсулот ва ташкили ҷойҳои кории нав фикр намекунад. Илова бар ин, набудани мониторинги ибтидоии қонунгузорӣ оиди имтиёзҳо яке аз сабабҳои асосии истифода нагардидани имтиёзҳои андозӣ ба шумор меравад.

Вобаста ба мушкилоти дар раванди тадқиқот баррасигардида чунин тавсияҳоро пешниҳод менамоем, ки омили пешрафти фаъолияти соҳибкорӣ сармоягузорӣ ва бартараф гардидани мушкилоти ҷойдошта хоҳад гашт:

- озод намудани ҳамаи корхонаҳои тиҷоратии наватъсисӣ истеҳсоли аз андоз аз Ҷоида ба муҳлати 2 сол аз лаҳзаи фурӯши маҳсулоти аввалин, чунки то истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти аввал муҳлати тӯлонӣ мегузарад ва фаъолияти истеҳсоли имконияти ба даст овардани Ҷоидаро дар давраи кӯтоҳмуддат надорад;

- аз ҷониби парлумони ҷумҳурӣ ҷиҳати паст кардани меъёри андоз аз Ҷоида дар сатҳи 12 Ҷоиз барои ҳама категорияҳои андозсупорандагон тадбирҳои зарурӣ андешида шавад, ки дар натиҷа фаъолияти соҳибкорӣ сармоягузорӣ рушд намуда, аз ҳисоби зиёд шудани шумораи андозсупорандагон бучети давлат ғани мегардад.

Ҷораҳои мазкур имконият медиҳанд, ки ҷолибнокии сармоя ба баҳши воқеии иқтисоди кишвар беҳтар гардида, бо ин васила ҷойҳои кории нав ташкил ва бучети давлатӣ аз ин ҳисоб низ ғани гардад.

Адабиёт

1. Большая советская энциклопедия. 2-е изд. Т.17. – М.: Государственное научное издательство БСЭ, 1952. – 619 с.

2. Бублик, В.А. Гражданское законодательство и имущественный статус экономических агентов / В.А.Бублик // Хозяйство и право. - 1996. - №8. - С. 128-134.

3. Джантуханова, Э.В. Налоговое стимулирование инструмент государственного регулирования инвестиций / Э.В.Джантуханова // Экономика строительства. - 2006. - №2.

4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - №9. - 2012. - №1676. - 2020. Моддаҳои 4, 7, 22, 41, 105, 110, 117, 119, 124, 313.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ», аз 15 марти соли 2016, №1299. Моддаҳои 1, 7 ва 8.

6. Майфат, А.В. Гражданско-правовые конструкции инвестирования. Монография / А.В.Майфат. - М.: Волтерс Клувер, 2006. – 134с.

7. Несмиянов, А. Управление амортизационными отчислениями для целей исчисления налога на прибыль / А.Несмиянов // Финансовая газета. - 2004. - №51.

8. Нурализода, А.Н. Баъзе аз ҷанбаҳои таҳлили назариявӣ методологии гаронии андоз / А.Н.Нурализода, У.М.Воҳидов // Паёми молия ва иқтисод. - 2018. - №2 (14). - С.27-34.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 22.12.2016 - [захираи электронӣ]: URL: <http://www.president.tj/node> [санаи мурочиат: 16.03.2019с.]

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Душанбе, 22.12.2017 - [захираи электронӣ]: URL: <http://www.president.tj/node/16771> [санаи мурочиат: 12.04.2020с.]

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 [захираи электронӣ] URL: <http://president.tj/node/25005#asht> [санаи мурочиат: 22.04.2022с.]

12. Пансков, В.Г. О некоторых проблемах налогового законодательства / В.Г.Пансков // Налоговый вестник. - 2001. - №4. - С.22-26.

13. Подшиваленко, Г.П. Инвестиции. Учебное пособие / Г.П.Подшиваленко, Н.И.Лахметкина, М.В.Макарова. - М., 2004. – 226с.

14. Саидов, М.К. Роль амортизационных отчислений в воспроизводстве основных производственных фондов (на материалах промышленности Республики Таджикистан). Дис. к.э.н. / М.К.Саидов. – Душанбе, 2019. – 87 с.

15. Тошматов, М.Н. Динамика, структура и масштабы привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан за годы государственной независимости / М.Н.Тошматов // Таджикистан и современный мир. - 2016. -№3(53). – С. 37-49.

16. Тошматов, М.Н. Повышение инвестиционной привлекательности – стратегическая задача государства / М.Н.Тошматов // Таджикистан и современный мир. - 2013. - №4 (38).– С.43-45.

17. Ходжаев, Д.К. Влияние региональной интеграции на инвестиционные процессы в Республике Таджикистан: дис. на соис. уч. степ. к.э.н. / Д.К. Ходжаев. - Душанбе, 2018. – 142 с.

18. Черепанов, Н.С. Основы правового регулирования инвестиционной деятельности / Н.С.Черепанов // Сборник научных трудов “Предпринимательское право в рыночной экономике”. – М.: Новая правовая культура, 2004. – 453с.

19. Шарипов, У.А. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Таджикистана / У.А.Шарипов, С.Мадиев, А.У.Хомидов // Успехи современной науки. - Белгород, 2016. - №3, Том 2. - С. 6-11.

20. Тошматов, М.Н. Танзими андозбандии фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография / М.Н.Тошматов, М.С.Яқубзода. – Душанбе: “ДТТ”, 2022. – С. 49

УДК: 331.108.26

ИДОРАКУНИИ МИНТАҚАВИИ ХОҶАГИҶО ҶАМЧУН СУБЪЕКТИ АГРОБИЗНЕС

Юнусов Бехрӯз Додхудоевич - унвонҷӯи кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 73067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: (+992) 988-04-32-51. behruz.yunusov.92@mail.ru.

Мақола ба мавзӯи идоракунии минтақавии хоҷагиҷо ҷамчун субъекти агробизнес дар қаламрави кишвар бахшида шудааст. Муаллиф асарҳои мутахассисони соҳаро мавриди баррасӣ қарор дода, ақидаҳои онҳоро дар шакли алоҳидаи ҷадвал нишон додааст. Ҷамчунин, аз ҷониби муаллиф омилҳои таъсиррасони дохилӣ ва берунӣ ба хоҷагиҷоҳои деҳқонӣ ва таснифи унсурҳои механизми ташиқилии иқтисодӣ, ки ба самаранокӣ таъсир мерасонанд, таҳия карда шудааст. Дар мақола таҳлилҳои оморӣ доир ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва қарзҳои додашудаи ташиқилотҳои молиявӣ қарзӣ ба таври васеъ оварда шудааст. Инчунин, муаллиф қайд менамояд, ки самаранокии насти аксари хоҷагиҷоҳои деҳқонӣ фермерӣ дар намуди норасоии сармояи аввалия, мавҷуд набудани имкони дастрасӣ ба захираҳои қарзии имтиёзнок, сатҳи насти таъминоти техникӣ, маводи сӯзишворӣ ва молиданӣ, нуриҳои минералӣ ва дигар арзишҳои молиявӣ моддӣ мебошад, ки хоҷагидорон барои самаранок ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти бозоргир имкон намедиханд.

Калидвожа: иқтисодиёт, иқтисодиёти минтақавӣ, рушд, кишоварзӣ, хоҷагиҷоҳои деҳқонӣ, омил, истеҳсол, даромад, хароҷот, истеъмол.

РЕГИОНАЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ХОЗЯЙСТВОМ КАК СУБЪЕКТА АГРОБИЗНЕСА

Юнусов Бехруз Додхудоевич - соискатель кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 988-04-32-51. behruz.yunusov.92@mail.ru.

Статья посвящена региональному управлению фермерскими хозяйствами как субъектами АПК в стране. Автор рассматривает работы специалистов в данной области и представляет их взгляды в отдельной таблице. Также автором разработаны факторы внутреннего и внешнего воздействия на деҳканские хозяйства и классификация элементов организационно-экономического механизма, влияющих на эффективность. В статье представлен подробный анализ статистического анализа производства сельскохозяйственной продукции и кредитов, выдаваемых финансовыми учреждениями. Также автор отмечает низкую эффективность большинства фермерских хозяйств в виде отсутствия первоначального капитала, отсутствия доступа к

льготным кредитам, низкого уровня технического обеспечения, топливно-смазочных материалов, удобрений и других материально-хозяйственных ценностей, не позволяющих товарной продукции.

Ключевые слова: экономика, региональная экономика, развитие, сельское хозяйство, дехканские хозяйства, фактор, производство, доход, расход, потребление.

REGIONAL MANAGEMENT OF ECONOMY AS A SUBJECT OF AGRIBUSINESS

Yunusov Behruz Dodhudoevich- applicant of the Department of management Tajik State financial and economic University. Address: 64/14 Nakhimov str., 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Tel: (+992) 988-04-32-51.behruz_yunusov.92@mail.ru.

The article is devoted to the regional management of farms as subjects of the agro-industrial complex in the country. The author reviews the work of experts in this field and presents their views in a separate table. The author also developed factors of internal and external impact on dekhkan farms and a classification of elements of the organizational and economic mechanism that affect efficiency. The article presents a detailed analysis of the statistical analysis of agricultural production and loans issued by financial institutions. The author also notes the low efficiency of most farms in the form of a lack of initial capital, lack of access to soft loans, a low level of technical support, fuels and lubricants, fertilizers and other material and economic values that do not allow marketable products.

Key words: economy, regional economy, development, agriculture, dekhkan farms, factor, production, income, expenditure, consumption.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди идоракунии стратегии хоҷагиҳои деҳқонӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Байни усулҳои такмил додани хоҷагиҳои деҳқонӣ фермерии ватанӣ масъалаи актуалӣ барои субъектҳои агробизнес идоракунии стратегӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи стратегия дар идоракунии ва истеҳсолот, инчунин амалигардонии дигар чараёнҳо имконияти зиёд кардани истеҳсолот, баланд бардоштани даромаднокии аҳоли, дар маҷмуъ, ба самаранок намудани рақобатпазирии субъектҳои агробизнес мусоидат мекунад.

Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)-и Хатлон қисми таркибии комплекси ягонаи агросаноатии минтақа ба шумор меравад. Дар минтақа дар баробари пахтакорӣ, ғаллакорӣ, сабзавоткорӣ, парвариши мева ва чорводорӣ низ рушд карда истодааст. Кишоварзии минтақа соли 2020 то 27% маҷмуи маҳсулоти минтақавиро ташкил кард. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ то 1 январи соли 2019, 171975 хоҷагии деҳқонӣ, дигар қорхонаҳои кишоварзӣ 5000 ададро ташкил медиҳад, ки аз ин 58704 хоҷагии деҳқонӣ, 2869 дигар қорхонаи кишоварзӣ ба Вилояти Хатлон тааллуқ доранд. Арзиши маҳсулоти умумии кишоварзии вилоят дар соли 2020 ба 14467871, ки нисбат ба соли 2018, 0,9 маротиба зиёд аст, мансуб аст.

Истифодаи қисми асосии маҳсулоти истеҳсолшуда барои захираҳои моддӣ-техникӣ боиси вайрон шудани сохтори зироатҳои кишоварзӣ гардид, ки ба рушди соҳа таъсири манфӣ расонид ва маҳсулоти онҳо яке аз уфуқҳои афзоиши содирот ва гирифтани маблағҳои асёр мебошад. Бори гарони андозҳои мавҷуда бисёр қорхонаҳои кишоварзиро маҷбур кард, ки маҳсулоти худро барои пардохти музди меҳнат истифода баранд, ки ин ба коҳиши гардиши маблағҳо ба фонди ҳифзи иҷтимоӣ оварда расонид. Нобаробарии нархҳо байни маҳсулоти кишоварзӣ ва захираҳои моддию техникаӣ, коҳиш ёфтани сармоягузорӣ ва дар натиҷа, коҳиш ёфтани ҳаҷми истеҳсолот, алахусус дар соҳаи асосии пахтакорӣ, сабаби афзоиши шумораи хоҷагиҳои зиёновар гардиданд, ки аксари онҳо худро муфлис кардаанд, алалхусус, фарсудаҳои ҷисмонии паркҳо, қорхонаҳои кишоварзӣ. Қайд кардан ба маврид аст, ки қариб 90 фоизи таҷҳизот муҳлати истифодашон гузаштааст. Бисёре аз хоҷагиҳо, бинобар вазъи душвори молиявӣ ва арзиши баланди техникаи нав парки мошину тракторҳои худро нав карда наметавонанд, чунки аз нигоҳи молиявӣ танқисии зиёд мекашанд, ташкилотҳои молиявӣ қарзии мамлакат бо фоизи баланд ба хоҷагидорон қарзҳои худро пешниҳод менамоянд [1, с. 185]. Дар Паёми навбатӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки дар соли сипаришуда аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди

кишвар қариб 10 миллиард сомони қарз дода шуд [7]. Тавре аз бюллетени омории бонкии Бонки миллии Тоҷикистон бармеояд, 764 400,00 сомони ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд [2, с. 41]. Хуб мешуд агар дар оянда барои боз ҳам хубтар гардидани соҳа, хусусан барои харидорӣ намудани технологияҳои навин дар соҳаи кишоварзӣ ташкилотҳои қарзӣ роҳҳои кам кардани фоизи қарзиро ҷустуҷӯ менамуданд, то ин ки камбудҳои ҷойдоштаро хоҷагӣҳо бартараф менамуданд.

Вайрон кардани таносуби андозаи оптималии истифодаи воситаҳои интенсификасияи соҳа бо назардошти шароити ҳок ва иқлими маҳаллӣ боиси шӯршавӣ, эрозияи об ва ифлосшавии химиявии ҳок гардид. Айни замон, аз чор як ҳиссаи заминҳои обёришавандаи минтақа ба шӯршавии такрорӣ дучор меоянд, ки дар натиҷа, солона 20 фоизи ҳосили умумии пахтаи хом ва дигар зироатҳо талаф мешавад.

Тамоюли хоҳиш додани соҳаи кишоварзии минтақа суръати миёнаи солони афзоиши истеҳсолот, ки ба давраи солҳои 1992-1995 хос буд, асосан соли 1998 бартараф карда шуд. Агар соли 2000 ҳаҷми маҳсулоти умумӣ 613,9 миллион сомониро ташкил дода бошад, дар соли 2020 он ба маблағи 17107,5 миллион сомони истеҳсол карда шуд.

Афзоиши ҳаҷми истеҳсолотро асосан саноати растанипарварӣ таъмин намуда истодааст. Он 70,5% ҳаҷми умумии маҳсулоти умумии кишоварзии минтақаро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаҳои сифатии рушди соҳа хеле беҳтар шуданд. Истеҳсоли маҳсулоти умумӣ ба ҳисоби 100 гектар замини кишоварзӣ, нисбат ба соли 2000-ум 108,5% зиёд шудааст.

Дар минтақа вазъи истеҳсоли картошка ва сабзавот беҳтар гардид. Дар панҷ соли охир афзоиши истеҳсоли картошка ва сабзавот имкон дод, ки талаботи аҳолии минтақа пурра қонеъ карда шуда, маҳсулот ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ содир карда шавад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” субъекти хоҷагии мебошад, ки истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси фаъолияти шахсии як шахс ё фаъолияти муштарак гурӯҳи шахсони алоҳида дар қитъаи замин ва амволи ба онҳо тааллуқдошта, аз ҷониби хоҷагии деҳқонӣ шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ба истиснои маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи қонунгузори мамлакат.

Хоҷагии деҳқонӣ арзиши худро собит карданд. Масалан, дар соли 2020 истеҳсоли гӯшти гов - 58,0 тонна, истеҳсоли шир - 15,4 тонна, тухм - 983,1 дона, гӯшти мурғ - 21,4 тоннаро ташкил доданд [6, с. 419, 451]. Ҳиссаи хоҷагӣҳо дар истеҳсоли картошка ва чорво аз ин ҳам баландтар буд.

Деҳқонон маҳсулоти худро мустақилона идора мекунанд ва нархи фурӯшро муқаррар мекунанд, қарзҳои давлатӣ ва тижоратиро истифода мекунанд ва метавонанд захираҳои моддию техникаро аз ҳар гуна манбаъ ба даст оранд [9].

С. Илин ва А. М. Бабакова, В.Ф. Стукач, А.В. Клименко қайд мекунанд, ки роҳбари хоҷагӣ дар як шахс вазифаҳои молик, корманд ва роҳбарро муттаҳид мекунанд, ки ба истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои моддию техникаӣ, табиӣ ва меҳнатӣ имкон медиҳад [4, с. 268]. Ба ақидаи онҳо, деҳқон ҳавасмандии баланд ба кор дорад, дар интиҳоби намудҳои фаъолият мустақил аст ва пудратчиён, худӣ ӯ хароҷоти моддӣ ва даромадро ба ҳисоб мегирад, барои бехатарии амвол, баргардонидани қарзҳо масъул аст.

Ҳаҷм ва суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хоҷагӣ, сарфи назар аз шароити душвори иқтисодии фаъолият дар муҳити кишоварзӣ, афзоиш меёбад. Ин ҳам аз ҳисоби калон шудани ҳаҷми хоҷагии деҳқонӣ ва ҳам аз ҳисоби тадриҷан мутобиқ шудани истеҳсолоти хоҷагӣ ба муносибатҳои бозорӣ ба амал меояд [5, с. 56].

Ба ақидаи мо, соҳаи кишоварзӣ на танҳо як ҷузъи ҷудонашавандаи комплекси агросаноатии ватанӣ, балки ба соҳаи аз ҳама босуръат тараққиқунандаи он табдил ёфтааст. Деҳқонон ҳар сол истеҳсоли муҳимтарин навъҳои маҳсулоти кишоварзиро афзоиш медиҳанд. Дар оянда ҳаракати хоҷагидориро васеъ ва тақвият додан зарур аст [3, с. 7].

Ҷадвали 1 - Таърифи хоҷагидорӣ дар асарҳои муаллифони гуногун

Е.А. Безверхая, О.В. Шумакова	Таҳлили самаранокии хоҷагиҳо	ихтиёрии оилавӣ-меҳнатии шахсонест, ки якҷоя истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро анҷом медиҳанд, ки хусусияти молӣ доранд, асосан ба меҳнати шахсии деҳқон ва аъзои оилаи ӯ, моликияти хусусӣ ба захираҳои истеҳсоли, маҳсулот ва даромад.
А.М. Бабакова	Кишоварзӣ ва бозор	хоҷагии молиқ, ки ба моликияти хусусии замин ва дигар воситаҳои истеҳсолот (ба иҷораи онҳо), ба фаъолияти соҳибкории озод, ба иқтисодии меҳнати аъзои иқтисодӣ ва меҳнати кироии аз ҷониби иқтисодӣ ҳифзшаванда асос ёфтааст.
С.С. Илин, А.М. Бабакова	Самаранокии рушди хоҷагидорӣ ва шаклҳои эксплоататсионии муносибатҳои иқтисодӣ дар бахши кишоварзӣ	Хоҷагидорӣ як шакли тижорати озод мебошад. Дар асоси истифодаи замин ва амволе, ки дар ихтиёри худ ё ба иҷора гирифтааст, деҳқон истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзиро анҷом медиҳад
В.И. Кудряшов, Е.В. Нежелченко	Ташкили рушди самаранокии хоҷагиҳо: таҷриба, мушкилот, роҳҳои ҳалли он	Хоҷагӣ фаъолияти соҳибкориро, ки бо сармоягузори захираҳои меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ алоқаманд аст, барои ба даст овардани даромад дар асоси омезиши манфиати шахсӣ бо манфиати ҷамъиятӣ анҷом медиҳад
Л.С. Орсиқ,	Ташкил ва доракунии хоҷагидорӣ	Хоҷагӣ як корхонаи тижорӣ мебошад, ки дар идоракунии тижораташ маркетинг, идоракунии салоҳиятдори захираҳо (инсонӣ, молиявӣ, техникӣ, табиӣ ва ғайра), банақшагирӣ ва пешгӯӣ мавҷуданд ва якҷоя карда мешаванд

Деҳқон дар интихоби самти фаъолияти иқтисодӣ, муайян кардани ҳаҷм ва сохтори истеҳсолот озод аст. Вай метавонад ҳангоми нигоҳ доштани самти асосии истеҳсоли бо ҳама намуди фаъолиятҳои, ки қонун манъ накардааст, машғул шавад.

Ба назари мо, хоҷагиҳо шакли сайёр ва фасеҳи идоракунии буда, бозорро бо мол, сокинони деҳотро бо ҷои кор таъмин мекунанд ва сатҳи рақобатро дар истеҳсолоти кишоварзӣ баланд мебардоранд.

Аксар олимони (Мелникова Н.Н., Ковалчук М.И., Паладина М.И.) хусусияти хоҷагии деҳқониро фарқ мекунанд ва онро бунёди меҳисобанд (масалан, Паладина М.И.) чунин мешуморанд, ки хоҷагиҳои оилавӣ ҳамчун ҷамъияти дорои маҳдудият имконпазиранд масъулият ё кооперативҳои хурди истеҳсоли, гурӯҳи дигари олимони (Файзуллин Г.Г., Галиновская Е.А., Чумакова Л.П.) хусусияти оиларо ҳамчун як принцип фарқ намекунанд [8, с. 220].

Мо ба нуқтаи дуҷуми он пайравӣ мекунем, корхонаи хоҷагидориро метавонад на танҳо аз ҷониби оилаҳо, балки аз ҷониби шахрвандоне таъсис диҳанд, ки дар он муносибатҳои ҳешутаборӣ набошад ва дар худ таҷрибаи корӣ дошта, ихтисос ё омӯзиши мувофиқро гузаштаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар асоси санадҳои меърию ҳуқуқӣ, алаҳхусус Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” ташкил карда мешавад.

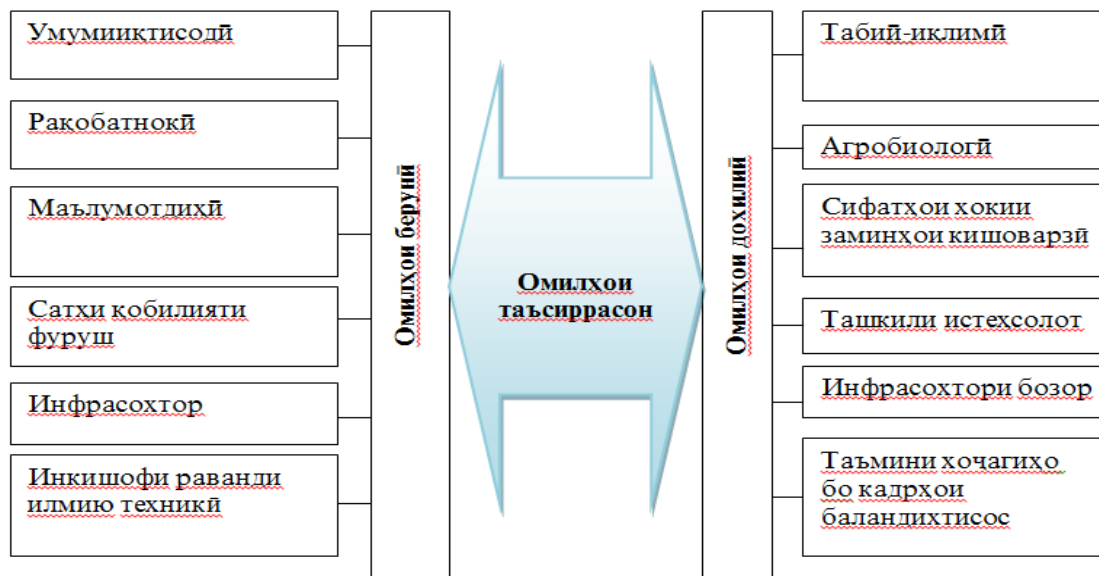
Бисёр омилҳо ба самаранокии фаъолият ва рушди устувори хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсир мерасонанд. Онҳоро ба тариқи зайл тасниф кардан мумкин аст:

- вобаста аз таъсир ба раванди истеҳсолот: а) ба онҳое, ки таъсири мустақим доранд (омилҳои экологӣ, шароити обу ҳаво, сифати фонди тухмӣ, сатҳи таҷҳизоти техникӣ, механикакунонӣ, самараноксозии истеҳсолот) ва б) таъсири ғайримустақим (сиёсати андоз, сиёсати гумрукӣ ва ғ.);

- вобаста аз таъсири омили инсонӣ: а) вобаста (иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ғ.) ва б) мустақил (шароити обу ҳаво, сифати хок, рельеф, давомнокии раванди истеҳсолот, мавсимӣ);

- вобаста аз доираи таъсир: а) омилҳои беруна: иқтисодӣ (сатҳи рушди иқтисодӣ, дар маҷмуъ, муносибатҳои иқтисодӣ), сиёсӣ (суботи сиёсӣ дар кишвар, сиёсати протекционистӣ, сатҳи андозбандӣ, сиёсати гумрук (квотаҳо барои воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ), нархгузорӣ, ҳуқуқӣ (маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва меъёрии танзимкунандаи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ, инфрасохтори рушдфитаи бозор, мавҷудияти марказҳои иттилоотӣ ва машваратӣ, пешрафти илмӣ-техникӣ, рақобат; б) омилҳои дохилӣ: омили экологӣ, шароити обу ҳаво, сифати хок, рельеф, маводи тухмӣ, захираи зотӣ, давомнокии раванди истеҳсолот, сатҳи таъминоти моддию техникӣ, истифодаи навоариҳо, сатҳи таҳассуси кадрҳо, сатҳи рушди инфрасохтори деҳот, истифодаи оқилонаи замин. Гуфтаҳои дар боло овардашударо дар расми 1 мушоҳида намудан мумкин аст.

Сатҳи рушди иқтисодии кишвар ва муносибатҳои бозорӣ барои фаъолият ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ шароит фароҳам меорад. Рақобати комил, ки дар он бисёр истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон мустақилона тиҷорат мекунанд, ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ мусоидат менамояд. Ин имконият фароҳам меорад, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ маҳсулоти баландсифатро истеҳсол намуда, пешкаши истеъмолгарон намоянд. Албатта, ба баландбардории сифати маҳсулоти кишоварзӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки ин омил дар расми якум ба таври васеъ нишон дода шудааст.

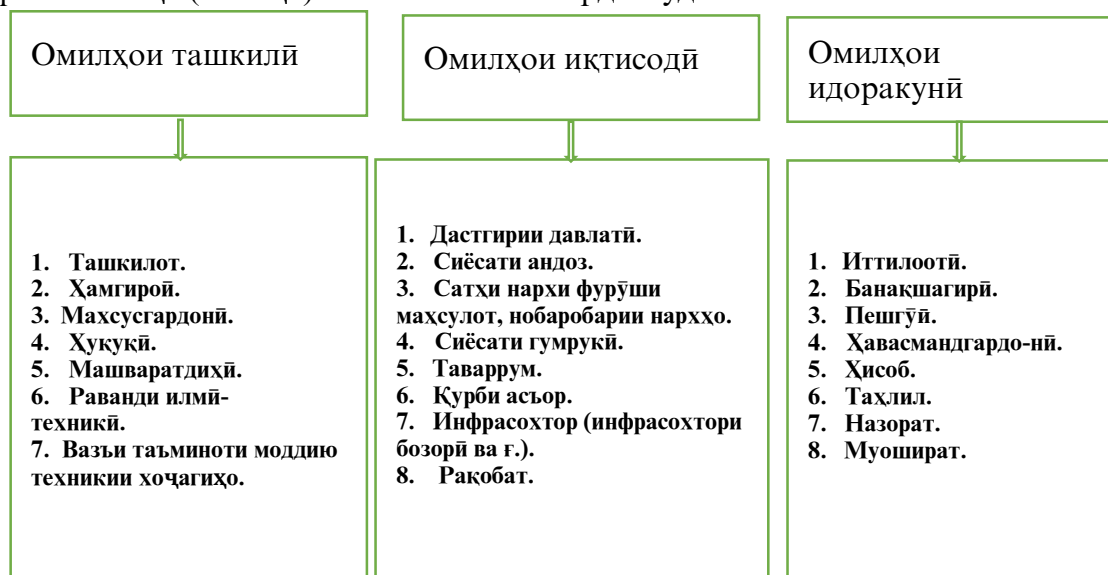

Расми 1. - Омилҳои таъсиррасони дохилӣ ва берунӣ (аз ҷониби муаллиф таҳия карда шудааст).

Омили сиёсӣ метавонад тавассути сиёсати андоз, сиёсати гумрукӣ, сатҳи нархҳо ва ғайра ба фаъолияти соҳибкории хоҷагӣ таъсири мусбат ва манфӣ расонад. Танзими нархгузори маҳсулоти хӯрокворӣ имкон медиҳад, ки даромади хоҷагиҳои деҳқонӣ дақиқтар пешгӯӣ карда шавад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, рақобати шадид, рушди технологияҳои иттилоотӣ, механизми ташкилию иқтисодӣ дар рушди он ба тавозуни манфиатҳои давлат,

субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ҷомеа асос ёфтааст. Дар расми 2 таснифи элементҳо (омилҳо)-и ин механизм оварда шудааст.

Расми 2. - Таснифи унсурҳои (омилҳои) механизми ташкилию иқтисодӣ, ки ба самаранокӣ таъсир мерасонанд.

Иттиҳодияи ихтиёрии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои истеҳсолоти муштарак ё фаъолияти дигари иқтисодӣ мебошад, ки бо роҳи якҷоя кардани саҳмиҳои амволӣ бо мақсади қонеъ кардани эҳтиёҷоти моддӣ ва дигар талаботи кооператив таъсис дода шудааст.

Ҳамгирии агросаноатӣ натиҷаи рушди муносибатҳои истеҳсолӣ дар комплекси агросаноатӣ мебошад. Ин омезиши истеҳсолкунандагони мол бо равандҳои ҷудогонаи технологӣ ба маҷмуи ягонаи истеҳсолӣ, тавассути пайваст кардани марҳилаҳои пайдарпайи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Ҳамгирии агросаноатӣ метавонад ҳам нисбат ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳам нисбат ба ташкилотҳои соҳаҳои ғайрикишоварзӣ дар асоси созишномаҳо ва сохторҳои гуногуни ташкилӣ рушд кунад. Ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ аз рӯи принсипи ихтиёрӣ дар ҳамкориҳои муштарак ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ амал мекунанд.

Махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ як шакли тақсимои ҷамъиятии меҳнат барои истеҳсоли намудҳои хоси маҳсулот мебошад [9, с.130].

Хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисодии хоҷагидорӣ дар ҷумҳурии мо, пеш аз ҳама, аз мансубият ба тичорати хурди деҳот ҳавасмандии баланди иҷтимоию иқтисодии деҳқонон барои кор дар замин масъулияти пурраи иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ барои натиҷаҳои фаъолияти худ мустақилият дар таъмини захираҳои истеҳсолӣ истифодаи маҳдуди меҳнати кироя иборатанд.

Тағйироти қатъии дар бахши аграрӣ бавучудода ва гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ дар деҳот, сохтори ташкилии самаранок ва муносибро, ки бояд моҳият ва рӯҳияи ислохотро ифода кунанд, тақозо менамояд. Яке аз чунин шаклҳои бозоргонии хоҷагидорӣ дар деҳот хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба додани замин бо ҳуқуқи истифодаи дарозмуддат ва ё ба таври меросӣ асос ёфтаанд, ба ҳисоб мераванд.

Айни замон хоҷагиҳои деҳқонӣ новобаста ба тамоили болоравӣ ва рушди қиёсан устувориашон ҳоло ҳам ба ҳалли мушкилоти озукаторӣ муваффақ нагаштаанд. Дар бахшҳои хусусӣ айни замон беш аз 80 фоизи маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол мегарданд, аз ҷумла, дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ наздики 60 фоиз ва дар хоҷагиҳои деҳқонӣ 20 фоиз.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ ба асоси воқеии рушди минбаъдаи бахши аграрии кишвар табдил ёфтанд, саҳми онҳо дар ҳаҷми умумии маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ бо тамоюли устувор рӯ ба афзоиш дорад.

АДАБИЁТ:

1. Ашуров М.Н. Региональные особенности формирования и развития финансово-кредитной инфраструктуры Республики Таджикистан /М.Н. Ашуров, Ш. Рахимзода, К.Н. Саидов //Кишоварз. 2019. - №2. - С. 183-188.
2. Бюллетени о мори бонкӣ соли 2020 (325). -122с.
3. Зубков В. Фермерство - бизнес с большим потенциалом развития /В. Зубков //Экономика сельского хозяйства России, 2009. - № 3. - С. 7-8.
4. Ильин С.С. Крестьянское (фермерское) хозяйство и рынок (20-е годы и современность): учебное пособие /С.С. Ильин, А.М. Бабаков. - М., 1995. - 268 с.
5. Козлов, М.П. Оценка распространения инноваций в малых формах хозяйствования в АПК /М.П. Козлов //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2009. - №1.С. 56-59.
6. Маҷмуаи о мори Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2021. – 702с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021 сол. (манбаи электронӣ URL: <http://www.prezident.tj/node/25005>)
8. Тютерева Н.Н. Правовое регулирование деятельности крестьянского (фермерского) хозяйства: учебное пособие / Н. Н. Тютерева. - Вологда: Киселев А. В., 2011. - 225 с
9. Юнусов Б.Д. Роль подготовки и переподготовки управленческих кадров агропромышленного комплекса республики на современном этапе /Юнусов Б.Д //Финансово-экономический вестник, 2018. - № 4(16). - С. 13-20.

УДК: 330.322(574)

ТАЪМИНОТИ ИНВЕСТИЦИОНИИ ТАҚРОРИСТЕҲСОЛИ ВОСИТАҲОИ АСОСИ ДАР КОРХОНАҲОИ СОҲАИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА

Ҳоҷиев Ҷумъаназар Наврузович - ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 880080338. E-mail: jumanazar_9393@mail.ru.

Дар мақола асосҳои методологии зарурати идоракунии ҷараёни тақрористеҳсоли воситаҳои асосӣ дар корхонаҳои электроэнергетикӣ инъикос ёфтааст. Муаллиф хусусиятҳои ҳоси соҳаи электроэнергетика ва таъсири онро ба самараи тақрористеҳсолкунии фондҳои асосӣ тавсиф менамояд. Ҷараёни маблағгузори тақрористеҳсоли фондҳои асосӣ омӯхта шуда, роҳҳои самараноки ҷалби сармоягузори ба корхонаҳои электроэнергетикӣ пешниҳод шудааст. Воситаҳои методологии баҳодихи ҳолат, ҳаракат ва самараноки истифодаи фондҳои асосӣ ҷамъбаст карда шудаанд. Инчунин, системаи идоракунии стратегии тақрористеҳсолкунии фондҳои асосӣ пешниҳод карда шудааст, ки ин ба баланд бардоштани раванди идоракунии он мусоидат мекунад.

***Калидвожаҳо:** электроэнергетика, фондҳои асосӣ, воситаҳои асосӣ, сармоягузори, истеҳлоқ, хароҷот, маблағгузори, самаранокӣ, лизинг.*

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОСПРОИЗВОДСТВА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В ПРЕДПРИЯТИЯХ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ

Ходжиев Джуманазар Наврузович - ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: + (992) 880080338. E-mail: jumanazar_9393@mail.ru.

В статье отражены методологические основы необходимости управления процессом воспроизводства основных фондов на предприятиях электроэнергетики. Автор описывает специфику электроэнергетики и ее влияние на эффективность основных фондов. Изучен процесс финансирования воспроизводства основных фондов и предложены эффективные пути привлечения инвестиций в энергетические предприятия. Обобщены методические инструменты оценки состояния, движения и эффективности использования основных средств. Также предлагается

система стратегического управления воспроизводством основных средств, которая будет способствовать совершенствованию процесса управления.

Ключевые слова: электроэнергетика, основные фонды, основные средства, инвестиции, потребление, стоимость, финансирование, эффективность, лизинг.

INVESTMENT PROVISION REPRODUCTION OF FIXED ASSETS IN ELECTRIC POWER ENTERPRISES

Hojiev Jumanazar Navruzovich - Assistant of the Department of Enterprise economics and entrepreneurship, TSFEU. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov St. 64/14. Phone: + (992) 880080338. E-mail: jumanazar_9393@mail.ru.

The article reflects the methodological foundations of the need to manage the process of reproduction of fixed assets at power industry enterprises. The author describes the specifics of the power sector and its impact on the efficiency of fixed assets. The process of financing the reproduction of fixed assets has been studied and effective ways of attracting investments in energy enterprises have been proposed. The methodological tools for assessing the state, movement and efficiency of the use of fixed assets are summarized. A system of strategic management of the reproduction of fixed assets is also proposed, which will contribute to the improvement of the management process.

Key words: electric power industry, fixed assets, investments, consumption, cost, financing, efficiency, leasing.

Соҳаи электроэнергетика қисми таркибии иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, системаи бузурги ҷараёни истеҳсол, интиқол ва ба истифодабаранда расонидани энергияи барқро дар бар мегирад.

Махсусияти техникӣ ва иқтисодии соҳаи электроэнергетика аз он иборат аст, ки он нисбат ба дигар соҳаҳо сармояталабии зиёд дошта, муҳлати бозгардонидани хароҷот низ дарозтар мебошад. Инчунин, ба соҳаи электроэнергетика хавфҳои баланди сармоягузорӣ, пайвастагии технологияи истеҳсол, интиқол, тақсимот ва фуруши неруи барқ хос аст. Эътимоднокӣ, самаранокӣ ва таъмини босифати энергияи барқ бевосита аз ҳолати фондҳои асосии корхонаҳои соҳаи электроэнергетика вобаста аст. Фондҳои асосӣ қисми ҷудонашавандаи ҳамаи шаклҳои корхона буда, аз баланд бардоштани самаранокӣ ва истифодаи онҳо устувории корхона вобаста аст. Ҳолат ва самаранок истифодабарии онҳо бевосита ба натиҷаҳои иқтисодии фаъолияти корхона – фоида ва даромаднокӣ таъсир мерасонад. Истифодаи оқилонаи онҳо гирифтани даромадро дар муддати нисбатан кӯтоҳ таъмин менамояд.

Шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ аз тамоми шаклҳои корхонаҳо баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, ҷорисозии техникаю технологияи нав, рушди илмӣ-техникӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракуниро талаб менамояд. Маҳдудияти захираҳо шартӣ асосӣ ва хеле муҳим дар афзоиши истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Омили асосии фаъолияти самаранокӣ корхона ин фондҳои асосии он ба шумор мераванд, ки қисми асосии системаи захираҳои онро дар бар гирифта, нақши махсусро дар ҷараёни фаъолияти корхонаҳои таъйиноташон гуногун иҷро менамоянд [3, с. 104].

Имрӯзҳо қисми зиёди воситаҳои асосии соҳаи электроэнергетика дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дорад. Техникаву таҷҳизоти дар ин соҳа истифодашаванда хусусияти тезфарсудашавиро дорад ва дар солҳои гуногун аз тавозуни корхона баровардани миқдори муайяни он лозим меояд. Яке аз сабабҳои асосии норасоии неруи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин талафоти зиёди неруи барқ дар хатҳои интиқоли барқ ба ҳисоб меравад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки қисми асосии ин хатҳои интиқол ба ивазшавӣ ниёз доранд. Дар соли 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми интиқоли неруи барқ дар маҷмӯъ 19,6 миллиард кВт соат қабул гардида, талафоти энергияи барқ дар шабакаҳои барқии шиддати баланд дар маҷмӯъ 1,05 миллиард кВт соат ё 5,35%-ро ташкил додааст [10].

Дарозии хатҳои барқе, ки дар ҳолати фарсуда ва корношоям мебошанд, назар ба дарозии хатҳои барқе, ки таъмир ва аз нав таҷҳизонида мешаванд ва ё таъмири асосӣ

гузаронида мешаванд, зиёд аст. Гузашта аз ин, хатҳои интиқоли барқ, ки дар ҳолати корношоям қарор доранд, сол то сол меафзоянд. Дар ҳамин ҳол, тадқиқотҳои нишон медиҳанд, ки қисми зиёди шумораи умумии ҳалалдоршавӣ дар қисми системаҳои электроэнергетикӣ дар хатҳои барқ руҳ медиҳанд, ки ин, пеш аз ҳама, ба фарсудашавии таҷҳизоти шабакавӣ вобаста аст. Дар ҳолати қорӣ нигоҳ доштани фондҳои асосии қуҳнашудаи соҳаи электроэнергетика хароҷоти таъмиро зиёд карда, ба арзиши фондҳои асосии нав ба қор андохташуда наздик мешавад. Хароҷоти нисбии таъмир дар соҳаи электроэнергетика нисбат ба соҳаҳои наздик ба он қариб 2 маротиба зиёд аст [2, с.36]. Сатҳи пасти рушд ва таҷдиду таъмири хатҳои барқи шиддатнокиашон гуногун боиси паст шудани эътимоднокии онҳо, сарбории баланд дар ҳолатҳои муътадил ва мавҷуд набудани иқтидори захиравии барқгузаронӣ мегардад. Навқунӣ ва таҷдиди шабакаҳои барқӣ яке аз масъалаҳои аввалиндараҷаст, ки бояд дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодӣ бо мақсади баргараф намудани маҳдудиятҳои хатарноки иқтидори захиравии барқгузаронӣ ва эътимоднокии он ҳал карда шавад [4, с.56].

Самаранокӣ чараёни такрористеҳсоли воситаҳои асосӣ дар қорхонаҳои электронергетикӣ бо шакли молиқият, шакли ташкилию ҳуқуқии қорхона, сохтори мавҷудаи ташкилот, хусусиятҳои равандҳои технологӣ, таркиб ва таъсири мутақобилаи элементҳои он муайян карда мешавад.

Дар сиёсати такрористеҳсолкунии фондҳои асосӣ дар соҳаи электроэнергетика барои самаранок ва сари вақт нав қардани онҳо масъалаи интиҳоби манбаъҳои такрористеҳсолкуниро ҳал қардан лозим аст. Ба ақидаи Б.А.Набиев: «Сатҳи такрористеҳсолкунии фондҳои асосӣ дар соҳаи энергетика нишон медиҳанд, ки то чӣ андоза сармояи асосӣ ба динамикаи сармоягузорӣ мусбат ё манфӣ таъсир мерасонанд» [7, с.44].

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ аҳаммияти манбаъҳои маблағгузорию худӣ ба соҳаи электроэнергетика меафзояд, ки фондҳои истеҳлоқ ва қоидаи қорхонаро дар бар мегирад. Аммо имқониятҳои маблағгузорию чараёни такрористеҳсолкунии фондҳои асосӣ аз ҳисоби маблағҳои худӣ бо андозаи сармояи оинномавии ширкат ва ҳаҷми қоида маҳдуд мешаванд. Таҳлили тадқиқотҳои илмӣ оид ба ин масъала нишон дод, ки ба ақидаи баъзе олимон, дар амалияи баҳисобгирии фондҳои асосӣ истифода бурдани методи истеҳлоқи тезонидашуда имқон медиҳад, ки дар марҳалаи ибтидоии истифодабарии фондҳо ҳаҷми қоида истеҳлоқи қамъшуда зиёд карда шавад. Дар баҳисобгирии истеҳлоқи фондҳои асосӣ бо усули хаттӣ дар тамоми марҳалаи мавҷудияти он ҳиссаҷудоқуниҳо ба қоида якҳела сурат мегирад. Дар баробари ин, пеш аз муҳлат аз ҳисобҳо хориҷ қардани фондҳо бо арзиши ибтидоӣ маблағҳои қоида истеҳлоқро аз таваррум ҳифз меқунанд, ки дар натиҷа арзиши қунунии интегралӣ ҳамаи истеҳлоқи ҳисобшударо зиёд меқунанд. Ин имқон медиҳад, ки маблағгузорӣ барои такрористеҳсолкунии фондҳои асосии қорхона аз ҳисоби қоида қам қарда шавад [6, с.48]. Ба андешаи мо, усулҳои тезонидашудаи истеҳлоқ танҳо дар сурате истифода қарда мешаванд, ки чараёни фарсудашавии маънавии фондҳои асосӣ бо суръат сурат гирад, инқунин, дар сурати хеле зиёд шудани арзиши нигоҳдорӣ ва таъмири воситаҳои асосӣ. Мутобиқияти имрӯзаи сиёсати давлат дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибии фондҳои асосӣ ба қорхонаҳо имқон медиҳад, ки усули мувофиқро дар ҳисобкунии истеҳлоқи фондҳои асосӣ интиҳоб намоқанд. Бо истифодаи сиёсати дурусти баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳодиҳии саривақтӣ ва аз нав баҳодиҳӣ ба фондҳои асосӣ ба қорхонаҳо имқон медиҳад, ки манбаъҳои дохилии маблағгузорию муттаҳид қунанд. Мунтазам афзудани арзиши фондҳои асосӣ метавонад ҳиссаҷудоқуниҳои истеҳлоқро хеле зиёд қунанд, ки дар навбати худ ба қорхона имқоният медиҳад, ки базаи моддию техникаи худро васеъ ва нав қунанд ва бо ин восита аз ҳисоби қорӣ намудани технологияи пешқадам хароҷоти истеҳсолот қам қарда шавад.

Қайд қардан бамаврид аст, ки масъалаи мақсаднок истифода бурдани қоида истеҳлоқ дар қорхонаҳои электроэнергетикӣ дар чараёни такрористеҳсоли онҳо аҳаммияти қалон дорад. Дар аксар ҳолатҳои қоида истеҳлоқ аксаран ба хароҷоти қорӣ

сарф мешавад ва мувофиқи таъйинот истифода намешавад, дар натиҷа, хароҷоти такрористеҳсоли фондҳои асосӣ пӯшонидани намешавад. Ғайр аз ин, фонди истеҳлоқ дар баъзан ҳолатҳо барои харидории воситаҳои гардон ва пардохти музди меҳнат истифода мешавад, ки ин мувофиқи мақсад намебошад [8, с.27]. Дар баробари дигар сабабҳо, ин ба паст шудани коэффитсиенти навсозии фондҳои асосӣ таъсир мерасонад. Вобаста ба ин вазифагузории саривақтӣ ва қатъӣ дар корхонаҳои электроэнергетикӣ оид ба истифодаи самараноки фондҳои истеҳлоқ зарур аст.

Барои сари вақт ва пурра чамъ намудани ҳиссаҷудокуниҳои истеҳлоқ дар корхона дараҷаи баланди идоракуниро дар ҳамаи марҳалаҳои ҷараёни истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот талаб мекунад.

Дар ҷараёни фаъолияти иқтисодӣ корхонаҳоро зарур аст, ки дар ҳар як марҳила вазъи иқтисодӣ ва самаранокии он баҳодиҳӣ гузаронида шавад. Фондҳои асосӣ дар суммаи умумии моликияти корхона саҳми асосӣ доранд ва дар мувофиқа бо нишондодҳои ҳисоботи муттаҳидкардашуда қисми назарраси доройҳои корхонаро ташкил медиҳанд. Нишондиҳандаи боздеҳи фондҳо яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ дар ҷараёни баҳодиҳии фаъолияти иқтисодии корхона мебошад [5, с.95]. Бо истифода аз таҳлил мо метавонем динамикаи нишондиҳандаи боздеҳи фондҳо, омилҳои таъсиррасонро ошкор ва андозаи таъсиррасонии онҳоро муайян намоем.

Бо истифода аз методи таҳлили омилӣ омӯзиши ҳамаҷонибаи омилҳои, ки ба самаранокии истифодаи фондҳои асосӣ таъсиррасонанд, имконпазир мегардад.

Барои равшанӣ бахшидан ба ин масъала мо ҳамаи маълумотҳои ибтидоиро дар ҷадвали 1 меорем.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ШСХК “Барқи Тоҷик” дар солҳои 2019-2020 (ҳазор сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	31.12.2019	31.12.2020	Тағйирот (+;-)
Арзиши воситаҳои асосӣ	17267056	17867178	+600122
Даромад	3262951	3303509	+40558

Сарчашма: Хулосаи аудитории ШСХК «Барқи Тоҷик» дар соли 2020

Дар асоси нишондиҳандаҳои ҷадвал аҳаммияти нишондиҳандаи самаранокро барои давраи базавӣ, яъне соли 2019 ҳисоб мекунем:

$$Бф_{19} = \frac{Д_{19}}{\Phi_{a_{19}}} = \frac{3262951}{17267056} = 0,189$$

Аҳаммияти нишондиҳандаи самаранокро барои давраи ҳисоботӣ, яъне соли 2020 ҳисоб мекунем:

$$Бф_{20} = \frac{Д_{20}}{\Phi_{a_{20}}} = \frac{3303509}{17867178} = 0,184$$

Аҳаммияти нишондиҳандаи шартии самаранокро ҳисоб мекунем:

$$Бф_{шарт.1} = \frac{Д_{20}}{\Phi_{a_{19}}} = \frac{3303509}{17267056} = 0,193$$

Таъсири омилҳо ба тағйирёбии нишондиҳандаҳои самаранокро баҳо медиҳем:

$$\Delta Б_{\Phi}(Д) = Бф_{шарт.1} - Бф_{19} = 0,193 - 0,189 = 0,004$$

$$\Delta Б_{\Phi}(Бф) = Бф_{20} - Бф_{шарт.1} = 0,184 - 0,193 = -0,009$$

Таъсири умумии омилҳоро муайян менамоем:

$$\Delta Б_{\Phi. умумӣ} = \Delta Б_{\Phi}(Д) + \Delta Б_{\Phi}(Бф) = 0,004 + (-0,009) = -0,005$$

Дар давраи муайяншуда корхона метавонад таҷҳизоти навро ба кор андозад, ки ин дар навбати худ ба зиёд шудани боздеҳи фондҳо оварда мерасонад. Дар давоми соли

2020 ширкат ба маблағи 35699 ҳаз. сомонӣ фондҳои асосӣ дастрас намуд. Дар амалияи иқтисодӣ зиёдшавии нишондиҳандаи боздеҳи фондҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки дар корхона самаранокии истифодаи фондҳои асосӣ ба чашм мерасад. Ҳамин тавр, маҷмуи чорабиниҳо оиди истифодаи беҳтари иқтидорҳои истеҳсоли ва воситаҳои асосӣ таъмини афзоиши даромадро дар назар дорад.

Метавон хулоса кард, ки дар ояндаи наздик маблағҳои худӣ манбаи асосии маблағгузори равандҳои такрористеҳсоли фондҳои асосии корхонаҳои электроэнергетикӣ боқӣ хоҳанд монд.

Дар шароити муосири пайдоиши заминаҳои макроиқтисодӣ барои рушди устувор, рушди динамикии қарздиҳии дарозмуддати бонкӣ ба назар мерасад, ки қобилияти қонё кардани ниёзҳои сармоягузори саноати мамлакатро дорад. Як қатор олимон қарздиҳии сармоягузорӣ ва маблағгузори лоиҳаро самтҳои асосии татбиқи сармоягузорӣ муайян мекунанд. Дар қарздиҳии инвеститсионӣ бонк дар лоиҳаи сармоягузорӣ дар шакли қарз ба муҳлати зиёда аз як сол иштирок намуда, дар навбати худ, тамоми фаъолияти иқтисодӣ ва молиявии қарзгиранда, аз ҷумла даромад аз лоиҳа ҳамчун манбаи даромад баромад мекунад. Дар маблағгузори лоиҳа тартиби баргардонидани маблағҳои қарзшуда ва гирифтани даромад аз маблағи аз татбиқи лоиҳа гирифташуда дар марҳилаи истифодабарии лоиҳаи маблағгузорӣ сурат мегирад.

Омори расмӣ нишон медиҳад, ки то имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти электроэнергетика зиёда аз 20 лоиҳаи инвеститсионӣ бо маблағи умумии 2,0 млрд доллари ИМА амалӣ гардиданд, ки тавсеаи раванди такрористеҳсоли воситаҳои асосии соҳа нақши заминавӣ доранд. Масалан, дар ин давра дастовардҳои муҳимтарини соҳаи энергетика ин ба истифода додани иқтидорҳои нави истеҳсоли электроэнергия, ба монанди НБО «Сангтӯда-1» (670 мВт), «Сангтӯда-2» (220 мВт), неругоҳҳои барқи обии хурд (30 мВт), сохтмони зеристгоҳҳои барқи 500 кВ-и «Душанбе-500», «Суғд-500», насб намудани дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элгазии 500 кВ дар НБО «Норак», хати интиқоли барқи 500 кВ «Ҷануб-Шимол» (бо дарозии 263,8 км), хати интиқоли барқи 500 кВ дар ноҳияҳои тобеи марказ (200 км), зеристгоҳҳои барқӣ 220 кВ «Лолазор», «Хатлон», «Айнӣ», «Шаҳристон», «Шаҳринав», «Геран-2», «МОИ Данғара», насб намудани дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элгазии 220 кВ дар НБО «Норак» ва «Қайроққум», хатҳои интиқоли барқи 220 кВ «Лолазор-Хатлон» (53,3 км), «Тоҷикистон-Афғонистон» (116 км), «Хучанд-Айнӣ» (83,2 км), «Қайроққум-Ашт» (74 км), «Геран-Румӣ» (78 км), «Қайроққум-Суғд» (63,3 км), «Айнӣ-Рӯдакӣ» (95 км), «Сангтӯда-СЭЗ Данғара» (16 км) ва «Шар-Шар-МОИ Данғара» (23 км) ба шумор мераванд [10].

Дар баробари ин, айни замон ду лоиҳаи дигар ба монанди қисмати аввал ва дуюми лоиҳаи «Тачдиди НБО Қайроққум» ва «Бо барқ таъминкунонии Шурои кишоварзии Ромит» дар марҳилаи амалишавӣ, ҷалби сармоя ва эълони тендерҳо қарор доранд. Арзиши умумии лоиҳаҳои мазкур 206,1 млн доллари ИМА муайян гардида, аз он 43,1 млн доллари ИМА маблағи грантӣ ва 163,0 млн доллари ИМА маблағҳои қарзӣ мебошанд [10].

Бо мақсади тавсеаи раванди такрористеҳсоли воситаҳои асосӣ дар соҳаи энергетика барномаҳои махсус таҳия ва татбиқ шуда истодаанд, ки ҳадафи аслии онҳо таъмини рушди босуботи соҳа ба ҳисоб меравад. Қобили қайд аст, ки айни замон бо мақсади азхудкунӣ ва истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини аҳолии деҳот ва минтақаҳои кӯҳӣ бо нури барқ, баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ ва энергетикии неругоҳҳои хурд, фароҳам овардани шароит барои хизматрасонии бетаъхири неругоҳҳои барқи обии хурди мавҷуда, таъмири онҳо ва, ҳамчунин, мавҷудияти истеҳсоли тачҳизот барои НБО-и хурд «Барномаи азхудкунии манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва сохтмони неругоҳҳои барқи обии хурд барои солҳои 2016-2020» таҳия ва бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, №795 тасдиқ карда шуда буд.

Ба сифати сарчашмаи асосии таъмини иҷроиши нишондодҳои барномаи мазкур сармоягузориҳои мустақими байналхалқӣ пешбинӣ карда шудаанд. Дар заминаи

татбиқи барномаи мазкур айни замон дар кишвар як қатор неругоҳҳои хурду бузург сохта ба истифода дода шудаанд, ки иқтидори умумии онҳо аз 5 то 4300 кВт ташкил дода, аз ин шумора 16 неругоҳ дар асоси маблағгузори ШСХК «Барқи Тоҷик» сохта ва ба истифода дода шудааст. Ба ин шумора неругоҳи «Марзич» (4300 кВт)-и ноҳияи Айнӣ, «Сангикар» (1000 кВт)-и ноҳияи Рашт, «Питовкул-2» (1100 кВт)-и ноҳияи Лахш ва «Кӯҳистон» (500 кВт)-и ноҳияи Кӯҳистони Мастчоҳ дохил мешаванд.

Ҷадвали 2. - Лоиҳаҳои инвестиционии амалишаванда дар баҳши энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн доллар).

1.	Лоиҳаи минтақавии интиқоли қувваи барқ	122 000,49
2.	Лоиҳаи «Барқарорсозии неругоҳи Сарбанд бо иқтидори 240 мВт»	136 000,00
3.	Лоиҳаи «Таҷдиди зеристгоҳи Равшан 220/35/10 кВ»	14 091,00
4.	Лоиҳаи «Сохтмони навбати дуҷуми Маркази барқию гармидиҳии Душанбе-2»	348 867,88
5.	Лоиҳаи "Қорӣ намудани ҳисобкунии яқлухти таҳвили барқ ва беҳтаргардонии низоми интиқоли барқ"	54 000,00
6.	Лоиҳаи минтақавии интиқоли нури барқи (CASA – 1000)	366 000,00
7.	Лоиҳаи «Таҷдид ва сохтмони хати интиқоли барқи 500 кВ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ»	79 000,00
8.	Лоиҳаи «Азнавпайвастшавӣ ба низоми энергетикаи Осиёи Марказӣ»	35 000,00
9.	Лоиҳаи «Кам намудани талафоти қувваи барқ дар вилояти Суғд»	35 827,17
10.	Лоиҳаи "Таҷдиди НБО-и Қайроққум"	162 495,97
11.	Лоиҳаи "Барқарорсозии НБО-и Норақ, марҳилаи 1"	286 940,00
12.	Лоиҳаи "Беҳтаргардонии ҳолати кории зеристгоҳҳои барқӣ дар шаҳри Душанбе"	19 715,00

Сарчашма: Сомонаи расмӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз маълумотҳои дар ҷадвали 2 овардашуда бармеояд, ки айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 лоиҳаи инвестиционӣ ба маблағи умумии 1,66 млрд доллари ИМА дар баҳши энергетика амалӣ шуда истодааст. Амалишавии ин лоиҳаҳо дар ташаккули соҳаи энергетикаи мамлакат қадамҳои устувор ба ҳисоб рафта, Ҳукумат ба соҳаи энергетика, махсусан баҳши асосии он электроэнергетика қисми зиёди сармояи хориҷиро равона менамояд.

Ҳамчун воситаи нисбатан нав ва ояндадори маблағгузори ҷараёни такрористеҳсолкунии фондҳои асосӣ лизинг ба ҳисоб меравад. Бартариҳои лизинг дар такрористеҳсоли фондҳои асосӣ дар ин аст, ки барномаи таҷдиди воситаҳои асосиро бидуни сармоягузори яқвақтаи калон ва афзоиши захираҳои молиявиро амалӣ мекунад, инчунин, лизингдиханда бо истифода аз механизми суғуртаи хавфи бебозгашт хавфи кредитиро коҳиш медиҳад. Ғайр аз ин, лизинг мушкилии нарасидани маблағҳои кредитиро ҳал карда, ҳаҷми маблағҳои ба даст овардашударо зиёд мекунад [1, с.298].

Ширкати элетроэнергетикӣ ба ғайр аз манбаъҳои маълуми истифодашавандаи сармоягузорӣ, метавонад лизингро ҳамчун роҳи иловагии хизматрасонии молиявии раванди сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ истифода барад.

Ба ақидаи мо, як қатор хусусиятҳои фарқкунандаи муносибатҳои лизингӣ дар соҳаи такрористеҳсоли фондҳои асосии ширкатҳои электроэнергетикӣ мавҷуданд, ки метавонанд дар оянда воситаи самараноки маблағгузори фондҳои асосии ин соҳа гарданд:

1. Агар корхонаи лизингдиханда дар минтақаи таъмини энергияи ширкати лизинггирандаи воситаҳои асосӣ ҷойгир шуда бошад, пешниҳод мешавад, ки

шартномаи иловагӣ оид ба таъмини дарозмуддати имтиёзноки энергия аз ҳисоби як қисми пардохтҳои лизингӣ баста шавад. Ин афзалият хавфи ширкати лизингдиҳандаро дар робита ба болоравии эҳтимолии босуръат ва пешгуинашавандаи тарифҳои энергия хоҳиш медиҳад.

2. Давлат ҷуброни андозро аз амволи шахсони ҳуқуқӣ дар шакли таъсири экологӣ, ки дар натиҷаи навсозии парки воситаҳои асосии корхонаи электроэнергетикӣ ба вучуд омадааст, мепардозад.

3. Иштирокчиёни дигари ташкили механизми муносибатҳои лизингӣ бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилоти суғурта буда метавонанд. Бонки тиҷоратӣ метавонад барои як қисми эҳтиёҷоти таҷҳизот, ки дар асоси лизинг ҷалб карда мешавад, қарз диҳад; ширкати суғуртавӣ бошад, ба як қисми таваккали лизингдех ва бонки тиҷоратиро кафолат диҳад.

Адабиёт:

1. Гармаева, Е.М. Управление процессом воспроизводства основных производственных фондов на предприятиях электроэнергетики / Е.М.Гармаева//Вестник Белгородского университета потребительской кооперации. - 2008. - №1 (25). - С. 295-301.
2. Гительман, Л.Д. Эффективная энергокомпания / Л.Д. Гительман, Б.Е. Ратников. – М.: Олимп – Бизнес, 2002. – 544 с.
3. Иевлева, Н.В.. Методологические основы оценки использования основных фондов на промышленном предприятии/ Н.В. Иевлева, Т.В.Нестеренко, Т.Н.Дмитришина. //Актуальные проблемы социально-экономического развития общества в условиях цифровизации: новые технологические, экономические, правовые, социальные и культурные реалии. - Курск, 2021. - С. 103-114.
4. Кияльбеков, М.Д. Формы привлечения инвестиций в электроэнергетику / М.Д. Кияльбеков // Энергорынок. - 2005. - №4. – С.56-62.
5. Ковалева, Т. Ю. Оценка достаточности информационной базы для выполнения обоснованного анализа динамики и состояния основных фондов / Т.Ю.Ковалева // Проблемы современной экономики. – 2019. – №1. – С. 95-99.
6. Коробейникова, О.О. Воспроизводство основных фондов предприятия: нормативный подход / О.О. Коробейникова. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 188 с.
7. Набиев, Б.А. Фаълосозии ҷалби сармоягузориҳо дар комплексҳои энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.А.Набиев: дисс. н.и.и., ихт. 08.00.05. – Душанбе, 2021. – 193 с.
8. Филимонов, Ю.А. Воспроизводство основных фондов и реструктуризация (проблемы и решения) / Ю.А. Филимонов. – Барнаул: Изд-во АлГТУ, 2002. - 88 с.
9. Ҳисобот оид ба натиҷаи фаъолияти ШСХК «Барқи Тоҷик» дар соли 2021 [манбаи электронӣ] URL: <http://www.barqitojik.tj/tj/info/news/> (санаи мурочиат 20.04.2022)
10. Лоиҳаҳо дар соҳаи электроэнергетика [манбаи электронӣ] URL: https://www.mewr.tj/?page_id (санаи мурочиат 26.04.2022)

УДК: 336.71

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРГУЗОР БА ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ҚАРЗИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Самардини Шоҳназар - ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +992 905 777 570. E-mail: Samar-sh93@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои тақмили асосҳои назариявии ташаккули сиёсати қарзии бонки тиҷоратӣ, ки аз устувории натиҷаҳои фаъолияти бонк бармеояд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Сиёсати қарзӣ ин раванди таъйини самтҳои фаъолияти бонки тиҷоратӣ дар соҳаи амалиёти қарзӣро сармоягузорӣ ва таҳияи расмиёти қарздиҳиест, ки хатарро хоҳиш медиҳад. Исроҳот карда мешавад, ки сиёсати қарзӣ ба таъмини амният ва эътимоди фаъолияти бонк, таъмини ғоидаоварии амалиёти қарзӣ равона шудааст. Муаллиф, махсусан, ба масъалаҳои ташаккули принципҳои методологӣ таҳияи сиёсати қарзӣ ва зарурати омӯхтани таҷрибаи

низомии бонкдории хориҷиён, пеш аз ҳама, кишварҳои саноатии нав, инчунин, истифодабарии эҷодкоронаи механизмҳои идоракунии босамари фаволяти бонк дар шароити хатари зиёди молиявӣ тавачҷуҳ мекунад. Муаллиф таъкид мекунад, ки нуктаи асосӣ барои бонкҳои тиҷоратӣ дар қараёни таҳияи сиёсати қарзӣ ин тасаввурот оид ба тамоюли рушд ва муайян намудани нақши (рисолати) бонк дар қараёни рушд мебошад. Вобаста ба ин, динамикаи рушди иқтисод ва даромади аҳолии ҷумҳуриро таҳлил намуда, алоқамандии рушди иқтисодро бо рушди баҳии бонкдории ҷумҳури муайян мекунад.

Калидвожаҳо: баҳии бонкдорӣ, бонки тиҷоратӣ, сиёсати қарзӣ, стратегия ва тактикаи рушди бонки тиҷоратӣ, сиёсати фоизӣ, қарз, депозитҳо, хароҷот ва нархгузорӣ, хизматрасонии бонкӣ.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Самардини Шохназар - ассистент кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992 905777570. E-mail: Samar-sh93

В статье рассматриваются вопросы совершенствования концептуальных основ формирования кредитной политики коммерческого банка, которые определяются устойчивостью функционирования и результатами деятельности банка. Суть кредитной политики определяется как процесс выделения приоритетных направлений деятельности коммерческого банка в области кредитно-инвестиционных операций и выработки процедур кредитования, способствующие снижению рисков. Обосновывается, что кредитная политика направлена на обеспечение безопасности и надёжности функционирования банка, обеспечение прибыльности кредитных операций. Автор особый акцент придает вопросам формирования методологических принципов разработки кредитной политики и необходимости изучения опыта зарубежных банковских систем, прежде всего, стран новой индустрии, а также творческое использование их эффективных механизмов управления банковской деятельностью в условиях высоких финансовых рисков. Автор утверждает, что для коммерческих банков в процессе разработки кредитной политики первоочередным моментом является ясное представление о тенденции развития экономики страны и определение своей роли (миссии) в этом развитии. В связи с этим автор анализирует динамику роста экономики и доходов населения республики и явную взаимосвязь экономического роста и роста банковского сектора экономики.

Ключевые слова: банковский сектор, коммерческий банк, кредитная политика, стратегия и тактика развития коммерческого банка, процентная политика, кредит, депозиты, затраты и ценообразование, банковские услуги.

FACTORS AFFECTING THE FORMATION POLICY OF A COMMERCIAL BANK

Samardini Shokhnazar - assistant, Department of Customs, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/16. Tel: +992 905777570. E-mail: Samar-sh93

In the article discusses the improvement of the conceptual framework for the formation of a credit policy of a commercial bank, which is determined by the stability of the functioning and results of the bank. The essence of credit policy is defined as the process of prioritizing the activities of a commercial bank in the field of credit and investment operations and developing lending procedures that help reduce risks. It is proved that the credit policy is aimed at ensuring the safety and reliability of the bank, ensuring the profitability of credit operations. The author places particular emphasis on the formation of methodological principles for developing credit policy and the need to study the experience of foreign banking systems, primarily countries of the new industries, as well as the creative use of their effective banking management mechanisms in the face of high financial risks.

The author claims that for commercial banks in the process of developing credit policy, the first thing is to clearly understand the development trend of the country's economy and determine its role (mission) in this development. In this regard, it analyzes the dynamics of the growth of the economy and the incomes of the population of the republic and the clear relationship between economic growth and the growth of the banking sector of the economy.

Key words: banking sector, commercial bank, credit policy, development strategy and tactics of a commercial bank, interest, interest policy, credit, deposits, costs and pricing for banking services, etc.

Нақшу аҳамияти низомии бонкӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ дар низомии иқтисоди миллии кишвар бештар мегардад, он ба унсури муҳимтарини иқтисоди

кишвар табдил ёфта, шароити рушди онро муайян мекунад. Бонкҳо ҳамчун ниҳоди муҳимми соҳаи молия вазифаҳои махсуси ҷамъоварии захираҳои пулии озод ва бозтаксимкунии онҳоро дар миёни соҳаву бахшҳои гуногуни иқтисод иҷро мекунанд. Тавассути иҷрои ин вазифаҳо бонкҳо заминаҳои рушди устуворро барои худ муҳайё мекунанд.

Дар робита бо гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳалаи нави рушд ва тағйироти сохтории иқтисод, алҳол заминаву шароити фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ҳам дигаргун мешаванд. Акнун бонкҳои тичоратии кишварро лозим меояд, ки дар шароити пурзӯршавии таъсири муҳити берун, васеъшавии доираи мизочону шарикон фаъолият кунанд. Бо мурури расидан ба зинаҳои рушди босубот даромади аҳолию субъектҳои иқтисод меафзояд ва аз ҳамин сабаб қобилияти қарзпардозии онҳо ҳам бештар мешавад. Дар натиҷаи ин, албатта, ҳаҷми қарздиҳии бонкҳо ва ҷоринамоии намудҳои нав ба нави маҳсулоти қарзӣ, шаклу тарзҳои қарздиҳӣ бештар мегардад.

Аз таҳлили вазъи рушди иқтисод ва даромади аҳоли чунин бармеояд, ки вобастагии аён дар байни рушди иқтисоди миллӣ ва рушди баҳши бонкии иқтисод вучуд дорад. Масалан, бино бар маълумоти омор, солҳои 2015-2020 ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз 50977,3 то ба 82543,0 млн сомонӣ расид, ё афзоиши он беш аз 62%-ро ташкил дод. Баробари ин, даромади пулии аҳоли ҳам аз 25569,8 то ба 65347,0, ё ба беш аз 255 маротиба афзуд, ки ин аз суръати афзоиши ММД бештар аст. Ҳиссаи ҳоси даромади пулии аҳоли дар ММД низ аз 53,8 то ба 56,7%, яъне беш аз 2,9 банди фоиз афзуд. Дар баробари афзудани ҳаҷми даромади пулӣ ҳаҷми бақияи депозитҳои шахсони воқеӣ аз 5111,5 то 5338,1 млн сомонӣ, яъне ба андозаи 104,4%-ро ташкил дод. Андозаи миёнаи депозитҳо ба ҳар нафари аҳоли аз 604,80 то 567,3 сомонӣ, ё 6,3% коҳиш ёфтааст. Даромади аҳоли, депозитҳояш дар бонкҳо манбаи эҳтимолии захираи қарзи бонк мебошанд. Бинобар ин, дар давраи таҳлилий қарзи додаи бонкҳо бо пули миллӣ аз 4186,2 то 6370,5 млн сомонӣ зиёд шуд, афзоиш беш аз 52,1% ташкил дод [3, с.691].

Ҷадвали 1. - Динамикаи ММД, даромади пулӣ ва захираи қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Афзоиш бо %дар соли 2020 нисбат ба соли 2015
ММД (бо нархи ҳамон солҳо), млн. сомонӣ	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	82543,0	202,9
Даромади пулии аҳоли, млн сомонӣ	25569,8	31373,0	37247,5	41083,9	47986,3	65347,0	255,5
Бақияи депозитҳои шахсони воқеӣ – ҳамагӣ (дар охири сол), млн сомонӣ	5111,5	5276,8	4344,3	4107,9	4239,3	5338,1	104,4
Андозаи миёнаи депозитҳо ба ҳар наф. аҳоли, сомонӣ	604,80	610,26	491,61	455,0	459,8	567,3	93,7
Қарзи додаи бонкҳо бо пули миллӣ, млн сомонӣ	4186,2	3810,3	3537,5	3913,3	5021,1	6370,5	152,1

Сарчашма: Маҷмуаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - С. 330, 691.

Дар робита бо нақши афзояндаи бонкҳо дар таъмини рушди иқтисодӣ ва талаботи субъектони иқтисод ба захираи қарз зарурати тақмили сифати сиёсати қарзии бонкҳои тижоратӣ дар чорҷӯби татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ба миён меояд. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 чунин самтҳои асосии амал дар соҳаи ислоҳи баҳши бонкдорӣ номбар шудаанд: ташкили заминаҳо барои коҳиши нархи хизматрасонии молиявӣ ва ихтисори хароҷоти амалиётӣ аз ҳисоби чорӣ намудани равандҳои бизнеси инноватсионӣ; гузариш ба сохторҳои ташкилии мувофиқ; таҷдиди пойгоҳи техникаи муассисаҳои молиявӣ; истифодабарии васеи усулҳои муосири инноватсионии идораи суратхисобҳои бонк (фосилавӣ, аз ҷумла интернет-банкинг ва воситаҳои мобилии тамос ва низоми пардохт); истифодаи воситаҳои электронии пардохт; афзоиши дастрасӣ, амният ва сифати хизматрасонии пардохт ва низоми пардохт; рушди пойгоҳи техникӣ ва зерсохтори низоми пардохт [9].

Иҷрои ин вазифаҳо тақмили асосҳои назариявӣ ва механизмҳои ташаккули сиёсати қарзии бонки тижоратиро металабад, ки он аз устуворӣ ва натиҷаҳои фаъолияти бонк бармеояд. Сиёсати қарзии номукамал ва механизмҳои таҳияи он ба хисороти молиявӣ ва муфлисшавии бонкҳо сабаб мегардад. Баръакси ин, сиёсати қарзии босамар боиси баландшавии сифати активҳо, даромаднокии онҳо гашта, ба ин васила натиҷаи молиявии мусбатро муҳайё менамояд.

Бояд гуфт, ки бо вучуди аҳаммият доштани сиёсати қарзӣ, ки чун афзори идораи бонки тижоратӣ эътироф мешавад, дар адабиёти иқтисодии кишвар назарияи аниқу дақиқи ташаккули сиёсати қарзӣ ва ҳам равишҳои методии таҳияи он вучуд надоранд. Бинобар ин, вазъи мазкур собит менамояд, ки асосҳои назариявии ташаккули сиёсати қарзӣ ва равиши муназзами онро таҳия бояд кард.

Сиёсати қарзӣ ин муайян намудани самтҳои афзалиятноки фаъолияти бонки тижоратӣ дар соҳаи амалиёти қарзӣ сармоягузорӣ ва коркарди расмиёти қарзидхӣ бо паст кардани хатарҳо мебошад. Мазмуни сиёсати қарзии бонки тижоратӣ, пеш аз ҳама, аз таъмини амният ва эътимоди фаъолияти бонк, таъмини фоидаоварии амалиёти қарзӣ иборат аст.

Ташаккули сиёсати қарзӣ зарурати ташаккули принципҳои усулиеро, ки механизми таҳияи онҳоро муайян мекунанд, ба миён меорад. Принципи якум аз зарурати омӯхтани таҷрибаи низоми бонкии хориҷӣ барои истифодаи механизмҳои самараноки идораи фаъолияти бонкӣ дар шароити хатари бонкӣ бармеояд. Принципи дуюм аз зарурати мутобиксозии механизмҳо ба иқтисоди кишвар иборат аст, ки хусусияташ дар ноустувории баҳши бонкӣ таҷассум меёбад. Принципиҳои мазкурро ба таври мутаносиб истифода бояд бурд. Ба ибораи дигар, ҳангоми таҳияи сиёсати қарзӣ ба маҷмуи муносиби таҷрибаи мавҷуда ва унсурҳои навоарӣ вобаста ба вазъи иқтисоди кишвар ноил гаштан лозим аст [2, с.7].

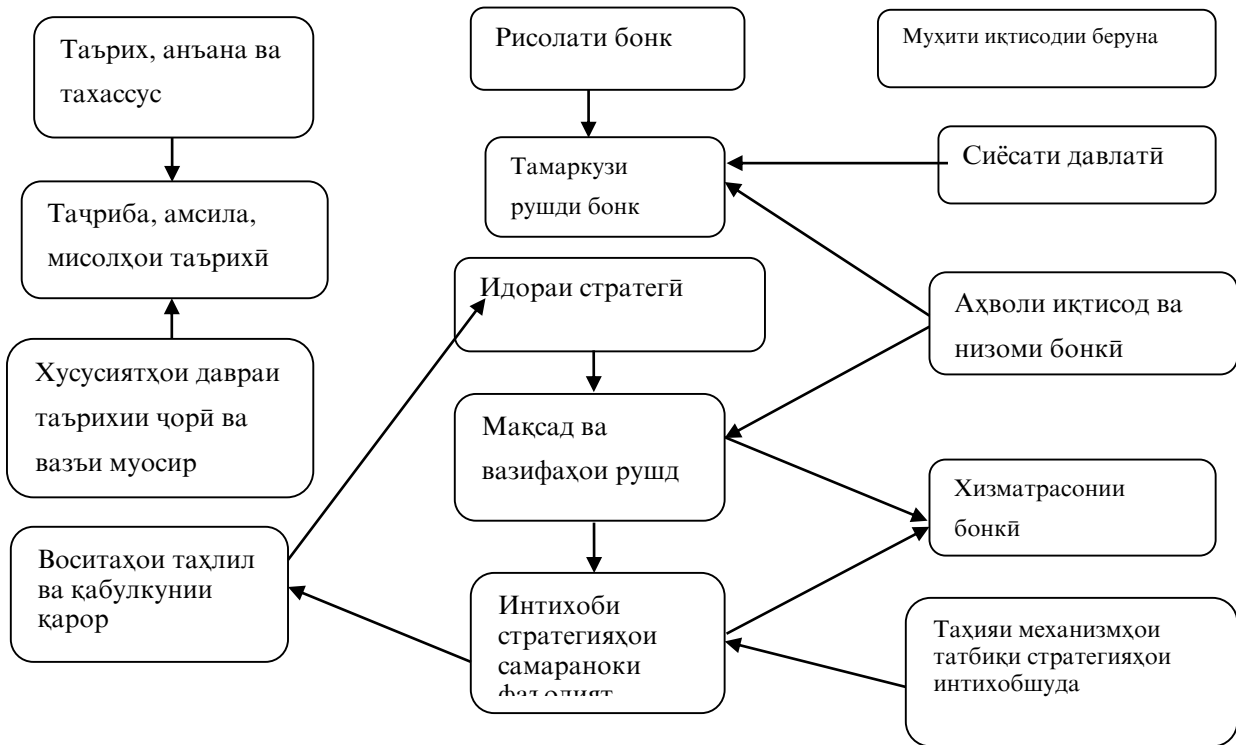
Сиёсати қарзӣ аз лиҳози амалӣ тартиб ё нақшаи бо ҳуччат расмишудаи ташкили фаъолияти бонкҳои тижоратӣ мебошад. Дар ҳуччати мазкур бояд унсурҳои зерини сиёсати қарзӣ сабт шаванд:

- шароити қоидаҳои умумии додани қарзҳо;
- гурӯҳбандии қарзҳо;
- самтҳои асосии сиёсати қарзӣ;
- назорати иҷроӣ уҳдадорӣ кормандон ва сифати хизматрасонӣ;
- кумитаҳои қарзӣ [1, с.37].

Нуқтаи асосӣ барои бонкҳои тижоратӣ ҳангоми таҳияи сиёсати қарзӣ тасаввуроти возеҳ оид ба тамоюли рушди иқтисоди кишвар ва муайян кардани нақш (рисолат)-и худ мебошад. Рисолат ҳадафи бунёдгузори бонки тижоратист, ки дар раванди рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар метавонад ширкат варзад. Ин дар оқибати кор симои бонкро муайян мекунанд ва тафовути онро аз дигар ниҳодҳои баҳши молиявӣ нишон медиҳад.

Дар заминаи рисолати таҳияшуда концепсияи рушди он таҳия ва сипас стратегияи фаъолияти бонки тижоратӣ ҳамчун тарзи расидан ба ин ҳадафу вазифаҳо интиҳоб карда мешавад. Таҳти мафҳуми стратегияи бонк маҷмуи вариантҳои имконпазири ташкили маҳсулоти бонкӣ ва амалиёти қарзиеро фаҳмидан мумкин аст, ки ба ҳалли мақсаду

вазифаҳои муайян равона шуда, сиёсати қарзии банкро ташкил медиҳад. Нақшаи ташаккули рисолат, концепсия ва стратегияи рушди банк ва омилҳои муайянкунандаи ин раванд дар расми 1 тасвир ёфтааст.

Расми 1. Нақшаи ташаккули стратегияи рушди банки тижоратӣ

Сарчашма: Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. - М.: ИКЦ "ДИС", 1997. - 464 с.

Аз нақшаи тасвиршуда чунин бармеояд, ки дар раванди таҳияи концепсияи рушди банки тижоратӣ лаҳзаҳои зеринро ба назар бояд гирифт:

- таҷрибаи пешинаи банки тижоратӣ ва дарёфтани қарору механизмҳои нав бо дарназардошти хусусияти аҳволи кунунӣ;
- таваҷҷуҳ ба сиёсати пулии давлат, ки ба фаъолияти банкҳои тижоратӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад;
- вазъи иқтисодии соҳаҳои хоҷагии халқ, ки ҳолати фаъолияти банкҳои тижоратиро муайян мекунад;
- низоми бозорёбии хизматрасониҳои банкӣ, ки имкон медиҳад, то ҷидду ҷаҳд ба самтҳои афзалиятноки рушди банки тижоратӣ равона карда шавад.

Ояндабинии вариантҳои дигари рушди банки тижоратӣ меҳвари асосии стратегияи рушди он мебошад. Зимнан, набояд фаромӯш кард, ки банки тижоратӣ, пеш аз ҳама, муассисаест, ки дар шароити таваккал, номуайянии муҳити берунӣ ва дохилӣ амал мекунад. Аз ҷониби дигар, банк ширкаткунандаи соҳаи соҳибкорӣ мебошад, ки кӯшишаш барои афзудани даромадноки равона карда шудааст. Бинобар ҳамин, даромаднокии банкҳои тижоратӣ ба ду омилҳои асосӣ рабт дорад, ки ба стратегияи рушд ва сиёсати қарзии он таъсир мерасонанд: яке - таваккал (номуайяни) ва дигаре - даромадноки [4, с.19].

Дар самти сиёсати қарзгузорӣ банкҳои тижоратӣ бо се навъи асосии таваккал - таваккали қарзӣ, ликвиднокӣ ва меъёри фоиз вомехӯранд. Аҳамияти таваккали фоиз бештар аст, зеро ки он моҳияти миёнаравии банкӣ ва тағйирдиҳии меъёри фоизро дар назар дорад. Ин навъи таваккал, алалхусус, дар айёми ноустувории меъёри фоиз бештар буда, барои банк як падидаи харрӯза мегардад. Аз ин рӯ, ояндабинии меъёри фоиз дар шароити муносибатҳои иқтисодии рӯ ба тараққӣ, суръати баланди таваррумун бесуботиин он ва тағйирёбии меъёри фоиз хеле муҳим аст.

Хуллас, сиёсати қарзии банк яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти банки тижоратӣ буда, заминаи устувории молиявии онро муайян мекунад. Таъйини сиёсати

қарзии муносиб вазифаи мураккабу пурчанба буда, истифодаи концепсияҳои муосири таҳлили фаъолияти бонкиро металабад.

Пеш аз ҳама, омилҳои ба ҳисоб бояд гирифт, ки сиёсати қарзиро ташаккул медиҳанд. Ба омилҳои, ки барои ташаккули сиёсати қарзии боэтимод мусоидат мекунад, инҳоро мансуб дониш мумкин аст:

– ҳад ё меъёри маблағи умумии қарз, ки чун нисбати ҳаҷми ҷузъдони қарз ба маблағи умумии депозитҳо ё активҳои бонк муайян мешавад. Дар ин самт сатҳи тақозои қарз, тағйирёбии депозитҳо ва таваккали қарзӣ таҳқиқ карда мешаванд;

– тамаркузи захираҳои қарзӣ. Сиёсати қарзӣ бояд ба чандин намуди ҷузъдонҳои захираи қарзӣ нигаронида шавад ва мувозинати байни сатҳи баландтарину пасттарини таваккалро таъмин кунад. Ҳадди тамаркуз одатан ба андозаи бештарини қарз барои мизочи алоҳидаи соҳаи мушаххаси иқтисод ё навъи фаъолият равона шудааст;

– намудҳои қарз.

Тамоми маблағҳои қарзие, ки бонкҳои тичоратӣ дар фаъолияти амалии худ истифода мекунад, бояд дар сиёсати қарзӣ дарҷ карда шаванд. Намудҳои қарз бояд дар асоси таҷрибаи кормандони шуъбаи қарзгузорӣ, сохтори депозитҳо ва тақозои мавриди назар ба захираи қарз интихоб карда шаванд. Намудҳои қарзе, ки пештар зиён овардаанд, бояд зери назорати саҳтгирона қарор дода шаванд ё тамоман истифода нагарданд;

– нигоҳ доштан ва ҳифз кардани таркиби ҷузъдони захираҳои қарзии бонки тичоратӣ. Муайян кардани ҳудуд ё сатҳи фоизи қарзҳо барои баҳши тичоратӣ (баҳши амволи ғайриманқул, ба шахсони воқеӣ ва дигар гурӯҳҳои қарзгирон) дар амалия зиёд истифода мешаванд. Дар ин ҳангом сиёсати муайяннамоии андоза ё маҳдудият бояд баъзе истисноҳоро аз меъёрҳои муқарраршуда пешбинӣ намояд;

– муҳлати қарз, ки онро сиёсати қарзӣ муайян мекунад. Муҳлат бояд сатҳи ҳадди аксарро барои ҳар намуди қарз муқаррар кунад ва нақшаи воқеии пардохтани қарзро муайян намояд. Ҳангоми тарҳрезии муҳлати пардохт хусусиятҳои манбаи пардохт, самти қарз ва муҳлати муфиди хизмати гаравро ба ҳисоб бояд гирифт;

– нархгузориҳои қарзӣ. Сатҳи меъёри фоиз бояд барои пӯшондани хароҷоти бонки тичоратӣ баҳри иҷрои амалиёти чалби захираи пул, маъмурият ва зиёни эҳтимолӣ кофӣ бошад, инчунин, ба гирифтани фоидаи мақбул мусоидат намояд. Меъёрҳои фоиз бояд давра ба давра бо таваҷҷуҳ ба тағйирёбии андозаи хароҷот ё омилҳои муҳити беруна ислоҳ карда шаванд [5, с.112].

Ҳамин тариқ, сиёсати қарзӣ барои бонкҳои тичоратӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун воситаи танзим ва идораи фаъолият, инчунин, механизми ташкили оқилонаи муносибатҳо дар миёни бонку мизочони он оид ба чалби захираҳои пули озод, сармоягузориҳои онҳо ба иқтисод зарур мебошад. Сиёсати қарзӣ, ҳамчунин, воситаи муҳими идораи таваккал дар фаъолияти бонки тичоратӣ мебошад. Дар поёни таҳқиқот бояд тазаккур дод, ки сиёсати қарзиро (ба маънои маҳдудаш) чун низоми чораҳои бонки тичоратӣ дар самти қарздиҳӣ ба мизочон метавон баррасӣ намуд, ки барои амалигардонии стратегияи бонк дар муддати муайяни вақт амалӣ карда мешавад.

Адабиёт:

1. Зражевский В.В. О стабильности банковской системы. /В.В. Зражевский // Деньги и кредит – Алматы, 2010. - № 2. - С. 35-39.
2. Маҷмӯаи омили солони Чумхурии Тоҷикистон, Душанбе-2018. С. 469-470.
3. Маҷмӯаи омили солони Чумхурии Тоҷикистон, Душанбе, 2021. - 700 с.
4. Мирсаидов А.Б. Рынок банковских услуг и его роль в трансформационной экономике республики /А.Б. Мирсаидов, П. Хафизова // Вестник ФЭИТ: научный журнал, 2013. - № 1. - С.18-27.
5. Мирсаидов А.Б. Стратегическая модель ценообразования на основе витальной концепции в коммерческих банках. / А.Б. Мирсаидов // Экономика Таджикистана, 2020. - С. 111-115.
6. Моисеев Б.С. О методике стресс-тестирования банка (Текст) / Б.С. Моисеев // Деньги и кредит, 2008. - №9. - С.55-63.
7. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка / Г.С. Панова - М.: ИКЦ "ДИС", 1997. - 464 с.

8. Презентация доклада «Роль финансового сектора в развитии экспорта и импорта. - Душанбе, 2016.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 (Қарори Маҷлиси намоёндағони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.12.2016 №636). - Душанбе, 2016.
10. Таштамиров, М.Р. Методика оценки устойчивости банковской системы с использованием макроэкономических индикативных показателей/ М.Р. Таштамиров, А.А. Вараев//Вестник Евразийской науки, 2018. - №3. - С.3-13.
11. Тянь, Н.С. Методика диагностики и прогнозирования развития региональных коммерческих банков в системе показателей «устойчивость - рентабельность капитала» /Н.С. Тянь//Финансы и кредит, 2012. - № 48. - С. 33-37.

УДК: 338.2:004

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

***Каримов Баҳромҷон Исмадуллоевич** - ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. [Телефон: \(+992\) 904 46 77 33.](tel:+992904467733)*

Дар замони рушди бемайлоии низоми иттилоотӣ ва торафт мураккаб гардидани муносибатҳои бозорӣ, талабот ба тайёр намудани мутахассисони дорои донишҳои баланди идоракунии ва технологияҳои гуногуни коркарди ахбори иқтисодӣ меафзояд. Ҷуноне ки ба мо маълум аст, ҳоло тараққиёти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро бе таҳлили саривақтии иттилоот тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Мақолаи мазкур маҳз муҳимияти татбиқи ҳукумати электрониро дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ намуда, муаллиф паҳлуҳои гуногуни мавзӯи мазкурро таҳлил намудааст. Ҳамзамон, аз ҷониби муаллиф сатҳи амалиявии Концепсияи ташиаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиши қарор гирифта, тавсияҳои мушаххас пешниҳод гардидааст.

***Калидвожаҳо:** захираҳои иттилоотӣ, ахбор, ҷамъоварӣ, коммуникатсионӣ, таҳлил, автоматикунони системаҳои иттилоотӣ, каналҳои алоқа, телефон, телеграф, телефакс, шабакаҳои локалӣ, шабакаҳои глобалӣ.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

***Каримов Баҳромҷон Исмадуллоевич** - ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 904 46 77 33.*

С постоянным развитием информационной системы и усложнением рыночных отношений растет потребность в подготовке специалистов с высокими управленческими знаниями и различными технологиями обработки экономической информации. Как известно, сейчас невозможно представить развитие любого сектора экономики без своевременного анализа информации.

В статье дается оценка важности внедрения электронного правительства в экономическом развитии Республики Таджикистан, а автор анализирует различные аспекты этой темы. В то же время автор изучил реализацию Концепции электронного правительства в Республики Таджикистан и дал конкретные рекомендации.

***Ключевые слова:** информационные системы, новости, сборник, коммуникация, анализ, автоматизация информационных систем, каналы связи, телефон, телеграф, телефакс, локальные сети, глобальные сети.*

THEORETICAL ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF EGOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

***Karimov Bahromjon Ismatulloevich** –assistants pulpit of Managemant of Tajik State University of Finance and Economics. Address; 734067 Republic of Tajikistan, Dushanbe, s. Nakhimova 64/14. Phone: +992904467733*

With the steady development of the information system and the growing complexity of market relations the demand for training specialists with high management knowledge and various technologies for processing economic information is growing. As we know now it is impossible to imagine the development of any sector of the economy without timely analysis of information. This article assesses the importance of the implementation of the government in the economic development of the Republic of Tajikistan and the author analyzes various aspects of this topic. At the same time the author proposed the implementation of the Concept of the Government Tajikistan has been studied and specific recommendations have been made in the Republic.

Key words: *information resources ,news, collection, communication, analysis, automation of information systems, communication channels ,telephone ,telegraph ,fax ,local area networks, global networks.*

Марҳилаи нави рушди инсоният бо пайдоиш ва паҳншавии васеи низоми электронӣ алоқаманд аст. Зеро технологияи иттилоотӣ ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият тағйироти куллиро рӯи қор овард. Зарурати таъсиси ҳукумати электронӣ, пеш аз ҳама, ба самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ нигаронида шуда, ошкоро дарстрасӣ ба ҷомеаи шахрвандӣ мебошад.

Бо ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаву концепсияҳо ва ҳуҷҷатҳои стратегӣ таҳия ва қабул гардидаанд, аз ҷумла Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 таҳти №1174 тасдиқ шудааст, Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 таҳти №468 тасдиқ шудааст, Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451 тасдиқ шудааст ва Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 таҳти №1713 тасдиқ шудааст, ҳамзамон, “Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 таҳия гардидааст” [6, с. 125].

Меҳвари ин стратегияҳо ва барномаҳои давлатиро ташаккули ҳукумати электронӣ ва иттилоот дар бар мегирад. Зеро самтбахшӣ тариқи иттилоот яке аз ҳадафҳои марказии он ба ҳисоб меравад ва ба таъмини маълумоту иттилооти электронӣ виртуалӣ таваҷҷуҳи махсус дода мешавад.

Дар баробари ин, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар санаи 26 апрели соли 2013 қайд намуда буданд: “Дар марҳалаи имрӯза бо истифода аз усулҳои «ҳукумати электронӣ» ҳарчи васеътар ҷорӣ намудани коргузори ва ба сатҳи сифатан нав бардоштани масъулияти хизматчиёни давлатӣ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарини Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад...” [8, с.13].

Аз ин рӯ, захираҳои иттилоотӣ, ки соҳибхитиёрӣ ва мустақилияти хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин намуда, тараққиёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва мудофиавии онро нишон медиҳанд, инчунин, захираҳои дорой аҳамияти давлатианд, ба моликияти давлат мансуб ҳисобида шудаанд. Захираҳои иттилоотии давлатӣ ба феҳристи амволи давлатӣ дохил карда мешаванд ва бояд мавриди ҳисобот ва ҳимоя қарор гиранд.

Умуман, ҳукумати электронӣ низоме мебошад, ҳамаи мақомоти давлатиро муттаҳид намуда, ба онҳо шароит фароҳам меорад, ки бо истифода аз шабакаи компютерӣ гардиши ҳуҷҷатҳои электронии байниидоравиро таъмин созанд, ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ хизматрасониҳои давлатӣ пешниҳод кунанд ва ё арзу шикоятҳои онҳоро баррасӣ намоянд.

Марҳилаи ҳозираи инкишофи ҷамъият бо афзудани нақши соҳаи иттилоотӣ, ки маҷмуи иттилоот ва сохтори иттилоотиро дар бар гирифта, ҷамъоварӣ, ташаккул, паҳн ва истифодаи иттилоот, инчунин, низоми танзими муносибатҳои ҷамъиятии дар ин ҳол бавучудомадаро амалӣ менамояд, тавсиф карда мешавад. Соҳаи иттилоотӣ омили ташкилкунандаи системаи ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Вай вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ,

мудофия ва амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамояд ва ба он фаъолон таъсир мерасонад, ки дар навбати худ аз таъмини амнияти иттилоотӣ вобастагӣ дорад.

Бояд қайд намуд, ки дар системаи иттилоотӣ додугирифтӣ иттилоот тавассути каналҳои алоқа, телефон, телеграф, телефакс, хатбар, шабакаҳои локалию глобалӣ сурат мегирад. Барои дуруст фаъолият намудан ва эътимоднокии системаи иттилоотӣ таъминоти иттилооти техникӣ, ҳифзи иттилоот пешбинӣ шудаанд, ки барои даҳлат намудан ба иттилооте, ки истифодаашон мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд шудааст, таъмин менамояд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар қисми якум, банди 4-и “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” баъзе талаботҳо дар мавриди иҷрои ҳадафҳои ҳукумати электронӣ баён шудаанд. Аз ҷумла, коркард ва ҷорӣ намудани низомҳои иттилоотӣ таҳлилӣ, ки ҷараёни қабулшавии қарорҳои идоракуниро дар доираи мақомоти алоҳидаи ҳокимияти давлатӣ дастгирӣ мекунад; баланд бардоштани имконоти васеи дастрасии аҳолию ташкилотҳо ва донишқадаҳои ҷомеаи шахрвандӣ ба иттилооти кушодаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва иштироки бевоситаи онҳо дар рафти ташкил ва таҳқиқоти қарорҳои дар тамоми сатҳҳои идоракунии давлатӣ қабулшаванда; таъмини сатҳи зарурии амнияти иттилоотии ҳукумати электронӣ; густариш ва истифодаи васеи воситаҳои таъмини дастрасии иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба шахрвандон ва ташкилотҳо; бартараф намудани “нобаробарии рақамӣ” (шахрвандон дар истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ телекоммуникатсионӣ, ки бо тафовути иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ фарқ мекунад), ки яке аз масъалаҳои асосии таъмини самаранокии ҳукумати электронӣ маҳсуб ёфта, тавассути рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (рушди ҳудудии шабакаҳои алоқа, баланд бардоштани сифати алоқа, компютеркунонии аҳоли, рушди интернет дар қаламрави кишвар) татбиқ мегардад [6, с.21].

Бинобар ин, ҳукумати электронӣ дар замони муосир механизми ягонаи робитаи давлат бо ҷомеаи шахрвандӣ мебошад. Инчунин, имкон баҳри ҳамкории байни мақомотҳои давлатӣ таъмин гардида, бо истифода аз технологияи информатсионӣ ҳамоҳангсозии фаъолият амалӣ хоҳад гашт. Ҳукумати электронӣ як ҷузъи ҷомеаи иттилоотӣ мебошад, ки ҳоло дар арафаи шаклирии умумичаҳонӣ қарор дорад. Дар шароите, ки интернет ба воситаи муҳими алтернативии паҳши иттилоъ зухур намудааст, ин масъала аз ҳар ҷиҳат аҳамиятнок менамояд. Табиист, ки дар ин ҳолат муносибати нави иттилоотӣ низ бояд ба амал ояд. Аз ҳамин нигоҳ, «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ» як ҷузъи муҳими иттилоърасониро ба миён оварда, метавонад дар пешрафти муносибатҳои нави иттилоотӣ саҳм гузорад. Татбиқи ҳамин гуна тарзи коргузори дар Тоҷикистон низ моҳирона роҳандозӣ шудааст, ки ниҳоят ташкили ҳуҷҷатгузори бекоғаз мебошад.

Дастрасии шахрвандон ба маълумоти иттилооти расмӣ асосан тариқи интернет ва дигар воситаҳои телекоммуникатсионӣ сурат мегирад. Муҳимтарин нақши “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон” дар он ифода меёбад, ки дар назди мақомоти давлатӣ вазифа мегузорад, то таъмини иттилооти электрониро ба роҳ монанд. Таъсис додани сайтҳои ҳукумати ҳамаи вазорату идораҳои кишвар дар шабакаи ҷаҳонии интернет, ки дар оянда дар шакли портали ҳукумати иттилоотӣ-ахборотии ягонаи ҳукуमत муттаҳид мешаванд, рушди шабакаҳои интернетии идоравӣ, ки пуррагӣ ва сари вақт ҷойгирнамоии маълумотҳои дахлдорро дар онҳо таъмин мекунад, аз вазифаҳои аввалиндараҷа ва дар ин маврид дар қисми 4-уми банди 24-и консепсия ишора рафтааст [6, с. 87].

Ҳамаи ин ба он сабаб хоҳад гашт, ки мо ба сохтани “ҷомеаи иттилоотӣ” наздик шуда, ҳамзамон, интернет аз нигоҳи таъмини иттилооти расмӣ рушд мекунад ва маводи публитсистӣ дар сомонаҳои мақомоти давлатӣ афзоиш меёбад. Рушди бемайлони техникаву технологияҳои навини иттилоотӣ дар асри навин зиндагии мардумро ба

куллӣ тағйир дода, муносибатҳои ҷамъиятии сифатан навро ба вучуд овард. Ҳамарӯза дахҳо технологияҳои нав кашф ва ба истифода дода шуда, равишҳои корӣ оҳиста-оҳиста аз шакли коғазӣ ба шакли электронӣ мегузарад.

Дар айни замон ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон тибқи “Консепсияи ташаккули ҳукумати электроники Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки соли 2012 қабул шуда буд, амалӣ мегардад. Дар он ҳукумати электронӣ ҳамчун шакли нави ташкил намудани фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ки аз ҳисоби истифодаи васеи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ сатҳи нави фаврият ва муносиби аз ҷониби шаҳрвандон ва муассисаҳо дарёфт намудани хизматҳои иҷтимоӣ ва иттилоотро дар бар гирифта, натиҷаҳои фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро таъмин мекунад.

Боиси қайд аст, ки ташкил кардани ҳукумати электронӣ вазифаҳои ба ҳам алоқамандро ҷиҳати беҳтар намудани ҳамкориҳои мутақобила дар дохили мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, идоракунии дар асоси ҳуҷҷатгузори бекоғаз, инчунин, таъмини татбиқи бештаре аз вазифаҳои идоракунии давлатиро, ки ба ҳамкориҳои мутақобилаи дастгоҳи давлатӣ бо субъектҳои боқимондаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар заминаи ТИК равона гардидааст, дар бар мегирад.

Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ қайд намуда буданд: «Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо дар роҳи эъмори ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, рушди иқтисодӣ ва тақомули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ устуворона қадам мегузорад» [8, с.13]. Ва ин ба даврае рост меояд, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва пешрафти бисолиқии илму технологияҳои нав дунёро фаро гирифтаанд ва имрӯз мафҳуми илму дониш ҳамчун асоси рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа барои ҳамагон аҳамияти рӯзафзун пайдо мекунад.

Дар замони муосир масъалаи татбиқи дастовардҳои илмиву техникӣ ва технологияи муосир ба яке аз омилҳои муҳими тавсеаи рақобатпазирӣ ва ҳарчи муассир кардани нуфузи кишварҳо дар арсаи ҷаҳон табдил ёфтааст. Бинобар ин, автоматикунони системаи иттилоотӣ ин ё он самти иқтисодиёти кишвар саривақтӣ мебошад. Мавриди тазаккур аст, ки автоматизатсия ҳамон вақт самараро зарурӣ дода метавонад, ки агар ба он ба таври комплексӣ муносибат карда шавад. Пешрафт ва инкишофи ҷамъият, пеш аз ҳама, ба рушди иқтисодиёти он вобаста аст. Бинобар он, дар шароити навин танҳо он соҳаи иқтисодиёт бемайлони инкишоф меёбад, ки агар дар он низоми кор ба пуррагӣ ба уҳдаи компютер супурда шуда бошад.

Дар баробари инкишофи технологияҳои иттилоотӣ имконияти ташкили кори самараноктари сохторҳои давлатӣ, хусусан дар соҳаи хизматрасонӣ ба шаҳрвандон ба вучуд омад ва аз ин ҷо вожаи «ҳукумати электронӣ» мавқеи иҷтимоӣ пайдо кард. Ҳукумати электронӣ бартариҳои ниҳоят зиёд дошта, дар маҷмӯи коргузориҳои муосирро ба миён меорад.

Ҳукумати электронӣ низоми ягонаест, ки тамоми мақомоти давлатиро муттаҳид карда, ба онҳо шароит фароҳам меорад, то бо истифода аз шабакаи компютерӣ гардиши ҳуҷҷатҳои электронии байниидоравиро таъмин намоянд. Дар асоси он ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ хизматрасониҳои давлатиро пешниҳод созанд ё арзу шикоятҳои мардумро баррасӣ кунанд. Бинобар ин, системаи ҳукумати электронӣ яке аз унсурҳои асосии бунёди ҷомеаи муосир ва идоракунии давлатӣ дар мамлакатҳои мутараққӣ маҳсуб ёфта, имконияти гирифтани посухоро ба суолҳои муҳими иҷтимоӣ бидуни ташвишдиҳии хизматчиёни давлатӣ пешкаш мекунад. Ҳукумати электронӣ кулли монеаҳои имконпазирӣ хусусияти маъмуридоштаро хангоми бадастории хизматрасониҳои лозима бартараф сохта, ҳамзамон дастрасии мардумро ба иттилооти расмӣ осон мегардонад.

Ҳукумати электронӣ як ҷузъи ҷомеаи иттилоотӣ буда, дар айни замон дар арафаи шаклирии умумиҷаҳонӣ қарор дорад. Дар шароите ки интернет ба воситаи муҳими алтернативии паҳши иттилоот зухур кардааст, ин масъала аз ҳар ҷиҳат басо аҳамиятнок буда, дар ин ҳолат бояд муносибати нави иттилоотӣ ба роҳ монда шавад. Маҳз аз ҳамин

дидгоҳ, «Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ» як ҷузъи муҳими иттилоотрасониро ба миён оварда, метавонад дар пешрафти муносибатҳои ҷаҳиди иттилоотӣ саҳм бигирад. Татбиқи ин гуна тарзи коргузори дар Тоҷикистон низ моҳирона роҳандозӣ гардида, ниҳоят ташкили ҳуҷҷатгузории бекоғаз аст. Дастрасии мардум ба маълумоти иттилооти расмӣ асосан тариқи интернет ва дигар воситаҳои телекоммуникатсионӣ сурат мегирад [7, с. 97].

Татбиқи ҳукумати электронӣ дар аксари давлатҳои ҷаҳон аз рушди технологияҳои навини иттилоотӣ ҳамчун омил таъминоти самараноки идоракунии давлат ва муҳимияти ба мардум пешкашкунии хизматрасониҳои самараноки иҷтимоии он шаҳодат медиҳад. Чунки ҳукумати электронӣ ба таъминкунии шаҳрвандон, ташкили босуръат ва дастрасии самараноки хизматрасониҳои давлатӣ, баландбардории самаранокии вазифагузории мақомоти давлатӣ тавассути истифодаи ҳамҷонибаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ амалӣ мегардад.

Ҳамин тавр, ҳукумати электронӣ яке аз дастовардҳои муосири инсоният буда, баҳри пешрафт ва самаранок ба роҳ мондани муносибати шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ равона гардидааст. Дар баробари амалишавии ҳукумати электронӣ дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, аз ҳисоби сарфаи вақт ва харҷи пул боиси боло рафтани сатҳи сифати зиндагии мардум мегардад. Чунки Тоҷикистон дар минтақаи кӯҳсор воқеъ гардидаасту шаҳру ноҳияҳоро қаторкӯҳҳои осмонбӯс ва дараҳои тангу чуқур аз ҳамдигар ҷудо менамоянд, таъсиси ҳукумати электронӣ яке аз роҳҳои асосии бурунрафт аз бунбасти коммуникатсионӣ ба шумор меравад.

Чуноне ки ба мо маълум аст, ҳоло тараққиёти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро бе таҳлили саривақтии иттилоот тасаввур кардан ғайриимкон аст. Имрӯзҳо мо ба иқтисодиёти бозорӣ гузашта, ҷоришавии тамоми шаклҳои онро дар ҷумҳуриамон мушоҳида намуда истодаем. Агар бозори имрӯзаро таҳлил кунем, мебинем, ки яке аз шаклҳои пешқадамтарини он - ин бозори иттилоотӣ мебошад.

Бинобар ин, талабот ба мукамалгардонии роҳҳои нави технологияи иттилоотӣ низ меафзояд. Ин ба омилҳои гуногуни тараққиёт вобастагии зич дорад, ки муҳимтарини онҳо истифода аз таъминоти навтарини барномавӣ комплекси воситаҳои техникӣ, истифодаи архитектураи беҳтарини сохторӣ ва тайёр кардани мутахассисони донандаи технологияи нави иттилоотӣ ба ҳисоб меравад.

Имрӯзҳо таъминоти барномавии автоматикунонии системаҳои гуногун дар асоси таъминоти барномавии профессионалӣ дар дастгоҳи худ дахҳо таҳлилгарон, лоиҳакашон, барномасозону санҷишгарони бо як лоиҳа коркунандаро дар бар мегиранд.

Ҷорикунии системаҳои электронии коркард ва додугирифтӣ иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолият хусусияти умумӣ ва универсалро мегиранд. Технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ имконият медиҳанд, ки фаъолияти қисматҳои гуногуни хоҷагиҳо идора карда шаванд, алоқаҳои хоҷагиҳо васеъ гарданд ва дар бозорҳои ҷаҳонӣ ширкат варзанд. Имкониятҳои нави автоматикунонии амалиёти гуногун дар ҷойҳои кории мутахассисон ва технологияҳои иттилоотии хизматрасонӣ барои ба таври комплексӣ ҳал намудани проблемаҳои таҳлили фаъолияти корӣ, сохтани системаҳои бонкии дохили хоҷагӣ, байнишаҳрию байналхалқӣ ёрӣ мерасонанд. Автоматикунонии технологияҳои иттилоотӣ ва дигар технологияҳо барои ҳалли масъалаҳои стратегӣ аҳамияти калон доранд [7, с. 97].

Дар маҷмуъ, баъди омӯзиши масъалаи мазкур хулоса намудан мумкин аст, ки ташаккули ҳукумати электронӣ яке аз дастовардҳои муосири инсоният буда, баҳри пешрафт ва самаранок ба роҳ мондани муносибати шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ мусоидаткунанда ба ҳисоб меравад. Дар баробари амалишавии ҳукумати электронӣ дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, имконият медиҳад, ки тамоми сохтори давлатӣ ва хизматрасониҳо рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, барои ҷомеа мувофиқ гарданд. Аз ин лиҳоз, мо метавонем гуфт, ки бо ташаккули ҳукумати электронӣ сатҳи зиндагии мардум хеле боло рафта, дар маҷмуъ

чиҳати татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар ҳукумати электронӣ мусоидаткунанда мебошад.

Адабиёт:

1. Автоматизированные информационные технологии в банковской деятельности / Под. ред. Г.А. Титоренко. - М.: Финстройинформ, 1998. – 53 с.
2. Автоматизированные информационные технологии в экономике: учебник / Под общ. ред. М.Т.Трубилина. – М.: Финансы и статистика, 2000. - 416 с.
3. Автоматизированные информационные технологии в экономике / Под ред. Г.А. Титоренко. – М.: ЮНИТИ, 2002. - 265 с.
4. Атоев, А. Ҳукумати электронӣ ва мавқеи Тоҷикистон дар ҷомеаи донишбунёди ҷаҳонӣ / А.Атоев. - Душанбе, 2012. – 215 с.
5. Барномаи давлатии рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015 [манбаи электронӣ]. URL://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=12543. (санай мурочиат: 12.10.2021с.)
6. Гадоев С. Омӯзиши компютерӣ/С.Гадоев, Б.Саидов. - Душанбе, 2009 с. – 209 с.
7. Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. – 125 с. [Манбаи электронӣ]. URL: //www.adlia.tj/base/show_doc.fwx?rgn=115901. (санай мурочиат: 25.10.2021с.)
8. Пажӯҳиши омодагии электронии Тоҷикистон. Тадқиқот (бо дастгирии молиявии Институти «Ҷамъияти Кушода»-и Бунёди Мадад – Тоҷикистон. Дар моҳҳои май-июли соли 2010). – Душанбе, 2010. - 97 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Шарқи озод”, 26 апрели соли 2013. - 13 с.
10. Ҳукумати электронӣ - рушди идорасозӣ ё таҳлил ва амнияти кишвар: [Манбаи электронӣ]. URL: //www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=11533. (санай мурочиат: 28.10.2021с.)

УДК: 338.001.36

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Миришабов Фирӯз Музаффарович - докторант (PhD) по специальности 6D050600 – экономика, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Нахимова, 64/14.

Одним из ключевых элементов устойчивого развития экономики является развитие малого и среднего предпринимательства, которое способствует формированию конкурентной среды, обеспечению занятости населения, увеличению производства валового регионального продукта, росту реальных доходов населения, повышению качества жизни, пополнению доходной части местных и региональных бюджетов.

В статье рассмотрены теоретические основы формирования и развития малого и среднего предпринимательства. Автором проанализированы отечественные и зарубежные источники по развитию малого и среднего предпринимательства. На основе мнения учёных автор в статье предлагает свою трактовку по малому и среднему предпринимательству.

В конце статьи автор предлагает конкретные предложения по развитию малого и среднего предпринимательства, которые способствуют развитию данного сектора в условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *предпринимательство, экономический рост, фонды, теория, формирование, предприниматель, доход, бизнес, активизация, конъюнктура, конкурентоспособность.*

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Миришабов Фирӯз Музаффарович - докторант (PhD) аз рӯи ихтисоси 6D050600 - иқтисодидеги Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодиҳои Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Яке аз унсурҳои асосии руиҳи устувори иқтисодӣ ин руиҳи соҳибқорӣ хурд ва миёна мебошад, ки ба ташиаккули муҳити рақобат, таъмини шуғли аҳоли, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ноҳолиси минтақаӣ, афзоиши даромади воқеии аҳоли, баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва нур қардани қисми даромади буҷетҳои маҳаллӣ ва минтақаӣ мусоидат мекунад.

Дар мақола асосҳои назариявии ташиаккул ва руиҳи соҳибқорӣ хурд ва миёна баррасӣ шудаанд. Муаллиф адабиёти ватанию хориҷиро оид ба руиҳи соҳибқорӣ хурд ва миёна таҳлил кардааст. Дар асоси андешаи олимон, муаллиф дар мақола тафсири худро дар бораи соҳибқорӣ хурд ва миёна пешниҳод кардааст.

Дар охири мақола муаллиф барои руиҳи соҳибқорӣ хурд ва миёна, ки дар руиҳи ин соҳа дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳм мегузоранд, пешниҳодҳои мушаххас кардааст.

Калидвожаҳо: соҳибқорӣ, руиҳи иқтисодӣ, фондҳо, назария, ташиаккул, соҳибқор, даромад, тиҷорат, фаъолсозӣ, ҳамбастагӣ, рақобат.

THEORETICAL BASIS FOR FORMATION AND DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP

Mirishabov Firuz Muzaffarovich - doctoral student (PhD) in the specialty 6D050600 - Economics, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14.

One of the key elements of sustainable economic development is the development of small and medium-sized businesses, which contributes to the formation of a competitive environment, ensuring employment of the population, increasing the production of gross regional product, increasing real incomes of the population, improving the quality of life, and replenishing the revenue side of local and regional budgets.

The article discusses the theoretical foundations of the formation and development of small and medium-sized businesses. The author analyzes domestic and foreign literature on the development of small and medium-sized businesses. Based on the opinion of scientists, the author in the article offers his own interpretation of small and medium-sized businesses.

At the end of the article, the author proposes specific proposals for the development of small and medium-sized businesses that contribute to the development of this sector in the conditions of the Republic of Tajikistan.

Key words: Entrepreneurship, economic growth, funds, theory, formations, entrepreneur, income, business, activation, conjunction, competitiveness.

Сектор малого и среднего предпринимательства является неотъемлемой частью экономической составляющей развития страны и его регионов, служит показателем его стабильности и благосостояния. Развитие предпринимательства обеспечивает население регионов новыми рабочими местами и стабильными доходами, существенно расширяет перечень производимых товаров и оказываемых услуг, способствует формированию конкурентной среды и установлению рыночного равновесия [9, с.164].

Первоочередной задачей местных органов является создание благоприятных условий для развития малого и среднего предпринимательства: стимулирование процессов вовлечения граждан в предпринимательство, поддержка начинающих и действующих предпринимателей.

Содействие развитию малого и среднего бизнеса является одним из основных приоритетов социальной и экономической политики всех стран мира.

Иными словами, развитие малого и среднего предпринимательства и его переход на качественно новый уровень является важной государственной задачей и требует повышения государственной поддержки в данной сфере.

Малое и среднее предпринимательство является неотъемлемым и необходимым элементом любой развитой хозяйственной системы. Современный динамично развивающийся малый бизнес обеспечивает поддержание конкурентных начал в экономике, что в свою очередь способствует созданию новых (более эффективных и производительных) рабочих мест [10, с.215].

Стабильное развитие сектора МСП в долгосрочной перспективе предполагает значительную государственную поддержку, прежде всего, малых и средних инновационных предприятий, и соответствующих инфраструктурных объектов-

кластеров, бизнес-инкубаторов, технопарков, научных парков, венчурных фондов, гарантийных фондов, фондов прямых инвестиций, выраженную в виде инвестиционных программ, проектов, комплексной кредитной и налоговой политики.

Необходимо отметить, что потенциал расширения занятости в секторе МСП значителен, так в странах ЕС, малый бизнес обеспечивает 70% рабочих мест в экономике.

В течение последних лет в отношении малого и среднего предпринимательства была выявлена значимость состояния и уровня развития малого и среднего бизнеса для качественного роста экономики, его роли в решении поставленной задачи обеспечения структурной диверсификации и экономического развития страны по инновационному типу, предполагающему создание максимально благоприятных условий для предпринимательской инициативы [11, с.120].

Влияние малого и среднего предпринимательства в благосостояние населения, в стабильном росте экономики очень значительное. Так как в большинстве странах мира, особенно в развитых (США, Япония, Китай и др.), малое и среднее предпринимательство составляет более 50% ВВП страны. Следует отметить, что малое и среднее предпринимательство способствует увеличению рабочих мест, повышению качества товаров и услуг, расширению ассортимента товаров и услуг, кроме всего этого, способствует формированию рыночного равновесия.

Таблица 1. - Теории развития предпринимательства

Период	Авторы	Описание
18 век	Ричард Кантильон	Автор отмечает, что люди начали получать спекулятивные доходы за счёт изменения спроса и предложения, которая повлекла за собой изменение рыночного равновесия.
	Жан Батист	Он отмечает, что предприниматель и предпринимательская деятельность в основном сфокусировано на перемещение экономических ресурсов с одной точки к другому, для получения прибыли. То есть с более низкой развитой местности перенести к более развитой местности.
	Адам Смит	Адам Смит называл предпринимателем человека, который вложил в деятельность собственный капитал, чтобы в будущем увеличить свой доход.
19 век	Й.А. Шумпетер.	В своей работе «Теория экономического развития» автор предлагал ряд факторов, выполняя все эти комбинации человек соответствовал требованиям Шумпетера, требованиям предпринимателя. Данный фактор состоял из вытекающих: <ul style="list-style-type: none"> • Создание новых благ или новых качеств. • Внедрение новых технологий или использование имеющихся технологий, но новым образом. • Освоение новых рынков. • Получение новых источников сырья и материалов. Эти источники могли существовать и ранее, но не быть вовлеченными в процесс производства. • Осуществление соответственной реорганизации производства.
20 век	Тюнин, Найт, Хайек Кришнер.	В этот период авторы были сосредоточены в описании характера предпринимателя, то есть по их мнению, предприниматель считался тот человек, который мог быстро реагировать и адаптироваться на экономические изменения и у которого должны быть новые идеи для удовлетворения потребности населения. Последующие их работы были направлены на анализ предпринимательского риска и дохода.

Источник: Составлено автором.

Необходимо отметить, что в последние годы малое и среднее предпринимательство занимает особое место в расширении производительной силы страны и является немаловажным фактором в плане развития инновационной деятельности в стране.

Исходя из этого изучения теоретических основ, формирование самого предпринимателя и предпринимательской деятельности мы считаем одним из важных вопросов сегодняшнего дня. Что касается теории развития или формирования предпринимателя в экономических литературах в основном появлялись исследования и мнения учёных, начиная с 18 века [7, с. 244]. В ходе анализа экономических литератур о формировании предпринимателя, нами была составлена таблица, следует отметить, что предпринимательская деятельность начала развиваться одновременно с развитием хозяйственной деятельности. Исходя из этого, в развитие теории предпринимательства можно выделить три этапа.

Как видно из таблицы 1, формирование и развитие предпринимателя и предпринимательской деятельности разделилось на три этапа.

Исходя из таблицы, были выделены основные моменты и на основе их создана схема, которая полностью описывает предпринимателя и предпринимательскую деятельность (см. рисунок 1).

Рис. 1. Малое и среднее предпринимательство

Источник: Составлено автором.

Как видно из рисунка, малое и среднее предпринимательство способствует раскрытию внутреннего потенциала личности, созданию новых рабочих мест, активизации инновационной и инвестиционной системы на региональном уровне и на уровне страны и рост поступлений доходов в бюджет страны.

Принимая во внимания все эти факторы нами был проанализирован очень большой объём исследований в области формирования, развития и влияния малого и среднего предпринимательств в развитие экономики страны.

В своём исследовании А.А. Угрюмова и О.Н. Неволлина пишут, что «Проблема повышения конкурентоспособности экономики России в современных условиях глобализации становится одной из ключевых. Необходимым условием решения данной

проблемы является эффективное экономическое развитие страны в целом. Основой эффективной экономики развитых стран, как отмечают исследователи, является малый и средний бизнес» [6, с.63]. Автор в данном исследовании фокусируется и выявляет влияние малого и среднего предпринимательства на эффективный экономический рост. Он утверждает, что эффективного экономического роста можно только добиться при развитии малого и среднего предпринимательства.

В.Е. Ланкин, А.В. Татарова отмечают, что «Малые и средние предприятия играют особую роль в экономики любой страны, обладая высокой гибкостью и скоростью реакции на изменения конъюнктуры рынка и спроса. В социальном отношении эти предприятия являются основой и «питательной средой» «среднего класса» - носителя демократических основ социальной системы» [2]. В.Е. Ланкин, А.В. Татарова в своей работе акцентируют внимание на влияние малого и среднего предпринимательства на изменение конъюнктуры рынка и на социальную жизнь проживающего населения. Они утверждают, что увеличить ассортимент продукции на рынке в основном зависит от развития малого и среднего предпринимательства.

Что касается отечественных учёных, можно отметить, что в этой области исследовано очень много работ. А вот именно по влиянию малого и среднего предпринимательства на рост экономики страны, можно увидеть в работе Л.Х. Саидмуродова. В своём исследовании Л.Х. Саидмуродов отмечает, что «современные направления развития национальной экономики в условиях трансформации социально-экономических отношений, установленные Национальной Стратегией Развития (НСР) Республики Таджикистан на период до 2030г., базируются, прежде всего, на расширении продуктивной занятости, в рамках которой поддержка и развитие малого и среднего предпринимательства в городах и селах рассматриваются, как эффективные пути увеличения числа рабочих мест и решения социальных проблем» [5, с.94]. То есть в основном документе по экономическому росту страны (Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР)) основным фактором развития экономики, увеличения рабочих мест считается развитие малого и среднего предпринимательств.

Другой специалист в области формирования и развития малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан С.М. Аслонов в своих трудах отмечает, что «Формирование рыночных отношений в Республике Таджикистан характеризуется созданием большого количества предприятий различных форм собственности, имеющих разные количественные и качественные параметры, и функционирующих в условиях разнообразных форм и методов рыночной конкуренции. Для этого, в республике сформирована определенная законодательная и нормативно-правовая база, т.к. эффективное функционирование и развитие предпринимательства в Таджикистане требуют наличия комплекса определенных условий, регулирующих и стимулирующих эти процессы» [1, с.76]. Следует отметить, что в последние годы для поддержки и развития малого и среднего предпринимательства со стороны правительства Республики Таджикистан уделяется очень большое внимание. Даже в своих Посланиях Президент Республики Таджикистан, Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон отмечает о значимости данной сферы в развитии национальной экономики [4].

Что касается П.Н. Мулоева, в своей работе он отмечает, что «Малое и среднее предпринимательство - это фундамент каждой национальной экономики. Насколько эффективно оно развивается, настолько быстро развивается и экономика государства. Из опыта лидирующих стран по развитию бизнеса видно, что именно малое и среднее предпринимательство дает государству необходимую экономическую и политическую устойчивость» [3, с.119]. По мнению П.Н. Мулоева, при развитии малого и среднего предпринимательства параллельно развивается экономика страны, то есть на 7% увеличен рост малого и среднего предпринимательства, способствует 7%-ному росту экономики страны.

От утверждения и исследований зарубежных и отечественных учёных можно подойти к мнению, что малое и среднее предпринимательство непосредственно влияет на рост экономики страны и в следствие способствует увеличению рабочих мест,

изменению конъюнктуры рынка, увеличению конкуренции и росту благосостояния населения страны.

В настоящее время малое и среднее предпринимательство находится на стадии развития, так как только в последние годы данная сфера приобрела актуальность в условиях Республики Таджикистан. Чтобы полностью вывести данную сферу на новый уровень, нам необходимо вывести ряд проблем, которые являются барьером в развитии малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан, факторы, влияющие на развитие малого и среднего предпринимательства:

- недостаточно развит уровень конкурентоспособности;
- неразвиты на высоком уровне организационно-правовые аспекты, которые регулируют малое и среднее предпринимательства;
- нехватка консультативных институтов;
- низкий уровень информационных наблюдений о предпринимательской деятельности;
- нехватка новых технологий для производства качественных и малорасходных товаров и услуг.

Считаем, что решение вышеуказанных проблем позволяет вывести на более новый уровень развитие предпринимательства, как фактора и условий формирования устойчивого роста и повышение уровня жизни населения страны.

Для устранения вышеуказанных недостатков необходимо в Республике Таджикистан:

1. Создать консультативные центры для содействия, помощи и развития малого и среднего предпринимательства в регионах страны. Как показывает зарубежный опыт данная стратегия является эффективной в поддержке и развитии малого среднего предпринимательства в регионах.
2. Уменьшить процентную ставку предлагаемых кредитов со стороны банков за счёт собственных резервов. Данный опыт в последние года широко используется в Республике Узбекистан.
3. Увеличение инвестиции в области формирования, поддержки и развития малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан.

Литература:

1. Аслонов С.М. Предпринимательство в инновационной концепции экономического развития Республики Таджикистан /С.М. Аслонов // Экономика Таджикистана. Душанбе, 2020. - №4(1). - С. 76-79.
2. Ланкин В.Е. Институциональная поддержка малого и среднего предпринимательства / В.Е. Ланкин, А.В. Татарова // Известия ТРТУ. Актуальные проблемы экономики и менеджмента. [электронный ресурс] URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_12775464_18271005.pdf (дата обращения: 23.04.2020г.)
3. Муллоев П.Н. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: становление и развитие/ П.Н. Муллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2018. - № 3. - С. 119-123.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 26.12.2018. – [электронный ресурс] URL: www.president.tj;
5. Саидмуродов Л.Х. Место регионов в модели индустриально-аграрного развития Республики Таджикистан / Л.Х. Саидмуродов// Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. - №6. - С.94-100.
6. Угрюмова А.А. Влияние малого и среднего предпринимательства на социально-экономическое развитие территории / А.А. Угрюмова, О.Н.Неволина // Стратегия развития экономики. Национальные интересы: приоритеты и безопасность. - 2008. - №11(32). – С. 62 – 67.
7. Шодиев К.К. Роль и место малого и среднего предпринимательства в современных условиях / К.К. Шодиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. Душанбе, 2016. – 2/10 (219). – С. 244-249.
8. Юдаев И.Г. Малое и среднее предпринимательство: региональный аспект / И.Г. Юдаев, Л.Н. Медведева // Управление экономическими системами: электронный научный журнал, 2010. - № 4 (24). - № гос. рег. статьи 0421000034/. – Режим доступа к журн.: <http://uecs.mcniip.ru>.

9. Юнусзода Х.К. [Оценка социально-экономического развития регионов на основе бюджетной поддержки местных органов / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2020. - №3. - С.163-168.](#)
10. Юнусзода Х.К. Теоретические основы зарубежного опыта регионального социально-экономического развития и его применение в Республике Таджикистан / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2019. - № 5-1. – С.212-217.
11. Юнусзода Х.К. Диагностика и оценка регионов Республики Таджикистан на основе прогнозирования индекса развития человеческого потенциала / Х.К. Юнусзода // Финансово-экономический вестник. – Душанбе, 2021. - № 1(25). – С.117-124.

УДК: 336.7

РЕГИОНАЛЬНЫЙ РЫНОК ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ: ПРОБЛЕМЫ И ОПЫТ РАЗВИТИЯ

Нажмудинов Манучехр Сафаралиевич - соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти нав, 306.

В статье уточняются основные проблемы формирования рынка лизинговых услуг с учетом особенностей и значений, а также преимуществ развития лизинга для обеспечения ускоренного развития сельского хозяйства, улучшения материально-технической базы аграрного сектора. Автором проанализирована динамика территориальной структуры лизинга, рост объема лизинговых сделок и уровень обеспечения сельского хозяйства в хозяйственных организациях техникой и оборудованиями, а также на основе проведенного опроса выделены тенденции развития лизинговых услуг в регионе, обоснованы пути дальнейшего развития лизинга и его государственной поддержки в регионах страны.

***Ключевые слова:** рынок, сельское хозяйство, лизинговые услуги, техника и оборудование, сельскохозяйственные предприятия, материально-техническая база, территориальная структура, государственная поддержка, лизинговые компании, лизинговые операции, лизинговые сделки, инновационный подход.*

БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЛИЗИНГӢ: МУШКИЛОТ ВА ТАҶРИБАИ РУШД

Нажмудинов Манучехр Сафаралиевич - унвонҷӯи Институти иқтисод ва таҳқиқи системавии руиди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзӣ. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Хаёти нав, 306.

Дар мақола масъалаҳои асосии таъшиқу бозори хизматрасониҳои лизингӣ бо назардошти хусусиятҳо, нақш ва инчунин афзалиятҳои руиди лизинг барои таъмини руиди босуръати кишоварзӣ, беҳтар намудани заминаи моддӣю техникий кишоварзӣ таҳқиқ карда шудааст. Динамикаи сохтори ҳудудии лизинг, афзоиши ҳаҷми муомилоти лизинг ва дараҷаи бо техникаю таҷҳизот таъмин намудани таъшиқоти хоҷагидор таҳлил карда шуда, ҳамчунин, дар асоси нурсиши анҷомишуда тамоюли асосии руиди хадамоти лизингӣ дар минтақа ҷудо ва роҳҳои асосии руиди минбаъдаи лизинг ва самтҳои асосии дастгирии давлатии он дар минтақаҳо асоснок карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** бозор, кишоварзӣ, хизматрасониҳои лизингӣ, мошину таҷҳизот, корхонаҳои кишоварзӣ, заминаи моддӣю техникий, сохтори ҳудудӣ, дастгирии давлатӣ, ширкатҳои лизингӣ, амалиёти лизингӣ, муомилоти лизингӣ, равиши инноватсионӣ.*

REGIONAL MARKET OF LEASING SERVICES: PROBLEMS AND DEVELOPMENT EXPERIENCE

Nazhmudinov Manuchehr Safaralievich - competitor of the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences. 734003, Tajikistan, Dushanbe, st. Hayoti Nav, 306

The article clarifies the main problems of the formation of the leasing services market, taking into account the features and values, as well as the advantages of the development of leasing to ensure the

accelerated development of agriculture, improve the material and technical base of the agricultural sector. The dynamics of the territorial structure of leasing, the growth in the volume of leasing transactions and the level of provision of agriculture to economic organizations with machinery and equipment are analyzed, as well as on the basis of a survey, trends in the development of leasing services in the region are identified, ways of further development of leasing and its state support in the regions of the country are substantiated.

Key words: *market, agriculture, leasing services, machinery and equipment, agricultural enterprises, material and technical base, territorial structure, state support, leasing companies, leasing operations, leasing transactions, innovative approach.*

В современных условиях решение задачи по обновлению материально-технической базы сельского хозяйства за счет внутренних средств крайне сложно. Последнее связано с тем, что более половины предприятий в данном секторе являются убыточными. Мировой опыт показывает, что эффективным инструментом инвестиционно-инновационной деятельности в сельском хозяйстве считается лизинг и лизинговые отношения в целом. В организации лизинговых отношений государство принимает активное участие, и в большинстве случаев оно косвенными методами регулирует данный процесс.

На современном этапе экономических преобразований в Республике Таджикистан лизинговые отношения находятся на стадии становления, и основные направления развития определяются государством и хозяйствующими субъектами экономической деятельности. Одним из таких субъектов являются сельскохозяйственные предприятия и АПК в целом.

Конкурентная борьба производителей машин и оборудования на фоне инновационного развития, когда ранее выпущенные машины быстро морально стареют, им на смену приходят новые с более высокими технико-эксплуатационными, экономическими и экологическими характеристиками, предопределяет активизацию рынка лизинговых услуг и наблюдается возрастание роли лизинга в модернизации сельскохозяйственного производства. По мнению ряда отечественных исследователей, развитие системы лизинга способствует развитию малого и среднего бизнеса в сельской местности и ускорить процесс индустриализации экономики Республики Таджикистан [4, с.87].

В экономической литературе одни рассматривают лизинг как своеобразный способ кредитования предпринимательской деятельности [14, с.22], другие полностью отождествляют его с долгосрочной арендой, то есть лизинг рассматривают как долгосрочную аренду машин, оборудования и других товаров инвестиционного назначения, купленных арендодателем для арендатора с целью их производственного использования, при сохранении права собственности на них за арендодателем на весь срок договора аренды. [12, с.12].

С другой стороны, лизинг - это вид предпринимательской деятельности, направленной на инвестирование временно свободных или привлеченных финансовых средств для приобретения имущества в собственность и предоставления затем этого имущества физическим или юридическим лицам (лизингополучателям) во временное пользование за определенную плату, указанную в договоре, с правом дальнейшего выкупа. Так, например, Е.В. Кабатова [3, с.65] определяет лизинг как "имущественные отношения, при которых одна организация (пользователь) обращается к другой (лизинговой компании) с просьбой приобрести необходимое оборудование и передать его ей во временное пользование.

Согласно Закону Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)», принятым в 2003 году, лизинг - это экономические и правовые отношения, которые связаны с осуществлением договора о лизинге, с правом приобретения объектов лизинга. В условиях рыночных отношений лизинговые сделки между лизингодателем и лизингополучателем сопровождаются лизинговыми платежами. Закон Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)» определяет лизинговые платежи экономические отношения, возникающие в договоре лизинга, с определением срока лизингового договора а, с возмещением затрат лизингодателя, и невозмещаемых лизингополучателем в момент их реализации, а также прибыль лизингодателя [2].

Ряд отечественных ученых, такие как С.Дж. Комилов и Е.Ш. Мирзоева отмечают, что лизинг «представляет собой сложную трехстороннюю сделку, в которой финансирующая лизинговая фирма – изготовителя движимого и недвижимого имущества передает его распоряжение фирме – арендатора (лизингополучателя)» [5, с.12], а Ш.К. Бобоева и У.Шарофов считают, что «Развитие лизинговых отношений в республике в значительной степени активизация инвестиционной деятельности, развития предпринимательства, улучшение социально – экономической ситуации и инновационного развития сельского хозяйства» [1, с.93].

Формирующийся в настоящее время отечественный рынок лизинговых услуг для сельскохозяйственных товаропроизводителей имеет достаточно важное значение, как эффективный способ финансирования, позволяющий обновлять основные фонды, так как ввиду определенных экономических и социальных условий, именно предприятиям сельскохозяйственной направленности сложнее всего рассчитываться с долгами. С другой стороны развития лизинга нивелирует сезонность работ, которая существенно сказывается на уровне платежеспособности предприятий сельского хозяйства в разное время.

Схемы лизинга построены таким образом, что нет необходимости в значительном отвлечении финансовых ресурсов предприятия. Основные фонды, приобретаемые по лизингу, можно использовать сразу после уплаты первого платежа, график которых рассчитывается на длительное время. Продолжительность договоров лизинга отличает его от других финансовых инструментов.

Рынок лизинговых услуг предусматривает также и разнообразные специфические преимущества в организации финансирования процесса формирования основных средств производства не ограничивает возможности предприятия в дополнительных закупках материалов и сырья, необходимых для расширения производства. Также следует отметить, что

Следует отметить, что современное состояние рынка лизинга в республике в целом и его регионов также может быть оценено через величину стоимости лизинговых сделок (табл. 1).

Таблица 1. - Динамика объема лизинговых сделок в разрезе регионов республики за 2015-2020 гг., тыс.сомони

Регионы	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/ 2015, разы
Таджикистан, в целом	15066,5	23285,8	40412,3	51871,3	29303,2	49105,4	3,2
в том числе							
- ГБАО	-	-	239,2	-	396,2	352,6	1,47*
- Согд	2273,8	2863,7	5474,5	10077,1	6192,8	9891,8	4,3
- Хатлон	9179,3	14899,6	28975,6	32278,3	17757,5	30978,5	3,3
- Хатлон, в % к РТ	60,93	63,99	71,70	62,23	60,60	63,08	2,15 п.п.
- РРП	3613,4	5353,8	5724,8	9515,6	4950,5	7882,4	2,1
* Отношение 2020 к 2017 гг.							

Источник: РГУП «Таджикагролизинг», 2010-2020 гг.

Данные таблицы 1. показывают, что к 2020 г. наблюдается рост проведенных лизинговых сделок во всех регионах республики, в среднем от 1,9 до 4,3 раза. Данная тенденция указывает на то, что главной задачей на нынешнем этапе и в ближайшем будущем для субъектов лизинговой деятельности является увеличение объемов

потребности в лизинговых услугах, сформирование конъюнктуры рынка лизинговых услуг.

Важно отметить, что использование лизингового механизма в организации сельскохозяйственного производства создает ряд существенных преимуществ непосредственно для лизинговой компании:

- уменьшение степени риска, поскольку лизинговая компания является владельцем актива до полной оплаты лизинговых платежей лизингополучателем;
- возможность прибыльного вложения на время свободных средств;
- комиссионная выгода, получаемая лизинговой компанией при организации и проведении лизингового соглашения; финансовые ресурсы лизинга направляются непосредственно на приобретение материальных активов тем самым, устраняя возможность нецелевого использования кредитных ресурсов;
- инвестиции в производственное оборудование через лизинг гарантирует генерирование дохода, покрывающего лизинговое обязательство.

В целом, использование лизинга отмечается и положительными последствиями для страны, в которой осуществляются лизинговые операции:

- расширение круга потенциальных инвесторов, поскольку в лизинговом соглашении участвуют не менее трех сторон – продавец-производитель, покупатель (лизинговая компания) и пользователь лизингового актива (лизингополучатель). Также участниками лизинговой операции могут являться банки, страховые компании и другие институциональные инвесторы;
- распределение рисков лизингового проекта между всеми участниками сделки;
- в условиях становления рыночной экономики и дефицита финансовых ресурсов ставка ссудного процента не может быть низкой, поэтому использование лизинга становится более приемлемым;
- лизинг переориентирует кредитную деятельность на нужды производства и позволяет осуществлять производственные инвестиции в условиях высоких темпов научно-технического прогресса, а также при высокой ставке ссудного капитала.

Не менее важным является динамика территориальной структуры оказываемых лизинговых услуг по регионам страны на 2010-2019 гг. (табл. 2).

Таблица 2. - Динамика территориальной структуры лизинга в Таджикистане 2010-2019 гг., %

Регионы	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/ 2010, п.п.
Согдийская область	10	8	14	14,4	11,6	13,5	19,4	21,2	11,2
Хатлонская область	69	81	65	62	65,4	71,7	62,2	60,3	-8,7
РРП	21	10	21	23,6	22	14,2	18,4	17,2	-3,8
ГБАО	-	-	-	-	0,07	0,6	-	1,3	-

Источник: РГУП «Таджикагролизинг», 2010-2019 гг.

Как видно из данных таблицы 2, лизинговые услуги достаточно развиты в Хатлонской области, где его удельный вес в лизинге, в общем, их объем по республике составляет 60,3%, на втором месте - Согдийская область (21,2%), на третьем месте - РРП (17,2%) соответственно. Это говорит о том, что в Хатлонской области имеется огромный потенциал для расширения рынка лизинговых услуг. При этом результаты, полученные в процессе сравнения 2019 года с 2010 годом, показали, что использование потенциала лизинговых услуг в Хатлонской области сократился, но при этом наблюдается увеличение удельного веса лизинга в Согдийской области более чем в 2 раза.

Процесс перехода экономики к рынку, безусловно, дает сильный импульс лизинговым операциям во внутреннем объеме и во внешнеэкономических связях. Как и развитие кредитной системы, лизинг включает в себя большой потенциал

раскрепощения предпринимательства, рационального использования товарных и финансовых ресурсов, рационального использования товарных и финансовых ресурсов, большой гибкости в отношениях между производителями и потребителями. В условиях отсутствия у предприятий собственных средств и их тяжелое финансовое положение, развитие лизинга является практически единственной возможностью приобретения необходимого оборудования, машин и других основных средств на выгодных условиях. Здесь следует отметить, что сфера лизингового законодательства активизирует расширение сбыта продукции, а не полуфабрикатов или сырья.

Известно, что лизинг выгоден не только лизингополучателю, но и арендодателю, поскольку предусматривает полное покрытие всех капитальных затрат, а при заключении контрактов лизинга можно получить дополнительную экономию средств компаний арендодателя за счет разницы между налоговыми ставками, которые действуют в разных странах. Лизинг выгоден и государству, поэтому долг предприятий иностранным арендодателям не засчитывается в общей финансовой задолженности стран - импортеров. Лизинг может способствовать продвижению отечественных машин и оборудования на внутренний и внешний рынок. Большую роль в развитии этой формы предпринимательской деятельности может сыграть создание с участием иностранных банков и фирм совместных лизинговых компаний. Это позволит не только использовать в экономике передовую технику и оборудования, но и усвоить значительный опыт иностранных компаний в сфере лизинговых операций.

Важным показателем развития сельского хозяйства является уровень обеспеченности хозяйств техникой (табл. 3).

Таблица 3. - Динамика обеспеченности сельского хозяйства Хатлонской области техникой

Показатели	Норм а- тив	Годы							2020/ 2010, %
		2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Обеспеченность 1000 га пашни тракторами, ед	43,8	21,3	27,0	42,4	27,0	30,0	32,0	34,7	162,9
Уровень обеспеченности, %	100	48,2	62,0	97,0	61,0	68,4	72,9	78,9	163,7
Нагрузка на 1 трактор, га	22,0	46,7	36,9	23,5	36,9	32,6	31,3	12,5	26,8
Обеспеченность 1000 га посевов зерноуборочными комбайнами	16,6	1,6	2,7	2,9	2,3	2,3	2,4	3,7	231,3
Уровень обеспеченности, %	100	10,3	6,0	5,6	14,0	14,0	14,0	15,7	152,4
Нагрузка на 1 комбайн, га	62,00	620,0	365,0	341,0	434,0	427,0	413,0	357,7	57,7

Составлено по: Агентство по статистике при Президенте РТ.

Следует отметить, что в Таджикистане вторичный рынок сельскохозяйственных машин пока развит очень слабо, поэтому интерес к новому в республике ввиду лизинговой деятельности систематически повышается. В этом заинтересованы не только лизинговые компании, но и, прежде всего, ремонтно-технические предприятия и сельскохозяйственные производители, так как ныне проектные мощности ремонтно-технических предприятий по объективным и субъективным причинам используются лишь на 40 – 50%, а у сельскохозяйственных предприятий не хватает средств для капитального ремонта вышедшей из строя техники и оборудования. Необходимо подчеркнуть, что на вторичном рынке, в основном, будут поступать восстановленные трактора, зерноуборочные и хлопкоуборочные комбайны, грузовые автомобили, культиваторы, сеялки и другое оборудование. Однако выставленная на продажу техника

лишь тогда найдет покупателя, когда она по своим потребительским свойствам и цене будет соответствовать его требованиям.

В настоящее время для пополнения парка сельскохозяйственной техники не следует особо надеяться на ввоз новых или восстановленных машин из-за рубежа, а необходимо организовывать лизинг восстановленной техники.

Бесспорно, что на предприятиях еще не скоро будут созданы экономические и организационные условия, которые могли бы привлечь эффективные иностранные инвестиции в нужных объемах и формах. Внутренние же накопления подавляющего большинства действующих предприятий различных форм собственности, доведенных до кризисного состояния, мизерные и продолжают из года в год уменьшаться. Долгосрочное кредитование производства коммерческими банками является высоко рисковым. Поэтому, на наш взгляд, необходимо использовать альтернативные методы финансирования расходов на обновление материальной базы и модификацию производства. Одной из таких альтернатив может стать лизинг, как эффективный инструмент обновления основных фондов без значительных единовременных затрат капитала.

Активное внедрение лизинговых операций на отечественных предприятиях может стать мощным импульсом технического развития, переоборудования производства и структурной перестройки экономики.

Большинству предприятий и другим хозяйственным структурам будет выгодно заключать договоры лизинга, и, как известно, лизинговые операции требуют меньше средств, чем, например, получение кредита. Конечно, процент за пользование кредитом может быть очень высоким, что повлечет, за собой трудности в возврате кредита, а использование лизинга позволяет, во-первых, - обеспечить общества в необходимых фондах, во-вторых, расходы за пользование арендуемого имущества будут меньше, чем за пользование кредитом, необходимого для приобретения оборудования.

Анализ показал, что почти 80% имеющейся в сельскохозяйственных предприятиях техника и оборудование отработали амортизационный срок эксплуатации и требуют значительных затрат на поддержание ее в рабочем состоянии. Количество выбывших основных технических средств в разы превышает количество приобретенных новых. Уровень технической готовности в напряженные периоды не превышает 70-75%, что привело к нарушениям технологии выращивания сельскохозяйственных культур. Улучшить такую ситуацию можно только внедрением новейших технологий на основе модернизации и технико-технологического переоборудования аграрного производства. Главной предпосылкой эффективного и конкурентоспособного агропромышленного производства является достаточное обеспечение товаропроизводителей тракторами и комбайнами различных модификаций, а также навесным оборудованием для них. Оптимальное сочетание количества сельскохозяйственной техники и ее технико-экономических характеристик обуславливает своевременность и качество выполнения всего комплекса агротехнических мероприятий для производства сельскохозяйственной продукции.

Как известно, основу материально-технической базы сельского хозяйства составляет сельскохозяйственная техника, анализ которой указывает на значительные диспропорции между фондооснащенностью растениеводства и животноводства, между основными и оборотными средствами, силовыми и рабочими машинами, активной и пассивной частями средств. В деятельности сельскохозяйственных предприятий важное значение имеют производственные основные средства, занимающие наибольший удельный вес в общей сумме основных средств.

Устаревшая техника не позволяет обеспечить новейшие требования к возделыванию земли. В растениеводстве не хватает многофункциональных агрегатов, обеспечивающих выполнение ряда операций в оптимальные сроки, что позволили бы уменьшить деформирования поверхностного слоя почвы, сохранение почвенного покрова, накопление и рациональное использование грунтовых запасов влаги и, в конечном итоге, увеличение его плодородия и повышения эффективности сельскохозяйственного производства.

В животноводстве тоже существует недостаточная обеспеченность хозяйствами для реализации прогрессивных технологий изготовления кормов, оборудование для заготовки и консервации кормов с использованием новейших разработок. Практически все отрасли АПК потребует внедрения инновационных технологий.

Известно, что путь к расширению внутреннего и внешнего рынков продукции сельского хозяйства лежит через техническое и технологическое обновление техносферы сельскохозяйственных предприятий, адаптации всей цепи инновационного процесса к рыночным отношениям, новых подходов государственной научно-технической политики в аграрной сфере.

Лизинг способствует ускоренной модернизации производства, обновлению оборудования и технологий и поэтому является выгодным агропредприятиям, которые не имеют высоколиквидных активов, однако заинтересованы в развитии лизинговых операций. Такие товаропроизводители за счет лизинга имеют возможность расширить производство и рынок сбыта.

Поэтому, проведя детальный анализ лизинговой деятельности в Хатлонской области, следует отметить, что основными проблемами, которые препятствуют их успешному развитию, является малоэффективная система государственного регулирования лизингового права, большой срок амортизации и низкая платежеспособность потенциальных лизингополучателей.

Для стабильного развития рынка лизинговых услуг в сельском хозяйстве необходимо усовершенствовать организационно-экономическое обеспечение лизинговых операций, для максимальной реализации потенциальных возможностей к обновлению материально-технической базы, внедрение новейших технологий в растениеводстве и животноводстве и др.

Действительно, в последние годы рынок лизинга сельскохозяйственной техники в Хатлонской области и в целом по республике неуклонно развивается. Однако, несмотря на положительную динамику, лизинговые операции еще не получили должного распространения в отечественной аграрной отрасли.

Между тем, деятельность лизинговых компаний, которые финансируются из государственного бюджета, не способствует развитию конкуренции и цивилизованного рынка лизинговых услуг в Республике Таджикистан. Государственная поддержка аграрных товаропроизводителей должна основываться на разработке более совершенного механизма распределения бюджетных средств, а полноценное развитие лизинга в аграрной отрасли должен функционировать на принципах рыночной конкуренции с участием как государственных, так и коммерческих лизинговых компаний. Таким образом, усиливается необходимость на государственном уровне решения вопроса поддержки развития института лизинга с учетом своевременного решения проблемы, возникающие на пути его внедрения.

Следует отметить, что растет необходимость технического перевооружения в условиях рынка и роста конкурентоспособности перед сельскохозяйственными товаропроизводителями, и важным становится задача обновления технологического парка сельскохозяйственного производства. Государство в этой сфере должно найти новые пути и меры, которые способны обеспечить возможность свободно приобрести новую технику для производства. В этих условиях для многих предприятий АПК в Таджикистане, лизинг выступает в качестве посредника экономических операций. Лизинговые отношения гарантированно защищают инвестиционные процессы в аграрном секторе, и могут служить формой финансирования.

Для подробного изучения природы и сущности сельского хозяйства необходимо поэтапное рассмотрение развития основных приоритетов сельского хозяйства в Хатлонской области, где нами проведен опрос относительно степени удовлетворенности лизингополучателей услугами лизинговых компаний. При этом важно отметить, что данный вопросник можно разделить на 2 группы: основная часть, где характеризуется потенциал Хатлонской области в целом, т.е. сколько и какие районы, какие организационно-правовые формы, какие виды сельского хозяйства предпочтительней, количество земель и т.д. Вторая же часть затрагивает то, насколько Хатлонская область

нуждается в сельскохозяйственной технике и оборудовании, а также насколько развит лизинговый рынок в данном регионе.

На основе проведенного опроса, получены следующие результаты:

- выявлено, что большую часть деятельности организационно-правовых форм осуществляют в виде дехканских хозяйств (91,7%);

- что основная деятельность, осуществляемая со стороны организационно-правовых форм деятельности – это растениеводство (хлопководство, зерноводство, овощеводство и садоводство) – 73,3%, а животноводством занимаются всего 26,7 % (козы, овцы и крупнорогатый скот);

- определено, что в сельском хозяйстве важную роль играет площадь земли, его количество (от 1 до 5 га и от 10 до 30 га составляют по 25%, затем от 5 до 10 га – 16,7%, более 100 га – 13,3%, от 50 до 100 га – 5% и до 1 га всего 3,3% соответственно), а также правильное и рациональное использование земли под культуры;

- опрос показал, что самой узнаваемой лизинговой компанией в нашей республике является ГУП «Таджикагролизинг», а также 80% ответили, что нуждаются в их услугах и 46,7 опрошенных ответили, что пользовались услугами данной компании. Также важно отметить, что на вопрос, почему Вы не пользуетесь данными услугами, ответили, что имеют технику (5,0%), не имели информации (6,7%), не имеют финансовой возможности (36,7%), нет необходимости (5,0%), при этом основное количество получаемой техники оформляется на компанию лизингополучателя. Равный процент можно видеть при использовании собственных и кредитных средств, а оставшие проценты составили средства компании.

На основе проведенного анализа прослеживается, что актуальность использования лизинга усиливается, особенно при дефиците финансовых ресурсов, где финансирование эффективных проектов развития аграрного производства имеет важное значение. Это позволит привлекать практически все структуры аграрного сектора к развитию лизинговых отношений, в отдельных случаях независимо от их финансового состояния. Сюда могут войти и частично убыточные аграрные предприятия, которые производят важные виды сельскохозяйственной продукции, и сектор дехканских хозяйств и хозяйств населения.

Отсюда сельскохозяйственные предприятия, дехканские (фермерские) хозяйства и хозяйства населения при лизинговой аренде учитывают собственные приоритеты. Так, предприятия всех форм хозяйствования Курган-Тюбинской зоны заключают лизинговые контракты с компаниями-лизингодателями на приобретения сельскохозяйственной техники, используемые для возделывания хлопчатника и оборудования, необходимые в молочном скотоводстве. Здесь первая группа хозяйств на лизинговых условиях приобретают пахотные трактора (не все дехканские (фермерские) хозяйства и хозяйства населения), пропашные трактора, тракторные сеялки, культиваторы, хлопковые бороны, плуги, опрыскиватели, хлопкоуборочные и куракоуборочные машины и другие средства, необходимые для возделывания хлопчатника. Вторая группа хозяйств могут приобретать данный комплекс, оборудования для поения животных, очистки помещения, дойки коров, первичной переработки молока и т.д.

Сельскохозяйственные предприятия, дехканские (фермерские) хозяйства и хозяйства населения Кулябской зоны, возделывающих зерновые культуры на лизинговых условиях, в первую очередь, приобретают зерновые сеялки, опрыскиватели, зерноуборочные комбайны и оборудование для очистки зерна. Эти предприятия пахотную технику могут использовать в качестве разовой аренды.

Государственная поддержка сельхозтоваропроизводителей должна основываться на разработке совершенного механизма распределения бюджетных средств, а полноценное развитие лизинга в аграрной отрасли должно функционировать на принципах рыночной конкуренции с участием, как государственных, так и коммерческих лизинговых компаний.

Следует отметить, что дальнейшему развитию лизинга в Хатлонской области и в целом, по республике также будут способствовать:

- условия, гарантирующие устойчивое развитие малого и среднего бизнеса. Малый и средний бизнес является способным употребить большее количество лизинговых услуг, поскольку, во-первых, он не имеет больших финансовых возможности и, во-вторых, благодаря малочисленности персонала, обладает большей гибкостью для реагирования на изменения конъюнктуры рынка;

- интеграция банковского и промышленного сектора экономики (рост заинтересованности банков в развитии не только торгового, но и промышленного капитала; активное развитие холдинговой системы и т.д.;

- свободная конкуренция, при которой производители вынуждены искать новые средства сбыта производимой дорогостоящей продукции, чтобы выжить на рынке.

Таким образом, опыт стран с развитой рыночной экономикой свидетельствует о все возрастающем влиянии лизинга на процесс воспроизводства основных фондов и открывает широкий доступ пользователям к передовой технике и технологиям.

Во-первых, лизинг позволяет получить дополнительные инвестиции от иностранных партнеров посредством машин и оборудования.

Во-вторых, к лизинговым операциям привлекаются значительные средства банков, страховых компаний, акционерных обществ и других финансовых учреждений, которые находятся в Таджикистане.

В-третьих, привлекательность лизинга для сельскохозяйственных предприятий объясняется теми потенциальными возможностями, заложенными в лизинговой форме предпринимательской деятельности.

Если, например, сельскохозяйственные товаропроизводители испытывают острую потребность в технике и не имеют достаточных средств для ее приобретения, они могут получить технику путем лизинга, причем на более выгодных условиях, чем при договоре купли – продажи. Совершенно иной механизм финансирования производственных инвестиций при заключении лизингового договора. Лизинговые платежи, уплачиваемые лизингополучателем, относятся на себестоимость его продукции или услуг, а после полной уплаты лизингового имущества предприятие, как правило, становится его владельцем.

В этом случае денежные средства, расходуемые на лизинговые платежи, формируются из прибыли предприятия для его налогообложения. Лизинг выгоден и государству, поскольку задолженность предприятий иностранным лизингодателям не относится к общей финансовой задолженности стран-импортеров, на чьей территории находятся лизингополучатели. С хозяйственной точки зрения, лизинг служит средством реализации продукции, развития производства, внедрение научно-технического прогресса, создание новых рабочих мест, поэтому государство заинтересована в поддержании и расширении лизинговых операций.

Следовательно, развития рынка лизинга можно рассматривать как одну из наиболее привлекательных и перспективных форм инвестирования, активизации инновационной деятельности предприятий АПК, способную значительно оживить процесс обновления материально-технической базы сельскохозяйственных товаропроизводителей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бобоева Ш.К. Лизинг важный фактор инвестиционного развития сельского хозяйства Таджикистана /Ш.К.Бобоева, У.Шарофов//Известия ВУЗов Кыргызстана. – К., 2017 №6. - С. 92 - 94.

2. Закон РТ «О финансовой аренде (лизинге)» Закон Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)». Душанбе, 22 апреля 2003 г., № 9.

3. Кабатова Е.В. Агролизинг: вопросы теории и практики/ Е.В. Кабатова. – М.: Из-во «Агро-пресс», 2001. – 312 с.

4. Кодиров, Ф. А. Вопросы индустриализации и развития малого и среднего бизнеса в сельской местности Республики Таджикистан / Ф. А. Кодиров, К. К. Шодиев // Вестник Ошского государственного университета. – 2018. – № 3. – С. 83-87.

5. Комилов С.Дж, Основы лизинга: учебный комплекс /С.Дж, Комилов, Е.Ш. Мирзоева. – Душанбе, 2014. – С. 12-13.
6. Мадаминов А.А. Эффективность использования инвестиции в дехканских (фермерских) хозяйствах /А.А.Мадаминов // Кишоварз. – Душанбе, 2015. - № 2 – С. 63 – 65.
7. Материалы МСХ РТ и отчеты РГУП «Таджикагролизинг» за 2017-2019 гг.
8. Носиров Р. Ташаккулёбии муносибатҳои лизингӣ омили асосии мукамалгардонии базаи моддӣ - техникии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. Носиров, П. Мухторзода // **Кишоварз**. – Душанбе, 2018. - № 1(77). – С. 34-41.
9. Основные направления лизинга сельскохозяйственной техники // Кишоварз, Таджикский аграрный университет имени Ш.Шотемура. - Душанбе, 2014. - № 4 (64). – 44с.
10. Отчеты Агентство по статистике при Президенте РТ (форма 6-мех).
11. Отчеты РГУП «Таджикагролизинг» за 2010-2019 гг.
12. Потоцкий М. О лизинге автотранспортных средств /М. Потоцкий // Лизингrevью, 1997. - №3.- С.12-17.
13. Семин А.Н. Сравнительный анализ вариантов роста лизинговых платежей/А.Н. Семин, В.М. Шарапова // Экономика с/х перерабатывающих предприятий, 2003. - № 6. – С. 34 – 36.
14. Соянов С.Н. Рекомендации по межфермерской кооперации и техники /С.Н. Соянов. – М.: Информасротех, Попов О.Н и др., 1998. – 48 с.
15. Статистический ежегодник // статистический сборник. – Душанбе, АСПРТ, 2020. – 313с.
16. Трофимов А. Проблемы технологической модернизации сельскохозяйственных организаций/А.Трофимов // АПК: экономика, управления. – М., 2017. - № 2. – С. 27 – 35.
17. Шарипов С. Оценка эффективности использования производственных ресурсов /С.Шарипов, Г.Харисов// АПК экономика, управления. – М., 2017. - № 3. – С. 65 – 71.

УДК: 336.781.5.

ИННОВАТСИЯ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ: БАЪЗЕ МУАММОҲОИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ОН

Иброҳимов Давлат Нодирхонович - муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: +992 985-90-74-74.

Самти воқеи руиди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ворид намудани навоариҳо мебошад. Руиди илмию техники, ки дар саросари ҷаҳон ҳамчун омили муҳимтарини руиди иқтисодӣ эътироф гардидааст, беи аз беи бо мафҳуми «раванди инноватсионӣ» алоқаманд мегардад. Ин раванди ягонае ба ҳисоб меравад, ки дар худ илм, техника ва соҳибкориро муттаҳид мекунад. Он аз ба даст овардани навоари иборат буда, то ба пайдоиши ақида ва татбиқи тижорати он идома меёбад. Вазъи имрӯзаи технологияи иқтисоди Тоҷикистон имкони воридшавии васеъмӯқеи маҳсулоти онро ба бозорҳои ҷаҳонӣ надорад, агар он ба назар гирифта шавад, ки кишварҳои пешрафта ба эҷоди рақибони нав иштоб намекунанд.

Дар мақола масъалаҳои баланд бардоштани ҷалби навоариҳо ба комплекси агросаноатӣ ва татбиқи намудани он дар кишоварзӣ диққати махсус дода шудааст.

Пешниҳоди олимони ин соҳа ба мо имкон дод, ки хулосабарорӣ кунем бе техника ва технологияи нави ҳозиразамон комплекси агросаноатӣ пеш рафта наметавонад.

Инчунин, дар мақола оварда шудааст, ки сохтори блоки тағйирёбиҳои инноватсионӣ, ки дар шакли ғояи нав, маҳсулоти нав, технологияи истеҳсоли-технологӣ ё ташикли-идоракунии пешниҳод мешавад ва баъдан аз марҳилаҳои воридкунии, тижораткунонии ва истифодаи амалӣ мегузаранд.

***Калидвожаҳо:** механизм, фаъолияти инноватсионӣ, инноватсия, комплекси агросаноатӣ, инвеститсия, истеҳсоли иҷтимоӣ, минтақа, концепсия.*

ИННОВАЦИИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ: НЕКОТОРЫЕ ЕГО ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Иброҳимов Давлат Нодирхонович - старший преподаватель кафедры финансы, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: +992985-90-74-74.

Реальным направлением устойчивого развития Республики Таджикистан является внедрение инноваций. Научно-техническое развитие, признаваемое во всем мире является важнейшим фактором экономического развития, все чаще связывают с понятием «инновационный процесс». Это уникальный процесс, объединяющий науку, технологии и бизнес. Он состоит из приобретения инноваций, продолжается до появления идеи и до ее коммерческой реализации. Нынешнее технологическое состояние экономики Таджикистана не позволяет масштабно выходить его продукции на мировые рынки, если учесть, что развитые страны не спешат создавать новых конкурентов.

В статье особое внимание уделено вопросам повышения вовлеченности инноваций в агропромышленный комплекс и их применения в сельском хозяйстве.

Предложения ученых в этой области позволили сделать вывод, что агропромышленный комплекс не может развиваться без современной техники и технологий.

Это структура блока инновационных изменений, представленных в статье в виде новой идеи, нового продукта, производственно-технологической или организационно-управленческой технологии, а затем прошедших этапы внедрения, коммерциализации и практического использования.

Ключевые слова: механизм, инновационная деятельность, инновации, агропромышленный комплекс, инвестиции, общественное производство, регион, концепция.

INNOVATIONS IN AGRICULTURE: SOME OF HIS ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC RIDDLES

Ibrohimov Davlat Nodirkhonovich - Tajik State Financial and Economic University, graduate student of the Department of Management, senior lecture of the Department of Finance. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. **Phone:** + 992985-90-74-74.

The real direction of the continuous development of Tajikistan is the introduction of innovations. Scientific and technological development, recognized throughout the world as the most important factor in economic development, is increasingly associated with the concept of "innovation process". It is a unique process that brings together science, technology and business. It consists of acquiring an innovation, continuing until the idea appears and until its commercial implementation. The current technological state of the Tajik economy does not allow its products to enter the world markets on a large scale, given that developed countries are in no hurry to create new competitors.

The article pays special attention to the issues of increasing the involvement of innovations in the agro-industrial complex and their application in agriculture.

The proposals of scientists in this area led to the conclusion that the agro-industrial complex cannot develop without modern equipment and technologies.

This is the structure of a block of innovative changes presented in the article in the form of a new idea, a new product, production and technological or organizational and managerial technology, and then passed the stages of implementation, commercialization and practical use.

Key words: mechanism, innovative activity, innovations, agro-industrial complex, investments, social production, region, concept.

Гарави бомуваффақият рушд ёфтани иқтисодиёти кишвар ин пешравии комплекси агросаноатӣ, фаъолияти устувори соҳаи кишоварзӣ дар асоси азхуд намудани комёбиҳои илм ва техника ба ҳисоб меравад. Рушди самарабахши комплекси агросаноатӣ дар шароити ҳозира ба пайваста пайдоиш ва қорӣ намудани технологияи нав, такмил додани муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулоти илмӣ, ташаккули сиёсати рушди он, ки асоси онро бояд муқаррароти стратегии гузариши иқтисодиёти кишвар ба самти инноватсионии рушд ташкил диҳад, эҳтиёҷ дорад. Айни замон, бинобар вазъи душвори иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ, тамоюли қоҳишёбии фаъолнокии инноватсионии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мушоҳида мешавад.

Дар робита бо ин, зарурати тезонидани рушди илмию техники дар комплекси агросаноатӣ пеш меояд, ки асоси онро равандҳои инноватсионӣ ва самаранок пеш бурдани истеҳсолоти агросаноатӣ ташкил медиҳанд, ки бо маҷмӯи вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии дар пеши ин соҳа истода, ки муҳимтарини онҳо афзоиши ММД ва таъмини амнияти озуқавории кишвар ба ҳисоб меравад, алоқамандии зич дорад. Дар сурати ҳалли бомуваффақияти ин вазифаҳо, ба ташаккули механизми аз ҷиҳати илман

асосноки ташкилию иқтисодии фаъолияти тамоми соҳаи илмию техникии комплекси агросаноатӣ ва рушди раванди инноватсионӣ дар соҳа хоҳад мусоидат кард.

Таҳияи ин механизм яке аз муҳимтарин вазифаҳои илми иқтисоди аграрӣ ба ҳисоб меравад, чунки вай воситаи наздикшавӣ ба ҳалли масъалаҳои рушди устувор ва дараҷаи баланди истеҳсолоти агросаноатӣ мебошад.

Чунин механизм талофаи хароҷоти ҷомеаро барои фаъолияти иқтисодии илмию техникии соҳаи кишоварзӣ бояд таъмин намояд, ба талаботи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти агросаноатӣ дар заминаи афзоиши таъсирпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ ба навоариҳо ва таҳкими талабот ба маҳсулоти илмию техникӣ ҷавобгӯ бошад.

Самти воқеии рушди пайдарҳамаи Тоҷикистон ин ворид намудани навоариҳо мебошад. Рушди илмию техникӣ, ки дар саросари ҷаҳон ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ эътироф гардидааст, беш аз беш бо мафҳуми «раванди инноватсионӣ» алоқаманд мегардад. Ин раванди ягонае ба ҳисоб меравад, ки дар худ илм, техника ва соҳибкорию муттаҳид мекунад. Он аз ба даст овардани навоарӣ иборат буда, то ба пайдоиши ақида ва татбиқи тичоратии он идома меёбад. Вазъи имрӯзаи технологияи иқтисодии Тоҷикистон имкони воридшавии васеъмиқдоси маҳсулоти онро ба бозорҳои ҷаҳонӣ надорад, агар он ба назар гирифта шавад, ки кишварҳои пешрафта ба эҷоди рақибони нав шитоб намекунанд.

И.В. Липсиг ва А.А. Нешадин мафҳуми инноватсияро ҳамчун «маҷмуи тадбирҳои техникӣ, истеҳсолӣ ва тичоратӣ, ки ба ворид шудани маҳсулоти нав ва такмилёфта ба бозор мусоидат мекунанд, бахусус истифодаи тичоратии равандҳо ва таҷҳизоти нав ва такмилёфта» шарҳ медиҳанд [2].

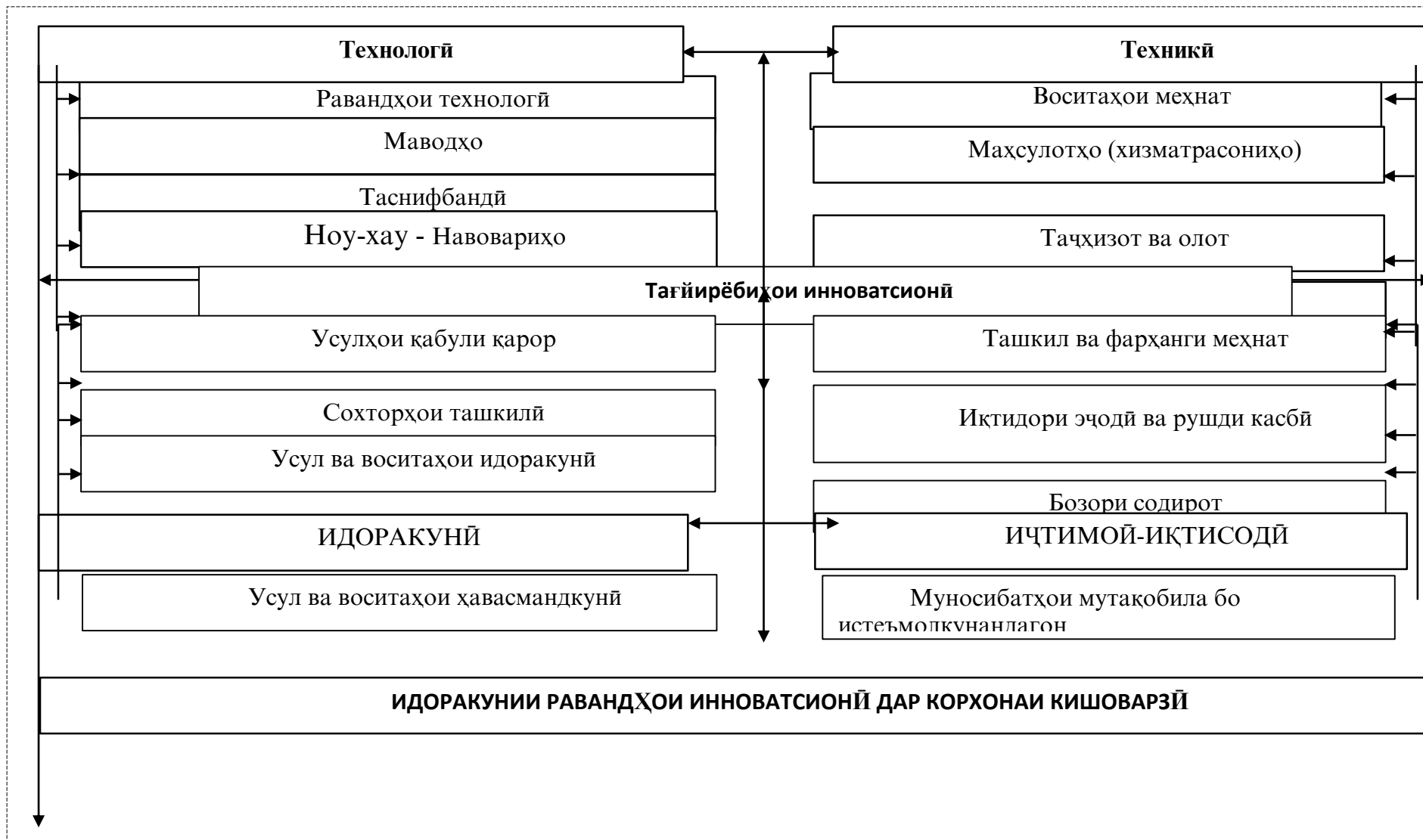
С.Г. Яголковский сохтори ба худ хоси равишҳои илми таърифи инноватсияи иқтисодиро пешниҳод мекунад. Ба андешаи муаллифи мазкур, се равиши зеринро ҷудо кардан мумкин аст: сохторӣ (навоарӣ сохтори сахтест, ки аз унсурҳои қайдшуда иборат аст; мувофиқи ин равиш навоарӣ дар давоми давраи ҳаёт бетағйир мемонад); муносибати ба раванд нигаронидашуда (навоарӣ категорияи динамикие мебошад, ки ба ташаккули он омилҳои гуногун таъсир мерасонад); таърихӣ (навоарӣ тибқи якҷанд моделҳои раванди инноватсионӣ рушд меёбад) [13].

Мо чунин мешуморем, ки чунин сохторбандӣ аз сохтори пешниҳодкардаи мо чандон тафовут надорад ва асоси илмӣ дорад. Он бори дигар тасдиқ мекунад, ки дар тафсири инноватсия муносибати ягонаи аз ҷониби умум эътирофшуда вуҷуд надорад.

Ин ҳолатро, пеш аз ҳама, бо он шарҳ додан мумкин аст, ки сохтори тағйироте, ки фаъолияти инноватсионӣ ба он саъй мекунад, унсурҳои зиёде дорад (расми 1.). Ғайр аз ин, ҳар як тадқиқотчи инноватсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ вазифаҳои ба худ хос дорад.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда, бо назардошти вазифаҳои таҳқиқоти рисолаи мазкур, мо инноватсияро ҳамчун натиҷаи ниҳоии фаъолияти мақсадноки эҷодӣ (зеҳнӣ) муайян мекунем, ки дар шакли ғояи нав, маҳсулоти нав, технологияи истеҳсолии технологӣ ё ташкилию идоракунӣ пешниҳод мешавад ва баъдан аз марҳилаҳои воридкунӣ, тичоратикунӣ ва истифодаи амалӣ мегузаранд.

Мо чунин мешуморем, ки тағйирёбиҳои инноватсионӣ асоси ба навъҳо чудо намудани инноватсияҳо мебошанд. Барои татбиқи онҳо, мақсадеро таҳлил намудан зарур аст, ки онро чунин амалиёт пешбинӣ мекунад. Тавре дар Паёмашон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баён намуданд: «Сол то сол афзоиш ёфтани масоҳати заминҳои бекорхобида, биёбоншавӣ ва камобӣ ва хушксолӣ боиси торафт паст шудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мегардад. Моро зарур аст, ки маданияти баланди заминдориро риоя намуда, чиҳати истифодаи самараноку сарфакоронаи об барои обёрии заминҳо, чорӣ намудани технологияҳои каммасраф дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи захираҳои об тадбирҳои доимӣ андешем, чиҳати зиёд кардани майдони кишти зироатҳо, ташкили гармхонаву сардхонаҳо ва беҳтар намудани таъминоти бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти хушсифати ватании аз лиҳози экологӣ тоза, коркарди маҳсулоти соҳа ва афзоиш додани ҳаҷми содирот вазоратҳои соҳавӣ чораҳои қатъӣ андешанд. Аз як қитъаи замин гирифтани на як-ду, балки се-чор ҳосил, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва рушди соҳаи тухмипарварӣ низ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳими фаъолияти олимони ва кишоварзон дар ин самт ба ҳисоб меравад» [13].

Ҳамин тавр, Т.В. Голдякова чунин мешуморад, ки «вазифаи таснифи инноватсияҳо аз он иборат аст: барои идоракунии фаъолияти инноватсионӣ, интиҳоби усул ва воситаҳо мувофиқи намуди инноватсия мусоидат кунад; барои таҳияи низоми рамзгузори онҳо маҷмуи воситаҳо пешниҳод кунад» [1].

Муҳаққиқи поляк М. Хучек қайд мекунад, ки гурӯҳбандии инноватсияҳо аз бисёр меъёрҳо вобаста аст ва ҳамон як навоарӣ метавонад ба якчанд намуд дохил шавад [6].

Яке аз аввалиноне, ки таснифоти шахсии худро оид ба инноватсия пешниҳод кардааст, И. Шумпетер ба ҳисоб меравад. Ӯ аломатҳои зеринро чудо мекунад:

- истифодаи таҷҳизоти нави техникӣ, равандҳои нави технологӣ ё таъмини бозори нави истеҳсолот (хариду фурӯш);

- чорӣ намудани маҳсулоти дорои хосиятҳои нав;

- истифодаи ашёи хоми нав;

- тағйирот дар ташкили истеҳсолот ва таъминоти моддию техникӣ он [7].

Муносибатҳои олимони ватанӣ ва хориҷиро барои фаҳмидани мафҳумҳои асосии соҳаи инноватсионӣ чамъбаст намуда, мо метавонем хулосаҳои зеринро барорем:

- аввалан, хусусияти муҳими инноватсияҳо ин ғояҳои нав ва роҳҳои ҳал ба ҳисоб мераванд;

- дуюм, инноватсия - ин натиҷаи фаъолияти таваккалию эҷодии шахс буда, дар натиҷаи он технологияҳо, маҳсулот, хизматрасонӣ ё қарорҳои ташкилию техникӣ нав таҳия, татбиқ ё такмил дода мешаванд, сохтор, сифати истеҳсолот ва (ё) соҳаи иҷтимоӣ ба таври назаррас беҳтар гардонидани мешавад;

- сеюм, офариниши инноватсияҳо тавассути фаъолияти инноватсионӣ сурат мегирад, ки асоси онро навоарӣ ва раванди инноватсионӣ ташкил медиҳад. Барои ташаккули механизми иқтисодии ҳавасмандгардонии рушди соҳаи инноватсионӣ, инчунин амиқ муайян кардани мафҳуми фаъолияти инноватсионӣ, чудо намудани ҷузъҳо ва хусусиятҳои он муҳим арзёбӣ мегардад.

Анҷоми самарабахши раванди инноватсионӣ ин ба бозор воридшавии маҳсулоти инноватсионӣ (инноватсия), яъне тичоратикунонии он ба ҳисоб меравад. Яке аз аломатҳои асосии маҳсулоти инноватсионӣ рақобатпазирии он мебошад, ки бо зиёд шудани талабот дар бозор аз рӯи хусусиятҳои сифатӣ, нархӣ ва симой тасдиқ мешавад.

Раванди инноватсионӣ бо таҳия, азхудкунӣ ва паҳн шудани инноватсия алоқаманд аст. Ин равандест, ки тавассути он истеҳсолкунандагони инноватсия ба мизочони худ барои ба даст овардани фоида инноватсияҳоро эҷод ва пешкаш мекунанд. Он аз пайдоиши ғоя оғоз шуда, бо татбиқи тичоратии он анҷом меёбад [3].

Ба марҳилаҳои асосии раванди инноватсионӣ метавон инҳоро дохил кард:

- тадқиқоти таҳлилии мушкилот (чустучӯи роҳҳои ҳал ва ташаккули ғояҳо дар шакли таълимот, интихоби корҳои тадқиқотӣ, афзалиятнок);

- коркарди корҳои тадқиқотӣ ва пешниҳодҳои пеш аз лоиҳавӣ (ОКР);

- таҳияи лоиҳаҳои рушд (тайёри ба азхудкунии коркардҳои илмию техникӣ дар истеҳсолот);

- татбиқи лоиҳаҳои рушд (ташкили истеҳсолот ва низоми тақсимои маҳсулот).

Барои аз як марҳилаи инноватсионӣ ба марҳилаи дигар гузаштани маҳсули меҳнати ақлонӣ бояд муқовиматеро, ки дар навбати аввал бо сатҳи гуногуни дониш ва дуюм, бо фосилаи технологии байни азхудкунӣ ва технологияи нав алоқаманд аст, бартараф кард, яъне барои баланд бардоштани савияи дониш ва маҳорати касбӣ бояд қувва ва кӯшишҳои иловагӣ (ҳавасмандгардонӣ) сарф намуд.

Эҷод ва такрори инноватсияҳо на танҳо ба сатҳи рушди илм, балки бо қобилияти истеҳсолот оид ба дарк намудани дастовардҳои он алоқаманд аст, барои ин ҳавасмандкунии муайяне зарур аст, ки одамонро ба эҷод ва татбиқи инноватсия дар амал равона созад, захираҳои молиявӣ, шароити мусоиди иҷтимоӣ ва ғайра бошанд - аломатҳоеанд, ки асосан аз чомеа, дараҷаи тараққиёти он, тамоюли он ба пешравии илмию техникӣ вобастаанд.

Агар самт мусбат бошад, пас чомеа низоми инноватсиониро ташаккул медиҳад.

Низоми мазкур ҳама ҷузъҳои сохтори раванди инноватсионӣ, аз ҷумла инфрасохтори онро, ки ҳамкориҳои мутақобилаи онҳоро таъмин мекунад, дар бар мегирад.

Бо мақсади ташаккули низоми инноватсионӣ дар Тоҷикистон коркарди ҳаматарафаи сохтори раванди инноватсионӣ зарур аст, ки ҷузъҳои асосии он бояд инҳо бошанд: ширкатҳои бузурге, ки қодиранд маблағҳои зиёдеро барои рушди тадқиқот ва таҳияҳо гузоранд, натиҷаҳои онро ба истеҳсоли силсилаи расонанд, таҷҳизотҳоро таҷдид кунанд ва ғайра; тичорати хурди инноватсионӣ бо шаклҳои мушаххаси маблағгузориҳои он (сармоҷи таваккалӣ), ташкили хизматрасонӣ; давлати дорои заминаи қонунгузорӣ, сиёсати илмию техникӣ он, ки ба танзим ва ҳавасмандгардонии раванди инноватсионӣ бо истифода аз воситаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ нигаронида шудааст; бозори технологияҳои нав, ки низоми инноватсиониро бо алоқаи мутақобила ва талабот ба маҳсулоти инноватсионӣ таъмин мекунад.

Рушди равандҳои инноватсионӣ бо як қатор омилҳои муайян карда мешаванд: бо вазъи сиёсӣ; конъюнктураи иқтисодӣ ва фазои инноватсионӣ дар кишвар; бо тараққиёти инфрасохтори бозор; бо сиёсати миллии илмию инноватсионӣ ва сохторию технологӣ.

Маълумоти муайяне дар бораи таъмини захиравии ташкилотҳои илмии вилояти Хатлон дар ҷадвали 2.2.6. оварда шудааст. Он дар бораи равандҳои низоми илмии ватанӣ дар сатҳи минтақавӣ тасаввурот медиҳад. Аз ҷумла, ба илмҳои табиӣ илми байторӣ низ дохил мешавад, аммо солҳои охир мақомоти оморӣ маълумоти дахлдорро дар сатри алоҳида оид ба он ҷудо намекунад. Тадқиқоти илмӣ оид ба мавзӯҳои техникӣ, иқтисодӣ ва ғайра, ки дар ташкилотҳои илмии самту тобеи гуногун ба амал бароварда мешаванд, барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ воқеӣ доништа мешаванд.

**Ҷадвали 1. - Динамикаи маблағгузори фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои
2000-2019**

	Нишондодҳо	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2019 с. ба 2000 с.%
	Хароҷот барои илм аз буҷети давлат (ҳазор сомонӣ)	11588,0	7663,3	27581,4	45037,9	55503,8	66910,7	5,7 мар
	Шумораи муассисаҳои илмӣ-техникӣ, адад	57	57	56	60	74	82	14,3
	Аз ҷумла, дар минтақаҳо							
	ш. Душанбе	42	44	42	45	59	66	15,7
	Суғд	8	6	5	5	6	7	8,7
	Хатлон	2	2	5	5	4	4	2,0 мар
	ВМКБ	3	3	3	3	3	3	100,0
	НТМ	2	2	2	2	2	2	100,0
	Шумораи коргарон дар соҳаи фаъолияти илмӣ-техникӣ, нафар	5376	4891	5756	3389	3894	3923	72,9
	Аз ҷумла, онҳое, ки дорои унвони илмӣ мебошанд:							
	- докторони илм	351	415	334	257	307	325	92,5
	- номзади илм.	1181	1245	896	743	767	816	69,0
	Ҳаҷми корҳои иҷрошуда (ҳазор сомонӣ)	1296,1	6890,7	22027	47699,2	58434	66788,4	52,0 мар
	аз ҷумла корҳои илмӣ-техникӣ	1247,7	6817,5	21887,3	47631,7	57937,7	64892,6	53,0 мар
	аз онҳо:							
	- корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ	704,4	6520,5	17987,3	44399,1	57547,2	56650,3	81,3 мар
	Аз ҷумла							
	- бунёди	684,1	5592,3	8508,7	14254,0	10465,9	12363,1	18,2 мар
	- лоиҳавӣ-конструкторӣ ва корҳои технологӣ	7,3	-	22,8	194,1	351,4	220,3	30,8 мар
	- истеҳсоли намунаҳои прототипӣ	20,3	59,0	-	43,9	-	2345,3	12,2 мар
	-корҳои лоиҳавӣ барои сохтмон	-	-	-	45,9	-	12,4	27,0 мар
	Хизматрасониҳои илмӣ-техникӣ	10,3	168,2	3867,2	2948,7	39,1	5664,3	55,2 мар

Сарчашма: *Аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст аз рӯи нишондодҳои: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019 с. Маҷмуаи оморӣ. Тоҷикистон дар рақамҳо 2019 с.*

Чуноне ки дар чадвал оварда шудааст, дар ин давра шумораи муассисаҳои илмӣ-техникӣ, ҳамчунин ба 14,3% зиёд шуд. Аз ҷумла, дар ноҳияҳои Душанбе ба 15,7 %, вилояти Суғд - 8,7%, вилояти Хатлон - 2%, мутаассифона, дар ВМКБ шумораи муассисаҳои илмию техникӣ давоми 20 соли охир, қариб ки тағйир наёфтааст. Чунин вазъ дар НТМ низ мушоҳида карда мешавад. Шумораи коргарони соҳаи фаъолияти илмию техникӣ то 72,9% коҳиш ёфта, ба ин фасл шумораи онҳое, ки унвони илмӣ доштанд, аз ҷумла докторони илм - 9,2 %, номзадҳои илм, ҳамчунин то 6,9% кам шуд. Ҳаҷми корҳои иҷрошуда (ҳаз. сомонӣ) 52 маротиба, аз ҷумла корҳои илмию техникӣ 53 маротиба, аз онҳо корҳои илмию тадқиқотӣ 81,3 маротиба ва корҳои бунёдӣ - 18,2 маротиба афзуд. Корҳои лоиҳавӣ-технологӣ (махз ин фасл асосӣ маҳсуб ёфта, бо фаъолияти инноватсионии муассисаҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ робитаи мустақим дорад) аз 7,3 то 220,3 (30,8 маротиба) афзуд. Дар дигар бахшҳо афзоиши хеле баланд низ мушоҳида мешавад, масалан, истеҳсоли намунаҳои таҷрибавӣ - 12,2 маротиба, корҳои лоиҳакашии сохтмонӣ - 27 маротиба, хизматрасониҳои илмию техникӣ аз 10,3 то 5664,3 (55,2 маротиба) афзуд.

Вақтҳои охир чараҳои воридшавии технологияҳои хориҷӣ дар Тоҷикистон рушди сиёсати миллии инноватсионӣ ва илмию амалиро паҳн карда, хатари воқеии вобастагии технологиро аз коркардҳои хориҷӣ ба миён меоварад. Воқеан, кишвар бӯҳрони амиқи инноватсиониро аз сар мегузаронад. Тазоди асосие, ки боиси ин бӯҳрон мегардад, дар он аст, ки аз як тараф, гузаштан ба соҳибқорӣ озод, фароҳам овардани муҳити рақобатнок ва таваҷҷуҳ ба эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон бояд фаъолияти ташаббусӣ, навоариҳои технологӣ, татбиқи навоариҳои илмию техникӣ ва ғайраро ривоч диҳад. Аз тарафи дигар, ноустувории иқтисодӣ, якбора коҳиш ёфтани фаъолнокии сармоягузорӣ, ташаннучи иҷтимоӣ дар ҷомеа раванди инноватсиониро халалдор мекунад ва ангеҷаҳои табиӣ фаъолияти инноватсиониро аз байн мебаранд. То оғози ислоҳот низоми давлатии нақшабандӣ ва тақсимкунӣ нақши танзимгари меъерӣю молиявӣ навоариҳоро иҷро мекард. Навоариҳои бузург аз тарафи давлат ба амал бароварда мешуданд, ҷорӣ намудани навоариҳо бо марказонидан, ҷамъоварии захираҳои гуногун дар самтҳои афзалиятноки рушди илм ва технологияҳо таъмин карда мешуд.

Аммо дар як қатор дигар соҳаҳои муҳимми иқтисодӣ вилоят самти маблағгузорӣ ба қадри кофӣ нест. Дар байни онҳо хоҷагии қишлоқ, савдо ва хӯроки умумӣ, хоҷагии коммуналӣ, илм, ниғаҳдорӣ тандурустиро метавон ном бурд [8].

Ҳамин тариқ, дар сохтори механизми ташкилию иқтисодии ҷонноқунонии фаъолияти инноватсионӣ захираҳои молиявӣ ва низоми оқилонаи маблағгузорӣ аҳамияти бузург доранд. Ҷустуҷӯ ва ташаккули сохторҳои дахлдори ташкилӣ оид ба таҳия, татбиқ ва таъмин бо захираҳои молиявӣ равандҳои инноватсионӣ дар ҳама сатҳҳои идоракунии муҳим арзёбӣ мешаванд.

Дар сатҳи имрӯзаи рушди иқтисоди миллӣ ба мушкилоти асосии аз тарафи умум қабулшудаи рушди инноватсионии соҳаҳо инҳо дохил мешаванд:

- номукамал будани механизми таъминоти молиявӣ барномаҳои инноватсионӣ;

- дараҷаи баланди фарсудаҷавии фондҳои асосии истеҳсолӣ;

- вазъи душвори молиявӣ корхонаҳо ва набудани идоракунии самарабахш;

- дараҷаи нокифояи ҷалби соҳибқорӣ миёна ва хурд ба фаъолияти инноватсионӣ;

- рушди сусти инфрасохтори минтақавӣ раванди сармоягузорӣ - инноватсионӣ, аз ҷумла низомҳои таъминоти иттилоотӣ, мумайизаи техникаию иқтисодӣ, сертификатсия ва пешбурди коркардҳо, тайёр ва бозомӯзии кадрҳо ва таъмини истеҳсолию технологӣ;

- мукамал набудани таъминоти ҳуқуқию қонунгузорӣ ва фаъолияти инноватсионӣ бо сармоягузориҳои зарурӣ, воситаи ҳавасмандгардонӣ ва таъмини ҳифзи моликияти зеҳнӣ;

- рушди нокифояи тадқиқоти назариявӣ дар ин соҳа ва ғайра.

Бинобар ин, механизми самарабахши ҳавасмандгардонии соҳаи инноватсионии комплекси агросаноатӣ бояд ба принципҳои нав асос ёбад, ки ба самтҳои афзалиятноки сарфаи маблағҳо ва захираҳои инсонӣ (дар намуди кадрҳои соҳибхитосос, навоарону ихтироъкорони умедбахш ва ғайра) равона шуда бошад. Ташкили тадқиқотҳои илмӣ дар ин самт равшан фаҳмидани моҳият ва аҳамияти равандҳои инноватсионӣ ва фаъолияти ташкилию иқтисодии татбиқи онҳоро дар истеҳсолоти агросаноатӣ талаб мекунад. Дар баробари ин, пеш аз ҳама, бояд самтҳои асосии ташаккули равишҳои методологияи омӯзиши фаъолияти инноватсионии комплекси агросаноатӣ ҷудо карда шаванд, ки ба онҳо дохил мешаванд: амиқкунӣ ва рушди минбаъдаи назарияи фаъолияти инноватсионӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт; рушди асосҳои ташкилию иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ; таҳияи методологияи баҳодиҳии фаъолияти инноватсионӣ; масъалаҳои пешгӯии фаъолияти инноватсионӣ; ташаккули бозори маҳсулоти инноватсионӣ [4].

Ҳамин тариқ, дар робита ба комплекси агросаноатӣ моҳияти ташкилию иқтисодии равандҳои инноватсионӣ бо ҳадафҳо ва вазифаҳои рушди онҳо алоқаманд аст, ки бо азнавсозии доимии ташкилию иқтисодӣ, техникаию технологияи истеҳсолоти агросаноатӣ ифода меёбад ва ба такмил додани он, бо назардошти комёбиҳои илм, техника ва таҷрибаи ҷаҳонӣ равона шудаанд. Ҳадафи ниҳонии рушди инноватсионии соҳа ташаккули навҳои инноватсионии иқтисодиёти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда як қатор хулосаҳои ниҳониро баровардан мумкин аст.

Комплекси агросаноатӣ яке аз зеркомплексҳои муҳимтарини истеҳсолоти ҷамъиятӣ мебошад. Он аҳолиро бо маҳсулоти хӯрокворӣ ва корхонаҳои чандин соҳаро бо ашёи хом таъмин мекунад, худаш маҳсулоти соҳаҳои дигари истеҳсолиро истеъмол менамояд. Ҳама гуна ислоҳоти КАС, аз ҷумла гузаштан ба муносибатҳои бозаргонӣ бояд ба ин мусоидат кунанд.

Ислоҳоти аграрӣ аз лиҳози муҳтаво ва таносуби тадбирҳои ислоҳи муносибатҳои истеҳсолӣ фарқдоранд. Самтҳои ислоҳоти бахши аграрӣ инҳо мебошанд: муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ (такмили шаклҳо моликият, соҳибият, истифодабарии воситаҳои асосии истеҳсолот, аз ҷумла замин) бидуни тағйири ҷиҳатҳои ташкилию иқтисодӣ ва бо нигоҳ доштани шаклҳои мавҷудаи ташкили истеҳсолот; муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ (такмилдиҳии шаклҳои ташкили истеҳсолоти ҷамъиятӣ: концентратсия, махсусгардонӣ, омезиш, кооператсия (ҳамкорӣ)) бе тағйири ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар заминаи шаклҳои мавҷудаи моликият ба воситаҳои истеҳсолот, хусусияти заминистифодабарӣ ва заминдорӣ; ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ташкилию иқтисодии муносибатҳои истеҳсолӣ (такмил додани муносибатҳои моликият, соҳибият ва истифодабарии воситаҳои истеҳсолот, инчунин шакли истеҳсолоти ҷамъиятӣ - концентратсия, махсусгардонӣ, омезиш, кооператсия (ҳамкорӣ)).

Кишварӣ мо дар ибтидои солҳои 90-ум роҳи ислоҳоти муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ташкилию иқтисодиро ихтиёр кард. Мақсади ислоҳот қоньгардонии талаботи ҷамъиятӣ ба маҳсулоту хизматҳои КАС дар заминаи ноил шудан, нигоҳ доштан ва афзудани самаранокии тамоми истеҳсолкунандагон тавассути тавофуқи рушд ва татбиқи пурратари манфиатҳои иҷтимоию иқтисодии онҳо муайян карда шуд.

Баҳодиҳии натиҷаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии ислоҳоти аграрии ҷорӣ нишон дод, ки равандҳои истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар КАС нисбат ба ҳадафҳои эълоншудаи ислоҳоти аграрӣ ба тарафи тамоман дигар рафтанд. Тағйироти гузаронидашуда на ба афзоиш, балки ба коҳишҳои истеҳсол оварда расонданд ва барои баромадан аз бӯҳрони амиқ дар бахши аграрии иқтисодиёт имкон надоданд. Ҳангоми кам шудани истеҳсол қувваҳои истеҳсолкунанда хароб, заминҳо фарсуда шуданд, саршумори ҷорво ва ҳосилнокии он коҳиш ёфт, заминаи моддию техникаӣ вайрон гашт, захираҳои меҳнатии қобили кор аз даст рафтанд ва фаъолияти инвеститсионӣ қатъ гардид. Майдонҳои кишт дар вилояти Хатлон дар сохтори умумии майдонҳои кишти ҷумҳурӣ 50,2%-ро ташкил медиҳанд. Дар давоми даҳ соли охир

майдонҳои кишти вилоят 20,5 ҳазор га кам шуданд. Соли 2005 майдонҳои кишти вилоят 447,4 гектарро ва дар соли 2020 421,8 га ташкил дод, ки ин назар ба соли 2005-ум 6,5% ё 25,6 ҳаз. га камтар мебошад. Замини кишти пайваста аз ихтиёри як субъект ба субъекти дигар мегузарад. Ҳолати моддию техникии корхонаҳои кишоварзи барои такмил додани равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, истеҳсоли молҳои рақобатпазир мусоид нест. Ислоҳоти хочагии кишлоқ боиси вайроншавии робитаҳои истеҳсоли гардид, номутаносибии нархҳои маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзи заминаи бе ин ҳам сусти иқтисодиро хароб кард ва ин молистеҳсолкунандагони кишоварзро ба бухрон оварда расонд.

Адабиёт:

1. Голдякова Т. В. Понятие и классификация инноваций / Т. В. Голдякова // Российский внешнеэкономический вестник, 2006. - № 2. - С. 20–27.
2. Липсиц И.В. Промышленная политика России: принципы формирования и механизмы реализации / И.В. Липсиц, А.А. Нещадин // Общество и экономика, 1997. - №5-6. - С. 8-18.
3. Макаркин Н.П. Некоторые направления инновационной деятельности Мордовского государственного университета /Н.П. Макаркин// Инновации в Российском образовании. – М.: Изд-во МГУП, 1999. - С.27-31.
4. Смоленюк А.П. Теоретические основы инновационного развития агропромышленного производства / А.П. Смоленюк // Наука и экономика, 2009. - №2 (14). - С. 257-266.
5. Хушвахтзода К.Х. Анализ эффективности развития электроэнергетики и внутренние угрозы энергетической безопасности / К.Х. Хушвахтзода, М.Б. Холназаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2020. - №2. - С.49-55.
6. Хучек М. Инновации на предприятиях и их внедрение: монография / М.Хучек. – Москва: Луч, 1992. – 148 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М.:Эксмо, 2007. – 864 с.
8. Шарипов У.А. Инвестиционные процессы в регионе: совершенствование организационно-экономического механизма их активизации / У.А. Шарипов, А.У. Хомидов. – Душанбе: Дониш, 2020. – 173 с.
9. Шарипов У.А. Государственные меры стимулирования развития инвестиционных процессов / У.А. Шарипов // Успехи современной науки и образования. - Белгород, 2017. - №5. - С.49-51.
10. Шарипов У.А. Организационные аспекты стимулирования инвестиционных процессов в Хатлонской области Республики Таджикистан / У.А. Шарипов // Экономика Таджикистана. - Душанбе: Студент, 2019. - №1. - С.100-106.
11. Шарипов У.А. Некоторые факторы повышения инвестиционной привлекательности энергетического сектора в регионе / У.А. Шарипов, А.У. Хомидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2020. -№9. -С.105-111.
12. Шарипов У.А. Совершенствование организационно-экономического механизма привлечения инвестиций в развитие энергетической отрасли регионов Республики Таджикистан / У.А. Шарипов, С. Маъдиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2020. -№10. -С.207-212.
13. Эмомали Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Душанбе, 26.12.2019. -[захираи электронӣ]: <http://prezident.tj/node/21975>.
14. Яголковский С. Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы /С. Р. Яголковский; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». - М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2011. – 270 с.
15. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019 с. Маҷмуаи омори Тоҷикистон дар рақамҳо 2019 с.

УДК: 331.522

БОЗОРИ МЕҲНАТИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН - ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ОН

Шералии Сайдали - ассистенти кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 987 62 63 62. E-mail: Sherali-19922@mail.ru.

Мақола яке аз мавзӯҳои актуалии соҳаи иҷтимоию иқтисодиро дар бар мегирад, чунки дар шароити дигаргуниҳои иқтисоди ҷаҳонӣ ба бозори меҳнати давлатҳои алоҳида ва минтақаҳои омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Қисми ибтидоии мақола мубрами таҳқиқи бозори меҳнати дар бар гирифта, муаллиф муҳимияти руиди бозори меҳнати минтақавиро дар шароити иқтисоди бозорӣ қайд намудааст. Дар қисмати таҳлилии мақола нишондиҳандаҳои калидии бозори меҳнати минтақавӣ, ки тамоюли талаботу таклифоти қувваи кориро ифода менамоянд, дида баромада шудааст. Қайд мешавад, ки динамикаи нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар сатҳи вилоят мавқеи устувор надоранд, пеш аз ҳама, афзоиши мунтазами аҳолии қобили меҳнат дар баробари инфрасохтори ғайриқаноатбахии иқтисодӣ. Шумораи бекорон дар ҳама категорияҳои синнусолии аҳолии вилоят муайян гардида, сатҳи ғайриқаноатбахии нишондиҳандаҳои иқтисодии ташақкул ва руиди бозори минтақавӣ ошкор шудааст. Аз маводи таҳқиқшуда мушкилоти асосии руиди бозори меҳнати вилояти Хатлон муайян карда шудааст, ба монанди барзиёдии қувваи корӣ дар баробари маҳдудияти ҷойҳои корӣ ва ғайра. Дар интиҳои таҳқиқот хулосаю пешниҳодҳои муаллиф оид ба ҳалли мушкилоти бозори меҳнати минтақавӣ бароварда шудааст.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, қувваи корӣ, захираҳои меҳнатӣ, идоракунӣ, шуғл, бекорӣ, мувозинати бозори меҳнат, талабот, таклифот, сармоягузорӣ, иқтисоди бозорӣ, инфрасохтори иқтисодӣ, аҳолии қобили меҳнат.

РЫНОК ТРУДА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ - ЕГО ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ

Шералии Сайдали – ассистент кафедры биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 987 62 63 62. E-mail: Sherali-19922@mail.ru

В статье освещается один из самых актуальных вопросов в социально-экономической сфере, так как в условиях изменений в мировой экономике рынок труда отдельных стран и регионов испытывает воздействие различных факторов. В первой части статьи затрагивается актуальность тема исследования рынка труда, и автор подчеркивает важность развития регионального рынка труда в условиях рыночной экономики. В аналитической части статьи рассматриваются основные показатели регионального рынка труда, отражающие тенденции спроса и предложения рабочей силы. Отмечено, что динамика показателей рынка труда на региональном уровне не является стабильной, в первую очередь, неуклонный рост трудоспособного населения при неудовлетворительном состоянии экономической инфраструктуры. Выявлена численность безработных во всех возрастных категориях населения области, выявлен неудовлетворительный уровень экономических показателей для формирования и развития регионального рынка. Выявил основные вызовы для развития рынка труда в Хатлонской области, такие как избыток рабочей силы наряду с ограничением рабочих мест и так далее. В конце исследования авторские выводы и рекомендации по решению проблем регионального рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, рабочая сила, трудовые ресурсы, управление, занятость, безработица, баланс рынка труда, спрос, предложение, инвестиции, рыночная экономика, экономическая инфраструктура, трудоспособное население.

LABOR MARKET OF KHATLON REGION - ITS FORMATION AND DEVELOPMENT

Sheralii Saydali - Ph.D., assistant of the Department of exchange business Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: (+992) 987 62 63 62. E-mail: Sherali-19922@mail.ru

The article highlights one of the most pressing issues in the socio-economic sphere, since in the context of changes in the global economy, the labor market of individual countries and regions is affected by

various factors. The first part of the article touches upon the relevance of the topic of labor market research, and the author emphasizes the importance of developing the regional labor market in a market economy. The analytical part of the article discusses the main indicators of the regional labor market, reflecting trends in labor supply and demand. It is noted that the dynamics of labor market indicators at the regional level is not stable, first of all, the steady growth of the able-bodied population with an unsatisfactory state of the economic infrastructure. The number of unemployed in all age categories of the population of the region was revealed, an unsatisfactory level of economic indicators for the formation and development of the regional market was revealed. Identified the main challenges for the development of the labor market in the Khatlon region, such as an excess of labor along with job restrictions and so on. At the end of the study, the author's conclusions and recommendations for solving the problems of the regional labor market.

Key words: labor market, labor force, labor resources, management, employment, unemployment, labor market balance, demand, supply, investment, market economy, economic infrastructure, able-bodied population.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он яке аз мушкилоти асосии бозори меҳнат бекорӣ маҳсуб меёбад, ки дар чунин вазъият коҳиш додани барзиёдии қувваи корӣ нисбат ба ҷойҳои корӣ роҳи нисбатан босамар мебошад. Перомони рушди бозори меҳнат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2021 чун дигар Паёмҳои қаблӣ қайд намуданд: «Дар сиёсати давлату Ҳукумати Тоҷикистон танзими муносибатҳои меҳнатӣ, рушди бозори меҳнат ва бо шуғл таъмин намудани аҳолии мавқеи асосӣ дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сатҳи касбияти коргарон ҳанӯз ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ набуда, ин масъала ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад» [8, с. 11].

Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дар низоми технологӣ тағйироти баландсуръат ба амал овард, ки боиси тағйир ёфтани сифат, афзалият, таҳассусмандӣ ва мустақилияти қувваи корӣ гардид. Дар чунин шароит барои ҳалли мушкилоти мутобиқшавӣ ба бозори меҳнати муосир кормандро зарур аст, то чандир бошад, яъне корманд бояд қобилияти ба зудӣ аз бар намудани донишҳои нав ва иваз намудани касбро дошта бошад.

Баҳри таҳлил ва баҳодихии ҳолат ва рушди бозори меҳнат дар вилояти Хатлон нишондиҳандаҳои асосии онро дида мебароем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар вилояти Хатлон

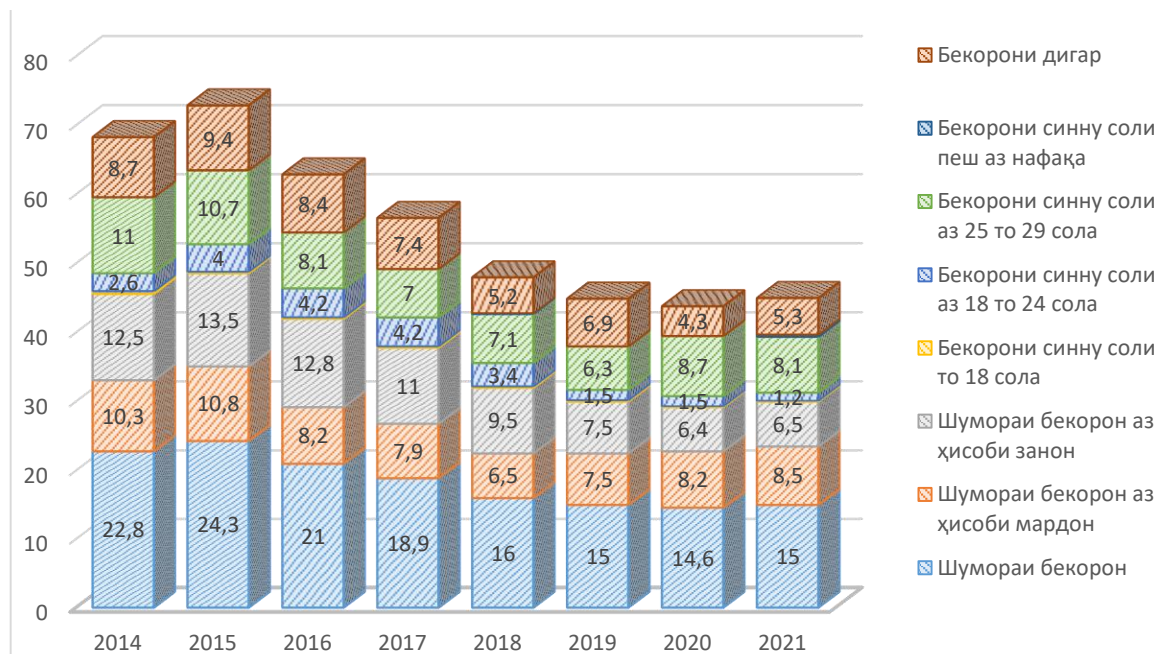
Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 нисбат ба соли 2014, %
Шумораи аҳолии ҳазор нафар	2971,5	3047,8	3124,4	3198,5	3274,9	3348,3	3425,0	115,3
Кормандони кироӣ, ҳазор нафар	396,1	404,6	403,8	447,7	456,7	473,2	476,0	120,2
Аҳолии синни қобили меҳнат, ҳазор нафар	1794,8	1844,0	1884,0	1925,5	1965,0	2002,3	2041,3	113,7
Ҳиссаи кормандони кироӣ дар шумораи аҳолии синни қобили меҳнат, %	22,1	21,9	21,4	23,2	23,2	23,6	23,3	105,4

Манбаъ: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - С. 20-21, 71-72.

Маълумоти омури расмии вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки аҳолии вилоят 35-36%-и аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил дода, афзоиши миёнасолонаи он ба 2,2% баробар аст. Аҳолии синни қобили меҳнат низ дар вилоят ҳамин ҳиссаи аҳолии қобили меҳнати сатҳи ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Ҳиссаи назаррас доштани аҳолии вилоят аз он шаҳодат медиҳад, ки масъалаи рушди бозори меҳнат аз тариқи зиёд намудани ҷойҳои корӣ мубрам доништа мешавад. Вобаста ба шумораи қувваи корӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилоят инфрасохтори иқтисодиро рушд додан мувофиқи мақсад мебошад. Афзоиши шумораи миёнасолонаи кормандони кироҷкор дар вилояти Хатлон ба ҳисоби миёна 2,9%-ро ташкил медиҳад. Аммо дар шароите, ки шумораи аҳолии қобили меҳнат 60%-и аҳолиро ташкил медиҳад ва ба сари ҳар нафар корманди кироҷкор 4,3 нафар аҳолии синни қобили меҳнат рост меояд, ин рақам қаноатмандкунанда нест. Аҳолии синни қобили меҳнат дар сохтори синнусолии аҳолии вилоят ҳиссаи назаррас дошта, ба ҳисоби миёна 59-60%-и онро ташкил медиҳад. Ҷой доштани мушкилоти таъмини шуғл дар сатҳи вилоят низ бо ҳиссаи назарраси ин қисмати фаъоли аҳоли вобаста мебошад. Натиҷаи таҳлилу омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки кормандони кироҷкори вилоят танҳо 21-23%-и аҳолии синни қобили меҳнатро ташкил менамоянд. Тавре аз маълумоти ҷадвал дида мешавад, ҳиссаи кормандони кироҷкори вилояти Хатлон дар шумораи аҳолии синни қобили меҳнат қаноатбахш нест. Ҳолати мазкур аз рушди нисбатан ноустувори бозори меҳнати минтақа шаҳодат медиҳад, чунки таъсиси ҷойҳои корӣ ва фарогирии қувваи корӣ дар сатҳи даркорӣ ба роҳ монда нашудааст.

Тавре қайд карда шуд, яке аз мушкилоти асосии бозори меҳнат дар минтақаи Хатлон номувозинатии талабот ва таклифоти қувваи корӣ бо иллати маҳдудияти ҷойҳои корӣ мебошад. Вобаста ба ин, шумораи бекорони вилояти Хатлон аз рӯйи категорияҳои гуногуни захираҳои меҳнатӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Бекорӣ дар вилояти Хатлон аз рӯйи категорияҳои гуногуни захираҳои меҳнатӣ, ҳазор нафар.

Манбаъ: Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмуаи оморӣ). Агентии омури назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - С. 153-157.

Тавре аз маълумоти расми 1 бармеояд, бекорӣ дар вилояти Хатлон тамоюли коҳишбӣ дошта, ба ҳисоби миёна шумораи бекорон ҳамасола дар ҳаҷми 4,3% кам гардидааст. Ин рақам аз ҳисоби бекории мардон 2,2% ва аз ҳисоби бекории занон 6%-ро ташкил медиҳад. Дар шароити маҳалҳои деҳотнишини вилояти Хатлон, ки қисми зиёди занон хонашин ҳастанд, аз ин ҳисоб шумораи бекоронро афзоиш медиҳанд. Бекорони

синну соли аз 25 то 29-сола низ давоми солҳои 2014-2021 майли камшавӣ дорад, аммо дар маҷмуъ, назаррас будани шумораи бекорон аз ҳисоби синну соли мазкур то андозае нигаронкунанда мебошад. Чунки ҳолати мазкур рақобатпазир набудани аҳолии фаъоли иқтисодии вилоятро аз ҳисоби хатмкунандагони макотиби олии ва миёнаи касбӣ нишон медиҳад. Баҳри коҳиш додани шумораи бекорони категорияи мазкур рушди ҳамкориҳои бозори хизматрасониҳои соҳаи маориф ва бозори меҳнاتро зарур мешуморем.

Тавре зикр намудем, дар сатҳи вилоят инфрасохтори иқтисодие, ки имконияти дар сатҳи қаноатбахш фарогирии шуғли аҳолиро дошта бошад, нисбатан кам мебошад. Барои исботи нуктаҳои зикршуда инфрасохтори иқтисодӣ ва дигар нишондиҳандаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии вилояти Хатлонро дар ҷадвали 2 дида мебароем.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2. бармеояд, қисми зиёди нишондиҳандаҳои иқтисодии вилоят тамоюли мунтазами афзоишбӣ доранд, ҳол он ки бозори меҳнат дар минтақа то ба ҳол рушди устуворро соҳиб нагаштааст.

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2014 (+, -)
Шумораи корхонаю ташкилотҳои шахсони ҳуқуқӣ, адад	12516	12350	12346	12484	12773	13805	14021	1505
Шумораи корхонаҳои муштарақ, адад	2	1	23	27	29	29	-	27*
Хусусигардонии амволи давлатӣ, адад	42	35	59	18	23	21	10	-32
Маблағгузориҳои асосӣ, млн сомонӣ	1391,3	1503,8	2375,8	2185,1	2802,6	2623,0	2404,9	1013,6
Маҷмуи маҳсулоти минтақавии вилоят, млн сомонӣ	11777,5	12855,2	14620,2	16003,7	17107,5	19664,0	22080,5	10303
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ, млн сомонӣ	4044,7	4621,2	5047,7	6753,1	7294,0	8661,1	-	4616,4*

* соли 2019 нисбат ба соли 2014

Манбаъ: Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмуаи оморӣ). Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - С. 335, 353, 362, 371, 483.

Новобаста ба он ки давоми солҳои 2014-2020 шумораи корхонаю ташкилотҳои шахсони ҳуқуқӣ бо шумораи 1505 адад ва корхонаҳои муштарақ 27 адад зиёд гардидааст, ҳиссаи кормандони кироя дар вилоят 21-23%-и шумораи аҳолии қобили меҳнатро ташкил медиҳад, ки ин рақам дар шароити афзоиши мунтазаии қувваи корӣ манфиатнок нахоҳад буд. Баҳри дар сатҳи назаррас ба шуғл фаро гирифтани аҳолии синни қобили меҳнат зарур мешуморем, ки бо ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ дар ҳудуди вилоят корхонаҳои саноатӣ бунёд карда шавад. Чунки қисми зиёди инфрасохтори болозикр таъйиноти иҷтимоӣ дошта, афзоиши шумора ва рушди пешрафти онҳо барои васеъ намудани ҷойҳои корӣ, таъмини шуғл ва коҳиш додани бекорӣ дар сатҳи лозимӣ мусоидат намекунад.

Яке аз соҳаҳои муҳим ва афзалиятноки вилоят, ки дар самти таъмини шуғл ва маводи озуқаворӣ нақши калидӣ дорад, соҳаи кишоварзӣ мебошад. Тибқи маълумоти омили расмӣ, 61-65%-и аҳолии дар иқтисодиёт машғулбудаи минтақа дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва дигар хизматҳои ба инҳо алоқаманд кор ва фаъолият менамоянд.

Баҳри муайян намудани талаботу тақлифоти захираҳои меҳнатӣ дар бозори меҳнати минтақавӣ Хатлон ва истифодаи механизми идоракунии он коэффитсиентҳои баҳодиҳии захираҳои меҳнатиро дида мебароем.

Тавре рақамҳои расми 2 нишон медиҳанд, коэффитсиентҳои ҳисобкардашуда дигаргуниҳои калонро дар назар надоранд. Масалан, коэффитсиенти сарбории нафақавӣ афзоиши мунтазамро доро мебошад. Аз ин ҷост, ки нишондиҳандаи дарозумрии аҳолии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он сол то сол зиёд шуда, соли 2020 ба 75,1 сол баробар гардидааст. Коэффитсиентҳои тағйироти потенциали ва сарбории умумӣ бошанд, танҳо се соли охир тамоюли мунтазами мусбатро соҳибанд.

Расми 2. Коэффитсиентҳои баҳодиҳии захираҳои меҳнати.

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили солони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020 (маҷмуаи оморӣ). Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. – 2021. - С.25-26.

Маъмулан, ба 1 наздик шудани коэффитсиентҳои болозикр афзоиши ҳиссаи аҳолии аз синни қобили меҳнат хурд (неруи тағйирдиҳандаи синни қобили меҳнат) ва афзоиши ҳиссаи аҳолии аз синни қобили меҳнат калонро дар назар дорад. Аз рақамҳои овардашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар шароити кунунӣ ва ояндаи вилояти Хатлон имконияти афзоиши аҳолии дорои синни қобили меҳнат дар назар дошта мешавад. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаи Хатлонро зарур аст, ки муҳити солими рушди соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодиро бунёд намуда, дар самти рушди бозори меҳнат аз тариқи зиёд намудани инфрасохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ, рушди соҳибқорони хурду миёна (аз ҷумла, хоҷагиҳои деҳқонӣ) қорҳои назаррасро анҷом диҳанд.

Рушди хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, фаъолияти тиҷоратӣ (тиҷорати хурд), фаъолияти мустақили касбӣ, аз ҷумла рушди ҳунарҳои мардумӣ барои ташаккули инфрасохтори бозори меҳнати минтақавӣ, таъмини шуғли ҳиссаи назарраси захираҳои меҳнатӣ ва ҳалли мушкилоти барзиёдии қувваи қорӣ нисбат ба қойҳои қорӣ мусоидаткунанда мебошанд [9, с. 125]. Зиёда аз 82%-и аҳолии вилояти Хатлон дар шароити деҳотнишин зиндагӣ менамоянд, бинобар ин, рушди бозори меҳнати аграрии минтақа муҳим арзёбӣ мегардад. Мутаассифона, инфрасохтори бозори меҳнати аграрии минтақавӣ то ҳадди зарурӣ рушд накардааст, аз ҷумла:

1. То андозае ҷавобгӯ набудани низоми идоракунии инфрасохтори бозори меҳнати аграрии минтақа дар шароити ислоҳоти хоҷагии қишлоқ;
2. Маҳдудияти имкониятҳои молиякунонии барномаҳои фаъоли шуғли аҳоли;
3. Сатҳи баланди фаъолнокии институтҳои бозори меҳнат дар маҳалҳои шаҳрнорини нисбат ба деҳот;
4. Мувофиқ набудани таҳассуси шаҳрвандони дар ҷустуҷӯи қорбуда ба талаботи қорфармоён ва қойҳои қорӣ;
5. Афзоиши шумораи аҳолии дар ҷустуҷӯи қорбуда.

Таҳлил ва омӯзиши бозори минтақавии меҳнат нишон дод, ки устувориҳои сиёсати давлатии танзими шуғл, аз ҷумла дар сатҳи минтақа муҳим арзёбӣ мегардад. Сиёсати мазкур барои коркарди барномаҳои минтақавии мусоидат ба шуғл, ки чораҳои ҳифзи иҷтимоии аҳолии минтақаро дар назар дорад, истифода мешавад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, дар назди субъектҳои бозори минтақавии меҳнат ҳалли мушкилоти зерин муҳим мебошад: а) рушди иқтисодии соҳаҳо, ки имконияти таъмини афзоиши талабот ба қувваи кориро дорад; б) амалӣ намудани чораҳо дар самти ҳимояи шахрвандон аз бекорӣ; в) ташаккули шароити рушди босамари бозори меҳнат ва ғайра.

Натиҷаи таҳлили бозори меҳнат дар вилояти Хатлон нишон дод, то хулосаю пешниҳодҳои зеринро барорем:

1. Дар асоси маълумоти омори расмӣ муайян карда шуд, ки новобаста ба афзоиши шумораи аҳоли (2,2%), аз ҷумла аҳолии қобили меҳнат (1,9%) дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон инфрасохтори иқтисодии ба шуғл фароғирӣ қаноатбахш нест. Аҳолии машғули вилоят давоми солҳои таҳлилшуда (2014-2020) танҳо 21-24%-и аҳолии синни қобили меҳнатро ташкил намудааст. Нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии бозори минтақавии меҳнат нисбатан ноустувор буда, сатҳи онҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилоят тафовути зиёд надорад.

2. Ҳамчун соҳаи афзалиятноки вилоят маҳсуб ёфтани соҳаи кишоварзӣ ва муҳим будани сармоягузори он, навқунии базаи техникӣ ва бунёду рушди корхонаҳои соҳа баҳри фароҳам овардани имкониятҳои васеъқунии заминҳои кишт, ҷалби қувваи корӣ, самаранок истифодабарии замин ва дар натиҷа, баландбардории ҳосилнокии меҳнат ва сатҳу сифати зиндагии аҳолии минтақа.

3. Коэффитсиентҳои тағйироти потенциали, сарбории умумӣ, сарбории нафақавӣ, инчунин, коэффитсиенти шуғл ва бекорӣ нишон доданд, ки дар шароити кунунӣ ва ояндаи вилояти Хатлон имкониятҳои зиёди афзоиши аҳолии дорои синни қобили меҳнат дар назар дошта мешавад. Бинобар ин, зарур аст, то рушди инфрасохтори иқтисодии дорои имкониятҳои васеи ба шуғл фароғирии захираҳои меҳнатӣ дар минтақа таъмин карда шавад.

Адабиёт

1. Амонова, Д.С. Занятость населения - элемент социальной политики / Д.С. Амонова // Труд и социальное развитие. - Душанбе: РТСУ, 2012. - №3(14). - С. 48- 53.
2. Колесникова, О.А. Трудовые ресурсы в условиях современного рынка труда: эффективность управления / О.А. Колесникова, Е.В. Маслова. - Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016. - 192 с.
3. Комилов, С.Дж. Основы формирования и функционирования рынка труда в Республике Таджикистан: монография /С.Дж. Комилов, Ю.Р. Юсуфбеков: под общ. ред. Кабутова М.К. – Душанбе, 2010. - 154 с.
4. Маслова, Е.В. Условия и формы занятости в оценках работников и работодателей /Е.В. Маслова // V Социальный форум «Рынок труда и политика занятости: состояние и перспективы развития»: Сборник докладов. – М.:, 2015. - С.115-119.
5. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи омори). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - С. 20-21, 71-72.
6. Муминова, Н.Р. Обеспечение сбалансированности национального рынка труда: дис. ... к-та экон. наук: 08.00.05 / Н.Р. Муминова. - Худжанд, 2019. - 188 с.
7. Омори солони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020 (маҷмуаи омори). Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2021. - С. 25-26.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. - 26.01.2021. - Ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 5.06.2022 с.).
9. Саидов, Р.Н. Оценка жизнеспособности источники формирования доходов населения в Республике Таджикистан / Р.Н. Саидов // Финансово-экономический вестник (научно-

практический журнал). - Душанбе, 2020. – № 4 (24). - С.122-129.

10. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмуаи оморӣ). Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - С.335, 353, 362, 371, 483.
-

МУНДАРИЧА

ИҚТИСОДИ	
Комилов С.Ҷ. Кошонов П.С. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ЛОИҲАҲОИ ИННОВАТСИОНИЮ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	5
Умаров Ҳ., Носирзода Ҳ.С. ҶИҲАТҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	14
Шарифзода М.М., Маҳмадалӣ Б.Н. МЕХАНИЗМИ ЭКОЛОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БЕҲТАРГАРДОНИИ МУҲИТИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚА	22
Иброҳимзода И.Р., Раҷабов Т.С. ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯВИИ ГАРОНИИ АНДОЗ	27
Кошонова М.Р., Исайнова М.Ҳ. НАҚШИ МАҲСУЛОТИ АЗ ҶИҲАТИ ИРСӢ ДИГАРГУНШУДА ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА	35
Сафаров Б.Г., Саидов К.Н. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ БОЗОР ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	43
Солиев Н.Н., Солиев Б.Н., Назарзода Н.Н. НАҚШИ ОМОР ДАР ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАЛАКАИ КАСБИИ МУТАХАССИСОНИ СОҲАИ ИҚТИСОДИЁТ	50
Тағоев Ҷ.Ҳ., Саидов П.М. РУШДИ ИННОВАТСИЯҲО ДАР ҲОҶАГИҲО ВА КОРХОНАҲОИ МИНТАҚАИ АГРОСАНОАТИИ КӢЛОБ	56
Содиқов Р.Х. РАВИШҲОИ МЕТОДӢ ОИД БА ТАШКИЛИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҲОҶАГИДОРӢ ДАР КОРХОНА	64
Иброҳимзода И.Р., Эраҷи Д. ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИ	71
Буриева М.Ҷ., Қурбонзода О.Р. ҲАМКОРИҲОИ ДАВЛАТ БО БАХШИ ХУСУСӢ ДАР САМТИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ	78
Нурализода А.Н. САТҲИ ЗИНДАГӢ: НАҚШИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ВА БОЛОРАВИИ ОН ДАР МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	87
Фасеҳзода И.С. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ДАР ҶАҲОН ВА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	95
Ҷумъаев Б.М., Ҷалилов Р.Р. БАХШИ КОРПОРАТИВИИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР: БАЪZE ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛӢ	102
Сафаров Б.Г., Амиров М.С. ТАҲЛИЛИ ТАЪСИРИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ БА РУШДИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ХӢРОКВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	109
Қараев Р.Х. БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲО ВА МАВҶЕИ ОН ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ	118
Неъматов И.У. БАЪZE МАСЪАЛАҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	125
Махшулов С.Ҷ., Ёфтаков А.Ш., Ҳоҷаев Б.Б. РУШДИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҲИИ ХУРД БА ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	132
Файзуллоева С.Ҷ., Файзуллоев К.Ҷ. ҶАБҲАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ ПОТЕНСИАЛИ АНДОЗИ МИНТАҚА	141
Урунбаева Н.А. ФАЪОЛИЯТИ ИНВЕСТИТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ ҲОҶАГИИ ОБ ВА САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНУ ОБ	148
Ҳалимхонов З.А. ҲОЛАТИ МЕХАНИЗМИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТИИ БАЙНИДАВЛАТӢ АЗ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ	155

Лукина Т.С. ДУРНАМОИ РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ДЕҲОТИ РОССИЯ ДАР ШАРОИТИ ҒАЙРИУРБАНИЗАТСИЯ	163
Якубзода М.С. ХУСУСИЯТҲОИ САРМОЯГУЗОРИ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАҶЗИМИ АНДОЗБАНДӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИӢ	170
Юнусов Б.Д. ИДОРАКУНИИ МИНТАҚАВИИ ХОҶАГИҲО ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ АГРОБИЗНЕС	181
Ҳоҷиев Ҷ.Н. ТАЪМИНОТИ ИНВЕСТИТСИОНИИ ТАҚРОРИСТЕҲСОЛИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ ДАР КОРХОНАҲОИ СОҶАИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА	187
Самардини Ш. ОМИЛҲОИ ТАЪСИРГУЗОР БА ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ҚАРЗИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ	193
Каримов Б.И. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	199
Миришабов Ф.М. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА	204
Нажмудинов М.С. БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЛИЗИНГӢ: МУШКИЛОТ ВА ТАҶРИБАИ РУШД	210
Иброҳимов Д.Н. ИННОВАТСИЯ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ: БАЪЗЕ МУАММОҲОИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ОН	219
Шералии С. БОЗОРИ МЕҲНАТИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН - ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ОН	229

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ	
Комилов С.Дж., Кошонов П.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	5
Умаров Х., Носирзода Х.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	14
Шарифзода М.М., Махмадали Б.Н. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ КАК ФАКТОР УЛУЧШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ РЕГИОНА	22
Иброҳимзода И.Р., Раджабов Т.С. ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ НАЛОГОВОГО БРЕМЕНИ	27
Кошонова М.Р., Исайнова М.Х. РОЛЬ ГЕНЕТИЧЕСКИ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ПРОДУКТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА	35
Сафаров Б.Г., Саидов К.Н. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	43
Иброҳимзода И.Р., Эраджи Д. ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН	50
Солиев Н.Н., Солиев Б.Н., Назарзода Н.Н. РОЛЬ СТАТИСТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ЭКОНОМИКИ	56
Тагоев Дж.Х., Саидов П.М. РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИЙ В ДОМОХОЗЯЙСТВАХ И ПРЕДПРИЯТИЯХ В АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ЗОНЕ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА	64
Содиқов Р.Х. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ	71

УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ РИСКАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	
<i>Буриева М.Ч., Курбонзода О.Р.</i> СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВА С ЧАСТНЫМ СЕКТОРОМ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ	78
<i>Нурализода А.Н.</i> УРОВЕНЬ ЖИЗНИ: РОЛЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ЕЕ ПОВЫШЕНИЕ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	87
<i>Фасехзода И.С.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В МИРЕ И РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	95
<i>Джумаев Б.М., Джалилов Р.Р.</i> КОРПОРАТИВНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СЕКТОР В УСЛОВИЯХ РЫНКА: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ	102
<i>Сафаров Б.Г., Амиров М.С.</i> АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФИНАНСОВОГО РИСКА НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	109
<i>Караяев Р.Х.</i> РЫНОК УСЛУГ И ЕЕ МЕСТО В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	118
<i>Неъматов И.У.</i> НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	125
<i>Махшуров С.Дж., Ёфтаков А.Ш., Ходжаев Б.Б.</i> РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ МИКРОКРЕДИТИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	132
<i>Файзуллоева С.Дж., Файзуллоев К.Дж.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА	141
<i>Урунбаева Н.А.</i> ИНВЕСТИЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ ВОДОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНО-ВОДНЫХ РЕСУРСОВ	148
<i>Халимхонов З.А.</i> СОСТОЯНИЕ МЕХАНИЗМА МЕЖСТРАНОВОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ИЗ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В РОССИЙСКУЮ ФЕДЕРАЦИЮ	155
Лукина Т.С. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РОССИИ В УСЛОВИЯХ ДЕУРБАНИЗАЦИИ	163
<i>Якубзода М.С.</i> ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ КАК ОБЪЕКТА НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ	170
<i>Юнусов Б.Д.</i> РЕГИОНАЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ХОЗЯЙСТВОМ КАК СУБЪЕКТА АГРОБИЗНЕСА	181
<i>Ходжиев Дж.Н.</i> ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОСПРОИЗВОДСТВА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В ПРЕДПРИЯТИЯХ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ	187
<i>Самардини Ш.</i> ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ	193
<i>Каримов Б.И.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	199
<i>Миришабов Ф.М.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	204
<i>Нажмудинов М.С.</i> РЕГИОНАЛЬНЫЙ РЫНОК ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ: ПРОБЛЕМЫ И ОПЫТ РАЗВИТИЯ	210

<i>Иброхимов Д.Н.</i> ИННОВАЦИИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ: НЕКОТОРЫЕ ЕГО ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ	219
<i>Шералии С.</i> РЫНОК ТРУДА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ - ЕГО ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ	229

THE CONTENTS

ECONOMY	
<i>Komilov S.J., Koshonov P.S.</i> THEORETICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF INNOVATION AND INVESTMENT PROJECTS IN A MARKET ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	5
<i>Umarov Kh., Nosirzoda H.S.</i> THEORETICAL ASPECTS OF INNOVATIVE ECONOMY FORMING REPUBLIC OF TAJIKISTAN	14
<i>Sharifzoda M.M., Mahmatali B.N.</i> ENVIRONMENTAL MECHANISM AS A FACTOR OF IMPROVING THE INVESTMENT ENVIRONMENT OF THE REGION	22
<i>Ibrohimzoda I.R., Radjabov T.S.</i> THEORETICAL EVOLUTION OF THE TAX BURDEN	27
<i>Koshonova M.R., Isainova M.Kh.</i> THE ROLE OF GENETICALLY MODIFIED PRODUCTS IN ENSURING THE FOOD SECURITY OF THE REGION	35
<i>Safarov B.G., Saidov K.N.</i> THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF MARKET INFRASTRUCTURE UNDER MODERN CONDITIONS	43
<i>Ibrohimzoda I.R., Eraji D.</i> THEORETICAL EVOLUTION OF THE CREATION AND DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES	50
<i>Soliev N.N., Soliev B.N., Nazarzoda N.N.</i> THE ROLE OF STATISTICS IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF ECONOMY	56
<i>Tagoev J.Kh., Saidov P.M.</i> DEVELOPMENT OF INNOVATIONS IN HOUSEHOLDS AND ENTERPRISES IN THE AGRO-INDUSTRIAL ZONE OF THE KULYAB REGION	64
<i>Sodikov R.H.</i> METHODOLOGICAL APPROACHES TO ORGANIZATIONS OF MANAGEMENT ECONOMIC RISK ON ENTERPRISE	71
<i>Burieva M.Ch., Kurbonzoda O.R.</i> COOPERATION OF THE STATE WITH THE PRIVATE SECTOR TO ENSURE SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT	78
<i>Nuralizoda A.N.</i> STANDARDS OF LIVING: THE ROLE OF FOOD SECURITY AND ITS IMPROVEMENT IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	87
<i>Fasehzoda I.S.</i> THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE WORLD AND THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	95
<i>Jumaev B.M., Jalilov R.R.</i> THE CORPORATE PUBLIC SECTOR IN MARKET CONDITIONS: SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES	102
<i>Safarov B.G., Amirov M.S.</i> ANALYSIS OF THE IMPACT OF FINANCIAL RISK ON THE DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	109
<i>Karaev R.Kh.</i> THE SERVICE MARKET AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF THE NATIONAL ECONOMY	118

<i>Nematov I.U.</i> SOME ISSUES OF FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	125
<i>Makhshulov S.D., Yoftakov A.Sh., Khojaev B.B.</i> DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF MICRO-CREDITTING MANUFACTURING ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	132
<i>Faizulloeva S.Dz., Fayzulloev K.Dz.</i> THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE TAX POTENTIAL OF THE REGION	141
<i>Urunbaeva N.A.</i> INVESTMENT ACTIVITY OF WATER MANAGEMENT ENTERPRISES AND EFFICIENCY OF LAND AND WATER RESOURCES USE	148
<i>Khalimkhonov Z.A.</i> STATE OF THE MECHANISM OF INTERCOUNTRY LABOR MIGRATION FROM THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO THE RUSSIAN FEDERATION	155
<i>Lukina T.S.</i> PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN RUSSIA IN THE CONTEXT OF DEURBANIZATION	163
<i>Yakubzoda M.S.</i> CHARACTERISTICS OF INVESTMENT AS AN OBJECT OF TAX REGULATION IN THE SYSTEM OF ECONOMIC RELATIONS	170
<i>Yunusov B.D.</i> REGIONAL MANAGEMENT OF ECONOMY AS A SUBJECT OF AGRIBUSINESS	181
<i>Hojiev J.N.</i> INVESTMENT PROVISION REPRODUCTION OF FIXED ASSETS IN ELECTRIC POWER ENTERPRISES	187
<i>Samardini Sh.</i> FACTORS AFFECTING THE FORMATION POLICY OF A COMMERCIAL BANK	193
<i>Karimov B.I.</i> THEORETICAL ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF EGOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	199
<i>Mirishabov F.M.</i> THEORETICAL BASIS FOR FORMATION AND DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP	204
<i>Nazhmudinov M.S.</i> REGIONAL MARKET OF LEASING SERVICES: PROBLEMS AND DEVELOPMENT EXPERIENCE	210
<i>Ibrohimov D.N.</i> INNOVATIONS IN AGRICULTURE: SOME OF HIS ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC RIDDLES	219
<i>Sheralii S.</i> LABOR MARKET OF KHATLON REGION - ITS FORMATION AND DEVELOPMENT	229

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Мақолаҳо, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сархат аз гӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳойи пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.
Муҳаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Nosirov S. Sh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев

Ба чоп супорида шуд 27.09.2022. Ба чоп иҷозат шуд 28.09.2022
Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 18,25 ҷ. ч.. Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Сдано в набор 27.09.2022. Подписано в печать 28.09.2022
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объем 18,25 усл. печ.л. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 27/09/2022
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 11,3 conv. b.p. Circulation 50 copies.
Printed in the printing house of TSUFE